

Special

Regeren... en dan.

Hoe maken we het
groen en eerlijk?

Helling

An illustration on an orange background shows several stylized human figures at the bottom, each pulling on a thick black rope. These ropes extend upwards and outwards, ending in a cluster of white arrows pointing towards the top right corner of the page. The overall theme suggests collective effort and direction.

**PAUL
ROSENMÖLLER**
OVER REGEREN EN
LINKSE SAMEN-
WERKING

GREEN NEW DEAL

Klimaatcrisis én ongelijk-
heid radicaal te lijf

BBP, WEG ERMEE

Maak brede welvaart
ook meetbaar

*‘Ik erger me
aan het gemak
waarmee met een
beroep op vrijheid
noodzakelijke
maatregelen worden
tegengehouden’*

— Roy Seignette, gemeenteraadslid voor
GroenLinks in Alkmaar, p. 40

Toekomst

Soms moet je de toekomst gewoon op je laten afkomen, schreef Loesje op één van haar befaamde posters. Hoewel dit in het dagelijks leven best een relativerende gedachte kan zijn, verkiezen de meeste politici waarschijnlijk een uitspraak zoals die van managementgoeroe Stephen Covey als motto: de beste manier om de toekomst te voorspellen is haar zelf te creëren.

Met dat laatste is GroenLinks volop bezig. Op het moment dat deze Helling verschijnt, wordt druk gewerkt aan het verkiezingsprogramma van 2021 waarmee de partij eindelijk in de regering hoopt te komen (zie ook het interview met Paul Rosenmöller op pagina 6). De afgelopen maanden voerde de partij gesprekken met leden in het hele land over grote, voor GroenLinks bepalende thema's zoals arbeidsmigratie, rechtvaardig klimaatbeleid en sociale zekerheid.

Voor de redactie van de Helling, die de horizon altijd verder legt dan de waan van de dag (en voor het gemak rekenen we de Tweede Kamerverkiezingen van volgend jaar ook maar even tot die waan), was dit aanleiding om een editie te wijden aan een aantal van deze grote vragen – maar dan met betrekking op de periode ver voorbij de stembusgang. Afgelopen jaar vierde GroenLinks haar dertigste verjaardag. De auteurs voor dit nummer kregen dan ook als hoofdvraag mee: hoe zou GroenLinks als volwassen - en hopelijk regerende - partij de komende dertig jaar moeten werken aan die eerlijke en duurzame samenleving? Wat moet zij doen en juist laten?

Dit resulteerde in visionaire stukken over onder meer het afscheid van het bruto binnenlands product, inclusiviteit zonder identiteitspolitiek, een Green New Deal, een radicale democratiseringsagenda en een rechtvaardig arbeidsmigratiebeleid. Drie jonge, bevlogen lokale politici vertellen wat er volgens hen moet gebeuren om de samenleving waar GroenLinks voor staat, dichterbij te brengen.

Kortom, een bewaarexemplaar vol inspiratie, vergezichten én concrete handvatten die kunnen helpen om de toekomst – à la Covey – zoveel mogelijk naar onze hand te zetten.

Suzanne van den Eynden

Hoofdredacteur

Reageren? svdeynden@groenlinks.nl

Hoe zou GroenLinks als volwassen partij de komende dertig jaar moeten werken aan die eerlijke en duurzame samenleving?

PS Praat op 7 april mee over eerlijke klimaatpolitiek met Helling-columnist Daniëlle Hirsch en Europarlementariër Bas Eickhout. Meer info op p. 64.

— COLOFON

Tijdschrift de Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 33, nr. 1, lente 2020

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks

Hoofredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi, Alfred Kleinknecht, David Klingen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin.

Aan dit nummer werkten mee

Martijn Bool, Dirk de Hoog, Stijn Klarenbeek, Willemijn Ruberg, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels & Frank de Both, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Sjoerd van Leeuwen, Peter Valckx, Elis Wilk

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres St. Jacobsstraat 12, Utrecht

Telefoon 030-2399900

E-mail info@wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Sarah Hardus, Atty-Marjke Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans Rodenburg, Richard Wouters

Stagiairs Lisa Janssen, Chérèlle de Leeuw

ISSN 0922-0119

Copyright © 2020, De Helling.

Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*Als er één partij is
die over de
fundamenten van
een Green New Deal
moet meedenken, is het
GroenLinks.*

p. 29

illustraties cover en essays SJOERD VAN LEEUWEN

Inhoud

Special

**Voorbij de verkiezingen.
Hoe maken we het groen
en eerlijk?**

Inspiratie voor het werken
aan een duurzame en
rechtvaardige samenleving.

Interviews

- 6 Paul Rosenmöller**
'We zijn meer vastberaden
dan ooit om te regeren'
Larissa Pans
- 18 Imane Nadif**
'Ik zie nog te vaak de
usual suspects'
Liesbeth Beneder
- 40 Roy Seignette**
'We hebben niet de luxe
om terughoudend te zijn'
Stan Termeer
- 56 Samir Bashara**
'Ons verhaal is funda-
mentele systeemkritiek'
Liesbeth Beneder

Essays

- 12 Hoe vervangen we
het bbp?**
Rutger Hoekstra
- 19 De burger aan de macht**
Dick Pels
- 28 Een Green New Deal
kleurt buiten de lijntjes**
Robbert Bodegraven

- 35 Arbeidsmigranten
blijven nodig**
Leo Lucassen
- 41 Eerlijk de planeet redden**
Donald Pols
- 48 Meer zekerheid voor
alle werkenden**
Ivo Kuijpers
- 52 Laat emancipatie niet
stollen in identiteit**
Herman Meijer

Rubrieken

- 25 Column Daniëlle Hirsch**
Brand en handel
- 26 In Beeld: straatkunst
voor het klimaat**
- 47 Column Andrée van Es**
Eigen land
- 67 De bomen en het bos**
Frisse lucht en hoge cijfers
Simon Otjes

Lezen

- 58 Recensie:
Kapitaal en ideologie**
Pieter Pekelharing
- 62 Recensie:
Het grote gevecht**
Rens van Tilburg
- 66 Signaleringen**
Het internet is stuk en
Aspecten van het nieuwe
rechts-radicalisme

'We zijn meer vastberaden dan ooit om te regeren'

De toekomst van GroenLinks

De afgelopen dertig jaar heeft GroenLinks het nodige bereikt, maar niet dat ene: regeren. De partij is dan ook meer vastberaden dan ooit om daar verandering in te brengen, zegt Paul Rosenmöller, fractieleider van de Eerste Kamer, in een gesprek met *de Helling*. Samenwerking ("geen fusie") met de PvdA is daarvoor van het grootste belang, meent Rosenmöller. "Wij hebben de PvdA nodig, en zij ons."

Als u met de blik van nu naar GroenLinks kijkt, hoe 'groen' en 'links' vindt u de partij dan?

"Toen ik terugkeerde in de politiek als Eerste Kamerlid herkende ik veel, ook al was ik jaren weggeweest. Wat me vooral opviel was dat de thema's waarbij we indertijd moesten vechten voor aandacht, nu urgente onderwerpen zijn geworden die bij bijna alle partijen in de top-3 staan. Het loopt je bijna over de voeten; je kan geen krant meer openslaan of het gaat over de natuur of de stikstofcrisis. In verkiezingscampagnes draait het om het klimaat en andere groene thema's, zoals de energietransitie. Dat is enorme winst. GroenLinks kan daar goed gebruik van maken. Maar bij alle thema's moet wat mij betreft ook het verdelingsvraagstuk meespelen, dat is het linkse aspect van de partij." (Meteen er ach- →

door LARISSA PANS
fotografie PETER VALCKX

**PAUL
ROSENMÖLLER**
GEBOREN

 Den Helder,
11 mei 1956

**POLITIEKE
LOOPBAAN**

Van 1976 tot 1982 lid van de maoïstische Groep Marxisten-Leninisten/Rode Morgen. In 1989 werd hij Tweede Kamerlid voor GroenLinks. Van 1994 tot en met 2002 was Rosenmöller fractievoorzitter. Daarna verliet hij de politiek, om in 2019 terug te keren als fractievoorzitter van de Eerste Kamer.

OVERIGE FUNCTIES

Bestuurder bij het Nederlandse Rode Kruis, lid van de Raad van Advies van het UWV, lid van het Comité van Aanbeveling van Peace Brigades International, lid van de Raad van Commissarissen van pensioenfonds APG, voorzitter van het Convenant Gezond Gewicht en ambassadeur van Jongeren Op Gezond Gewicht, voorzitter van de VO-raad en voorzitter van de Raad van Toezicht van de AFM.

teraan:) “Maar dat doet Jesse heel goed hoor. Hij komt tenslotte ook uit de vakbeweging.”

Rosenmöller zegt het in het gesprek nadrukkelijk een paar keer: “We hebben enorme rugwind met onze thema’s die nu spelen, en die rugwind moeten we proberen te verzilveren.” Wat hem betreft mag de stap naar het kabinet nu echt gezet worden. Want regeren: dat is er in dertig jaar tijd niet van gekomen. GroenLinks heeft enkele keren aan de onderhandelingstafel plaatsgenomen op het moment dat de coalitie gesmeed werd, maar haakte om verschillende redenen af. Voorjaar 2021 dient de volgende kans zich aan: dan zijn er weer Tweede Kamerverkiezingen. “We zijn meer vastberaden dan ooit om regeringsdeelname te laten lukken. Dat voel ik wel. Het moet nu gebeuren en het moet zo progressief mogelijk. Al moeten we niet in de valkuil trappen dat we teveel weggeven en onze leden en kiezers vinden dat we, eenmaal in een kabinet, onvoldoende hebben binnengehaald.”

GroenLinks heeft wel geprobeerd om landelijk aan de macht te komen: in 2006, 2010 en 2017 is er onderhandeld over regeringsdeelname.

“Al eerder zaten we er dichtbij. Ik weet dat we in de aanloop naar de verkiezingen van 2002 al intensief op weg waren naar regeringsdeelname. We voerden gesprekken met PvdA en CDA over het vormen van een coalitie na de verkiezingen. Daar kom je nu bij lange niet meer aan met die drie partijen, maar in die tijd was het zeker een optie. Toen kwam Fortuyn er tussen door en die ging er met een hele hoop zetels vandoor. Ik denk dat veel mensen nu zouden willen dat GroenLinks gaat regeren.”

In 2017 liepen de onderhandelingen mis op het thema migratie. Wordt migratie weer een moeilijk punt bij eventuele coalitieonderhandelingen?

“Dat zou kunnen, het is een lastig thema en voor veel GroenLinkers een belangrijk onderwerp. We hebben voor een heldere lijn gekozen met een ondergrens - Nederland moet zich houden aan het Vluchtelingenverdrag - en aan dat verhaal willen we vasthouden. We moeten ons realiseren dat we op dit terrein in een minderheidspositie zitten.”

Dus daar kan het weer op klappen?

“Die kans is er, maar zo ver zijn we nog niet. Op andere onderwerpen zie ik duidelijk dat wat GroenLinks vindt, meer in de lijn is met andere partijen, zoals het maken van een omslag naar een groene, duurzame economie en een andere publieke sector.”

Rosenmöller is de man bij uitstek om zowel terug te kijken op drie decennia GroenLinks als het vizier te richten op de toekomst. Als eerste onafhankelijke kandidaat in 1989 maakte Paul Rosenmöller het fusiejaar van GroenLinks ten volle mee. In die beginjaren van de partij waren er moeizame fractiedebatten over gezamenlijke standpunten en moest uitgevonden worden wat GroenLinks (toen nog niet aan elkaar geschreven) definieerde. “In die eerste maanden na de fusie zat het journaal te wachten op de uiteenspatting van deze onmogelijke coalitie van groene radicalen, communisten, pacifisten en evangelisten. Tot teleurstelling van sommigen is dat niet gebeurd. De verschillende ‘bloedgroepen’ waren zeker merkbaar, ik herinner me emotionele debatten over het wel of niet steunen van vredesmissies. Maar het mág ook moeite kosten om tot overeenstemming te komen, het zijn politieke beslissingen over leven en dood.”

Als fractievoorzitter beleefde hij vanaf de jaren negentig wat hij zijn ‘politieke hoogtepunt’ noemt. “We vierden in 1998 een verkiezingsoverwinning van vijf naar elf zetels. De partij brak onder mijn leiding door naar dubbele cijfers, alles zat mee, we werden steeds meer gehoord.” Tot aan het begin van deze eeuw Pim Fortuyn werd vermoord, vlak voor de verkiezingen van 2002. Toenmalig LPF-voorzitter Peter Langendam beweerde dat ‘de kogel van links kwam’, het politieke tij kandelde geheel voor GroenLinks en de PvdA. Rosenmöller en zijn gezin kregen te maken met ernstige bedreigingen, linkse politici kwamen in het beklagdenbankje terecht. Hij trad in 2002 af als fractievoorzitter, Femke Halsema volgde hem op.

Na jaren van politieke luwte is Rosenmöller sinds juni 2019 terug: hij is fractievoorzitter van de GroenLinks-senatoren. Energiek beent hij door de gangen van het 17de-eeuwse gebouw van de Eerste Kamer aan het Binnenhof, op zoek naar een rustige plek. Het wordt de zolder, omringd door boekenkasten vol wetboeken en met uitzicht op de Ridderzaal. Een kop groene thee, een zekere woordenstroom die even stopt op het moment dat het gaat over zijn persoonlijke politieke dieptepunt: “Dat was zonder twijfel de maand mei 2002, een moeilijke, nare periode. Het was de drukke tijd vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen, we voerden met alle lijsttrekkers campagne,

kwamen elkaar steeds tegen. De moord op Pim Fortuyn was verschrikkelijk. Hij was een aankomend collega. En dat was niet de enige schok. Een paar dagen na de moord overleed Ab Harrewijn, mijn zeer gewaardeerde collega uit de fractie en een goede vriend. Zijn dood is toen in de pers een beetje ondergesneeuwd geraakt door alle commotie rondom Fortuyn. Maar voor ons, voor de partij, was Ab een boegbeeld, 100 kilo strijdbaarheid. Ik trok vaak met hem op en heb veel van hem geleerd. Hij was een man waar je van kon houden. Ik kijk op die maand terug als een buitengewoon verdrietige tijd.”

Wat betekent het voor GroenLinks als klimaatthema's mainstream-issues worden en andere partijen dit onderwerp integraal overnemen?

“Misschien is dit iets in de categorie: ‘Elk voordeel heb zijn nadeel’. Uiteindelijk willen we allemaal een kwalitatief goede samenleving overdragen aan onze kinderen en kleinkinderen. Je kunt niet overal politiek naar kijken. Ik leerde in de vakbeweging dat je toch moet gaan voor het resultaat, en soms voor het compromis. Binnen

niet alleen een klimaatcampagne, maar ook een linkse campagne. Van GroenLinks, zonder spatie hè. Ik ben nog uit de tijd dat die spatie weggehaald werd. Het weghalen van die spatie staat voor het werkelijk samengaan van het groene en het linkse gedachtegoed. Die gedachte vind ik nog steeds terug.”

Is er onder Jesse Klaver een linkere koers gaande dan onder zijn voorgangers, met meer aandacht voor 'linkse' thema's als armoede, herverdelingsvraagstukken, de rol van de publieke sector?

Behoedzaam: “Hmm ja, het past me niet om daar een oordeel over te vellen. Ik heb destijds niet voor niets afstand genomen. Weg is weg. ‘Van mij zul je geen last hebben’, zei ik tegen Femke [Halsema] toen ik vertrok uit de politiek. Met Kees [Vendrik], Marijke [Vos] en Femke overlegde ik in 2002, de vraag was: wie neemt het van me over? Toen Femke besloot me op te volgen, heb ik tegen haar gezegd: ‘Ik ben dolblij dat je het onder deze omstandigheden wilt overnemen.’ Femke heeft in een heel roerige, politieke tijd jarenlang de fractie geleid

We moeten niet in de valkuil trappen dat we teveel weggeven en onze leden en kiezers vinden dat we, eenmaal in een kabinet, onvoldoende hebben binnengehaald

GroenLinks zijn veel mensen inhoudelijk gedreven en geëngageerd, ze willen verandering en ze willen verantwoordelijkheid nemen.”

Een politiek woord dat aan Paul Rosenmöller kleeft is ‘kwaliteitsoppositie’. “Dat woord ontstond al hardlopend”, vertelt hij, “op zo’n moment dat ik even kan nadenken over waar ik mee bezig ben. Goed oppositie voeren is niet makkelijk, realiseerde ik me toen. Goed regeren is moeilijker, dat denk ik wel. Ik heb toen gezegd tegen de fractie: ‘Wij stemmen alleen tegen als we een geloofwaardig en betaalbaar alternatief hebben.’ We gingen dus investeren in een solide programma met financiële degelijkheid en met realistische voorstellen.”

GroenLinks anno 2020, zo luidt de kritiek, dat zijn de bakfietsouders, de stedelijke, hoogopgeleide well-to-do burgers die de luxe hebben om zich te bekommeren om het klimaat.

“Dat vind ik nogal gemakkelijke kritiek. Ik heb het in de campagne voor de Eerste Kamer gemerkt: het was

en dat heeft zij heel goed gedaan. Daar neem ik mijn pet diep voor af. Dat zij het overnam, gaf me veel rust. Het was één van de betere besluiten uit mijn leven om te stoppen als fractieleider. Je kunt beter de kiezer verrassen met je vertrek dan dat je weg móet. Ik weet niet perse of je het ‘links’ moet noemen, maar ik kan me heel goed vinden in de drie kernthema's die nu zijn gekozen als de belangrijkste campagne-onderwerpen. Zij vormen voor mij het DNA van GroenLinks: klimaat en energietransitie, het vraagstuk van de crisis in de publieke sector en het thema van omgangsvormen en empathie, de zogenaamde ‘scorebordpolitiek’ waar Jesse het in de laatste Algemene Beschouwingen over had. We hebben daar aan meegedaan en ikzelf ook. Maar laten we proberen op een andere manier politiek te bedrijven, elkaar minder vliegen af te vangen.”

In zijn Algemene Beschouwingen als senator pleitte Rosenmöller voor een herwaardering van de rol van de publieke sector. “We moeten toe naar een overheid die vooral presteert en die een schild is voor de zwakken, →

→ **"We moeten ons realiseren**
dat ons standpunt op migratie
anders is dan van andere
partijen en we hier in een
minderheidspositie zitten".

en geen vergiet. Een overheid die de regie neemt bij de energietransitie, die voor burgers een aantrekkelijke werkgever is en die de goede uitvoerder is. Als de overheid niet levert - zie Jeugdzorg, het CBR, de Belastingdienst - hebben we een groot probleem. Mensen in de zorg en het onderwijs staken, het ambulancepersoneel schreeuwt om aandacht, de politie is ontevreden: er gaat echt wat mis in de werkgeversrol van de overheid. We hebben de publieke sector verwaarloosd, er is dringend een andere aanpak nodig.”

Toch weer even terugkomend op de 'regeringskwestie': je kunt pas echt iets veranderen als je in het kabinet zit. Raar dat dat ondanks de kwaliteitsoppositie nooit is gebeurd.

“Ja, en ook jammer. We zijn niet de enigen, de SP en sommige andere partijen zaten ook nooit in de regering. Maar het is waar, het is in al die tijd niet gelukt.”

Er leiden twee paden naar macht, analyseerde politoloog Simon Otjes onlangs in de Helling. De één is het matigen van standpunten, de ander is samenwerking. Wat vindt u de beste weg voor GroenLinks?

“We moeten ons realiseren dat we uiteindelijk een fusiepartij zijn. Er waren vier partijen die voor zichzelf nauwelijks meer overlevingskansen zagen. Klein Links heette dat toen. Wat ik toen merkte: soms kenden ze elkaars verschillen beter dan die met de VVD. Dat geldt ook nu met het versnipperde landschap. We moeten meer samenwerken, het kan zomaar dat er straks vier of vijf partijen nodig zijn om tot een bestuurlijke meerderheid te komen. Het is je dure plicht om strategisch na te denken over de vraag: ‘Hoe kunnen wij dan die stap naar regeren zo succesvol mogelijk maken?’ In eerste instantie kijk je dan naar partijen die het dichtst naast je staan. Als ik lees dat PvdA'ers en GroenLinksers bij een vragenlijst over de Europese verkiezingen veel vragen hetzelfde hebben beantwoord, dan zie ik de logica om met elkaar in gesprek te gaan. Volgens mij hebben zowel de PvdA als GroenLinks erbij te winnen als we de contacten intensiveren. Nee, geen fusie. We hebben ieder onze eigen rol. De roots van de PvdA zitten in een breder deel van de samenleving dan GroenLinks, maar Jesse lukt het weer om veel jonge mensen naar de stembus te krijgen. Wij hebben de PvdA nodig, en zij ons.”

Dat is wat Otjes ook stelt: meestal sluit een groene partij een pre-electoraal pact met een sociaaldemocratische partij, en gaan ze na de verkiezingen met elkaar door.

“Ja, al zeg ik er wel bij: je kunt veel leren van het buitenland, maar moet nooit kopiëren. Laten we eerst maar eens de eerste stap zetten: kijken of het lukt om na de verkiezingen samen in zo'n kabinet te komen en elkaar daar een beetje vast te houden. We moeten reëel zijn: er zullen maar weinig partijen bereid zijn om ons een aanbod te doen tot een coalitie. Zo werkt het in Den Haag niet: je moet het op eigen kracht doen. We opereren toch op of tegen een flank. Je moet je realiseren dat in the end de VVD toch liever zaken doet met de PvdA dan met GroenLinks.”

Hoe zou die samenwerking met de PvdA eruit moeten zien? Op welke thema's?

“Dat vind ik een zaak van Jesse. Ik heb te lang op die stoel gezeten om te weten hoe vervelend het is als ik daar nu iets over zeg.”

Zijn Eerste Kamerwerk noemt Rosenmöller vergeleken met zijn Tweede Kamertijd ‘meer ontspannen, meer op afstand, prettige omgangsvormen. Er is meer een wij-gevoel tussen de senatoren, er zijn veel minder camera's, er wordt wat meer gerelativeerd’. Hij is weer terug op het politieke nest, ‘en dat was geen vanzelfsprekendheid’. “Ik heb er lang over nagedacht, want ik ben nu toch weer partijpoliticus - ook al is het maar voor één dag per week. Maar deze meer reflectieve rol past me nu. En GroenLinks is nodig voor een meerderheid in de Eerste Kamer, een interessante strategische positie. Ik denk daarnaast met Jesse en anderen na over de strategie van GroenLinks, over de toekomst. Naarmate de tijd vordert is het voor het voortbestaan van GroenLinks belangrijk om een keer landelijke bestuursverantwoordelijkheid te nemen. Al het is geen doel op zich. We moeten altijd scherp voor ogen houden: wat willen we per se binnenhalen?”

Minister Rosenmöller?

“Nee, dat niet. (Stilte) Nou, laat dat maar zitten.”

Echt geen ambitie?

(Lachend:) “Ik kan de ambitie voor het ministerschap met gemak onderdrukken.” X

Het bruto binnenlands product is het machtigste cijfer ter wereld. Voor een maatschappij waarin welzijn, duurzaamheid en een rechtvaardigheid centraal staan, zijn andere indicatoren nodig. Afgelopen vijftig jaar zijn honderden alternatieven voor het bbp voorgesteld, maar geen van alle heeft het groeicijfer van zijn troon kunnen stoten. Tijd voor een actieplan om het bbp vóór 2030 te vervangen.

Hoe vervangen we het bbp?

*Werk
maken van
brede welvaart*

door RUTGER HOEKSTRA

Rutger Hoekstra is gepromoveerd milieueconoom. Hij werkt als consultant bij de Wereldbank en is eigenaar van Metrics For The Future dat overheden en bedrijven helpt bij de ontwikkeling van welzijnsgerichte meetinstrumenten. Vorig jaar publiceerde hij het boek *Replacing GDP by 2030*.

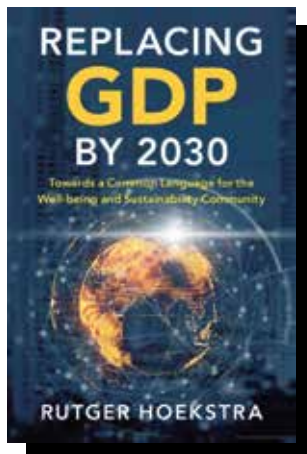
Vier keer per jaar wordt een aantal Amerikanen opgesloten in een beveiligde kamer op 4600 Silver Hill Road, net buiten Washington DC. De kamer is niet verbonden met het internet en er is slechts één telefoon waarmee onder toezicht mag worden gebeld. De mensen in de kamer werken aan een heel belangrijk rapport. Pas om zes uur 's avonds mogen ze naar huis.

Dit klinkt als een scène bij een inlichtingendienst zoals de CIA of FBI, alleen zijn de deelnemers geen geheim agenten maar statistici. Ze ronden de berekeningen af van de groei van het bruto binnenlandse product (bbp), oftewel de economische groei. Hun beknopte rapport sturen ze eerst naar de Amerikaanse president voordat het publiek wordt gemaakt. De extreme geheimhouding is noodzakelijk vanwege het grote belang van het cijfer. Als iemand dat rapport in handen krijgt voordat het openbaar wordt gemaakt, zou dat bijvoorbeeld heel lucratief kunnen zijn op de beurs.

De cijfers hebben daarnaast nog meer impact. Politici en beleidsmakers zijn met name benieuwd naar de verwachte groei omdat de indruk bestaat dat het succes van de regering, en dus de kans op herverkiezing, vooral afhangt van dit cijfer. Het cijfer krijgt stevast een prominente plek in berichtgeving door media. Consequent geeft het bbp twee signalen af: 1) de economie is belangrijk en 2) de economie moet groeien.

De alternatieven

Al decennialang is bekend dat het bbp geen maatstaf is voor de welvaart van een land. Vandaar dat economen, ngo's, onderzoeksinstituten en statistische bureaus al vijftig jaar allerlei alternatieven voorstellen. De teller staat inmiddels op enkele honderden meet-systemen. De bekendste zijn het Duurzaam Nationaal Inkomen, de Happy Planet Index, Subjective Wellbeing, de Human Development Index, de Genuine Progress Indicator, de Ecological

Replacing GDP by 2030
Rutger Hoekstra
Cambridge University
Press, 2019

**We hebben
het aan de VN
te danken dat
het bbp dé
wereldwijde
maatstaf van
voortgang
is geworden**

Footprint en de Sustainable Development Goals.

Deze meetsystemen genereren niet allemaal dezelfde uitkomsten. Ook de gehanteerde terminologie is vaak verschillend: er bestaat geen eenduidige definitie van begrippen zoals 'welzijn', 'duurzame ontwikkeling' en 'brede welvaart'. De publicatie van deze cijfers is ook veel minder strak geregeld. Ze worden zelden per kwartaal uitgebracht en zijn ook veel minder actueel dan de economische cijfers. De media pikken ze ook lang niet zo vaak op. Dat komt niet alleen door de geringe bekendheid, maar ook door het gebrek aan voorspelbaarheid van het moment waarop de publicaties verschijnen. Journalisten kunnen zich er veel minder op voorbereiden dan op de publicatie van het bbp.

Leren van het bbp

Om de rol van welzijn en duurzaamheid te vergroten bij het meten van de welvaart van een land, is dus een nieuwe strategie nodig. Hiervoor kunnen we prima leren van de economen die hebben bijgedragen aan het succes van het bbp. De eerste succesfactor is internationale harmonisatie. Het bbp is in de jaren dertig ontwikkeld om de invloed van de Grote Depressie te kunnen meten en te bepalen hoe herhaling kon worden voorkomen. Economen in diverse landen kregen als opdracht de omvang van de economie te meten, wat het startschot gaf voor het bbp. Maar we hebben het aan de VN te danken dat het bbp dé wereldwijde maatstaf van voortgang is geworden. De VN hebben het handboek opgesteld waarin staat beschreven hoe het bbp, overal ter wereld, gemeten dient te worden. Daardoor heeft de term 'economische groei' overal ter wereld dezelfde lading en kunnen we onszelf vergelijken met andere landen.

Een tweede reden voor het succes is ietwat technisch: het bbp is onderdeel van een enorm stelsel van nationale rekeningen, het System of Natio-

nal Accounts (SNA). Het bbp is dus slechts het topje van de ijsberg. Economische begrippen zoals 'consumptie', 'productiviteit', 'investeringen', 'invoer' en 'uitvoer' zijn allemaal vertegenwoordigd in het SNA. Dit handboek fungeert zo als een wereldwijde gemeenschappelijke taal voor economen en zorgt voor effectieve onderlinge communicatie. Het maakt ook modellering mogelijk: voor een voorstelling van bijvoorbeeld het Centraal Planbureau voor economische groei, is informatie uit het hele stelsel nodig. Bbp-cijfers alleen volstaan niet.

Deze twee succesfactoren hebben van het bbp een solide fundament gemaakt voor de wereldwijde macro-economische gemeenschap en voedt wetenschappelijke kennis, statistieken, beleidsadviezen en maatschappelijk debat. Miljoenen mensen over de hele wereld werken aan de productie van het bbp, of gebruiken het cijfer in wetenschap, beleid of media. Miljar-den burgers over de hele wereld worden vervolgens met deze inzichten overladen. Je kunt met recht zeggen dat er sprake is van een 'bbp-multinational', een wereldwijde megafoon die het 'groei-denken' propageert.

De wereld van 'de alternatieven' komt niet eens in de buurt van dit professionalisme. Het is op zijn zachtst gezegd een chaos. De berekeningen bevatten te veel verschillende indexen, termen en inconsistenties. De te volgen strategie ligt dan ook voor de hand: we hebben ook voor welzijn en duurzaamheid een geïnstitutionaliseerde gemeenschap nodig, met internationaal afgestemde definities. De VN kan hierin het voortouw nemen door

een rekeningenstelsel in te richten voor het berekenen van welzijn en duurzaamheid, dat net zo professioneel is als het bbp en dit cijfer uiteindelijk kan vervangen.

Kapitaalbenadering of SDGs

We hoeven zeker niet bij nul te beginnen. Sterker nog: er ligt al vijftig jaar aan wetenschappelijk onderzoek en data om dit nieuwe systeem op te bouwen. Drie prominente methoden kunnen als basis dienen. De eerste is een voorstel van milieueconomen: de Genuine Progress Indicator (GPI), die corrigeert voor alle aspecten die niet door het bbp worden gemeten. Milieuschade wordt bijvoorbeeld niet meegenomen in het bbp, de GPI doet dat wel. De milieuschade moet dan wel in geld worden uitgedrukt. Ook positieve bijdragen aan welvaart (zoals vrije tijd) die niet in het bbp worden opgenomen, zijn onderdeel van de GPI.

De tweede optie is de kapitaalbenadering, die onder andere door de Wereldbank en het CBS wordt gebruikt. Deze methode gaat ervan uit dat de maatschappij verschillende hulpbronnen bezit: naast economisch en financieel kapitaal is er ook natuurlijk, sociaal en menselijk kapitaal. Deze hulpbronnen vormen de basis van de welvaart van de huidige generatie. Daarnaast laten we een bepaalde hoeveelheid kapitaal achter voor onze kinderen en kleinkinderen. Met name op het vlak van natuurlijk kapitaal schuiven we momenteel enorme problemen door naar volgende generaties. De kapitaalbenadering kan verschillende vormen krijgen. De Wereldbank drukt de waarden van de verschillende soorten kapitaal uit in euro's. Het CBS echter drukt binnen de kapitaalbenadering de verschillende kapitaaltvormen gewoon uit in hun eigen eenheden. Menselijk kapitaal wordt dan bijvoorbeeld gemeten en uitgedrukt in opleidingsniveau.

De derde mogelijke weg neemt de Sustainable Development Goals (SDGs) als basis, de zeventien doelen met →

We hebben ook voor welzijn en duurzaamheid een geïnstitutionaliseerde gemeenschap nodig, met internationaal afgestemde definities

169 onderliggende doelstellingen die alle landen onder leiding van de VN hebben afgesproken. Deze doelen kun je zien als een soort coalitieakkoord waarin de belangrijkste mondiale problemen zijn vastgelegd mét bijbehorende oplossingen. We weten hoe lastig het is om alleen al binnen Nederland tot een coalitieakkoord te komen, dus een wereldwijd akkoord is een behoorlijke prestatie van de VN.

Het voordeel van de economische methoden - GPI en de kapitaalbenadering - is dat ze ook onderdeel zijn van een rekeningenstelsel. Ze kunnen zo als basis dienen voor modellering en beleidsadviezen en kunnen in één index uitgedrukt worden. De SDGs hebben daarentegen geen onderliggend model. Een ander nadeel is dat 169 indicatoren communicatief veel minder sterk zijn dan één index. Het grote voordeel van de SDGs is weer dat de doelstellingen gezamenlijke afspraken zijn van VN-lidstaten. Er bestaat dus al brede overeenstemming over wat 'welzijn' inhoudt.

Deze drie methoden bieden een startpunt voor een nieuw rekeningenstelsel met twee kernindicatoren: eentje voor het welzijn van de huidige generaties, en eentje voor toekomstige welvaart. Het nadeel van het kopiëren van economische modellen is dat economen nogal gewend zijn om alles in geld uit te drukken. Deze methoden zijn daardoor wat minder geschikt voor sociale thema's – hoeveel zou je over hebben voor je vrienden, familie of partner? Daarnaast zijn deze methoden minder inzichtelijk als het gaat om planetaire grenzen – hoe groot is de financiële schade als we in 2100 in een wereld leven waarin het vier graden warmer is? Daarom moeten er ook methoden worden toegevoegd die niet gebaseerd zijn op geld, maar op psychologische kennis en de natuurwetenschappen.

De logistieke uitdaging zal duidelijk zijn: naast het bbp moet ook dit meetstelsel ieder kwartaal door alle landen worden gepubliceerd. Het stelsel moet ook in wetenschap, onderwijs en beleid worden doorgevoerd. Het moet net als het bbp de status krijgen van een multinational en in die hoedanigheid kunnen concurreren met het bbp.

Hogere status leraar en overheid

Het nieuwe meetstelsel zal ertoe leiden dat de maatschappelijke focus verschuift van 'economie' naar 'welzijn' en 'duurzaamheid'. Het bbp wordt nog steeds gepubliceerd, maar het belang dat eraan wordt gehecht is veel minder. Het persbericht over welzijn en duurzaamheid belandt op de voorpagina's, het berichtje over de economie ergens op pagina 7. Maar hoe verandert dat de maatschappij?

Het aanzien van bepaalde beroepen zal veranderen. Onder invloed van het economisme is de status van de leraar de afgelopen decennia enorm afgenomen terwijl die van de beurshandelaar is gestegen. Bij de beurshandelaar kun je zien hoeveel geld hij of zij verdient met aandelentransacties. Dat is in geld uit te drukken en de perceptie is dat dit de 'waarde' is die een beurshandelaar toevoegt. Het aantal uren dat een leraar voor de klas staat en zijn of haar salaris zijn wel te kwantificeren, maar de waarde van goed opgeleide, onafhankelijke en zelfverzekerde kinderen is veel lastiger te bepalen, zeker wanneer deze in geld moeten worden uitgedrukt. De nieuwe rekenmethoden moeten op een veel bredere manier duidelijk maken welke bijdrage iedereen levert aan ons gezamenlijke welzijn. Dat zal leiden tot een herwaardering van de status en beloning van diverse beroepen.

Het zal ook leiden tot een nieuwe kijk op de bijdrage van bedrijven aan welzijn en duurzaamheid. Als momenteel een farmaceutisch bedrijf de prijs van zijn gepatenteerde kankermedicijn

Nieuw-Zeeland diende vorig jaar een begroting in die was gebaseerd op welzijn en kwaliteit van leven, waaronder van kinderen en de Maori-bevolking

verzesvoudigt, heeft dat een positief effect op het bbp. Als een bedrijf de productie verhoogt en daardoor steeds meer CO₂ uitstoot, is dat goed voor het bbp. Vanuit deze beperkte bril is er 'waarde' gecreëerd. Met de nieuwe maatstaven krijgen we veel beter zicht op de *echte* waarde die bedrijven creëren. Er zal nieuw beleid moeten komen dat bedrijven vervolgens afrekent op die werkelijke waarde in plaats van de financiële winst.

De nieuwe methoden zorgen ook voor het besef dat welzijn en duurzaamheid het resultaat zijn van een teamprestatie. Het economisme heeft het individualisme vergroot en ertoe geleid dat successen aan individuele personen of bedrijven worden toegekend. In werkelijkheid zijn het vele spelers die gezamenlijk waarde creëren. Dit zal ook leiden tot een herwaardering van de rol van de overheid. Vaak blijft deze bijdrage onzichtbaar omdat de nadruk vooral ligt op hoeveel geld de overheid wel niet kost. Een

overheid levert echter een zeer wezenlijke basis voor het creëren van welzijn en duurzaamheid, onder andere via (investeringen in) onderwijs, gezondheid en wetenschappelijk onderzoek.

Nieuw-Zeeland

Nederland heeft een goede uitgangspositie om zich in te zetten voor een maatstaf voor welzijn en duurzaamheid. De Miljoenennota van dit jaar begon met de zin: 'Het kabinet streeft naar het vergroten van de welvaart in brede zin, want een goed leven vraagt om meer dan economische groei en koopkracht.' Het CBS publiceert ieder jaar de Monitor Brede Welvaart (MBW) en deze wordt op 'verantwoordingsdag' de basis om terug te kijken op het afgelopen jaar. Ook wordt brede welvaart steeds meer gebruikt als basis voor gemeentelijk en regionaal beleid.

Sommige landen zijn nog verder. Nieuw-Zeeland diende vorig jaar een begroting in die was gebaseerd op welzijn en kwaliteit van leven, waaronder van kinderen en de Maori-bevolking: the Wellbeing Budget. Nieuw-Zeeland en andere vooruitstrevende landen werken samen in de *Wellbeing Economy Governments* (WEGo), en Nederland zou zich daarbij moeten aansluiten. Ook moet in Nederland veel meer ruimte komen voor experimenten om brede welvaart in het beleidsproces op te nemen: het maken van een welzijnsbegroting, het kiezen van de landelijke prioriteiten op basis van welzijn en het formuleren van beleid bezien vanuit een welzijns-perspectief.

Tot slot moet het besef doordringen dat de dominantie van het bbp een wereldwijd probleem is. We kunnen dit probleem niet oplossen als we alleen in Nederland een alternatief systeem ontwikkelen. Nederland zou dan ook samen met de WEGo-landen moeten lobbyen bij de VN voor een vervanger van het almachtige bbp, om echt werk te kunnen maken van een duurzame welzijnsmaatschappij. X

Literatuur

- Hoekstra, R. (2019). *Replacing GDP by 2030: Towards a Common Language for the Well-Being and Sustainability Community*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mazzucato, M. (2018). *The Value of Everything: Making and Taking the Global Economy*. Londen en New York: Allen Lane.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge en Londen: The Belknap Press Harvard University Press.
- Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Londen en New York: Penguin.
- WCED (1987). *Our Common Future – Report of the World Commission on Environment and Development*. Oxford: World Commission on Environment and Development, Oxford University Press.

De groene en linkse toekomst volgens:

IMANE NADIF (1986), raadslid voor GroenLinks in Amsterdam

18

DE HELING • NR 1 2020

'Ik zie nog te vaak de *usual suspects*'

“Hoe moet GroenLinks werken aan een eerlijke en duurzame samenleving? Het antwoord op deze vraag moeten we gezamenlijk zien te vinden, en niet zoeken binnen afgebakende domeinen. Kijk naar de acties die we in Amsterdam hebben geïnitieerd voor duurzame kleding. We organiseerden ontmoetingen met onder meer buurtbewoners en kunstenaars en als vanzelf ontstonden er kruisbestuivingen, nieuwe ideeën en initiatieven die beleidsmakers nooit hadden kunnen bedenken. Hetzelfde zie je nu gebeuren met de klimaatacties rond Schiphol: samen krijgen we wat voor elkaar. In de politiek wordt nog te veel binnen beleidsdomeinen gedacht.

Voor een duurzame samenleving zijn niet alleen slimme oplossingen nodig, maar ook goed onderwijs. Milieueducatie op scholen is zo belangrijk om mensen bewust te maken van het belang van duurzaam leven. Je ziet hier gelijk de samenhang met een eerlijke samenleving. Op het vmbo sneuvelt milieueducatie het eerst. En dat terwijl veel problemen komen door onwetendheid. ‘Stikken dieren in losgelaten ballonnen? Oh dat wist ik niet, nou dan verzinnen we toch iets anders voor ons feestje.’ Het verbaast me elke keer hoezeer mensen bereid zijn hun gedrag te veranderen, als ze zich maar bewust zijn van de gevolgen.

Het is een feit dat de effecten van klimaatverandering per definitie niet eerlijk zijn verdeeld zijn. Ze raken de armste mensen

het meest, terwijl de rijksten vaak het grootste aandeel hebben gehad in de oorzaken. Ons duurzaamheidsbeleid moet bijdragen aan meer rechtvaardigheid in de wereld.

‘Links zijn’ betekent ook dat we een inclusieve partij zijn, en alle mensen een stem willen geven. Vrouwen, mensen met een bi-culturele achtergrond, kleine ondernemers. Ik vind het belangrijk dat GroenLinks echt naar deze groepen luistert. Een valkuil voor GroenLinks is het elitaire karakter. Ik zie op podia nog te vaak de *usual suspects*. We moeten meer uit onze bubbel stappen en écht samenwerken. Dat betekent dat we ook andere mensen een podium geven, ze medeauteur maken van onze stukken en iedereen het gevoel geven dat GroenLinks vóór hen spreekt, in plaats van over hen.

Het politieke debat in de samenleving verhardt. Dat is te zien bij de discussie over Zwarte Piet en stikstof, maar ook de onthullingen van de #metoo-beweging. We moeten ons als partij de komende jaren over dergelijke onderwerpen duidelijk uitspreken. De verharding voelen we trouwens ook binnen de partij: veel raadsleden maken mee dat ze bedreigd worden of negatief benaderd worden vanwege hun afkomst of omdat ze vrouw zijn. Als partij mogen we elkaar hierin meer zorg bieden.

Ik hoop natuurlijk dat GroenLinks over dertig jaar alleen nog maar een controlerende functie heeft. Dat we in een eerlijke en circulaire samenleving leven die het liefst ook zoveel mogelijk regeneratief is. Maar ik verwacht het niet. Droogte en overstromingen zorgen nu al voor klimaatvluchtelingen en dat zal steeds erger worden. We beseffen dit in Nederland alleen nog onvoldoende. GroenLinks heeft een duidelijk verhaal nodig over hoe we hierin onze verantwoordelijkheid nemen.” X

door
LIESBETH BENEDER

Brand en handel

Eind vorig jaar stond de brandende Amazone op de voorpagina's.

Deze branden houden niet alleen direct verband met klimaatverandering, maar ook met internationale handel. Eerst klimaatverandering. De branden veroorzaken een scherpe toename in de CO₂-uitstoot en tasten, zeker in combinatie met vergaande ontbossing, de capaciteit van de Amazone om CO₂ op te nemen ernstig aan. Wetenschappers waarschuwen dat de combinatie van ontbossing en branden de Amazone snel richting een 'tipping point' brengt, waardoor de 'groene longen van de aarde' hun functie niet langer kunnen uitoefenen.

Branden in de Amazone zijn niet nieuw, maar de eerste beslissingen van de nieuwgekozen Braziliaanse president Bolsonaro deden letterlijk de vlam in de pan slaan. Meteen na zijn verkiezing begon hij met het ontmantelen van de instituties die de Amazone en haar inheemse bewoners beschermen, om zo ruim baan geven aan de soja- en veeboeren - belangrijke steunpilaren van zijn bewind.

Daarnaast draagt de belofte van groeiende handel in Braziliaans landbouwproducten bij aan de versnelde ontginning van de Amazone. Vlak voor de zomer sloten de EU en Mercosur - het Zuid-Amerikaanse handelsblok waarvan Brazilië de grootste handelspartner is - een nieuw handelsverdrag. Dit verdrag neemt import- en exportbelemmeringen weg, waardoor de stroom van bijvoorbeeld vlees uit Brazilië naar Europa de komende jaren verder zal toenemen. Nederland is een zeer grote importeur van landbouwgoederen uit Brazilië.

Het EU-Mercosur-verdrag bevat weliswaar klimaat- en mensenrechtenparagrafen, maar in tegenstelling tot afspraken over het wegnemen van handelsbarrières zijn deze niet afdwingbaar. De handel kan dus onbelemmerd floreren

ten koste van ecosystemen zoals de Amazone.

Handelsverdragen zijn een uitdrukking van de naoorlogse ambitie om verbinding en daarmee vrede te brengen. Voor Nederland is die missie geslaagd. Terwijl de verdragen die we in de tweede helft van de vorige eeuw sloten veel ontwikkelingslanden belemmerden hun eigen industrieën op te zetten, zorgden ze bij ons voor toenemende werkgelegenheid. Sinds de EU in de onderhandelingen over TTIP en CETA handelsafspraken aan het maken is met de VS en Canada, waar andere regels gelden voor de productie van bijvoorbeeld voedsel, woedt inmiddels ook in Nederland een debat over de wenselijkheid van verdragen die handel boven milieu- en arbeidsbelangen stellen.

Handelsland Nederland moet komende decennia dan ook alles op alles zetten om handelsverdragen om te vormen naar een middel om duurzame en eerlijke samenlevingen te realiseren, in plaats van handel te blijven zien als doel op zich.

De Europese Groenen hebben inmiddels een gedegen analyse van het Mercosur-verdrag gemaakt. Op basis daarvan kan Groen-Links leiderschap tonen in Nederland, dat er samen met andere Europese lidstaten voor moet zorgen dat onze handelsagenda bijdraagt aan de mondiale klimaatambitie om onder de 1,5C° opwarming te blijven. Een eerste stap in de goede richting zou zijn om harde, afdwingbare klimaatafspraken vast te leggen in het EU-Mercosur-verdrag. X

DANIËLLE HIRSCH

STUDEERDE

Milieu-economie aan de Universiteit van Amsterdam

WERKTE

Als internationaal milieuconsultant adviseerde zij lokale en nationale overheden in Nederland, Latijns-Amerika, Centraal en Zuid-Azië en Oost- en West-Afrika. Woonde in Kenia, Mexico en Paraguay.

IS NU

Directeur van milieu- en mensenrechtenorganisatie Both ENDS, dat met een wereldwijd netwerk van maatschappelijke organisaties werkt aan de transitie naar duurzame en eerlijke maatschappijen.

EN OOK

Bestuurslid van het Netherlands Water Partnership, Fellow bij het Donella Meadows Leadership Program en Member Sustainability Advisory Board ABN AMRO MeesPierson.

De standpunten van GroenLinks over democratie en zeggenschap van burgers zijn zwak en beperkt en bieden niet meer dan een bedeesd antwoord op de ruwe uitdagingen van het rechts-populisme. GroenLinks moet de komende decennia het ideaal van radicale democratisering opnieuw uitvinden.

door DICK PELS

De burger aan de macht

—Dick Pels is publicist en was van 2010 tot 2013 directeur van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Democratie zit GroenLinks in de genen. Maar wél in de vorm van links populisme (*'power to the people'*). De vier linkse partijtjes die in de jaren 1989-1990 fuseerden tot GroenLinks deelden de eis van 'radicale democratisering'. Zo streefde de PSP naar een 'socialistische volksdemocratie' waarin arbeiders- en burgerraden via direct zelfbestuur van onderop de 'kapitalistische parlementaire schijndemocratie' zouden vervangen. In iets rustigere bewoordingen bepleitte ook de PPR een dergelijke 'fundamentele' democratisering van maatschappij en politiek, inclusief gekozen gezagsdragers en referenda, en sympathiseerde zij met buitenparlementaire actie en verzet. De CPN stelde zich defensiever op, vanwege de blijvende verdenking

van stalinisme. De EVP ten slotte stond het minst kritisch tegenover het bestaande parlementaire stelsel. Maar ook zij bepleitte een direct-democratische verdieping ervan via het correctief referendum en het volksinitiatief (het recht van burgers om over een eigen voorstel een bindend referendum te houden), zoals al in 1985 voorgesteld door de staatscommissie-Biesheuvel.

De eerste beginselverklaringen en verkiezingsprogramma's van GroenLinks namen het streven naar radicale democratisering over, gekoppeld aan – zoals de programma's beschreven – een 'drastische' sociaaleconomische herverdeling. De opstellers hanteerden een brede opvatting van politiek, waarin GroenLinks eerder een →

politieke beweging was dan een kiesvereniging, en buitenparlementaire actie even belangrijk als parlementaire of partijpolitiek. Wel was in het eerste decennium van de partij sprake van een toenemende matiging of 'parlementarisering', waarbij de 'volksdemocratische' impulsen van sommige voorloperpartijen plaatsmaakten voor het idioom van burgerschap en participatieve democratie. Daarnaast werd directe democratie principiëler opgevat als een aanvulling op (in plaats van een vervanging van) het parlementair-vertegenwoordigende stelsel. Met deze intentie bepleitte het rapport *Duurzame democratie. GroenLinks en politieke vernieuwing* van de commissie-Duyvendak uit 1993 behalve het referendum en het volksinitiatief ook een verzwaring van de voorkeurstem, zodat burgers de door de partijen opgestelde kieslijsten konden veranderen en zo een meer directe invloed kregen op de keuze van hun politieke vertegenwoordigers. Hetzelfde voorstel keerde terug in de verkiezingsprogramma's van 1994 en 1998, met als doel dat burgers 'de kans krijgen om hun volksvertegenwoordigers persoonlijk te kiezen'.

Kanteljaar 2002

Maar dan komt het kanteljaar 2002, met de opkomst van en de moord op Pim Fortuyn en het aantreden van het kabinet Balkenende-I met de verweesde LPF. Vanaf dat ogenblik wordt progressief (groen) links opgejaagd door de 'geest van Pim'. De radicale democratiseringsagenda, inclusief de 'letterlijke' opvatting van democratie ('alle macht aan het volk'), directe persoonsverkiezingen en referenda, wordt gekaapt door populistisch rechts en stort links in zelfconfrontatie, verwarring en onmacht. Want wat betekent democratisering eigenlijk nog als personendemocratie bij populistisch rechts onttaardt in mediaspektakel,

celebritypolitiek en autoritair leiderschap? Wat als referenda-uitslagen ineens worden uitgelegd als de 'stem van het volk' die altijd gelijk heeft en een 'tirannie van de meerderheid' legitimeert? Wat als we zelf door rechtspopulisten worden uitgesloten voor 'elite' en als onderdeel worden gezien van een regenteske 'kartel-democratie' waarin de gevestigde partijen onder één hoedje spelen?

Het gevolg van dit kanteljaar is een terugtrekkende beweging bij alle progressieve partijen, die defensief aanschurken tegen het bestaande representatief-parlementaire stelsel, zeker na de onverwachte 'successen' van referenda, zoals die over de Europese Grondwet (2005), het minarettenverbod in Zwitserland (2009), het Oekraïne-verdrag (2016) en de Brexit (2016). Zo zet D66 zijn 'kroonjuwelen' zoals de gekozen burgemeester eerst op de plank en later in de ijskast, en vergeet de partij het pleidooi van Hans van Mierlo voor de personalisering van de politiek en diens scepsis over de politieke partij als machtsinstituut. Ook GroenLinks schraapt stilzwijgend voorstellen (waaronder de voorkeurstem) die een meer directe persoonlijke band tussen kiezer en gekozene willen bewerkstelligen. Het correctief referendum en het volksinitiatief lijden minder aan dit personalistisch 'risico' en blijven voorlopig gehandhaafd.

Stem des volks

In 2005 dient GroenLinks zelfs samen met de PvdA en D66 twee initiatiefwetten in die het raadgevend en het correctief referendum moeten regelen. Daarbij nemen de partijen scherp afstand van de populistische opvatting die het referendum viert als anti-parlementaire 'stem des volks'. Het wordt nadrukkelijk verdedigd als een aanvulling op het parlementair-representatieve stelsel en als een nieuw

democratisch communicatiemiddel dat de professionele politiek niet vervangt, maar kan zorgen voor een intensievere wisselwerking tussen politici en hun kiezers.

Er bestaat een intrigerend contrast tussen het GroenLinks-verkiezingsprogramma *Overvloed en onbehagen* uit 2002, geschreven vlak vóór de Fortuyn-doorbraak, en het pamflet *agenda voor een democratische cultuur*, dat later in hetzelfde jaar door het wetenschappelijk bureau van de partij werd uitgebracht als een eerste antwoord op de fortuynistische uitdaging. Terwijl het eerste stuk nog een brede 'Agenda voor radicale democratisering' bevatte, focuste het tweede vrijwel exclusief op het ideaal van deliberatieve burgerparticipatie, en zwijgt het over andere vormen van directe democratie. Het populisme werd neergezet als een uit de hand gelopen vorm van marktdenken en consumentensoevereiniteit ('u vraagt, wij draaien'). Maar, zo onderstreepten de auteurs, de democratie is geen kwestie van 'zelfbediening van burgers'. Politici moeten niet alleen luisteren naar de (boze) burger, maar hun wensen en belangen ook publiekelijk afwegen, via confrontatie, deliberatie en dialoog.

Deze zogeheten *civic turn* verplaatste de aandacht van de politieke naar de sociale democratie, en dus van 'klassieke' kwesties van staatkundige vernieuwing naar de participatieve zeggenschap van burgers in buurten, bedrijven, scholen, zorginstellingen enzovoort. Veelzeggend is dat die aandacht voor maatschappelijke democratisering geheel ontbreekt in de programma's van de rechts-populistische partijen, die burgerschap blijven opvatten in eng-politieke en selectief-nationalistische zin. Maar dit betekent ook dat de progressieve partijen steeds behoudender worden als het gaat om de mogelijke renovatie van het parlementaire stelsel.

Nadat in 2005 tijdens de 'Paascrisis' de poging van D66-minister Thom de Graaf om de burgemeestersbenoeming directer te maken in de Eerste Kamer werd getorpedeerd (met hulp van de PvdA en GroenLinks), belandden ook de hervormingsadviezen van de Nationale Conventie (2005) en het Burgerforum Kiesstelsel (2006) in de diepe Haagse la. In 2007 droeg uiteindelijk PvdA-minister Guusje ter Horst de direct gekozen burgemeester ten grave – terwijl zij daar in haar tijd als eerste burger van Nijmegen nog een voorstander van was.

In het GroenLinks-verkiezingsprogramma van 2010 lag vervolgens alle nadruk op afslanking van het openbaar bestuur en het vergroten van actief burgerschap. Voor het eerst sinds de oprichting ontbrak daarin het referendum, terwijl het wél prominent prijkte in de programma's van Wilders' PVV en Verdonks Trots op Nederland. Ook het spandoekwoord 'radicale democratisering' ontbrak, maar stond wél vooraan in het PVV-programma: 'Alleen een radicale democratisering kan de dominantie van de elites breken.' Persoonlijke noot: op het verkiezingscongres verdedigde ik als lid van de programmacommissie het referendum tegen een anti-referendummotie van Dwaars, maar verloor ik dit pleidooi met drie stemmen verschil. Aangezien de Tweede Kamerfractie bij monde van Femke Halsema nog steeds beide referendumvoorstellen verdedigde, besloot het bestuur de fractie daarin te blijven steunen, maar ook om een 'breed debat' te voeren over de plaats van het referendum in het vertegenwoordigende stelsel, en meer in het algemeen over de inrichting van de democratie.

Weg referendum

Dat debat is er nooit gekomen. Wél herhaalde zich hetzelfde tafereel in 2017 bij de vaststelling van het →

Het populisme werd neergezet als een uit de hand gelopen vorm van marktdenken en consumentensoevereiniteit ('u vraagt, wij draaien')

verkiezingsprogramma *Tijd voor verandering*. Het conceptprogramma bevatte opnieuw het correctief referendum, alsmede een verlaging van de drempel voor het inmiddels door de Staten-Generaal aangenomen raadgevend referendum. Maar een succesvol amendement van Van Hooijdonk e.a. verving de betreffende passage door de tekst: 'GroenLinks is voorstander van nieuwe vormen van deliberatieve democratie... Deze benadering doet meer recht aan de complexiteit van maatschappelijke vraagstukken dan de ja-nee-vraag in referenda. Er wordt een procedure ontwikkeld om deliberatieve democratie in te zetten en deze komt in plaats van de referendumwet.' De 'uitruil' tussen referendum en participatieve democratie werd daarmee definitief beklonken.

In de nasleep hiervan trekt ook GroenLinks de handen af van het eigen voorstel voor een correctief referendum. Als ultieme nederlaag schaft D66-minister Ollogren vlak na haar aantreden in 2018 ook het raadgevend referendum af, onder hoongelach van GeenStijl en de rechts-populistische partijen. Intussen moet het kabinet-Rutte III, dat nul ambitie toont op het gebied van democratisering, wél reageren op het rapport *Lage drempels, hoge dijken* van de staatscommissie-Remkes uit december 2018. Pikant genoeg adviseert deze commissie om het eerder door het Burgerforum Kiesstelsel in 2006(!) uitgewerkte voorstel in te voeren, waarbij de persoons- of voorkeurstem meer gewicht krijgt dan nu het geval is. Dit idee wordt in principe overgenomen, maar het voorstel voor een direct gekozen formateur wordt meteen afgeschoten ('past niet in het systeem') en over het bindend correctief referendum wil het kabinet 'langer nadenken' (= ijskast = afstel?). In het spoor van de staatscommissie dient vervolgens de SP (bij monde van Tweede Kamerlid Ronald

van Raak) opnieuw een initiatiefvoorstel in voor het correctief referendum, dat inmiddels positief is beoordeeld door de Raad van State.

Offensieve koers

Wat kan GroenLinks leren als het kijkt in deze historische spiegel? Ik denk dat we ons ideaal van radicale democratisering opnieuw moeten uitvinden. De huidige standpunten over democratie, stemrecht en openbaar bestuur zijn uitgesproken zwak en beperkt, en bieden niet meer dan een bedeesd antwoord op de ruwe maar terechte uitdagingen van het rechtspopulisme. We moeten een meer offensieve koers durven varen en een bredere democratische agenda bepleiten, die zich niet alleen richt op burgerparticipatie, maar ook andere direct-democratische instrumenten zoals het referendum serieus neemt. Hoe ziet zo'n agenda er in grote lijnen uit?

1 We beginnen met een klassieker: *de republiek*. De PSP wilde de monarchie nog afschaffen. GroenLinks bepleit tot 2002 nog een door de Staten-Generaal gekozen staatshoofd, maar verwatert die eis geleidelijk tot het huidige standpunt dat Nederland 'op termijn een republiek moet worden'. Waarom niet: 'Bij de volgende troonswisseling een referendum over de monarchie en ondertussen de financiën van het koningshuis steviger aanpakken'?

2 Een tweede klassieker: *uitbreiding van het kiesrecht*. Ten eerste, volgens de Greta Thunberg-norm: verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd naar 16 jaar (zoals nu al bepleit, maar dit kan krachtiger en urgenter) en uitbreiding van het stemrecht van migranten en EU-burgers met een verblijfsvergunning (idem). Daarnaast is een betere representatie nodig van dieren, plan-

ten, rivieren, zeeën en andere wateren, bergen en landschappen, kortom, van de natuur. Ook het hiermee overlappende idee van de Franse filosoof Bruno Latour voor een 'parlement van de dingen', verdient de volle aandacht. De (transparanter gekozen) Eerste Kamer kan hiervoor worden ingericht, die als een werkelijke *chambre de réflexion* gaat functioneren: als woordvoerder van de langere termijn, van toekomstige generaties, van de belangen van niet-menselijke wezens en van de natuur.

3 *Burgerparticipatie en referenda* zijn geen conflicterende alternatieven, maar vullen elkaar aan en compenseren elkaars zwakheden. De deliberatieve democratie heeft elitaire trekjes, omdat het 'ons soort mensen' voorrang geeft: de gemakkelijke praters, de mensen met tijd, kennis van zaken en zelfvertrouwen (de 'participatietijgers') minder tijd en kennis kostende instrumenten, en dus toegankelijker voor minder hoog opgeleide en minder geëngageerde burgers. Gebonden aan duidelijke voorwaarden die populistisch misbruik en extreme polarisering tegengaan, zorgen raadgevende en correctieve referenda en het volksinitiatief voor een intensivering van de *checks and balances* van de representatieve democratie. Vaker stemmen veronderstelt ook dat de stemprocedure zelf wordt vergemakkelijkt, bijvoorbeeld via (experimenten met) elektronisch stemmen en andere vormen van *e-democracy*.

4 Nog een klassieker voor GroenLinks: een *democratisering van de economie* die politieke democratie koppelt aan maatschappelijke democratie en beide in dienst stelt van de strijd tegen sociaaleconomische ongelijkheid en voor herstel van de publieke sector. Nieuwe inspiratie

hiervoor leveren het municipalisme en de *commons*-beweging, die nieuwe vormen van publieke eigendom en zeggenschap voorstaan in cruciale sectoren als de zorg, de huisvesting, de water- en energievoorziening, de afvalverwerking en de digitale communicatie.

5 Geen koudwatervrees voor *personalisering van de politiek*. De nieuwe directheid van politieke communicatie via de media heeft niet alleen populistische nadelen, maar biedt ook democratische kansen. Burgers kunnen daardoor een meer ‘affectief’ vertrouwen stellen in zichtbare leidersfiguren, hun politieke ideeën en hun politieke stijl. Personendemocratie (in de vorm van directe verkiezingen van gezagsdragers zoals de burgemeester, de formateur en/of de premier) zorgt voor meer onafhankelijke politici, meer politiek dualisme en een grotere herkenbaarheid bij kiezers die geen geduld hebben voor uitgewerkte partijprogramma’s. Een verzwaring van de voorkeurstem (zoals al bepleit door het Burgerforum Kiesstelsel en opnieuw door de commissie-Remkes) kan Kamerkandidaten voorzien van een meer persoonlijk mandaat. Ook het voorstel voor een gekozen formateur past in deze denkrichting, net als experimenten met directe burgemeestersverkiezingen in de grote steden.

6 Urgent in het tijdperk waarin ‘de leugen regeert’: versterking en democratisering van de publieke omroep en de onafhankelijke journalistiek, politieke regulering van sociale mediagiganten als Twitter, Facebook, Google en YouTube, en intensivering van de ‘mediawijsheid’ en democratische burgerschapsvorming in het onderwijs en andere maatschappelijke instellingen.

7 Ten slotte: door de populistische uitdaging weten we beter wat democratie *niet* is: de stem van het soevereine volk, vertaald naar het alleenrecht en het gelijk van de meerderheid, zoals belichaamd door een autoritaire leider. We kunnen met meer overtuiging en trots verdedigen wat democratie *wél* is: een systeem van pluralisme en matiging waarin de macht van de meerderheid wordt ingeperkt door constitutionele rechten voor minderheden en universele mensenrechten. Aangezien minderheden ook hun eigen minderheden kunnen onderdrukken, komen we ten slotte uit bij bescherming van de minderheid van één als *bottom line* van de democratische rechtsstaat. De klokkenluider is daarvan het meest sprekende symbool. Maar daar hoort ook een relaxtere houding bij tegenover buitenparlementaire actie en burgerlijke ongehoorzaamheid (zoals dat van Extinction Rebellion): sentimenten die het radicale GroenLinks van de jaren negentig gunstig onderscheiden van de nogal brave partij van nu. X

Het slothoofdstuk van Het volk bestaat niet (2011) van Dick Pels bevat een uitvoeriger argumentatie voor democratische vernieuwingen. Dit boek is gratis te downloaden via www.dickpels.nl

De deliberatieve democratie heeft elitaire trekjes, omdat het ‘ons soort mensen’ voorrang geeft: de gemakkelijke praters, de mensen met tijd, kennis van zaken en zelfvertrouwen (de ‘participatietijgers’)

Birds Watching (2016) van de Amerikaanse **Jenny Kendler** is een beeldhouwwerk langs een weg in Chicago dat honderd ogen van bedreigde vogelsoorten verbeeldt. Het herinnert ons aan onze verantwoordelijkheid om vogels te beschermen en draait de relatie tussen vogels en mensen om: het zijn hier de vogels die zien wat mensen aan het doen zijn.

Ook kunstenaars uiten op straat hun zorgen over het klimaat. Niet in de vorm van stakingen of marsen, maar met kunst: op muren, gebouwen of langs wegen.

Eco-haikus for marquees (2019), hier op een theatergevel in Los Angeles, is het werk van kunstenaar **Justin Brice Guariglia**. Samen met de filosoof Timothy Morton maakt hij sinds 2016 'eco-aforismen' of haikus die mensen moeten helpen om meer 'ecologisch' te denken.

In een dorp vlakbij Miami nodigde kunstenaar en docent **Xavier Cortada** bewoners uit om hun huis een cijfer te geven dat weergeeft hoeveel *feet* de zee zou moeten stijgen om hun huis te verzwelgen (8 *feet* = bijna 2,5 meter). Dit resulteerde in het project **Underwater HOA** (2018).

Het van oorsprong Hawaïaanse **Kapu Collective** maakt op de meest uitdagende plekken in de wereld muurschilderingen die de gevaren van de stijgende zeespiegel en klimaatverandering in beeld brengen. De twaalf meter lange muurschildering **Ko'ana** maakte kunstenaar Hula staand op een surfboard, in de Bay of Fundy in de Canadese stad Saint John, New Brunswick. Door de sterke getijden had het schilderij geen lange levensduur. De boodschap: weggespoeld te worden door een stijgende zeespiegel is een lot dat veel mensen wacht als gevolg van klimaatverandering.

EEN GREEN NEW DEAL KLEURT BUITEN DE LIJNTJES

*Klimaatcrisis
én ongelijkheid
radicaal te lijf*

—Robbert Bodegraven is directeur van
Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Overal worden plannen gemaakt voor een Green New Deal, als antwoord op zowel de klimaatcrisis als de sociale ongelijkheid. Maar veel plannen zijn niet meer dan losse maatregelen. Een Green New Deal die ons op lange termijn welvarend houdt, moet gebaseerd zijn op vier grote omwentelingen.

Door ROBBERT BODEGRAVEN

De Amerikaanse columnist en schrijver Thomas Friedman was er vroeg bij. In de *New York Times* van ruim tien jaar geleden deed hij een oproep die doorklinkt tot vandaag. Om klimaatverandering te stoppen en van onze fossiele verslaving af te komen was een Green New Deal nodig, schreef Friedman: een groot industrieel programma, aangejaagd door de overheid die met investeringen, innovatie, beprijzen en normering een immense transitie moest leiden.

Friedman heeft school gemaakt, ook al duurde het nog meer dan tien jaar voor het idee vastere voet aan de grond kreeg. Daarvoor was een jonge Amerikaanse activiste nodig, een politiek gedreven serveerster in een taco-restaurant, die een brutale gooi deed naar een parlamentszetel in haar stad New York. Alexandria Ocasio-Cortez daagde de gedoodverfde winnaar Joseph Crowley uit en versloeg hem – tegen alle verwachtingen in. Het paradigma van haar programma: de Green New Deal. Ocasio-Cortez was in één klap beroemd, kwam in het Huis van Afgevaardigden, en gaat sindsdien gemakshalve als AOC door het leven. Bij beroemdheden volstaan nu eenmaal de initialen.

Met AOC nestelde het idee van een Green New Deal zich vast in het politieke debat. Niet alleen aan de overzijde van de oceaan, maar ook in Europa. Helemaal onbekend was het fenomeen hier overigens niet. In Enge-

land had een kleine denktank in 2008 een eerste uitgewerkte Green New Deal opgesteld, de VN-tak UNEP schreef een Global Green New Deal en GroenLinks volgde in 2008 en 2009 met voorstellen om de klimaatcrisis in samenhang met de kredietcrisis aan te pakken, onder de titel *The Green Deal* (2008) en *The Green Deal 2.0* (2009). Ook andere groene partijen in Europa waagden zich aan een op de New Deal geïnspireerd programma, maar erg veel impact had het allemaal niet.

Tot vorig jaar, waarin de Green New Deal door de Amerikaanse Democraten werd omarmd en er een Europese Commissie aantrad die een Europese Green Deal tot spil van haar beleid lanceerde.

Wat is de deal?

De Green New Deal wordt overal een beetje anders ingevuld, maar er is een grote gemene deler die teruggrijpt op het origineel: de New Deal waarmee president Roosevelt in de jaren dertig van de vorige eeuw de werkloosheid in Amerika bestreed en zorgde voor nieuwe economische groei. Zijn *deal*: een sturende overheid die economische groei creëert en tegelijkertijd sociale misstanden oplost.

Bij de Green New Deal gaat het om een soortgelijke samenloop. De overheid neemt de regie en hervormt de oude fossiele economie tot een duurzame klimaatneutrale economie. Deze hervorming gaat hand in hand

met een sociaal programma dat de ongelijkheid in de samenleving verkleint. Kortom: een eerlijke transitie, waar iedereen beter van wordt.

Dat klinkt prachtig, maar kunnen we onze welvaart op peil en de sociale verzorgingsstaat overeind houden zonder fossiele industrie? En hoe betalen we dat?

De Green New Deal-voorstanders beweren voor deze dilemma's een oplossing te bieden. En toch, wie de diverse programma's leest, blijft met veel vragen achter. Aan ideeën voor maatregelen ontbreekt het niet. Die variëren van groene belastingen (zoals de CO₂-belasting), investeringsfondsen van de overheid en de inzet van de pensioenspaarpotten tot de aanleg van groene infrastructuur, omscholingsprogramma's voor nieuwe groene banen en slimme mobiliteit. Maar is een Green New Deal inderdaad een optelsom van maatregelen? Of is er een meer fundamentele verandering nodig, een systeemwijziging die de bestaande structuren van sociale uitsluiting en ecologische uitbuiting bij de wortel aanpakt?

Voor een partij die klimaat tot speerpunt maakte en ervoor koos dit te combineren met links beleid zijn dit existentiële vragen. Als er dus één partij is die over de fundamenteën van een Green New Deal moet meedenken, is het GroenLinks.

Vier transities

De wetenschappers van het IPCC zijn er duidelijk over: om binnen de grens van 1,5°C opwarming te blijven zijn de komende tien jaar beslissend. Maar als we vervolgens naar de mondiale *track record* voor het terugdringen van broeikasgassen kijken, zakt de moed je in de schoenen. We zijn niet minder, ➔

maar meer gaan uitstoten. Daaruit dringt zich een conclusie op. Ofwel we sturen bij binnen de bestaande sociaaleconomische kaders zoals we nu doen, en gaan te traag, of we zijn bereid systemisch naar de crisis te kijken en aan de fundamenteën van ons sociale en economische model te sleutelen.

Dat laatste betekent dat we accepteren dat de klimaatcrisis het gevolg is van de pilaren waarop onze samenleving rust. Een Green New Deal die ons helpt op lange termijn welvarend te blijven, zal dan ook gebaseerd moeten zijn op vier grote systemische transities.

Allereerst is de klimaatcrisis een gevolg van het gebruik van fossiele brandstoffen, die de motor vormen van onze huidige economie. Een economie die de belofte doet de hoogst mogelijke welvaart voor iedereen op te leveren. Onze economie maakt dat laatste echter niet waar, maar schept juist grote ongelijkheid, put de aarde uit en vernietigt het leven op aarde. De eerste transitie die een Green New Deal moet inzetten is daarom een economische transitie.

De tweede transitie is een financiële. Het huidige monetair-financiële systeem stimuleert geldstromen naar de fossiele industrie, die op korte termijn geld opleveren maar op langere termijn schadelijk zijn. Bovendien behartigt het monetair-financiële systeem vooral de belangen van de allerrijksten. Het vergroot ongelijkheid en is zodanig kwetsbaar voor schokken (recessie) dat het investeringen in langetermijnactiviteiten die hard nodig zijn voor de financiering van een Green New Deal ontmoedigt.

De derde transitie in een Green New Deal-programma moet zich richten op het terugveroveren van de democratie. De afgelopen halve eeuw is de macht verschoven naar de top van het bedrijfsleven en een kleine groep superrijken. Die machtsverschuiving zorgt voor een serieuze aantasting van de democratie en draagt bij aan ongecontroleerde ver-

vuiling en grotere ongelijkheid. De vierde transitie tenslotte, is een ethische. Met het neoliberalisme groeide een nieuwe moraal, die ons voorhield dat het nastreven van eigenbelang de beste manier is om welvaart te vergroten. Dat concurrentie en een winnaarsmentaliteit tot een eerlijke verdeling van die welvaart zouden leiden. Dat verrijking aan de top tot een *trickle-down* effect zou leiden. En dat iedereen die zijn talenten inzet, daar op een eerlijke manier voor beloond wordt. Inmiddels weten we dat dat allemaal niet gebeurde.

It's the economy...

De eerste transitie vervangt de huidige, fossiele economie door een groene en sociale. Dat begint bij de manier waarop we de schaarse bestaansmiddelen verdelen. In een rechtvaardige economie is die verdeling gebalanceerd en zorgen we dat we zo weinig mogelijk schade aanrichten aan de welvaart van anderen of die van toekomstige generaties.

De huidige economie presteert op de twee kernbegrippen in deze beschrijving – eerlijke verdeling en duurzaamheid – niet zo best. Dat geldt allereerst voor de verdeling van de welvaart. De inkomens- en vermogensongelijkheid is groot. Extreme armoede in sub-Sahara Afrika neemt toe, rijkdom in de westerse wereld groeit. De ruim tweeduizend miljardairs op de wereld hebben meer vermogen dan de armste 4,6 miljard mensen (60 procent van de wereldbevolking). In welvarende westerse landen leven mensen onder de armoedegrens, terwijl anderen van gekkigheid niet weten wat ze met hun geld en bezit moeten doen.

Ook op duurzaamheid presteert onze economie slecht. De middelen die we gebruiken om aan onze wensen en behoeften te voldoen, putten de aarde uit, helpen de biodiversiteit om zeep en zorgen voor zoveel vervuiling dat we het leven op aarde ermee bedreigen. Onze westerse welvaart

houdt armoede elders in de wereld mede in stand, en vormt een serieuze bedreiging voor de kansen op welvaart van toekomstige generaties.

Een van de belangrijkste oorzaken voor deze tekortkomingen is het heilige geloof in de vrije markt. Daarbij is het neoliberalisme de geperverteerd doorgeschoten vorm van het liberalisme zoals Adam Smith het ooit bedoelde. Bij moraalfilosoof Smith ging de vrije markt samen met verantwoordelijkheid voor de samenleving. Moderne liberalen leggen juist de nadruk op de individuele vrijheid en zien de verantwoordelijkheid van het individu als lid van het collectief nogal eens over het hoofd. In het twintigste-eeuwse neoliberalisme is deze morele dimensie zelfs vrijwel helemaal verdwenen. Zo kwam het dat in het neoliberale denken niet alleen de staat, maar ook de ethiek van de collectieve verantwoordelijkheid in het verdomhoekje belandde.

Het gevolg: rijkdom hoopte zich op aan de top, de vrije markt gaf het bedrijfsleven vrij spel. De overheid trok zich terug als regisseur van de economie. Daarmee verloren gewone burgers hun grip op economische ontwikkelingen.

Tegelijkertijd stagneerden de lonen van arbeiders en daalden de investeringen in innovatie en ontwikkeling. Kosten voor schadelijke effecten werden niet in de prijs meegenomen en werden dus niet zichtbaar in de bedrijfsvoering. Daarmee ontbrak elke prikkel om met deze kosten rekening te houden, laat staan ze tegen hogere kosten uit te bannen.

De zichtbare hand

Een Green New Deal vervangt de huidige neoliberale economie door een groene en sociale economie. Daarin krijgt de markt weer de rol die hem toekomt: een samenspel van partijen die dienstbaar zijn aan de collectieve welvaart (met oog voor individuele verschillen). Zowel het

bedrijfsleven, de burgers als de overheid zijn onderdeel van die markt. Burgers mandateren bovendien de politiek voor het voeren van regulerend beleid.

In deze economie krijgt de overheid haar rol als marktmeester terug: een *visible hand*. Ze bepaalt als een regisseur de richting en snelheid van ontwikkelingen van de economie. Binnen de kaders van deze regisseur krijgt het bedrijfsleven de vrijheid te ondernemen.

In een groene economie treedt de overheid dus op als een actieve, investerende partij. Ze jaagt aan en faciliteert de transitie die nodig is: in duurzame energie, in schone mobiliteit, in duurzame werkgelegenheid, in schone industrie. Daarmee worden groene en stabiele banen geschapen en innovaties aangejaagd. De keuzes die zo'n overheid maakt, verschillen van de huidige gerichtheid op productie binnen de kaders van de neoliberale groei-economie. Hoe mooi de productie van meer elektrische auto's ook lijkt, het blijft een schadelijke activiteit. Een betere keuze is: minder auto's en meer deelmobiliteit.

In tegenstelling tot wat vaak beweerd wordt, betekent dat niet perse een einde aan de groei. Het betekent een ander soort groei. Een groei van activiteiten die bijdragen aan een groene samenleving, waarin we de natuur en de aarde beschermen en werk maken van eerlijke kansen voor iedereen. Eén van de gevolgen zal dan ook langdurige werkgelegenheid zijn in de groene sectoren die door de overheid aangejaagd worden. Economen die hiervoor pleiten, zoals Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz, roepen zelfs op net zo lang door te investeren tot er volledige werkgelegenheid is. In een groene economie kan dat. De hoeveelheid werk die ontstaat en nodig is om alleen al de energietransitie uit te voeren, is groter dan het verlies aan banen dat veroorzaakt wordt door het uitfasen van fossiele industrie.

Kost dat?

Het geld dat nodig is voor deze investeringen is beschikbaar. De Nederlandse staatsschuld is laag en kan binnen de strenge regels van het Europese begrotingsbeleid probleemloos omhoog. Ook aan de inkomstenkant kan er gewonnen worden, door bijvoorbeeld belasting op vervuiling en flitskapitaal, en het terugdringen van regressieve uitgaven zoals de hypotheekrenteaftrek. Uiteraard wordt alle overheidssteun voor de fossiele industrie gestopt en vloeit dat geld naar groene en duurzame projecten

Zo kan de Nederlandse overheid tot wel honderd miljard vrijmaken en toch geen ruzie met Brussel krijgen over de hoogte van de staatsschuld. Investeren in de reële economie leveren vervolgens werk op. Sinds Keynes weten we dat dergelijke investeringen weer terugvloeien naar de staatskas.

Hoe mooi de productie van meer elektrische auto's ook lijkt, het blijft een schadelijke activiteit. Een betere keuze is: minder auto's en meer deelmobiliteit

De voorstellen die de Europese Commissie zelf begin dit jaar deed om haar eigen Green Deal te financieren, wijzen overigens al in de goede richting. Met investeringen van honderden miljarden uit de EU-begroting worden garanties voor leningen uit de private sector gegeven. Zoals econoom Mariana Mazzucato al aantoonde, verdringen de investeringen van de overheid niet het geld uit de private sector, maar zijn ze juist een aanmoediging om mee te investeren. Overheden zijn immers in staat om de meest risicovolle fase van groene innovaties financieel af te dekken, waardoor privaat geld het vertrouwen krijgt om aanvullend te financieren. Daarom houdt de Europese Commissie er rekening mee dat iedere euro overheidsgeld die in de groene transitie wordt geïnvesteerd het bijna veertienvoudige aan extra externe financiering oplevert. Met een haalbare investering van honderd miljard in Nederland is duidelijk dat de betaalbaarheid van een Green New Deal niet het probleem is.

De vervuiler betaalt

In een groene economie zal ook het belastingstelsel aangepast worden omdat activiteiten die bij de huidige grijze economie passen, veel strenger worden belast. Als de markt niet zorgt voor eerlijke prijzen waarin schade aan het klimaat, uitputting van de aarde of oneerlijke arbeidsomstandigheden worden meegenomen, zal de overheid deze *externaliteiten* bijrijzen met belastingen.

Twee grote uitdagingen zetten een belastinghervorming binnen een Green New Deal onder druk: de verdeling van de lasten en de schaal waarop ze ingevoerd worden. Belasting op vervuilende bedrijven is hard nodig. Maar als deze belastingen doorberekend worden aan de consument, ontstaat geheide verzet. Daarom zal de overheid er alles aan moeten doen om te zorgen dat diezelfde burger ofwel direct een schoon →

alternatief voor het vervuilende dure product heeft, ofwel een deel van de opbrengsten uit belastingen direct terugkrijgt. Zo worden doorberekende belastingverhogingen gecompenseerd. Een voorbeeld van een direct schoon alternatief voor duurdere benzine is het aanbieden van kwalitatief goedkoop of zelfs gratis openbaar vervoer.

Om draagvlak voor de economische transitie te creëren, zullen hogere belastingen ook gelijk op moeten gaan met gerichte belastingverlagingen en overheidsinvesteringen. Alleen als de koopkracht van burgers met lagere inkomens stijgt, kan de populistische perceptie dat de burger moet opdraaien voor de wensen van de overheid bestreden worden. Die overheidsinvesteringen zorgen bijvoorbeeld voor nieuwe groene banen en omscholingsmogelijkheden. Ze kunnen ook ingezet worden als instrument voor inkomenspolitiek, bijvoorbeeld via gerichte investeringen in de verduurzaming van sociale huurwoningen en subsidies voor oude koopwoningen waar huishoudens met lage inkomens wonen.

De tweede uitdaging is de internationale. Nederland is geen eiland en ieder land is in meer of mindere mate afhankelijk van de uitwisseling met andere landen. Daarom is een vorm van importheffing noodzakelijk zolang handelspartners niet op dezelfde manier de economie vergroenen. In de Europese Green Deal wordt een CO₂-heffing aan de buitengrenzen voorgesteld, een effectieve manier om een gelijk speelveld voor Europese productie te houden.

Dienstbaar geld

In het directe verlengde van een transitie naar een groene economie ligt de transitie van ons monetair-financiële systeem.

In de huidige economie is ons geld grotendeels vrijgegeven aan de markt. Globalisering heeft ervoor gezorgd dat geld in een oogwenk van de ene kant van de wereld naar de andere kan flitsen. Overheden, die vroeger een stevige greep op hun nationale munteenheid en de centrale bank hadden, zijn teruggetreden en verloren vrijwel iedere greep op het stelsel. Het geld is verworden tot een instrument voor snelle en exorbitante verrijking van de toch al rijken. De organisatie en inrichting van het geldsysteem heeft het tot het machinevet van groeiende ongelijkheid gemaakt, en tot de smeerolie voor uitbuiting van de natuur.

In de vrije markt gaan commerciële banken over de hoeveelheid geld die in omloop is. Dat betekent dat de keuze waar geld geïnvesteerd wordt primair gebaseerd is op winstmogelijkheden. Winsten die niet bedoeld zijn om op langere termijn maatschappelijke doelen te dienen, maar om snel geld voor aandeelhouders op te leveren. In de neoliberale economie is maatschappelijke waarde immers vervangen door aandeelhouderswaarde. Een van de mythes in deze ideologie is dat aandeelhouderswaarde vanzelf maatschappelijke waarde oplevert. Maar wie dit verband zoekt, komt bedrogen uit.

Om het geld wel de juiste richting op te sturen, is het noodzakelijk dat ook hier de democratische overheid regisserend en sturend optreedt. Het monetair-financiële systeem moet dienstbaar worden aan het maatschappelijke belang van een Green New Deal.

Stenen omkeren

Daarvoor zijn hervormingen nodig. De dominantie van de grote banken moet gebroken worden door ruimte te maken voor meer en kleinere banken. Dat bevordert diversiteit en creëert

kansen voor groene banken die zich specifiek op de groene transitie richten. Hierbij zal tegelijkertijd geïnvesteerd moeten worden in het toezicht op dit diverse bankenlandschap. Banken die zich op de commerciële kredietverlening richten, met de bijbehorende kortetermijnwinsten, zullen niet langer met belastinggeld gered worden.

Centrale banken zullen in samenwerking met de overheid leningen voor de Green New Deal ter beschikking stellen die heel gunstig zijn. Het succes van groene obligaties zal toenemen. Banken die zich op de transitie richten en geduldige kredieten verstrekken, profiteren hiervan.

De belangrijkste hindernis is de angst voor onrust op de financiële markten en ontwrichting. Toch is deze angst niet opgewassen tegen de risico's van *business as usual*. Niet voor niks waarschuwen steeds meer gerenommeerde economen voor de op handen zijnde volgende financiële crisis. Het monetair-financiële systeem heeft de afgelopen decennia een hechte tandem gevormd met de neoliberale economie. Beide zijn failliet en dringend aan vervanging toe.

De stem van burgers

Met de transitie van een neoliberale economie en een bijpassend monetair-financieel systeem naar een groene en sociale economie waarin geld weer primair voor maatschappelijke doelen wordt aangewend, verschuift de rolverdeling tussen overheid, bedrijfsleven en burger radicaal. Dat is het moment dat

de burger ook zijn rol zal opeisen. Een Green New Deal kan dan ook alleen slagen als de burgers zich betrokken, gehoord en gerespecteerd weten.

De neoliberale hegemonie heeft de democratie aangetast. De macht verschoof van door burgers gekozen politici naar ongekozen CEO's van bedrijven, aandeelhouders en directies van financiële instellingen. De invloed van de politiek, en dus van de burgers, nam steeds verder af. Bankdirecteuren bepaalden waar geld in werd geïnvesteerd (niet in de maatschappelijke belangen, niet in de publieke sector), directies van technologiebedrijven eigenden zich onze persoonsgegevens toe, investeringsfondsen speelden met ons spaargeld. Democratische controle werd teruggeschroefd tot een minimum en toen het fout ging in de financiële sector lag de aansprakelijkheid ineens toch bij de burger.

Enerzijds uitte de teleurstelling daarover zich in de opkomst van rechtspopulistische bewegingen, anderzijds deed het ook een kritische linkse en groene beweging opkomen. Jongeren gingen de straat op en protesteerden tegen het in hun ogen vernietigende beleid van de politieke leiders. Burgergroepen organiseerden zich en oefenden politieke druk uit. Zowel in Engeland als in de Verenigde Staten lag de kiem voor de politieke vertaling van een Green New Deal bij *grassroots* organisaties die van onderop georganiseerd zijn. En ook in Nederland zien we hoe in toenemende mate het maatschappelijk middenveld, samen met actieve burgers, druk zet op een politieke omslag. Nieuw strijdmiddel is daarbij de inzet van het recht. Sinds het Urgenda-vonnis wordt overal ter wereld gekeken hoe de rechterlijke macht als democratisch instrument ingezet kan worden om de belangen van burgers te verdedigen.

Deze kiemen voor een democratische transitie vragen een actieve rol van burgers en overheden. In plaats van publiek-private partnerschappen, de

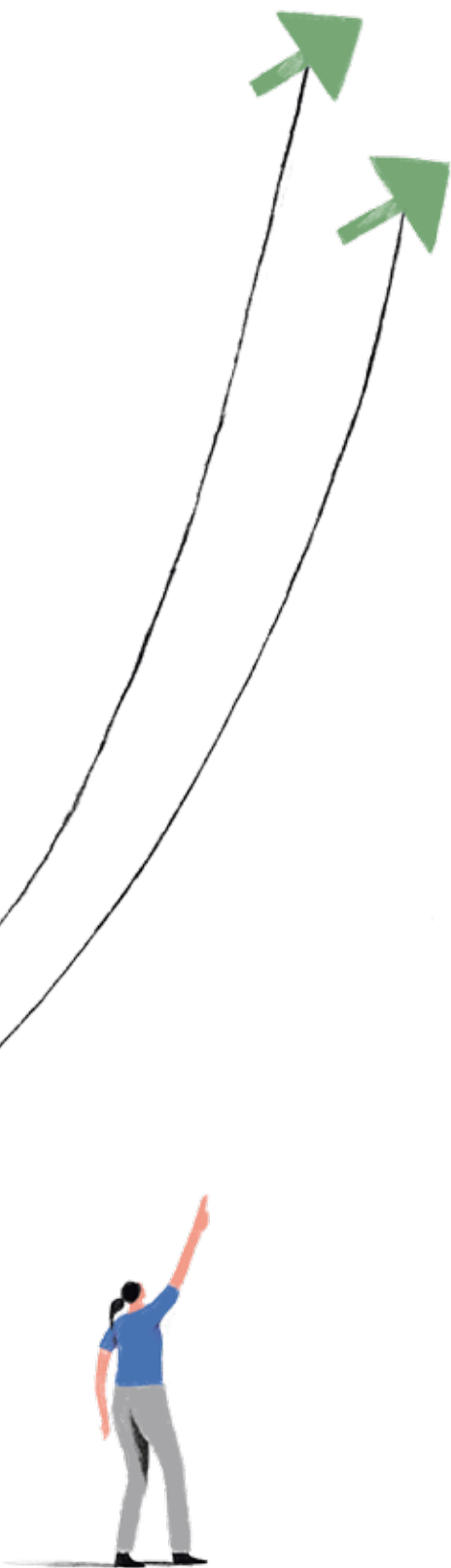
mantra voor innovatieve samenwerking in de neoliberale samenleving, schakelen we over op publiek-civiele partnerschappen tussen burgers en de overheid. In plaats van het overdragen van publiek belang aan commerciële partijen, nemen burgers in samenwerking met de overheid deze taken voor hun rekening.

Op die manier krijgen burgers zeggenschap over de transitie die uit de Green New Deal voortvloeit. Een voorbeeld is de verduurzaming van huizen en de manier waarop nieuwe energiebronnen voor warmte gaan zorgen. Niet de projectontwikkelaars of geprivatiseerde energiemultinationals bepalen, maar burgervertegenwoordigers die samen met de overheid bepalen in welke volgorde en snelheid maatregelen worden genomen. In deze partnerschappen tussen burgers en overheid zullen de lasten niet bij de laagste inkomens terechtkomen. De betrokkenheid van burgers, die te maken krijgen met de directe gevolgen van genomen maatregelen, en de overheid, die de fondsen kan vrijmaken voor tegemoetkoming of compensatie, garanderen een eerlijke verdeling van de lasten.

Burgerinitiatieven, burgerraden, burgerbegrotingen: ze worden vast onderdeel van de samenleving die een Green Deal mogelijk maakt.

Morele tegenpolen

Om de drie genoemde transitie te kunnen realiseren, is een vierde nodig: de omslag naar een nieuwe moraal. Om dat te begrijpen is een zijstap naar het werk van de Amerikaanse politiek filosoof Susan Neiman behulpzaam [zie ook het interview in *de Helling* nr 3, 2019 red.]. Zij beschrijft hoe het politieke denken sinds de oude Grieken gedomineerd is door twee tegenstelde morele posities. Deze kregen vorm in het oerboek van de politieke staatsinrichting, *De Staat* van Plato. In een discussie over rechtvaardigheid treden twee tegenpolen in het strijdperk, de jonge Trasymachus en →

de oude Socrates. Trasymachus betoogt dat rechtvaardigheid niets anders is dan een rookgordijn dat gebruikt wordt om het eigenbelang van het individu te maskeren. Zelfverrijking, het toe-eigenen van macht, een positie verwerven ten koste van een ander: dat is het natuurlijke gedrag van de mens. Socrates daarentegen wijst op de sterke neiging van de mens om empathisch en solidair te zijn, bereid het eigenbelang opzij te zetten voor het belang van een ander.

Fast forward twintigste eeuw. In de jaren zeventig komt een politieke ideologie op die steunt op een economisch model dat de persoonlijke autonomie centraal zet. In de Verenigde Staten omarmde Ronald Reagan het als zijn politieke programma en in Engeland maakte Margaret Thatcher school met haar *There is no alternative*-beleid. Het neoliberalisme staat in de traditie van de moraal van Trasymachus. Niet de samenleving als geheel maar het individu staat centraal. En dat individu is een *homo economicus*. Berekenend en uit op eigenbelang schept hij de voorwaarden voor een toename van welvaart over de hele linie. De bedoeling mag goed zijn geweest, het resultaat desastreus. De neoliberale samenleving wordt gekenmerkt door de waarden autonomie, competitie, ongelijkheid en eigenbelang.

Het leverde een samenleving met een meritocratische ethiek op: het geloof dat iedereen kan delen in de welvaart als je maar je best doet. Dat inspanning beloond wordt en dat inkomens- en vermogensverschillen niets anders zijn dan de rechtvaardige uitkomst van een eerlijke strijd tussen talenten.

De dominantie van de neoliberale ethiek heeft de tegenbeweging lang tot een bijna onzichtbare onderstroom gemaakt. Die tegenbeweging hanteert andere waarden. Ze baseert zich op solidariteit, gelijkwaardigheid, eerlijke verdeling en empathie, en gaat daarmee terug op het denken van Socrates.

Willen we een Green New Deal een kans geven, dan is het cruciaal dat we de Socratische ethiek weer dominant maken. De universele uitgangspunten van een Green New Deal zijn een hersteld evenwicht tussen mens en natuur en het beperken van ongelijkheid. Het is duidelijk dat we daarvoor de verbondenheid met elkaar, met het collectief en met de ons omringende natuur centraal moeten stellen. De ethiek van de Green New Deal vereist gedrag dat invulling geeft aan waarden als zorg, verbinding, solidariteit en gelijkwaardigheid. De *homo economicus* zal plaatsmaken voor een *homo socialis*.

Van waarden naar gedrag

Een morele transitie die tot nieuw gedrag leidt; het is geen sinecure. Toch is het verre van onmogelijk. Wie de SCP-rapporten over hoe we het leven in Nederland ervaren erbij pakt, ziet dat we ontevreden zijn over het gedrag van onze medeburgers: associaal gedrag in de openbare ruimte, te veel dikke-ikken, te weinig rekening met elkaar houden, te weinig zorgzaamheid. Het gedrag strookt niet met de waarden die we wensen.

Dat betekent dat we waarden als zorg, verbinding, solidariteit en gelijkwaardigheid niet meer hoeven aan te leren, maar deze nog wel in gedrag moeten omzetten. Ook hier is een actieve overheid nodig. Een overheid die het goede voorbeeld geeft en een aangepaste publieke moraal stimuleert. Dat begint in het onderwijs, waar met burgerschapsprogramma's geleerd wordt hoe waarden in gedrag worden geuit. Maar ook door het publieke debat te stimuleren en organiseren, in buurthuizen, in het verenigingsleven, in debatcentra. Kortom: op plaatsen waar mensen elkaar ontmoeten - precies de plaatsen die door aanhoudende bezuinigingen gesloten zijn. Die moeten dus weer open.

Het veranderen van gedrag is een brede maatschappelijke opgave. De

overheid kan het niet alleen. Wet- en regelgeving die gewenst gedrag stimuleert, wordt beperkt door grondwettelijke vrijheden als de vrijheid van mening, religie, politieke voorkeur enzovoorts. Dat moet vooral zo blijven.

Er wordt dus ook wat van de burger, bedrijven en organisaties gevraagd. Zonder dat inzicht, zonder de bereidheid allemaal bij te dragen aan een samenleving die op waarden van verbinding en collectiviteit is georganiseerd, zal een Green New Deal het niet winnen van de huidige, op neoliberale waarden gebaseerde samenleving. De tien jaren die ons resten om het tij te keren, zullen dan niet toereikend zijn. Alleen als we gezamenlijk de vier fundamentele transities omarmen, kan een Green New Deal ons helpen. En dan is er in tien jaar tijd een mirakel mogelijk waar de komende generaties met bewondering op terug zullen kijken. X

Dit is een ingekorte versie. Het volledige essay is te lezen op de website van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks: www.wbgl.nl

Literatuur

- Aronoff, K. ea (2019). *A Planet to Win*. Londen: Verso
 Mazzucato, M. (2019). *De Waarde van Alles*. Uitgeverij Nieuw Amsterdam
 Pettifor, A. (2019). *The Case for a Green New Deal*. Londen: Verso
 Rifkin, J (2019). *The Green New Deal*. Londen: St. Martin's Press

Arbeidsmigratie:
rechtvaardig reguleren

Arbeids- migranten blijven nodig

Als de vergrijzing en krimp in Europa aanhouden en de economie blijft groeien, hebben we ook de komende dertig jaar arbeidsmigranten uit EU-lidstaten én daarbuiten nodig. Reden voor GroenLinks om te werken aan een menswaardig arbeidsmigratiebeleid dat recht doet aan zowel de economische en sociale praktijk als de waarden van de partij.

Door LEO LUCASSEN

H

et te voeren migratiebeleid is geen technocratisch probleem, maar hangt altijd samen met de politieke idealen. In het geval van GroenLinks gaat het dan vooral om sociale rechtvaardigheid ('Eerlijk delen'), minder polarisatie, meer verbinding en inclusiviteit ('Ontspannen samenleving') en internationale solidariteit (ruime opvang van vluchtelingen). Op basis van deze programmapunten is een ruimhartig immigratiebeleid een logische keus, zeker waar het de opvang van vluchtelingen betreft. Aan de andere kant geeft immigratie ook zorgen bij ingezetenen, zowel sociaal als cultureel. Vooral lager opgeleiden en ouderen zijn negatief over diversiteit, de mate van integratie en de kosten van migratie. Bovendien zijn er, zeker ook bij GroenLinks, kiezers die zich zorgen maken over de bevolkingsgroei en de gevolgen voor het milieu door voortgaande verstedelijking en verkeersintensiteit.

Wat betekent dit alles voor het migratiebeleid dat GroenLinks zou moeten voorstaan? Allereerst is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen de verschillende vormen van migratie. *Asielzoekers* vragen politiek asiel aan omdat hun rechten geschon- den worden in het land van herkomst. Degenen wier claim wordt erkend, *vluchtelingen*, worden beschermd onder het Vluchtelingenverdrag. *Arbeidsmigranten* trekken voor werk naar een ander land, in de hoop daar een betere toekomst op te bouwen, en zijn onder te verdelen in migranten van binnen en van buiten de EU. Dit artikel richt zich op arbeidsmigranten. Daarbij ga ik ervan uit dat het arbeidsmigratiebeleid van GroenLinks gebaseerd dient te zijn op de waarden en uitgangspunten van de partij en geschraagd wordt door feiten en rationele afwegingen, en vooral niet gekleurd zou moeten worden door de tamelijk unieke ervaringen met het gastarbeidersstelsel uit de vorige eeuw.

Gastarbeiders

In veel pleidooien voor het verder aan banden leggen van arbeidsmigratie,

zowel uit andere EU-lidstaten als uit landen daarbuiten, klinkt de vrees door dat we dezelfde fout dreigen te maken als een halve eeuw geleden met de werving van gastarbeiders uit met name Turkije en Marokko. Hoewel er zeker parallellen zijn te trekken (de vraag naar arbeid in sectoren met overwegend laagbetaald werk), zijn er ook belangrijke verschillen tussen het gastarbeidersbeleid en de huidige arbeidsmigratie. De permanente vestiging en gezinshereniging van gastarbeiders omstreeks 1980, namelijk aan het begin van een lange recessie, was achteraf gezien beroerd getimed. Deze – massale – gezinshereniging was het door weinigen voorziene gevolg van de beslissing van het kabinet-Den Uyl (1973-1977) om het werkvergunningbeleid aan te scherpen en op te houden met werven. Het gevolg was niet dat gastarbeiders weer teruggingen naar hun geboorteland. Omdat Turkse en Marokkaanse gastarbeiders zich realiseerden dat zij door te vertrekken alle opgebouwde verblijfsrechtelijke en sociale rechten zouden verspelen en bij een eventuele terugkeer de deur gesloten zouden vinden, kozen velen er juist voor om te blijven en hun partners en gezinnen over te laten komen. Niet lang daarna verloren velen echter hun baan, omdat de sectoren waarvoor zij waren geworven eind jaren zeventig massaal hun poorten sloten (textielfabrieken, scheepswerven). Omdat zij ook nog eens in de slechtste wijken van de grote steden werden gehuisvest, was een slechter begin van het integratieproces nauwelijks denkbaar.

Arbeidsmigratie uit Oost-Europa

De kans dat de geschiedenis zich met de Polen en Roemenen van nu zal herhalen, is echter niet zo groot. Het belangrijkste verschil met de recente arbeidsmigratie uit Oost-Europa is dat deze vrij is en er geen 'straf' rust op weggaan. Daarnaast is het huidige sociale zekerheidsstelsel groten- ➔

deels 'migratieproof' gemaakt. Zo hebben EU-migranten geen onmiddellijk recht op bijstand en kunnen ze pas aanspraak maken op een (lage en tijdelijke) werkloosheidsuitkering als ze minimaal een half jaar wit hebben gewerkt en buiten hun schuld werkloos zijn geraakt. Tot slot is het opleidingsniveau van de migranten gemiddeld hoger, en de culturele afstand geringer, dan dat van de bewust op laaggeschooldheid geselecteerde gastarbeiders uit Turkije en Marokko. Ook nu zal een deel van de arbeidsmigranten uit de EU (en daarbuiten) zich permanent in Nederland vestigen, maar hun overwegingen zullen veel meer worden bepaald door hun succes op de arbeidsmarkt. In economisch opzicht is dus sprake van een positievere selectie.

Buiten de EU

Dat laatste geldt ook voor de arbeidsmigranten van buiten de EU, die visumplichtig zijn en een werkvergunning nodig hebben. Verreweg de meesten zijn hoger opgeleiden die werk doen waarvoor in Nederland en andere EU lidstaten onvoldoende aanbod is. Denk aan de *research and development*-afdelingen van grote bedrijven als ASML, maar ook aan universiteiten, die tienduizenden specialisten van over de hele wereld – van India tot Chili – in dienst hebben. Door de al jaren bloeiende economie en het afnemend binnenlands aanbod in een aantal sectoren stijgt het migratiesaldo (immigratie minus emigratie) al jaren. Anders dan vaak gedacht is van verdringing van zowel hoger als lager opgeleide werknemers overigens nauwelijks sprake, aangezien voor veel van dit werk weinig of geen binnenlands aanbod beschikbaar is. Daarnaast zorgt de aantrekkingskracht van hogeschole en universiteiten voor de (vaak tijdelijke) komst van tienduizenden studenten uit Europa en daarbuiten.

Wat betekent dit nu voor een te voeren arbeidsmigratiebeleid? Om te

beginnen: het idee dat linkse partijen voorstander zouden zijn van volledig 'open grenzen' is een stropop. Uiteraard is er een grens aan hoeveel inwoners Nederland kan herbergen en is regulering onontkoombaar. Alleen is de vraag: in welke vorm?

Anders dan vaak wordt gesuggereerd, wordt migratie al in hoge mate gereguleerd. Dat geldt met name voor de arbeidsmigranten van buiten de EU. Bij hen wordt vooral gekeken of hun expertise van toegevoegde waarde is. Vandaar dat vooral hoger geschoolde arbeidsmigranten, zoals technici, naar Nederland verhuizen. Visa kunnen ook voor andere sectoren, zoals de zorg, worden verstrekt indien daar grote tekorten heersen.

Vrijheid van personenverkeer

Aan lager geschoolde arbeidsmigranten worden echter nog maar mondjesmaat visa verstrekt, omdat de vraag naar lager geschoolde arbeid – voor het moment – nog grotendeels op te vangen is met het aanbod binnen de EU. Deze migranten hebben vrij toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt (en omgekeerd kunnen Nederlanders elders in de EU aan de slag). Alleen als arbeidsmigranten een beroep doen op bijstand kan hun verblijf worden beëindigd. Deze vrijheid van personenverkeer binnen de EU heeft sinds 2004 geleid tot een toenemend aantal EU-burgers dat voor kortere of langere tijd in Nederland verblijft, voornamelijk uit Polen en Roemenië. De toename wordt primair bepaald door de vraag naar arbeid en daarmee door de economische conjunctuur.

Hoewel door deze migratievrijheid de arbeidsmigratie van Oost naar West in het afgelopen decennium

aanzienlijk is toegenomen en een deel van deze arbeidsmigranten, met name Polen, zich permanent in Nederland heeft gevestigd, is er geen sprake van een leegloop van Oost-Europa. Sterker nog, mede door de stijgende lonen in landen als Polen, Hongarije en Roemenië en de sterke demografische krimp van de bevolking is het aanbod van Oost-Europese arbeiders in Nederland en Duitsland al enigszins aan het opdrogen. Gezien de verwachte verdere krimp en vergrijzing in het komende decennium, zal het probleem eerder zijn dat er te weinig dan te veel aanbod is. Duitse werkgevers wijzen hier al jaren op.

Overigens heeft deze migratievrijheid, vanuit het ideaal van een ontspannen samenleving en sociale rechtvaardigheid, ook nadelen. Met de invoering van het vrije personenverkeer is de vrijheid van diensten onvoldoende aan banden gelegd, waardoor werkgevers via uitzendbureaus en andere intermediairs migranten uit kunnen buiten – bijvoorbeeld door veel te veel geld te vragen voor huisvesting. Een aantal werkgevers maakt de arbeidsvoorwaarden bovendien zodanig onaantrekkelijk dat Nederlandse werknemers er niet aan de slag willen of kunnen, aangezien de lonen te laag en de arbeidsomstandigheden te ongunstig zijn om een normaal (gezins)leven te kunnen leiden. Tot slot wijzen vakbonden al tijden op de perverse effecten van regelingen zoals het zogenaamde Lage Inkomens Voordeel (LIV), de ET (exterritoriale kosten)-regeling en de A1-verklaringen, die het mogelijk maken om sociale premies op het niveau van het land van herkomst te betalen. Ooit ingevoerd om de toegang tot werk te vereenvoudigen, hebben ze als effect dat werkgevers de lonen kunstmatig laag houden omdat ze anders de subsidie, fiscale of premievoordelen kwijtraken. Met de LIV alleen al is jaarlijks 500 miljoen euro belastinggeld gemoeid. Maar ook op Europees niveau wordt geconcentreerd op loonkosten. Bijvoor-

beeld door mensen naar Nederland te detacheren en het loon waarover de sociale zekerheid wordt berekend zo laag mogelijk te houden met premievrije dagvergoedingen. Niet zelden gaat het daarbij om Nederlandse werkgevers, bijvoorbeeld in de transportsector en de scheepsbouw, die zich in Bulgarije of Roemenië registreren.

Zo is een kluwen van regelingen en praktijken ontstaan die, bedoeld of onbedoeld, lonen kunstmatig laag houden. In combinatie met de doorgeschoten flexibilisering van de arbeidsmarkt zijn hierdoor allerlei soorten werk onaantrekkelijk geworden voor Nederlandse werknemers. Voor Poolse en andere Oost-Europese arbeidsmigranten wegen de voordelen nog altijd op tegen de nadelen; zij verdienen hier soms vier keer meer dan in hun moederland. Uitgaand van het ideaal van 'sociale rechtvaardigheid' zal het arbeidsmigratiebeleid van GroenLinks dan ook gepaard moeten gaan met het uitbannen van de perverse effecten van de huidige wetgeving en praktijken.

Vergrijzing en krimp

Gezien de lage natuurlijke bevolkingsgroei, de vergrijzing en de aard van de economie (met het grote aandeel van de dienstensector, tuinbouw en logistiek), zullen ook in de toekomst arbeidsmigranten uit andere EU-lidstaten nodig blijven. Als de huidige demografische trends in Europa zich voortzetten (vergrijzing en krimp) en de economie in deze richting blijft groeien, zullen ook voor lager geschoold werk migranten van buiten de EU – zoals dat nu al gebeurt voor hoger geschoolden – moeten worden aangetrokken. Het huidige model van de EU-migratie, mits ontdaan van de eerder geconstateerde legale ontsnapingsmogelijkheden en gecombineerd met een goede arbeidsmarktcontrole, zou hier als startpunt kunnen dienen. Te denken valt aan een vergunningsstelsel waarbij tussentijds vertrek mogelijk is en circulariteit – het terug-

keren van migranten naar het land van herkomst, waarna zij opnieuw naar het migratieland kunnen afreizen – een reële optie is. Net als EU-burgers zouden deze migranten door premies te betalen sociale rechten op moeten opbouwen, en op den duur (afhankelijk van de lengte van verblijf en de verrichte arbeid) ook in aanmerking moeten kunnen komen voor een permanente verblijfsvergunning. De afgedragen sociale premies kunnen op EU-niveau geadministreerd worden, waardoor het gunstig wordt om in meerdere EU-landen te werken.

Een dergelijk systeem zou ook een uitkomst kunnen zijn voor arbeidsmigranten uit Afrika die nu noodgedwongen gebruik maken van zeer riskante en zeer dure diensten van mensensmokkelaars in de Middellandse Zee-regio. Want – als ze Europa al heelhuids bereiken – verdwijnen de meesten nu nog in de illegaliteit en net als voor de gastarbeiders in de jaren zeventig, is teruggaan een weinig aantrekkelijke optie. Daarvoor hebben ze te veel betaald en geriskeerd. Nederland zou zo'n beleid op zich alleen kunnen voeren, maar er is veel te zeggen voor een Europese regeling waarbij EU-migratieagentschappen in de grensregio's van de EU worden gecreëerd die arbeidsmigranten selecteren, registreren en monitoren. Naast veiligheidschecks kan ook een deposito gevraagd worden om – als de arbeidsmarkt tegenvalt – een retourreis mee te financieren. Hoewel er ongetwijfeld in de praktijk allerlei haken en ogen aan zo'n beleid zitten, is er veel voor dit soort legale kanalen te zeggen. Afgezien van het welbegrepen economische eigenbelang van Europese landen, draagt het bij aan effectieve bestrijding van mensensmokkel en illegaliteit, en kan het bijdragen aan ontwikkeling van de regio's van herkomst.

Bovengenoemd beleid is gestoeld op feiten, past bij de waarden van GroenLinks en doet recht aan de economische realiteit. X

Literatuur

- Houtum, Henk van en Leo Lucassen (2016). *Voorbij Fort Europa. Een nieuwe visie op migratie* Amsterdam, Atlas Contact
- Lucassen, Leo (2018). *Naar een duurzaam migratiebeleid: lessen uit het verleden*, in: Leo Lucassen, Paul Scheffer en Ernst Hirsch Ballin, *Regie over migratie: naar een strategische agenda*. Den Haag: WRR.
- Lucassen, Leo, 'Een debat over de migratie moet wel over de feiten gaan', de Volkskrant, 7 januari 2020.
- Lucassen, Leo, Imke van Gardingen, Linda Vermeulen en Alfred Kleinknecht, 'Pakschijnconstructies bij arbeidsmigratie aan', de Volkskrant, 15 mei 2019.
- Lucassen, Leo en Jan Lucassen (2018). *Vijf Eeuwen Migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* Amsterdam, Atlas Contact.
- Romei, Valentina. 'In charts: Europe's demographic time-bomb', Financial Times, 14 januari 2020.

De groene en linkse toekomst volgens:

ROY SEIGNETTE (1996), gemeenteraadslid voor GroenLinks in Alkmaar

40

DE HELING • NR 1 2020

'We hebben niet de luxe om terughoudend te zijn'

"Ik vind dat GroenLinks anders moet communiceren. We stralen nu vooral inspiratie en hoop uit. Maar als je kijkt naar de uitdagingen waar we voor staan – het klimaatprobleem, de grote economische ongelijkheid – dan kan je niet langer alleen maar hoopvol zijn. De kiem voor protest en actie ligt vaak in bezorgdheid en angst, en dat leidt tot boosheid. Die gevoelens leven in mijn generatie heel sterk. Er is zelfs sprake van verbittering: onze toekomst wordt kapot gemaakt en niemand doet iets. De partijen op de rechterflank spelen succesvol in op dergelijke emoties. Mensen die op die partijen stemmen, maken zich boos over andere zaken dan GroenLinks-stemmers, maar de emotie is min of meer hetzelfde. Hoe raak je mensen? Daar zouden we in onze campagne strategie veel meer mee moeten doen.

Het werk als gemeenteraadslid is superleuk en ik vind ook echt dat we wat bereiken. Zo is er een motie van mij aangenomen om tijdelijke natuur op braakliggende terreinen te gaan stimuleren. Tot nu toe werkte de gemeente dat tegen uit angst dat de komst van beschermde planten en dieren de bouwplannen zou vertragen. Dat is een resultaat waar ik trots op ben. Tegelijkertijd worstel ik met de vraag: gaat het allemaal wel snel en ver genoeg? Het antwoord daarop is natuurlijk: nee. Ik erger me aan het gemak waarmee met een

beroep op vrijheid noodzakelijke maatregelen worden tegengehouden. Ik ben bezig om de sportverenigingen in Alkmaar rookvrij te krijgen. Mijn voorkeur zou zijn om dat via een gemeentelijke bepaling te regelen. Maar toen we in een commissievergadering in algemene zin spraken over de wenselijkheid van rookvrije sportverenigingen bleek dat gevoelig te liggen. Niet omdat ze voor roken waren, maar uit angst om de vrijheid van de burgers in te perken. Een voorstel om er in het sportakkoord een afspraak over te maken, haalde het om die reden niet.

Maar over welke vrijheid hebben we het dan, over de vrijheid om ziek te worden of over de vrijheid die je mensen in een gezonde omgeving biedt? Natuurlijk is het zoeken naar een goede balans, maar ik vind dat we minder terughoudend moeten zijn met het nemen van dwingende overheidsmaatregelen. We zijn daar veel te bang voor, ook GroenLinks. Het besluit om afval gescheiden in te zamelen is gewoon door de gemeente genomen. Iedereen een paar kliko's en je hoort er niemand meer over. Maar uit angst om weggezet te worden als een partij die pleit voor een 'ecodictatuur' zijn we vaak terughoudend. Die luxe hebben we echter niet. En bovendien: we hebben het gelijk aan onze kant. Ieder volgend regeerakkoord zal meer op het verkiezingsprogramma van GroenLinks lijken, gewoon omdat het niet anders kan. Ook de VVD ziet uiteindelijk in dat we niet kunnen doorgaan met het opstoken van de aarde en het steeds maar rijker maken van de bovenlaag. Maar ja, gaat het snel genoeg?" ✕

door
STAN TERMEER

Eerlijk de planeet redden

Klimaatbeleid over de grens

Hoe redden we de planeet en
verkleinen we tegelijkertijd de
wereldwijde ongelijkheid? Hoe leggen
we de lasten van de energietransitie
bij de grootste vervuilers? Een
actieplan voor een rechtvaardig
internationaal klimaatbeleid.

door DONALD POLS

Z

Zoals bij elk beleid gaat ook klimaatbeleid over de verdeling van de baten en de lasten. De overheid heft belasting en keert subsidies uit. Het maatschappelijke risico daarbij is dat klimaatbeleid ongelijkheid tussen arm en rijk vergroot. Zoals directeur Kim Putters van het Sociaal en Cultureel Planbureau het onlangs zei: laat klimaat geen nieuwe splijtzwam worden.

De mate waarin klimaatbeleid wereldwijd de maatschappelijke ongelijkheid vergroot of deze juist vermindert, is bepalend voor de mate waarin mensen klimaatbeleid steunen of zich ertegen verzetten. Dit concludeert het IPCC, het internationale platform van klimaatwetenschappers, in haar laatste rapport.

Het negeren van de onvrede over de scheefgroei tussen arm en rijk is het domste wat beleidsmakers met een groen hart kunnen doen. In de publieke opinie verwordt klimaat dan snel tot een speeltje waarmee de elite haar eigen materiële positie versterkt. Niet voor niets is in alle rijke landen klimaatscepsis een vast onderdeel van de rechts-populistische agenda.

De strijd tegen klimaatverandering biedt ook kansen. Rechtvaardig internationaal klimaatbeleid zorgt volgens het IPCC niet alleen voor CO₂-reductie, maar biedt ook bestaanszekerheid. Het laat de vervuiler betalen en steekt dit geld in groene oplossingen voor iedereen.

Het huidige klimaatbeleid is geschoeid op marktinstrumenten zoals belastingen en subsidies en versterkt daardoor bestaande ongelijkheid. Nederlandse huishoudens met lage inkomens betalen in verhouding gemiddeld drie tot vier keer zoveel

belasting over hun energieverbruik als hoge inkomens. De verhoging van energiebelasting als onderdeel van klimaatbeleid treft mensen met lagere inkomens daarom relatief harder. Ook hebben lagere inkomensgroepen minder toegang tot elektrische auto's en zonnepanelen, en daarmee tot de bijbehorende belastingvoordelen – 80 procent van alle duurzame energie-subsidies voor huishoudens gaat naar hogere inkomens.

Deze scheve verdeling is ironisch, aangezien mensen met hogere inkomens het meeste broeikasgassen uitstoten, terwijl juist zij een hoog consumptieniveau kunnen voortzetten. Onderzoek door econoom Thomas Piketty laat zien dat de rijkste 10 procent in de wereld verantwoordelijk is voor 45 procent van de CO₂-emissies, en de armste helft van de bevolking voor maar 13 procent.

Drie pijlers van internationale klimaatrechtvaardigheid

Na jaren in de Europese achterhoede is Nederland op het gebied van klimaatambitie gelukkig bezig met een inhaal-slag, onder meer met plannen voor CO₂-beprijzing. Maar niet alle CO₂-uitstoot is duidelijk zichtbaar in de statistieken, doordat we een deel van onze uitstoot naar het buitenland verplaatsen: we maken vervuilende producten niet meer zelf, waardoor we aan de klimaatdoelen voldoen, maar importeren ze, en maar al te vaak uit landen die geen bindende CO₂-doelen hebben. Zo worden bijna al onze elektronica in Azië vervaardigd. Nederlandse bestedingen zorgen zo voor uitstoot van broeikasgassen in het buitenland.

Ongeveer een vijfde van onze netto uitstoot vindt volgens het CBS plaats in andere landen. Dit aandeel is in 2018 verdubbeld ten opzichte van 2016, vooral doordat Nederlanders meer zijn gaan consumeren. Op deze manier zorgt een afname van de vervuiling in Nederland voor extra vervuiling in andere landen. CO₂-verplaatsing kan voorkomen worden door een

CO₂-grenscorrectie, zoals Timmermans en Samsom voorstellen in hun Europese Green Deal.

Een eerlijk Nederlands klimaatbeleid houdt rekening met deze verplaatsing, voorkomt dat ontwikkelingslanden daar de dupe van worden en draagt juist bij aan brede maatschappelijke welvaart door samenwerking tussen landen. Hoe ziet dat beleid eruit?

Pijler 1: Voorkom afwenteling van milieukosten op ontwikkelingslanden

De toepassing van sommige vormen van hernieuwbare energie in Nederland en andere geïndustrialiseerde landen kan grote negatieve gevolgen hebben voor ontwikkelingslanden.

Zo neemt de mondiale vraag naar plantaardig materiaal uit ontwikkelingslanden enorm toe als bio-energie een rol van betekenis gaat spelen bij de energieproductie in geïndustrialiseerde landen. Dat geldt bijvoorbeeld voor houtachtige vezels die verstookt kunnen worden in biomassacentrales, of als bijstook in kolencentrales; maar ook voor biobrandstof verkregen uit energiegewassen, zoals palmolie, koolzaad, suikerriet, mais en graan. In sommige energiescenario's stijgt het aandeel energiegewassen tot wel 40 procent van het mondiale energieverbruik in 2050. Dit kan nog verder toenemen als energiecentrales 'negatieve emissies' mogen noteren wanneer ze bijstoken met biomassa, terwijl ze vrijkomende broeikasgassen afvangen en onder de grond opslaan.

Een gevolg hiervan is dat bossen en andere natuurgebieden worden omgezet in landbouwgrond. Een ramp voor inheemse gemeenschappen die om die reden worden verdreven van de gronden waarop ze generaties lang in balans met de natuur hebben geleefd, en de belangrijkste oorzaak van verlies aan biodiversiteit. Bio-energie is dan ook zelden een goede vervanger van fossiele brandstof.

De vraag naar landbouwgrond groeit ook hard doordat steeds meer mensen in de wereld zich een luxere levensstijl kunnen veroorloven en graag vlees eten. Om te kunnen voldoen aan de groeiende vraag naar vlees, is meer veeteelt nodig – waardoor ook de vraag naar veevoergewassen zoals soja sterk groeit. Voor iedere kilo vlees zijn vele kilo's veevoeder nodig.

Grondstoffen voor windmolens

Een tweede manier waarop hernieuwbare energie in rijke landen consequenties voor ontwikkelingslanden kan hebben, is de stijgende vraag naar grondstoffen voor de productie van windmolens, zonnepanelen en accu's. Voor de productie van elektronica zijn zeldzame metalen nodig. Denk naast koper en tin aan neodymium voor windmolens, lithium en kobalt voor accu's. 85 procent van de zeldzame metalen komt uit China. Bijna al het kobalt komt uit Congo. Een derde van de wereldwijde tinproductie is afkomstig van de Indonesische eilanden Bangka en Billiton.

Eenzijds biedt de vraag naar deze metalen belangrijke economische kansen voor ontwikkelingslanden, anderzijds gaat de winning te vaak ten koste van mensenrechten, de leefomgeving en de lokale natuur. Nu al zijn de visgronden rondom Bangka en Billiton vrijwel vernietigd door de winning van tin en zijn vissers daardoor hun bron van inkomsten kwijt. In Congo gaat de kobaltdelving gepaard met grove mensenrechtenschendingen. Zo werken naar schatting 35.000 kinderen in kobaltmijnen onder zeer gevaarlijke en ongezonde omstandigheden. In de vele illegale Indonesische tinmijnen is het leven niet veel beter.

Nederland kan echter een voortrekkersrol spelen bij de verduurzaming van grondstoffenketens voor hernieuwbare energie. Dat heeft een wereldwijd effect: we geven mensen in ontwikkelingslanden kans op een beter bestaan en verkleinen het risico dat de

Bio-energie is zelden een goede vervanger van fossiele brandstof

toevoer van grondstoffen voor hernieuwbare energie op termijn stukt.

Internationale verdragen zijn het meest effectief om grondstoffenketens te verduurzamen, maar het duurt jaren of zelfs decennia om op wereldwijd niveau bindende afspraken te maken. Daarom kan Nederland beter direct met de belangrijkste exporteerende landen overeenkomen hoe zij grondstoffen voor hernieuwbare energie kunnen produceren met aandacht voor mens en milieu.

Dergelijke afspraken kunnen zich bijvoorbeeld vertalen in kwaliteitsstandaarden geborgd door nationale wetgeving in exporterende landen en in Nederland. Een voorbeeld van zo'n bilaterale aanpak is het Noorse Internationale Klimaat- en Bosinitiatief. Dit initiatief, dat al tien jaar bestaat, heeft als doel om landen te ondersteunen bij de ontwikkeling en bescherming van hun bossen.

Bij sommige grondstofketens zijn de duurzaamheidsproblemen onoplosbaar gebleken. Dan is een verbod of moratorium op import meer geschikt, bijvoorbeeld bij palmolie. De president van Indonesië reageerde twee jaar geleden op de voortdurende uitwassen in de sector met een moratorium op nieuwe vergunningen voor palmolie (denk aan: brandstichting in tropische oerwouden om landbouwgrond voor palmolie te creëren). Nederland zou zijn voorbeeld moeten volgen en een verbod op de import van palmolie moeten instellen.

Pijler 2: Steun ontwikkelingslanden met geld en technologie

Om de energietransitie óók in ontwikkelingslanden mogelijk te maken, is in het Klimaatakkoord van Parijs afgesproken dat rijke landen ontwikkelingslanden vanaf 2020 met jaarlijks 100 miljard dollar ondersteunen. Ontwikkelingsorganisatie Oxfam Novib waarschuwde vorig jaar al dat de werkelijke bijdragen tot nu toe tot wel 80 procent onder de doelstelling

liggen. De Algemene Rekenkamer heeft de bijdrage van Nederland vastgesteld op 1,25 miljard euro per jaar vanaf 2020. Nederland heeft deze bijdrage echter nog niet beschikbaar gesteld.

Bovendien rekent Nederland op een oneerlijke manier private investeringen mee, stelt Oxfam Novib terecht. Van de 1,1 miljard euro die Nederland voor 2020 opvoert aan klimaatfinanciering, gaat het voor 550 miljoen euro om private investeringen in vooral zonnepanelen en windenergie. De allerarmsten in ontwikkelingslanden hebben hier niets aan. Zij hebben financiering nodig voor dijken, stevigere huizen en droogtebestendige gewassen.

Nederland moet haar afspraken nakomen en bovendien duidelijkheid verschaffen over de verhoging van haar bijdrage vanaf 2025. Op basis van financiële toezeggingen op de lange termijn kunnen landen dan langetermijninvesteringen doen, bijvoorbeeld voor infrastructuur zoals dijken of windparken.

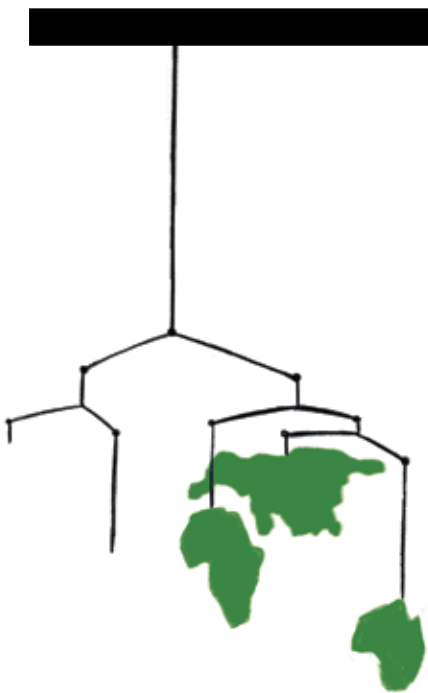
70 procent van alle dodelijke slachtoffers van klimaatverandering viel de afgelopen vijftig jaar in de armste landen ter wereld. Bij de recente overstromingen in Mozambique, een land waar bijna de helft van de inwoners onder de armoedegrens leeft, vielen niet alleen 733 doden, maar werden 1,7 miljoen mensen getroffen door het verlies aan landbouwgrond, huizen, scholen en gezondheidscentra. Paradoxaal genoeg ontvangen juist de armste landen nog geen 20 procent van het geld dat door de VN is beloofd.

Toegang tot klimaat-technologie

Maar het zou nog beter zijn om ontwikkelingslanden te helpen bij de omslag naar een duurzame economie door hen volledige toegang te geven tot onze klimaattechnologie en innovaties. Dat dient twee doelen: de productiekosten dalen wanneer klimaat-

Het zou beter zijn als we ontwikkelingslanden hielpen bij de omslag naar een duurzame economie door hen volledige toegang te geven tot onze klimaat-technologie en innovaties

vriendelijke technische producten, zoals zonnepanelen wereldwijd, - en dus op grote schaal - worden toegepast; en ten tweede steunen rijke landen zo de lokale economie in ontwikkelingslanden.

Arme landen moeten nu kosten maken om technologie (of patenten) aan te schaffen. Dit plaatst niet alleen een rem op de uitrol van klimaatoplossingen, maar is ook oneerlijk. Ontwikkelingslanden hebben immers in veel mindere mate bijgedragen aan klimaatverandering dan rijke landen. Ter illustratie: de VS, de EU en China zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor de helft van de uitstoot van broeikasgasen tussen 1850 en 2012. Het aandeel van India, met bijna twee keer zoveel inwoners, is slechts 5,3 procent. Ongeveer driekwart van alle patenten voor klimaatinnovaties is momenteel in handen van (bedrijven uit) de geïndustrialiseerde landen.

Arme landen kunnen met ondersteuning van de rijke landen zelf klimaattechnologie ontwikkelen die bijdraagt aan de lokale economie. De Wereldbank berekende dat er voor het midden- en kleinbedrijf in ontwikkelingslanden 1,6 biljoen dollar te verdienen valt aan klimaattechnologie.

Ook Nederland kan arme landen ondersteunen bij het ontwikkelen van een eigen klimaatindustrie. Nederland is nu wel medefinancier van het Green Climate Fund, dat de Wereldbank

beheert. Maar daar worden vooral grote bedrijven, die lange en bureaucratische aanvraagprocedures kunnen voeren, beter van. Dit fonds stelt de overdracht van westerse technologie en ontwikkeling van het eigen bedrijfsleven centraal, door vooral hun geopolitieke belangen te dienen (zoals politieke invloed in een land of regio).

Nederland zou in plaats daarvan moeten investeren in het Climate Technology Centre and Networks (CTCN). Dit door de VN ontwikkelde platform organiseert samenwerking tussen bedrijven en organisaties uit rijke en arme landen om CO₂ te reduceren én tegelijkertijd bij te dragen aan lokale economische ontwikkeling door plaatselijke bedrijven een boost te geven. Ook Nederland zou de CTCN moeten steunen, juist ook omdat Nederlandse organisaties lid zijn van de CTCN (waaronder ECN, ondernemersorganisatie FME en ontwikkelingsorganisatie SNV).

Pijler 3: Reguleer multinationals in plaats van ze te subsidiëren

Zo'n honderd bedrijven zijn verantwoordelijk voor meer dan 70 procent van de wereldwijde CO₂-uitstoot. Een bedrijf als Shell produceert ongeveer even veel CO₂ als de armste helft van alle landen in de wereld bij elkaar.

Door hun multinationale karakter zijn juist deze mastodonten niet of nauwelijks gereguleerd. Multinationals vallen immers door hun internationale karakter onder geen enkele nationale jurisdictie. Ondanks een jaaromzet die groter is dan het Bruto Nationaal Product van sommige Europese landen, vallen ze evenmin onder het Parijse Klimaatakkoord, dat alleen afspraken tussen landen behelst.

Uit recent onderzoek van zestien ngo's en onderzoeksinstituten bleek dat de klimaatdoelstellingen van Parijs onmogelijk te behalen zijn als de fossiele industrie haar huidige plannen ongehinderd kan uitvoeren. De hui-

Literatuur

CBS (2019). Milieuvoetafdruk van Nederlander licht toegenomen.

Elbst, Michael, Selen Kesrelioglu & Heejin Lee (2014). Building competitive green industries: the climate and clean technology opportunity for developing countries. Washington, DC: World Bank Group.

IPCC (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty.*

Krapp, Mario, Johannes Güttschow, Marcia Rocha & Michiel Schaeffer (2016). *Paper for The General Assembly 2016 of the European Geosciences Union (EGU). Historical Responsibility for Climate Change – from countries emissions to contribution to temperature increase.* Wenen.

Global Gas and Oil Network (2019). *Oil, Gas and The Climate: An Analysis of Oil and Gas Industry Plans for Expansion and Compatibility with Global Emission Limits.*

dige investeringsplannen zijn qua uitstoot van CO₂ gelijk aan het bouwen van 1400 kolencentrales.

Nu nog subsidiëren rijke landen en opkomende landen zoals China, India en Brazilië ook fossiele bedrijven. Een werkgroep van het Internationaal Monetair Fonds schat de wereldwijde publieke kosten waarmee multinationals worden gesteund op 5,2 biljoen (5.200 miljard) dollar in 2017.

Ook Nederland draagt hieraan bij. Zo berekende de milieu- en mensenrechtenorganisatie BothENDS dat het Nederlandse exportkredietagentschap Atradius tussen 2012 en 2015 voor een exportbedrag van 7,3 miljard euro verzekeringspolissen heeft uitgegeven. Dat geld ging naar bedrijven zoals Shell die fossiele brandstoffen opsporen, exploiteren, verwerken en/of transporteren.

Minister Kaag van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking heeft zich gecommitteerd aan het uitfasen van subsidies voor steenkoolwinning en de exploratie en ontwikkeling van nieuwe voorraden olie en gas in het buitenland. Dat is een goede stap, maar het zou beter zijn als de minister ook fossiele subsidies zoals de exportkredietverzekeringen van het staatsbedrijf Atradius zou aanpakken. Vooralsnog laat de minister Atradius ongemoeid.

Naast de beëindiging van fossiele subsidies zijn er drie aanvliegroutes om multinationals onder democratisch toezicht te brengen:

Ten eerste moet Nederland zich binnen de EU en de VN actief inzetten voor de totstandkoming van het VN-verdrag voor Mensenrechten en Bedrijfsleven. De onderhandelingen over dit verdrag lopen sinds 2014. Slachtoffers van bedrijfsgerateerde mensenrechtenschendingen moeten onder dit verdrag toegang krijgen tot juridische steun om genoegdoening af te dwingen.

Ten tweede moet Nederland een MVO-zorgplichtwet voor Nederlandse multinationals invoeren, die hen

dwingt om mensenrechtenschendingen in hun productieketens te voorkomen. Nederlandse multinationals worden daarmee wettelijk aansprakelijk voor de gevolgen van hun bedrijfsactiviteiten voor mensenrechten en milieu, waar ook ter wereld. Dit betekent een uitbreiding van de Wet Zorgplicht Kinderarbeid die vorig jaar is aangenomen.

Een dergelijke zorgplichtwet kan wat betreft klimaat aansluiten bij de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen. De OESO oordeelde in 2017 dat banken concrete klimaatdoelen moeten opstellen in lijn met het Klimaatverdrag van Parijs. Dit is een harde eis, oordeelt het Nationale Contactpunt van de OESO naar aanleiding van een klacht van onder meer Milieudefensie over het gebrekkige klimaatbeleid van ING.

Ten derde moet Nederland geen verdragen sluiten waarmee bedrijven nationale (klimaat)wetten kunnen ontlopen. Vrijhandelsverdragen zoals TTIP en CETA bevatten de Investerder-staatsarbitrageclausule (Investor-State Dispute Settlement, ISDS) waarmee bedrijven overheden kunnen aanklagen buiten de nationale rechtsspraak om. Hierdoor krijgen multinationals nog meer macht dan ze al hebben.

Handelsverdragen moeten gestoeld zijn op duurzaamheid en eerlijkheid. Nederland zou hoe dan ook geen handelsakkoorden moeten sluiten met landen die het Klimaatakkoord van Parijs niet naleven.

Een internationaal rechtvaardig klimaatbeleid reduceert CO₂ en draagt bij aan welvaart, gezondheid en mensenrechten wereldwijd. Bedrijven hebben hier een actieve rol in te spelen. Maar de allerbelangrijkste stap moet worden gezet door zowel overheden, bedrijven als consumenten. We moeten ons realiseren dat verduurzaming en mensenrechten geen kostenposten zijn, maar een noodzakelijke investering in onze toekomst. X

Eigen land

Opgaan in de menigte, onzichtbaar zijn.

Grapjes maken over jezelf voordat iemand anders het doet. Geen ruzie of lawaai maken. Altijd weer je best doen, glimlachen naar iedereen. Laten zien dat je net zo bent als zij, ook al zie je er anders uit.

Er zijn vele manieren om je als individuele minderheid staande te houden in een vreemde omgeving die jou niet vanzelfsprekend welgezind is.

Nederlander zijn: wie heeft er recht op? In het integratiejargon is het lang *bon ton* geweest om te verwijzen naar de VS, immigratieland bij uitstek. Daar spraken de nieuwkomers binnen de kortste tijd Engels en waren er trots op Amerikaans burger te zijn. Dat moesten we hier ook hebben! Wij kennen hier inmiddels ook de met rituelen - het Wilhelmus! - en begrijpelijke emoties - mijn paspoort! - omgeven naturalisatiebijeenkomsten.

Alleen, na zoveel eeuwen geweld tegen en vervolging van minderheden zouden we moeten weten: dat paspoort is niet genoeg om beschermd te worden tegen uitsluiting. Of - minder beladen - na zestig jaar immigratiegeschiedenis in ons kleine landje weten we: dat paspoort helpt niet tegen het permanent beoordeeld worden op basis van het criterium: hoor je er bij?

Ons onvolprezen Sociaal en Cultureel Planbureau meldde eind 2019 dat slechts een derde van de zogeheten autochtone Nederlanders vindt dat nieuwkomers voldoende hun best doen om te integreren. Zelf vinden de meeste immigranten zichzelf juist goed geïntegreerd. Als wethouder in Amsterdam raakte het mij steeds weer wanneer jongeren, kleinkinderen van immigranten, in verschillende bewoordingen vroegen: "Wanneer is het genoeg? Wat moet ik nog meer doen om erbij te mogen horen?"

In de tachtiger jaren logeerde ik eens in Londen bij vrienden uit de Caraïbische gemeenschap. Zij analyseerden haarscherp de fase waarin het Britse immigratiedebat zich bevond. "Tegen onze kinderen wordt geroepen: 'ga terug naar je eigen land', maar dit is hun eigen land". En ik wist dat het in Nederland nog een generatie zou duren voordat deze fase in Nederland zou aanbreken. Er waren domweg nog te weinig kinderen met een migratieachtergrond die hier geboren waren. Mijn (bicultu-rele) zoon kwam tien jaar later, hij was toen vijf, thuis met een groot vraagteken op zijn gezicht. Hij deed voor wat hij op straat had gehoord. "Als je dan niet hier bent, ga dan terug naar je eigen land", riep hij, de omineuze tekst verbas-terend. Die was ook volkomen onbegrijpelijk natuurlijk, voor een vijfjarige Amsterdammer.

Sindsdien zijn maatschappelijke verhoudingen verhard. Zwarte Piet mag in de achterhoede terechtgekomen zijn, maar voetballers van kleur betalen de prijs door het openlijke racisme langs het veld. Mijn punt is altijd geweest: wat is er nodig om samen vooruit te kunnen? Immigratie gaat niet stoppen; daarvoor is er echt te veel mis op deze planeet. Mensen zoeken veiligheid door zich terug te trekken in hun eigen kring - een illusie, net zoals veiligheid zoeken in slachtofferdenken. Langzaamaan worden onze geesten rijp gemaakt voor een strenger immigratiebeleid. Wie pakt de handschoen op voor een hernieuwd grootschalig antidiscriminatie- en integratiebeleid waarin iedereen zich kan herkennen? X

ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Meer zekerheid voor alle werkenden

Voor een eerlijke samenleving is het van groot belang dat alle werkenden een gelijkwaardige positie hebben op en toegang tot de arbeidsmarkt. GroenLinks zou zich dan ook moeten inzetten voor onder meer een recht op werk in de vorm van basisbanen en een verplichte verzekering voor zowel werknemers in loondienst als zzp'ers.

door IVO KUIJPERS

Ivo Kuijpers is sociaaleconomisch historicus en werkt als onderzoeker en adviseur op het terrein van de sociale zekerheid en arbeidsmarkt.

De bescherming van werkenden laat anno 2020 ernstig te wensen over. De vaste baan is voor steeds minder mensen weggelegd. Inmiddels heeft nog maar 60 procent van alle werkenden de zekerheid van een vast contract, met bijbehorende bescherming tegen werkloosheid en arbeidsongeschiktheid; naar verwachting is dat over tien jaar gedaald tot 50 procent. Ongeveer twee miljoen werkenden hebben te maken met flexibele contracten en in 2019 waren er ongeveer 1,2 miljoen zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers), wat Nederland tot koploper in Europa maakt als het gaat om flexibele arbeidsrelaties. Een groot deel van hen is inmiddels niet meer verzekerd of kent zeer magere regelingen in geval van ziekte en arbeidsongeschiktheid. Voor inkomensverzekeringen zijn zelfstandigen namelijk aangewezen op dure commerciële verzekeringen. Als gevolg hiervan heeft slechts een op de vijf zelfstandigen een (vorm van) verzekering voor inkomensverlies. De groep van onverzekerden groeit bovendien. Voor flexwerkers, zzp'ers en payrollers zijn 'Amerikaanse toestanden' ontstaan waarbij zij erop gokken niet ziek of arbeidsongeschikt te worden.

De onzekerheid voor werkenden is daarnaast verbreed. Naast het 'traditionele' risico van inkomensverlies bij werkloosheid, ziekte en arbeidsongeschiktheid, verlangt de huidige arbeidsmarkt van alle werkenden dat ze blijven leren en zich flexibel opstellen. Voor zelfstandigen binnen deze groep zijn echter geen budgetten voor scholing of loopbaanontwikkeling beschikbaar. Werkenden in loondienst kunnen hier wel aanspraak op maken, waardoor deze groep beter toegerust

is om aan de hedendaagse eisen van de arbeidsmarkt te voldoen.

Het groeiend aantal flexwerkers en zelfstandigen heeft daarnaast ook gevolgen voor het huidige stelsel aan inkomensverzekeringen, omdat de groep zzp'ers niet bijdraagt aan de traditionele collectieve regelingen. Het gevolg is een verdere erosie van het oude stelsel.

Kortom, een nieuwe sociale kwestie dient zich de komende jaren aan met onzekerheid als kern. We moeten daarom toe naar een stelsel van sociale zekerheid dat alle werkenden meer zekerheid biedt tegen de risico's van de arbeidsmarkt in de eenentwintigste eeuw.

Bonte stoet van nieuwe werkenden

Tot halverwege de jaren tachtig kende Nederland een arbeidsmarkt met overzichtelijke arbeidsrelaties, met vaste contracten en een cao. Sindsdien is de oude verzorgingsstaat als gevolg van politieke keuzes geleidelijk ontmanteld. De hoogte van uitkeringen werd verlaagd en de voorwaarden om een uitkering te krijgen, aangescherpt. In die tijd begonnen ook de arbeidsmarkt en de arbeidsverhoudingen aanzienlijk te veranderen. Door mondiaisering, robotisering, automatisering en flexibilisering ontstonden nieuwe vragen en contractvormen. Een bonte stoet van nieuwe werkenden in alle soorten en maten betraden en masse de arbeidsmarkt: van deeltijders, payrollers, uitzendkrachten, gedetacheerde werknemers en oproepkrachten tot freelancers en zzp'ers. Het gevolg was dat de verzekeringen voor werkenden, gebaseerd op vaste contracten voor werknemers, en de realiteit van de arbeidsmarkt niet meer op elkaar aansloten.

Een flexibele arbeidsmarkt stelt daarnaast ook meer en andere eisen aan werkenden. Deels sluit die dynamiek aan op de wensen van de werkenden zelf: een leven lang werken voor dezelfde werkgevers is voor velen

geen aantrekkelijk perspectief meer. Flexibiliteit in arbeidsverhoudingen maakt het bovendien mogelijk om werk en privé meer naar eigen inzicht te kunnen invullen en voldoet daarmee aan een duidelijke behoefte. De zzp'ers in de zorg of onderwijs kiezen meestal weer om andere redenen voor het zzp-schap. Werken als zelfstandige doet meer recht aan hun beroep als onderwijzer of verpleegkundige: 'meer tijd voor de klas of voor de patiënt en minder vergaderen'.

Maar werkgevers verwachten ook meer flexibiliteit. Kennis veroudert tegenwoordig snel, en blijven leren is dus essentieel. Naast deze competentierisico's moet de moderne flexwerker een goed netwerk onderhouden om daadwerkelijk van werk naar werk te kunnen gaan.

Bij steeds meer groepen is sprake van een onzekere, preciaire positie op de arbeidsmarkt. Er moeten dan ook regelingen komen die alle werkenden meer zekerheid bieden. Recht op werk - naast inkomensbescherming - en een gelijk speelveld tussen de verschillende groepen werkenden zijn de belangrijkste uitgangspunten.

Bouwsteen 1: Recht op werk

De overheid moet duurzame arbeidsparticipatie bevorderen en ondersteunen. Bescherming van werkenden die vooral of uitsluitend gericht is op inkomenszekerheid is onvoldoende om alle werkenden een gelijkwaardige positie te geven in de samenleving. Werk is belangrijk. Goed werk draagt bij aan economische zelfstandigheid, welzijn en sociale samenhang. Daarmee speelt werk een sleutelrol bij maatschappelijke participatie. Werk biedt een sociale context en draagt, zo stelt arbeidssocioloog Richard Sennett, wezenlijk bij aan het zelfrespect. Ondanks de hoogconjunctuur blijven momenteel echter grote groepen structureel langs de kant staan. Zeker voor kwetsbare groepen in Nederland is de situatie op de arbeidsmarkt bovendien verslechterd, zoals onder meer het recente →

Literatuur

- Beukema, L. & I. Kuipers. (2018). *Stilsitten is niets voor mij, ervaringen van mensen met een beperking met duurzaam werk*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen.
- Dankbaar, B. en J. Muysken (2019). *De basisbaan. Baangarantie voor iedereen*. Tijdschrift de Helling, nr. 3.
- Kleinknecht, A., J. Kok, B. Ligteringen, J. Schippers en A. van Egmond (2016). *De Basisbaan*. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken.
- Mosselman, K., W. Ravenshorst, & L. Polstra (2018). *Basisbaan in Groningen. Drie varianten*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen & SHMC.
- Rodenburg, H. (2019). *Werk aan de winkel. Goede dienstverlening voor iedereen zonder werk*. Utrecht: Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020). *Het betere werk. De nieuwe maatschappelijke opdracht*. Den Haag.
- Sennett, R. (2003). *Respect in een tijd van sociale ongelijkheid*. Amsterdam: Byblos.
- Stolp, M. (2018). *Vooronderzoek Basisbaan*.
- Verhoeven, J. en T. Wilthagen. (2018) Transitie van de Arbeidsmarkt: *de Parallele Arbeidsmarkt*. Eindhoven: Start Foundation.

onderzoek van het SCP naar de effecten van de Participatiewet laat zien: de positie van mensen met een beperking op de arbeidsmarkt is slechter geworden dan vóór de komst van deze wet. Werkgevers willen deze mensen wel werk bieden, maar niet voor langere duur. Deze groepen zijn en blijven aangewezen op ondersteuning en begeleiding van de overheid, terwijl die overheid hier juist een taak ziet voor werkgevers en de markt.

Alleen (minimale) inkomensbescherming is juist voor deze groepen dan ook volstrekt onvoldoende om hen een volwaardige positie te bieden in de samenleving. Werk moet een recht worden, in die zin dat de overheid burgers die niet zelfstandig in hun inkomen kunnen voorzien aan een betaalde baan gaat helpen: de basisbaan, die zinvol werk biedt tegen minimumloon. Daarmee zijn mensen niet alleen verzekerd van een inkomen, maar kan sociale uitsluiting worden voorkomen: mensen blijven meedoen. Experimenten in Stockholm laten zien dat basisbanen geen nieuwe vorm van sociale werkvoorziening zijn. Basisbanen zijn volwaardige banen en werknemers krijgen coaching, scholing en begeleiding. In aanmerking komen functies als buurt- of schoolconciërge, administratieve ondersteuning en wijkbeheer. Onderzoek naar de mogelijkheden voor basisbanen in Amsterdam, Groningen en Assen laat tevens zien dat de basisbaan haalbaar en financieerbaar is. Naast de uitkeringsgelden brengen basisbanen weliswaar extra kosten met zich mee, maar die zijn te overzien en basisbanen leveren ook (maatschappelijke) meerwaarde, zoals onderzoekers Joan Muysken en Ben Dankbaar aantoonde (zie het dossier Arbeidsmarkt in de Helling, herfst 2019). Emeritus hoogleraar economie Alfred Kleinknecht becijferde een benodigde én haalbare investering van 10.000 euro per basisbaan. De basisbaan is vooral een politieke, geen financiële keuze. Uit kosten-batenana-

lyses blijkt dat bijstandsgerechtigden enthousiast zijn over basisbanen en dat deze bijdragen aan betere kwaliteit van leven. De basisbaan gaat uit van een overheid die burgers actief ondersteunt. Gestart zou kunnen worden met verschillende experimenten per gemeente om te leren welke vormen van basisbanen het beste passen, met wat voor werkzaamheden en voor welke groepen.

Een recht op werk staat haaks op de bestaande praktijk van minimale scholing en begeleiding voor werkenden en is een breuk met het denken over een sociale zekerheid die vooral gericht is op inkomensbescherming. Ook staat de basisbaan haaks op de voorstellen voor een individueel basisinkomen. Zinvol werk - en daarmee een gegarandeerd inkomen - geeft meer kans op sociale inclusie dan bijvoorbeeld een individueel basisinkomen, en is daarmee de te verkiezen optie.

Bouwsteen 2: Verplichte basisverzekeringen voor alle werkenden

Alle werkenden moeten in dezelfde mate worden beschermd. De situatie op de huidige arbeidsmarkt laat zien hoe groot de verschillen op dat gebied zijn geworden. Van de meer dan 1,2 miljoen zelfstandigen heeft ongeveer 20 procent een regeling of verzekering die hen beschermt tegen de financiële gevolgen van arbeidsongeschiktheid. Een enkeling heeft regelingen voor ziekte of neemt deel aan een zogeheten broodfonds, dat slechts tijdelijk ondersteuning biedt bij tegenslag. Aparte regelingen voor pensioen, een buffer voor slechte tijden: de goedbetaalde interim consultant heeft eigen voorzieningen maar voor het merendeel van de zelfstandigen is dat niet het geval. Het argument dat dit een eigen keuze betreft, is slechts op een klein deel van de zzp'ers van toepassing. Voor velen is een aparte verzekering bij een commerciële verzekeraar simpelweg te duur en is van een keuze

dus geen sprake; 40 procent van de zzp'ers verdient minder dan 16.000 euro per jaar. Veel zzp'ers zijn ook niet zozeer ondernemers, maar eerder professionals voor wie het zzp-schap een manier is om zelf meer invulling aan hun werk te kunnen geven of om werk en privé beter te combineren. Daarnaast zijn er veel 'gedwongen' zelfstandigen. Ongeveer 23 procent van alle startende 'ondernemers' doet dat vanuit negatieve motieven, aldus de Zelfstandigen Enquête Arbeid: omdat zij hun baan in loondienst zijn kwijtgeraakt en sollicitatiepogingen op niets uitliepen, of omdat hun werkgever van alle mensen in loondienst zzp'ers besloot te maken, zoals maaltijdbezorger Deliveroo deed in 2017. In de praktijk zijn veel zelfstandigen ook een stuk goedkoper voor werkgevers.

Voor alle werkenden, ondanks de contractvorm waaronder iemand werkzaam is, moet dan ook een basisverzekering komen die hen bescherming biedt bij ziekte en arbeidsongeschiktheid. Deze verzekering moet verplicht zijn, om een gelijkjer speelveld te realiseren en oneigenlijke concurrentie tussen werkenden te verminderen. Hierdoor zullen de kosten beperkt blijven en risico-selectie worden uitgesloten. Momenteel is het voor bijvoorbeeld mensen met een chronische ziekte vrijwel onmogelijk om zich als zelfstandige te verzekeren voor arbeidsongeschiktheid. Via een percentage van de loonsom of de omzet dienen werkenden verplicht te sparen voor deze verzekering. Voor de zzp'ers betekent dit dat er ook een reëel wettelijk minimumtarief zou moeten komen waartegen zelfstandigen ingehuurd kunnen worden.

De uitvoering van de verplichte verzekering kan belegd worden bij private partijen zolang bijvoorbeeld de beslissing of iemand wel of niet arbeidsongeschikt is, en de hoogte en de duur van de uitkering publiek worden bepaald. Voor de basisverzekering geldt ook een acceptatieplicht. Een uitvoeringsregeling vergelijkbaar met

de huidige ziektekostenverzekering, met een publieke 'poortwachter' die verantwoordelijk is voor de keuring, is een mogelijkheid.

Bouwsteen 3: Individueel investeringsbudget

Alle werkenden moeten de kans krijgen weerbaar en wendbaar op de arbeidsmarkt te zijn en blijven, simpelweg omdat werkgevers dit van hen verwachten. Juist vanwege de toenemende flexibilisering zijn investeringen in kennis en vaardigheden momenteel minder vanzelfsprekend, omdat de band tussen werkgever en werknemer steeds losser wordt. Om alle werkenden in staat te stellen te blijven voldoen aan de eisen van de arbeidsmarkt zou een individueel investeringsbudget beschikbaar gesteld moeten worden. De hoogte van dat budget kan afhangen van het opleidingsniveau: wie een universitaire studie heeft afgerond, krijgt minder budget dan iemand die na de middelbare school direct aan het werk is gegaan. Belangrijk is dat werkenden zelf mogen beslissen hoe zij hun opleidingsbudget inzetten. Het biedt de mogelijkheid om juist ook in onzekere tijden meer grip op het eigen leven te organiseren.

Bovengenoemde bouwstenen versterken de positie van alle werkenden en dragen daarmee bij aan een eerlijkere maatschappij met gelijke kansen op werk en inkomen. De basisbaan vormt een financieel en sociaal-maatschappelijk vangnet voor iedereen die moeilijk aan werk komt, de verplichte verzekering biedt alle werkenden gelijke bescherming op de arbeidsmarkt, en met het individueel investeringsbudget kunnen alle werkenden hun kennis en competenties op peil houden om mee te kunnen groeien met de eisen die de arbeidsmarkt gedurende hun werkzame leven aan hen stelt. X

*Met dank aan Leni Beukema
en Alfred Kleinknecht*

**Bescherming van
werkenden die
vooral of uit-
sluitend gericht
is op inkomens-
zekerheid is
onvoldoende om
alle werkenden
een gelijkwaar-
dige positie te
geven in de
samenleving**

HOE MAKEN
WE DE
SAMENLEVING
INCLUSIEF?

Laat emancipatie niet stollen in identiteit

Bij het streven van GroenLinks naar een meer inclusieve, sociale en duurzame samenleving past het de partij de oorspronkelijke betekenis van emancipatie van achtergestelde groepen te omarmen en zich verre te houden van identiteitspolitiek. Waar emancipatie streeft naar maatschappelijke verandering en gelijkwaardige opname van de groep in de samenleving, zet identiteitspolitiek zich nadrukkelijk af tegen anderen. Identiteit is in deze zin niets anders dan stagnerende emancipatie.

door HERMAN MEIJER

Emancipatie kent een individuele en een collectieve vorm. De oorspronkelijke betekenis luidt 'verlossing uit slavernij'. In het oude Rome kon een enkele slaaf juridisch worden 'geëmancipeerd': hij werd dan vrij, en dus Romeins staatsburger. Emancipatie met een hoofdletter stond in de negentiende eeuw voor de verlossing uit de slavernij in collectieve vorm, wat betekende dat heel het stelsel werd afgeschaft. Van deze politieke vorm liggen de wortels in Jeruzalem. Afschaffing van de slavernij is de politieke boodschap in de woorden van Mozes tot Paulus.

We kennen inmiddels verschillende emancipatieroutes van heel diverse groepen. Onder emancipatie ligt nu het ideaal ten grondslag dat aan ieder mens volwaardig burgerschap toekomt in economische, culturele, sociale en politieke zin. Dit wordt veroverd op bestaande vormen van achterstelling en discriminatie. Emancipatie(-beleid) gaat niet uit van concurrentie, maar van samenwerking tussen verschillende mensen en groepen, met politieke en maatschappelijke verandering als doel.

De verzuiling van Nederland was een van de eerste vormen van collectieve emancipatie, naast en in reactie op de socialistische emancipatie van de arbeidersklasse. Met name rooms-katholieken en gereformeerden organiseerden zich zo en vestigden daarmee hun politieke positie. Via scholing in eigen kring droeg de zuil daarnaast bij aan emancipatie van het individu. Het volwaardig burgerschap dat het product van emancipatie is, kon zo beleefd worden vanuit een katholieke en een gereformeerde omgeving, tot en met de politieke expressie in confessionele partijen op nationaal niveau.

Emancipatie en GroenLinks

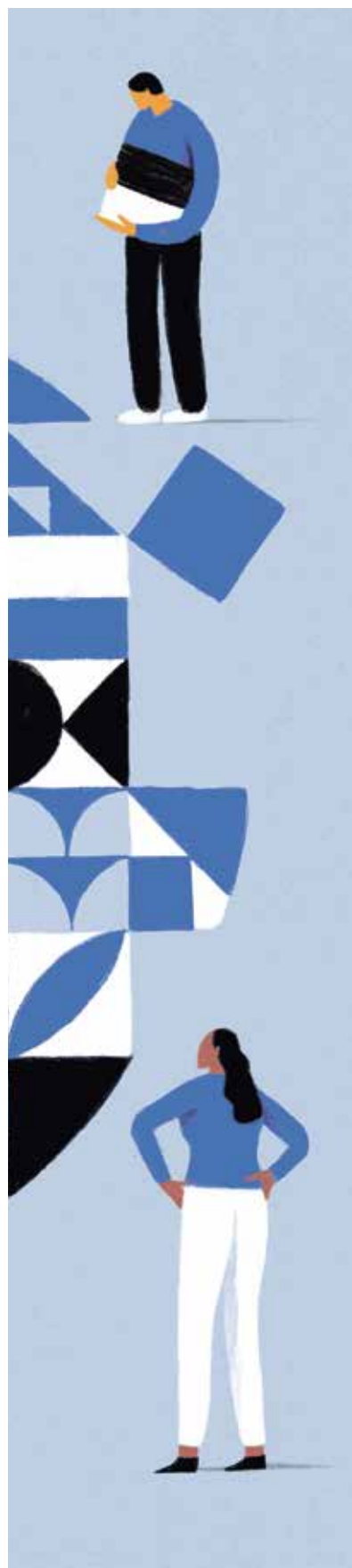
In de voorgeschiedenis van GroenLinks zijn een paar emancipaties van belang. De CPN (opgericht in 1909) komt voort uit de socialistische emancipatiebeweging van geschoolde én

ongeschoolde arbeiders. Deze resulteerde in de formatie van vakorganisaties en politieke partijen, met als gevolg onder meer algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen en de toegankelijkheid van (hoger) onderwijs voor alle lagen van de bevolking. Na de oorlog stelde de CPN zich nadrukkelijk tegenover de verzuiling van de arbeidersklasse en probeerde in de Eenheids Vakcentrale arbeiders uit alle zuilen te verenigen, inclusief de 'rode familie' van PvdA, NVV, Het Vrije Volk en de VARA, die ook alle trekken van een zuil had. De poging liep stuk op de frontlijn van de Koude Oorlog. Pas met de toestroom van studenten in de jaren zeventig doorbrak de partij het sociaal en politiek isolement. Ook de PPR (1968) is te begrijpen als product van emancipatie, namelijk de ontworsteling van gereformeerden en katholieken aan hun verzuilde omgeving, bevestigd door de nadrukkelijke keuze voor een niet-confessionele partij. Ze was tevens een vroeg voorbeeld van een 'groene' partij.

In november 1967 verscheen *Het onbehagen van de vrouw* van Joke Smit, een basistekst voor de tweede feministische golf. In deze jaren was de vrouwenbeweging nadrukkelijk politiek van karakter. Het ging haar om een feminisering van de gehele maatschappij, niet slechts van de individuele vrouw.

Kort na de oprichting van de PPR op 21 januari 1969 zag het Binnenhof de eerste homodemonstratie ter wereld, gericht tegen het discriminerende artikel 248bis van het Wetboek van Strafrecht. Dit artikel, dat homoseksuele contacten met personen onder de 21 jaar verbood, werd in 1971 daadwerkelijk afgeschaft. Naast de gevestigde belangenorganisatie COC ontstond er een homobeweging die pleitte voor een maatschappij waarin mensen vrijer zouden zijn om hun seksualiteit vorm te geven.

In de loop van de jaren zeventig kregen de PSP, PPR en CPN alle drie actieve vrouwen- en homogroe- ➔

pen. Het was geen toeval dat in 1990 bovenaan de eerste GroenLinks-kandidatenlijst de drie kopvrouwen van de PPR, PSP en CPN stonden.

'Gewoon jezelf kunnen zijn'

In de jaren tachtig raakten veel progressieve bewegingen in verval. Binnen emancipatiebewegingen verschoof het politieke perspectief naar het persoonlijke, het privéperspectief. Veel vrouwen, maar ook mannen, verlieten politiek georiënteerde bewegingen om 'aan zichzelf te gaan werken'. In plaats van te streven naar volwaardig burgerschap voor de groep waartoe ze behoorden, streefden zij vooral hun eigen ontwikkeling na. In de homobeweging verstomde het geluid van radicale 'flikkers', die ooit het verlangen naar een lossere en lustvolle samenleving uitten. Ook homo's wilden voortaan vooral 'zichzelf kunnen zijn'. En waar Joke Smit nog had gepleit voor een feminisering van de maatschappij, ging het de feministen nu vooral om meer individuele vrijheid in hun persoonlijk leven. Vrouwen- en homobeweging gingen in deze tijd een zogeheten essentialistische fase in: de homobeweging omarmde de homofiele geaardheid simpelweg als de essentie van homo-zijn en vergat de strijd om een maatschappij waarin seksuele verlangens niet langer aparte mensensoorten definiëren. De leus 'Gewoon jezelf zijn' werd door VVD-homo's op Roze Zaterdag 1984 voor het eerst gevoerd. Ze leek de perfecte reflex van de bereikte erkenning als zelfstandige mensensoort. Tezelfdertijd kwamen in de vrouwenbeweging vooral het baren van kinderen, de opvoeding en de relatie moeder-kind centraal te staan. Daar zou de ultieme essentie van vrouw-zijn liggen.

In deze ontwikkeling werd de kiem gelegd voor de huidige identiteitspolitiek. Zowel onder homo's als onder vrouwen was de kern van de beweging verschoven van een kritiek op de 'hetero-normatieve' maatschap-

Het streven van groepen naar emancipatie draait om veel meer dan (bedreigde) rechten en vrijheden

Herman Meijer is voormalig wethouder in Rotterdam en oud-partijvoorzitter van GroenLinks. Hij is lid van de redactie van de Helling.

pij en de mogelijkheid die te veranderen, naar de koestering van de eigen identiteit als individu met bepaalde kenmerken en de erkenning daarvoor. De winst zat hem in een sterker gevoel van eigenwaarde en de onderlinge herkenning, het nadeel was de uitsluiting van diegenen die *niet* pasten in het identiteitsschema, bijvoorbeeld kindloze vrouwen of biseksuele mannen. Het verlies was voornamelijk politiek van aard: de 'rest' van de maatschappij kon die bewegingen afdoen als iets dat enkel in het belang was van vrouwen of homo's.

Identiteitspolitiek

Het lijkt er dus op dat we met het hedendaagse verschijnsel van identiteitspolitiek iets oogsten wat in de jaren zestig en zeventig gezaaid is en in de jaren tachtig en negentig gemueteerd. Kort gezegd lijkt een geïndividualiseerd emancipatie-ideaal te zijn gesteld in een verworven identiteit. Onder identiteitspolitiek verstaan we het bedrijven van politiek vanuit de sociale identiteit van een bepaalde groep en de door deze groep gedeelde ervaring van maatschappelijk onrecht. In de praktijk gaat het meestal om etnische en culturele kenmerken, die worden verabsoluteerd tot de essentie van de groep. De eigen groep wordt gedefinieerd aan de hand van de ervaring van marginalisering of inperking van de zelfbeschikking van groepsleden op grond van hun identiteit, en altijd gesteld tegenover een dominante groep in de maatschappij. Ze komt voor als meerderheidsclaim – 'de echte Nederlander' – en als minderheidsaanspraak – 'wij vertegenwoordigen de tweede generatie van Nederlanders met een migratieachtergrond'. Zo ontstond tijdens de Fortuyn-periode een opvatting van 'het volk' die in de nationaal georiënteerde identiteitspolitiek van Wilders, Baudet, Pegida en Identitair Verzet verder gecultiveerd werd. In deze 'beweging' gaat het niet meer om maatschappelijke zelfverwerkelijking, zoals bij emancipatiebewe-

gingen. Het gaat primair om erkenning van de eigen identiteit. De groepsleden zouden graag zien, eisen zelfs, dat de overheid hen als de echte (hardwerkende!) Nederlander erkent, die op alle maatschappelijke verworvenheden recht heeft zonder zelf iets te hoeven veranderen. En het gaat om een monopolie: de 'Nederlandse' identiteit die wordt opgeëist, is exclusief.

De opkomst van partijen als Nida en Denk is deels een reactie op uitsluiting, die met name Nederlanders met een migratieachtergrond ondervinden, deels een reactie op het feit dat de 'Nederlandse' identiteit hen wordt ontzegd, als gevolg waarvan een alternatieve islamitische identiteit wordt gevormd. Met name bij Denk zit deze identitaire vorm de emancipatie eerder in de weg dan dat zij deze bevordert. Identiteitspolitiek zoekt de remedie tegen gemankeerd burgerschap namelijk in een identificatie met mensen die op 'ons' lijken (bijvoorbeeld Nederlanders of juist tweedegeneratiemoslims) en zet zich af tegen 'anderen' (bijvoorbeeld mensen met een migratieachtergrond of juist mensen met een Nederlandse etniciteit). Identiteitspolitiek introduceert dus een concurrentiemodel in de strijd om een rechtmatige plaats in de maatschappij, wat de identitaire groep apart zet.

Progressief antwoord

Ook de komende dertig jaar zullen bevolkingsgroepen zich willen ontwikkelen tot volwaardige burgers. In de volgende heel verschillende situaties zal GroenLinks positie moeten kiezen.

Zolang we te maken hebben met immigratie zullen er groepen migranten zijn die een langere of kortere weg naar burgerschap moeten bewandelen. En zeker zolang dit land blijft ontkennen dat het een immigratieland is, zal die weg met obstakels zijn bezaaid. Aanleiding genoeg voor een stevig emancipatoir immigratiebeleid.

Zolang we een kapitalistische productiewijze hebben, zal er worden bespaard op arbeidskosten. Er zullen

zich steeds nieuwe groepen uitgebuite arbeiders aandienen, op dit moment bijvoorbeeld het opgejaagde personeel van distributiecentra. Emancipatie van de arbeidersklasse komt hier terug in de zeer herkenbare vorm van loonstrijd en rechtsbescherming.

Als het al zou lukken om Raden van Commissarissen voor de helft uit topvrouwen te laten bestaan, blijven er legio vrouwen over wier burgerschap een schim is – in de prostitutie, in de malafide horeca, in schoonmaakbedrijven, in gedwongen huwelijken. Er zullen telkens groepen blijven opstaan of 'ontdekt' worden, die ons politieke bondgenootschap verdienen.

Het steeds langere rijtje lesbisch/homo/bi/trans/inter/queer lijkt een aanwijzing voor verfijnde identiteitspolitiek. Maar eerder is sprake van het tegenovergestelde. Deze ontwikkeling stelt juist vastomlijnde indelingen ter discussie. Het gaat hier om het grijpen van de definitiemacht (wie bepaalt of en hoe mensen gelabeld worden) door diegenen die niet passen in de opdeling in 'man' en 'vrouw', 'homo' en 'hetero'. Het gaat er dus juist om verlost te worden van labels en stempels. En het verenigt niet mensen die op elkaar lijken, maar juist verschillende groepen die aan een vergelijkbare situatie willen ontsnappen.

Moslims in Nederland, ongeacht hoe gelovig ze zijn, worden in het dagelijks leven gehinderd door opvattingen over 'de' islam. Het lijkt wel of islamisten in Nederland bepalen wat 'de ware islam' is. Wilders' opinie dat de islam een ideologie is, komt daarmee overeen. Het zou Nederlandse moslims in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en in de media helpen wanneer de islam gezien werd als een gewone godsdienst (een groot verband met daarin talloze stromingen, een wereld aan verschillende opvattingen, zingeving en moraliteit). Uitsluiting hindert de weg van moslims naar volwaardig burgerschap. Ze bevordert ook het 'isolement in eigen kring', tot en met radicalisering. De pas net begonnen emancipatie van

moslims in Nederland kan dan ook wel enige steun gebruiken.

Mensenrechten of privileges?

Dit onvolledige lijstje vertoont grote verschillen wat betreft de verhouding tussen emancipatie en identiteit. Soms zal de strijd gaan om sociale rechten, zoals de positie op de arbeidsmarkt, in andere gevallen om mensenrechten als asiel en onderdak. Dan zal GroenLinks daar eenvoudig steun aan kunnen geven. Immers, deze groepen streven naar voorzieningen waarop een universeel recht bestaat. Wanneer de strijd gaat om culturele rechten zoals toegang tot de media en de wens om gezien te worden – bijzondere eisen of zelfs privileges op basis van de identitaire groep - ligt het risico van identiteitspolitiek op de loer. Het zal GroenLinks niet passen om in die laatstgenoemde rechten mee te gaan.

Het streven van groepen naar emancipatie draait om veel meer dan (bedreigde) rechten en vrijheden. Emancipatie gaat per definitie gepaard met *politiek bewustzijn*: het zelfbewustzijn van staatsburgers als politieke wezens, die weten dat ze *in vereniging* verbeteringen kunnen afdwingen binnen de maatschappij als geheel. Ze weten hoe ze op een politieke manier 'wij' kunnen zeggen – en daarin onderlinge verschillen van herkomst, levensovertuiging, sekse en eigenbelang, dus ook de beperkingen van hun 'ik', kunnen overstijgen. Dit vraagt ook het nodige aanpassingsvermogen van de samenleving om af te stappen van wat voorheen als 'normaal' werd gezien. De mate waarin groepen zich emanciperen zegt iets over de veerkracht van onze samenleving en de kwaliteit van onze democratie. Als GroenLinks ook de komende dertig jaar blijft streven naar een maatschappij die meer open, sociaal en duurzaam is, zal ze oog moeten houden voor groepen die identiteitspolitiek mijden, maar wel emancipatie behoeven en najagen. En ze zal meestal aan hun zijde te vinden zijn. X

De groene en linkse toekomst volgens:

SAMIR BASHARA (1981), wethouder voor GroenLinks in Hoor

56

DE HELING • NR 1 2020

'Ons verhaal is fundamentele systeemkritiek'

“De belangrijkste les die ik als wethouder heb geleerd, is dat de samenleving behoefte heeft aan écht leiderschap. Leiderschap betekent dat je het echte, grote verhaal en daarmee soms ook de minder leuke boodschap durft te vertellen. Dat leiderschap is nodig op weg naar een eerlijke en groene samenleving, die in balans is met zijn natuurlijke leefomgeving en daarmee ook op de langere termijn houdbaar. Het vraagt een totaal ander soort politiek.

Het is ergens paradoxaal dat GroenLinks juist dat uitgangspunt expliciet omarmt, maar zich in de praktijk vaak volledig binnen de bestaande kaders blijft bewegen. Het lukt (te) vaak niet buiten de waan van de dag te treden. Ik denk dat dit komt doordat we ons niet altijd meer realiseren dat ons verhaal een fundamentele systeemkritiek is.

Mijn overtuiging is dat GroenLinks dat grote verhaal veel meer moet vertellen. Niet alléén, maar samen met wetenschappers, denkers en kunstenaars. De wereld is toe aan een maatschappelijke paradigmashift van lineair en mechanisch naar circulair en organisch. In álle opzichten, dus niet alleen aangaande de fysieke leefwereld, maar ook de sociale.

Zo dwingen technologische ontwikkelingen na te denken over een nieuwe inrichting van onze samenleving. Technologie gaat steeds meer menselijke arbeid overnemen.

door
LIESBETH BENEDER

In onze maatschappij zijn onze identiteit en eigenwaarde sterk verbonden met het betaal-

de werk dat we doen. Maar we gaan naar een samenleving waarin een significant percentage geen structureel betaald werk heeft. Dat vraagt om anders denken over menselijke en maatschappelijke waarde. In economische zin – hoe zorgen we dat iedereen in zijn levensonderhoud kan voorzien – maar ook in psychosociale en sociaal-culturele zin: waarop baseren wij onze maatschappelijke en persoonlijke waarde? Op het oog relatief overzichtelijke technologische vooruitgang heeft grote gevolgen voor onze samenleving.

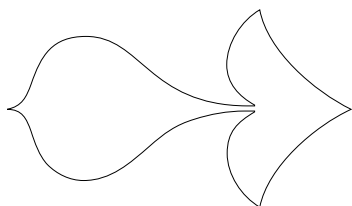
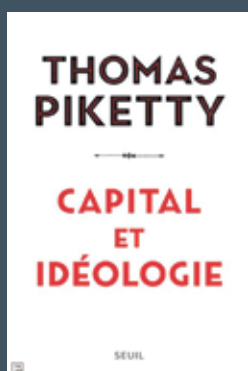
Binnen GroenLinks onderkennen we deze fundamentele veranderingen wel, maar échte uitspraken over de consequenties doen we te weinig. We discussiëren nog maar beperkt over bijvoorbeeld het basisinkomen, terwijl we er in mijn visie niet aan ontkomen een variant daarvan op termijn in te voeren. Rondom klimaatverandering heeft GroenLinks wél een duidelijk verhaal. Het verhaal bedenken is echter één ding, maar iets anders is het zo te vertellen dat er ook naar ons geluisterd wordt. Bij zulke grote onderwerpen moet je het politieke domein zien te ontstijgen. Om te beginnen moeten we mensen die het aangaat echt willen begrijpen. Mensen zijn vaak bang voor de gevolgen van de noodzakelijke maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan, bang om belazerd te worden, onder meer door hun eigen overheid. Ik heb geleerd dat mensen het vaak wonderwel accepteren dat ze hun zin niet krijgen, als je ze in het besluitvormingsproces maar serieus hebt genomen en écht naar ze hebt geluisterd. Zeker als je daar een doordacht verhaal bij hebt.

Verandering vraagt om leiderschap: een duidelijke richting met een lange termijnverhaal. Ik hoop dat het GroenLinks de komende dertig jaar lukt deze rol op zich te nemen. We zijn aardig op weg, maar hebben nog wel wat te doen.” ✕

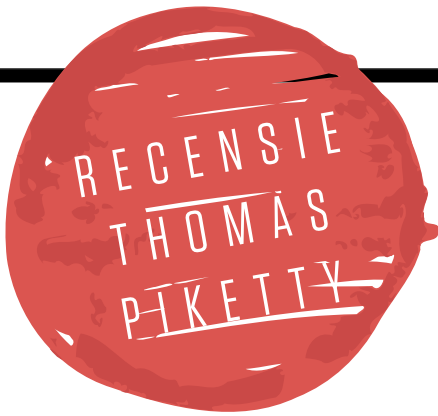
Lezen

57

DE HELING • NR 1 2020

***Het kapitalisme voorbij* Pieter Pekelharing** pag. 58 • ***Het grote gevecht kan niet zonder vaderlijke staat* Rens van Tilburg** pag. 62 • ***Repareer het internet* Socrates Schouten** pag. 66 • ***Adorno's bedendaagse relevantie* Stijn Klarenbeek** pag. 66

Het kapitalisme voorbij

In het ruim 900 pagina's tellende *Capital et Idéologie* brengt de Franse econoom Thomas Piketty tweeduizend jaar ongelijkheid in kaart en maakt hij deze meetbaar. Piketty heeft daarnaast een opvallende agenda: hij wil het kapitalisme niet hervormen, maar streeft naar een ander stelsel.

door PIETER PEKELHARING
illustratie ELIS WILK VOOR DE
GREEN EUROPEAN JOURNAL.

In zijn nieuwe boek onderscheidt de auteur verschillende 'ongelijkheidsregimes': die van de standensamenleving, bestaande uit geestelijkheid, adel en de stand van boeren en arbeiders; de maatschappij van slavenhouders; de koloniale en postkoloniale samenleving; het kapitalisme; en tot slot het hyperkapitalisme dat in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw opkwam. De landen of gebieden waar hij op focust zijn de VS, Europa, Rusland, India, China en Brazilië. Elk ongelijkheidsregime produceert zijn eigen type rechtvaardiging.

Samenhangend met deze brede aanpak heeft Piketty voor een andere invalshoek gekozen. Zijn vorige boek, *Kapitaal in de*

21ste eeuw, was vooral aan economen gericht. Hij wilde aantonen dat ongelijkheid geen politiek maar een economisch thema was, dat onterecht uit de moderne economische theorievorming verbannen was. Wil je ongelijkheid voorkomen, dan moet je volgens Piketty markten anders inrichten en niet pas achteraf via de overheid aan het herverdelen slaan. Dat kan bijvoorbeeld door verbetering van de onderhandelingspositie van werknemers, door een verscherpt toezicht van de mededingingsautoriteit of door versterking van de bedrijfsdemocratie.

Twee kapitaalbegrippen

Zoals de econoom Suresh Naidu in een bespreking van *Kapitaal in de 21ste eeuw* opmerkte, gebruikt Piketty in dat boek twee kapitaaldefinities door elkaar heen: een 'wilde' en een 'getemde' notie. De getemde behandelt het kapitaal louter als een productiefactor, naast

land en arbeid, en kijkt alleen naar het kapitaal als bron van winst in de sfeer van de productie. De wilde is stukken breder en behandelt zo'n beetje alles waarmee je als 'kapitalist' – ook buiten het productieproces om – met hulp van juristen, advocaten, economen, fiscalisten en politici winst kan maken of waar je rente van kan trekken. Onder kapitaal in brede zin vallen roerende en onroerende goederen. Dat kan variëren van machines tot gebouwen, van land tot vastgoed en van aandelen en obligaties tot intellectueel eigendom. In slavenhoudersmaatschappijen kunnen zelfs mensen particulier eigendom worden en daarmee 'kapitaal' voor hun bezitter vormen.

In Piketty's nieuwe boek treedt deze 'wilde' notie van kapitaal in vol ornaat naar voren. Kort samengevat gaat *Capital et idéologie* over verschillende vormen van eigendom en de sociale, juridische, fiscale en politieke bewerkingen die bezit heeft ondergaan om als materieel of immaterieel goed verkocht, vermeerderd, opgehoopt en aan volgende generaties doorgegeven te kunnen worden.

Net als in zijn vorige boek wemelt *Capital et Idéologie* van de grafieken, die laten zien hoe de welvaart in verschillende typen samenlevingen over rijk en arm verdeeld was. Waar mogelijk onderzoekt Piketty hoeveel de rijkste één procent, de rijkste tien, de daarop volgende veertig en de overige 50 procent ver-

dienen. Wie de cijfers bekijkt, kan niet anders concluderen dan dat de welvaart meestal extreem ongelijk verdeeld is geweest. De grote verdienste van dit boek is dat Piketty die ongelijkheid wereldwijd meetbaar heeft trachten te maken.

Bezit als sociale constructie

‘De geschiedenis van elke samenleving,’ aldus Piketty, ‘is tot op heden niets anders dan de geschiedenis van ideologische strijd en de zoektocht naar gerechtigheid.’ Sterker dan in zijn vorige werk vraagt Piketty zich af hoe ‘wij’, zijn lezers, op grond van het materiaal en de kennis die hij aan draagt, ervoor kunnen zorgen dat het door een samenleving geproduceerde bezit zich gelijkjer over de bevolking verdeelt, in plaats van steeds in handen van één dominante groep te blijven. Dit is nadrukkelijk geen boek voor specialisten maar voor het grote publiek.

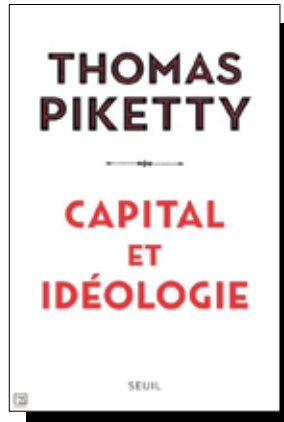
Vanwaar de nadruk op ideologie? Omdat ongelijkheid om een ideologische rechtvaardiging vraagt en bezit een sociale constructie is, stelt Piketty. Er is geen notie van eigendom waar niet over gewikt, gewogen en gesteggeld is. Wanneer de bestaande opvattingen van bezit hun legitimiteit verliezen, vallen ze automatisch onder de zoektocht naar gerechtigheid.

Ongelijkheid is niet het resultaat van, zeg, technologie of globalisering, maar komt voort uit politieke keuzes. Burgers zullen het

bij de zoektocht naar gerechtigheid nooit eens worden over wat de meest geschikte vorm van eigendom is. Hetzelfde geldt voor de juiste variant van democratie, voor wat een rechtvaardige grens is, voor de precieze hoeveelheid te heffen belasting, de juiste zorg of het juiste onderwijs. Bonje is onvermijdelijk. Maar precies daarom is democratische besluitvorming zo belangrijk. ‘Alleen door een zorgvuldige vergelijking van historische en persoonlijke ervaringen en een zo breed mogelijke afweging kan vooruitgang worden geboekt.’

De ideologie waar Piketty het felst tegen van leer trekt is het ‘propriëtarisme’, een door hem bedacht neologisme. Proprietarisme staat voor het geloof dat privébezit heilig is, dat je daar nimmer aan mag tornen en aantasting ervan direct de samenleving in gevaar brengt. Fout, aldus Piketty. ‘Het is de strijd voor gelijkheid en onderwijs die economische ontwikkeling en menselijke vooruitgang mogelijk heeft gemaakt, niet de zaligverklaring van eigendom, stabiliteit en ongelijkheid.’

Het is de strijd voor gelijkheid en onderwijs die economische ontwikkeling en menselijke vooruitgang mogelijk heeft gemaakt, niet de zaligverklaring van eigendom, stabiliteit en ongelijkheid

Capital et idéologie
Thomas Piketty
Seuil, 2019

Progressieve belastingen

In Piketty's boek neemt de twintigste eeuw een bijzondere plaats in. Nog nooit is de ongelijkheid zo sterk afgenomen als in de eerste veertig jaar na de Tweede Wereldoorlog. Het geweld dat in beide wereldoorlogen de wereld overspoelde, heeft als grote gelijkmaker gefungeerd. Niet alleen lag het vermogen van de rijken in puin, die rijkdom werd door overheden ook nog eens zwaar belast om de oorlog te kunnen financieren. ‘Ook dollars moeten offers brengen,’ luidde het adagium.

Tel daar het uitbreken van de Russische Revolutie bij op en het wordt duidelijk hoe belangrijk het voor aanhangers van de markteconomie was dat de welvaart na de Tweede Wereldoorlog eerlijker over de bevolking verdeeld werd. Het is in deze tijd dat voor het eerst progressieve belastingen werden ingevoerd en markten werden gecreëerd die voor een gelijkere verdeling van welvaart zorgden.

Piketty noemt de periode tussen 1940 en 1980 het ‘tijdperk van de sociaaldemocratie’. De institutionele kennis en ervaringen die toen zijn opgedaan, hebben de strijd voor gerechtigheid voorgoed veranderd. Voor het eerst werd aangetoond dat economische groei en hoge progressieve belastingen →

– mits goed besteed – uitstekend samen konden gaan. Belastingtarieven van ver boven de huidige 40 procent – soms wel het dubbele – stonden de groei van de welvaart niet in de weg, maar bevorderden die juist. Ze leidden tot beter onderwijs, kwalitatief goede zorg, meer sociale zekerheid, meer mobiliteit en hogere lonen. In tegenstelling tot het hyperkapitalisme van na de jaren tachtig ging iedereen erop vooruit, en niet, zoals nu, voornamelijk de rijkste 10 procent.

Het succes van de sociaaldemocratie luidde echter ook haar ondergang in. Toen Piketty in de landen die hij onderzocht de verkiezingsuitslagen van de laatste zeventig jaar op een rijtje zette, viel hem op dat de periode waarin de ongelijkheid tijdens de jaren tachtig en negentig weer toenam naadloos samenviel met de periode waarin linkse partijen van hun traditionele achterban vervreemd raakten. Wie laagopgeleid was, een gering inkomen en geen vermogen bezat, stemde na de Tweede Wereldoorlog massaal op links, hoogopgeleiden stemden massaal op rechts. Na de jaren tachtig en negentig veranderde dat.

Piketty noemt het werk van de Nederlandse hoogleraar bestuurskunde Mark Bovens niet, maar de diagnose van Bovens komt overeen met die van Piketty: de opkomst van de ‘diplomademocratie’ heeft de sociaaldemocratie genekt. Kinderen die uit de

arbeidersklasse omhoog klonnen, kregen het stukken beter. Maar vanaf het eind van de jaren zeventig ging de arbeidersklasse er zelf nauwelijks op vooruit.

Het gevecht tegen sociaaleconomische ongelijkheid week voor andere vormen van ongelijkheidsbestrijding die politiek dringender werden geacht;

identiteitspolitiek – een term waarmee Piketty het hele politieke spectrum en niet alleen de ontwikkelingen op links beschrijft – nam het over van klassenpolitiek. Volgens Piketty bond een aan universiteiten gelieerde, hoogopgeleide linkse kaste van ‘Brahmanen’ in de politieke arena de strijd aan met wat hij een ‘commerciële

elite’ noemt, afkomstig uit het bedrijfsleven.

Sinds het wegvallen van de grote linkse volkscoalities van na de Tweede Wereldoorlog worden laagopgeleiden niet of nauwelijks meer in de politiek vertegenwoordigd. Piketty heeft niets dan lof voor de strijd van hoogopgeleid links tegen raciale en gen-

der-ongelijkheid. Maar hij wijst erop dat de sociaaleconomische ongelijkheid sinds de jaren tachtig is toegenomen en raciale tegenstellingen in deze periode eerder verscherpt dan verzwakt zijn. 'Identiteitspolitiek' is daar niet de oorzaak maar het gevolg van.

Participatief socialisme

In het herfstnummer van *de Helling* stelde Simon Otjes dat linkse partijen tegenwoordig drie opties hebben die moeilijk met elkaar te verenigen zijn: 'Je kunt als linkse partij in het kabinet willen komen, een heel duidelijk linkse koers willen varen of onafhankelijk willen opereren.' Eén van die opties valt nog wel te realiseren, maar alle drie tegelijk niet, schreef Otjes.

Wie naar de ervaringen van de SP in Nederland of naar Labour in Engeland kijkt, moet inderdaad erkennen dat een partij met een radicaal links programma tegenwoordig niet makkelijk in de regering komt. Om dat programma af te dwingen, is een brede linkse volkscoalitie nodig. Het zal waarschijnlijk nog een flinke tijd duren voor-

dat linkse partijen erin slagen de kloof tussen hoog- en laagopgeleid te dichten en het vertrouwen van hun traditionele achterban te herwinnen. Desalniettemin blijft Piketty ervan overtuigd dat links alleen kans van slagen heeft als ze met een groot, gedetailleerd en sterk links verhaal komt. Een verhaal dat 'verder dan het kapitalisme kijkt'.

Dat nieuwe linkse verhaal kent volgens Piketty twee dimensies. Ten eerste: hoe verdeel je op een eerlijke wijze de welvaart? En ten tweede: wat zijn rechtvaardige grenzen, en hoe houd je daarbij rekening met natuur en klimaat?

Wie zoals menig partij op rechts de eigen gemeenschap wil beschermen, komt volgens Piketty – rechts ten spijt – onherroepelijk bij een meer federaal Europa uit. Je helpt gemeenschappen niet door de grenzen te sluiten en niets aan herverdeling en klimaat te doen.

Het alternatief is niet staatssocialisme maar *participatief* socialisme. Piketty stelt voor de democratie lokaal, nationaal, internationaal en supranationaal te versterken. Burgerfora dienen lager opgeleid bij

de politiek te betrekken. Daarnaast wil hij het onderwijs verbeteren en betreurt hij het feit dat hoger onderwijs voor kinderen uit lagere klassen steeds moeilijker toegankelijk is geworden. Tot slot pleit hij voor een vergaande vergemeenschappelijking van het kapitaalbezit, onder andere door de zeggenschap van werknemers in bedrijven te versterken en hen medeaandeelhouders te maken.

Bitter arm

Het opvallendst is nog Piketty's pleidooi voor een drastische verhoging van het belastingtarief. Samenlevingen, aldus Piketty, zijn tegenwoordig puissant rijk, maar overheden bitter arm. Sinds de jaren tachtig hebben ze zich steeds dieper in de schulden moeten steken en hebben ze zich daarbij overgeleverd aan de tucht van grote kapitaalbezitters, die tegelijk de grootfinanciers van politieke campagnes werden. In de politiek wordt meer naar hen dan naar het volk geluisterd.

Wie niet langer aan de leiband van het kapitaal wil lopen, zal het belastingtarief drastisch moeten verhogen. Alleen zo kunnen de jarenlange tekorten die in het onderwijs, de politie, de zorg en de sociale zekerheid zijn ontstaan gecorrigeerd worden.

Als kers op de taart stelt Piketty ook nog eens voor dat iedere burger op zijn of haar achttiende een eenmalige schenking van 120.000 euro krijgt – iets dat makkelijk uit de vermogens en winstbelasting gefinancierd

kan worden. Bezit, schreef de Engelse filosoof Francis Bacon al, is *'like muck, not good except it be spread'*.

Vergelijk dit eens met het huidige belastingstelsel, waarin we 'verdelen van arm naar rijk', zoals econoom Bas Jacobs onlangs constateerde in NRC. En dat blijft volgens Piketty zo, zolang we binnen de EU niet in staat zijn te voorkomen dat landen elkaar de loef proberen af te steken door een zo gunstig mogelijk belastingtarief voor grote bedrijven te bieden. Participatief socialisme, welvaartsdeling, de strijd tegen klimaatopwarming en het gevecht voor een federaler Europa gaan bij Piketty hand in hand.

Als dit boek één ding duidelijk maakt, dan is het wel dat linkse partijen het volgens Piketty aan hun (vroegere) kiezers verplicht zijn een groot en sterk links verhaal te ontwikkelen. In het trilemma dat Otjes schept, kiest de Fransman dus voor een zo helder mogelijke linkse koers. X

Belastingtarieven van ver boven de huidige 40 procent – soms wel het dubbele – stonden de groei van de welvaart niet in de weg, maar bevorderden die juist

Deze recensie is gebaseerd op de originele, Franstalige versie van het boek. In februari 2020 verscheen de Nederlandse vertaling onder de titel Kapitaal en Ideologie bij uitgeverij De Geus.

"Wij zijn de grootste ngo ter wereld." Het is deze uitspraak van Paul Polman, tot 1 januari 2019 topman van Unilever, die succes-auteur Jeroen Smit een nieuw onderwerp verschaft na *De prooi*, diens bestseller over de teloorgang van ABN Amro.

Het grote gevecht
Jeroen Smit
Uitgeverij Prometheus,
2019

door RENS VAN TILBURG

Want kan dat wel: als beursgenoteerde multinational de wereld redden? Steken de aandeelhouders daar geen stokje voor? Die willen immers toch vooral het hoogste financieel rendement? De wereld redden, dat doen zij zelf wel, in hun vrije tijd – of niet.

In *Het grote gevecht* opent Smit de *black box* van het bedrijfsleven en de *high finance* waar hij als geen ander toegang tot heeft. Smit biedt zo een unieke inkijk in de duurzaamheidsdiscussies in de *boardrooms* en wandelgangen van de hoge glazen torens. Ook dit boek leest weer als een thriller, over grote ambities van een enkeling en over de krappe marges van zelfs de machtigste CEO's. De

aandeelhouders blijken namelijk inderdaad meer geïnteresseerd in het kortetermijnrendement dan de langetermijnwaardecreatie, laat staan duurzaamheid. Het boek is daarmee ook een oproep aan de politiek om de verduurzaming vooral niet aan 'de markt' over te laten.

Afschaffen kwartaal-rapportages

Bij zijn aantreden eind 2008 grijpt Polman de financiële crisis aan als een kans om van Unilever een bedrijf te maken waar winst niet de enige doelstelling is. Even is iedereen het erover eens dat Wall Street en de Londense City niet de perfecte markten zijn waar economen en beleidsmakers ze lang voor hebben gehouden. Bedrijven mogen weer terugpraten tegen hun aandeelhouders en zelf het voortouw nemen bij het uitstippelen van de strategie.

En dat doet Polman. Zijn eerste actie is het afschaffen van de kwartaal-rapportages bij de gigant in

voeding en verzorgingsproducten. Polman weigert de financieel analisten nog langer te voeden met driemaandelijks beloftes over winstgroei. Hij heeft sowieso niet veel op met deze analisten en hun rekensommetjes, door hem laatdunkend '*spreadsheet monkeys*' genoemd.

Maar Polman doet niet alleen dingen *niét*. In 2010 lanceert hij het Sustainable Living Plan, met als doel in tien jaar tijd de omzet van Unilever te verdubbelen en de schade aan het milieu te halveren. Polman houdt het niet bij zijn eigen bedrijf. Hij helpt in 2015 de Verenigde Naties de zeventien Sustainable Development Goals (SDG's) te formuleren. De aandeelhouders gedogen deze wereldverbeteraar. Unilevers financiële resultaten zijn dan ook prima. Tot ergernis van Polman stellen ze hem echter nauwelijks vragen over zijn duurzame plannen en prestaties.

Overnamepoging

In 2017, Polmans *annus horribilis*, wordt alles anders. Het klimaatakkoord van Parijs blijkt niet het startschot van mondiale samenwerking om de SDG's te realiseren, zoals Polman had verwacht. Brexit en Trump kleuren de internationale politiek. Het is 'eigen land eerst'. Ook de groei van Unilever valt tegen. Het aandeel raakt achterop bij de concurrentie. Dat maakt Unilever kwetsbaar voor overnamepogingen.

Het grote gevecht kan niet zonder vaderschap staat

–Rens van Tilburg is econoom, directeur van het Sustainable Finance Lab en lid van de redactie van de Helling.

Polman weigert de financieel analisten nog langer te voeden met driemaandelijks beloftes over winstgroei

Die komt er dan ook: van Kraft Heinz, een overname-machine geleid door het Braziliaanse 3G Capital. Een investeerder die bedrijven opkoopt om er vervolgens alle vet uit te snijden, zoals investeringen in duurzaamheid en innovatie. Polman weet de overname af te slaan. Zijn goede vriend en U2-zanger Bono kondigt aan een protestlied te zullen maken. Maar het is vooral de Amerikaanse partner van 3G, Warren Buffett, die geen zin heeft in een vijandige overname. Dit tot teleurstelling van de bestaande aandeelhouders, waaronder de Nederlandse pensioenfondsen die Polman toch altijd prezen om zijn duurzame koers. Het aanbod van Kraft Heinz om een flinke premie te betalen voor de aandelen kunnen de pensioenfondsen naar eigen zeggen niet laten schieten. Smit citeert het hoofd aandelenbeleggingen van pensioenuitvoerder PGGM, de een na grootste van Nederland: 'De financiële doelstelling, het rendement moet vooropstaan (...) dat blijkt uit iedere enquête onder de deelnemers'.

Beter leefmilieu

Dat bevreedt mij als onderzoeker op het gebied

van de duurzaamheid van de financiële sector. Want uit de onderzoeken die ik ken, blijkt juist dat veel mensen best bereid zijn genoeg te nemen met een lagere economische groei als daar een beter leefmilieu tegenover staat. Ook pensioendeelnemers zijn bereid genoeg te nemen met een lager financieel rendement. Specifiek voor de klanten van PGGM is hier in 2016 zelfs wetenschappelijk onderzoek naar gedaan.

Smit werpt dat de financiers niet voor de voeten. Dat is jammer, want zo komen de weinig groene financiers te makkelijk weg met hun focus op rendement. De Pensioenwet schrijft namelijk voor dat het pensioengeld moet worden belegd in lijn met de wens van de deelnemers. Maar geen pensioenfonds voorziet in deze behoefte door bij een deel van het pensioengeld niet het rendement, maar juist de maatschappelijke impact voorop te stellen. Nederlandse pensioenfondsen hadden een verdedigingslinie kunnen vormen tegen een onduurzame overname. Duurzaamheid hoeft overigens zeker niet ten koste te gaan van het financieel

rendement. Er zijn onder tussen honderden studies die dat laten zien. Waarom dan toch als pensioenfonds een kortetermijnbonus accepteren als je daarmee één van de kroonjuwelen uit je portefeuille om zeep helpt: een bedrijf dat nog jaren van duurzame groei had kunnen laten zien.

Niet alleen

Dat dit niet enkel een denkbare afweging is, laat het lot van de belager van Unilever zien. Kraft Heinz wist de eigen winst destijds flink op te schroeven door in investeringen te snijden. Een truc die op de korte termijn de aandelenkoers deed stijgen, maar op de langere termijn niet houdbaar bleek. De consument wil vernieuwing; stilstand is achteruitgang. En dus raakten de merken van Kraft Heinz uit de gratie. In 2019 dipte de beurskoers op een kwart van de waarde van 2017. Ook de Nederlandse pensioendeelnemer mag dus blij zijn dat zijn aandelen Unilever in 2017 niet zijn ingeruild voor die van Kraft Heinz.

Het verhaal van Polmans Unilever laat zien dat bedrijven de verduurzamingsopgave niet in hun eentje aankunnen, zonder overheidsbeleid. Unilever was effectief in het smeden van allianties met andere bedrijven, bijvoorbeeld rond een meer duurzame inkoop van palmolie. Maar uiteindelijk was de reikwijdte van bedrijf beperkt. Als de ach-

terblijvers het allemaal veel goedkoper kunnen blijven doen, belemmert dat de koplopers. Ook na tien jaar Polman wordt de helft van Unilevers grondstoffen nog steeds op niet-duurzame wijze verbouwd. In een recent opiniestuk in de Financial Times concludeert Polman zelf ook: "Bedrijven kunnen het niet alleen." De Nederlandse overheid zou er om te beginnen voor kunnen zorgen dat pensioenfondsen zich aan de Pensioenwet gaan houden. X

Literatuur

Apostolakisac, Kraanen, Blomme en van Dijk (2016). *Examining pension beneficiaries' willingness to pay for a socially responsible and impact investment portfolio: A case study in the Dutch healthcare sector*, Journal of Behavioral and Experimental Finance.
Bauer, R, Ruof, T and Smeets, P. (2019). *Get Real! Individuals Prefer More Sustainable Investments*, SSRN
Sustainable Pension Investments Lab (2017). *De financiële prestaties van verantwoord beleggen*

Eerlijk de planeet redden

WETENSCHAPPELIJK
BUREAU GROENLINKS
PRESENTEERT:

CAFÉ
DE HELLING

Dinsdag
7 april
2020

Praat mee over klimaatpolitiek

Extreme droogte en voedselschaarste in Afrika, grote overstromingen en luchtvervuiling in Zuidoost-Azië: klimaatverandering heeft de grootste gevolgen in de armste delen van de wereld. Dat terwijl de rijkste landen juist de grootste vervuilers zijn.

Hoe is die scheefgroei ontstaan? Hoe gaan we dit veranderen? Wat betekent dit voor Nederland? Ga in gesprek met **Bas Eickhout**, Europarlementariër voor GroenLinks en **Daniëlle Hirsch**, directeur van BothENDS en columnist van de Helling. Zij beantwoorden uw vragen tijdens deze eerste editie van Café de Helling in het gloednieuwe pand van GroenLinks.

WETENSCHAPPELIJK
BUREAU GROENLINKS

Landelijk Bureau GroenLinks

St. Jacobsstraat 12, Utrecht

Aanvang: 19.30 uur, aansluitend borrel (zaal open vanaf 19.00 uur)

Toegang abonnees de Helling:
€ 5,-

Toegang niet-abonnees: € 7,50
De prijs is inclusief een consumptie

AANMELDEN WWW.WBGL.NL/CAFE

SLECHTS 50 PLEKKEN BESCHIKBAAR, DUS WEES ER SNEL BIJ!

Kies ook voor
VERDIEPING
en neem nu een
abonnement

Helling

*“De Helling
denkt verder waar
de waan van de
dag ophoudt.”*

— **Andrée van Es**, voormalig wethouder en Tweede Kamerlid
voor GroenLinks en columnist van tijdschrift de Helling

De Helling biedt vier keer
per jaar verdiepende artikelen,
interviews en opinie voor iedereen
die meer wil weten over het
groene en linkse gedachtegoed:
van klimaat tot ongelijkheid, van
buitenlandbeleid tot technologie.

De Helling behandelt groene
en linkse politieke vraagstukken
op Europees, landelijk, regionaal
en lokaal niveau.

NEEM NU EEN ABONNEMENT
en betaal het eerste jaar slechts
€19,50, inclusief online toegang
tot alle artikelen.

Bent u al abonnee?

Doe eens een abonnement op
de Helling cadeau!

Ga naar www.wbgl.nl/actie en
klik op 'cadeau-abonnement'.

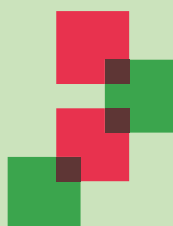
WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/ACTIE

BLIJF OP DE HOOGTE!

→ Als eerste op de hoogte
zijn van de evenementen van
Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks?

→ De nieuwste publicaties
digitaal ontvangen?

→ Verdiepende artikelen lezen
over groene en linkse politiek?

**WETENSCHAPPELIJK
BUREAU GROENLINKS**

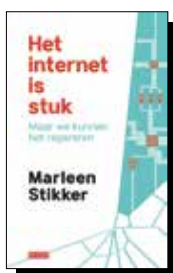
Schrijf je nu in voor de mails
van Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks en mis niets meer:

WBGL.NL/NIEUWSBRIEF

Repareer het internet

Hoe kunnen we ons bevrijden uit de greep van techbedrijven en publieke waarden centraal stellen in de ontwikkeling van nieuwe technologie? Dat is de prangende vraag die Marleen Stikker stelt in haar boek *Het internet is stuk*.

Stikker is een van de Nederlandse pioniers die internet dichter bij de burger bracht: zij stond 25 jaar geleden aan de wieg van De Digitale Stad en technologiecentrum Waag.

Maar het was Stikker en haar mede-activisten ook meteen duidelijk dat deze nieuwe infrastructuur met gevaren gepaard ging. Deze bleven lange tijd onderschat: het optimisme rondom de opkomst van internet werd van links tot rechts gedeeld. Overheden vonden dat ze de markt hun werk moesten laten doen en wilden de innovatieve krachten niet in de

weg zitten. Zodat we nu opgescheept zitten met 'Big Tech': platformbedrijven wiens businessmodel op machtsconcentratie en privacyschending draait. Aan hun invloed kun je niet ontsnappen, ook al maak je zelf van hun diensten geen gebruik.

Vandaar de stelling van Stikker dat het internet stuk is. Maar, zo luidt ook de ondertitel van haar boek, 'we kunnen het repareren.' Het eerste deel biedt een boeiende inkijk in de rol die hackers, kunstenaars en activisten speelden, en nog steeds spelen, om internet en andere mediatechnologie menselijk te maken. Deel twee kijkt naar wat er mis ging, en in deel drie komt Stikker met oplossingen. Overheden dienen zich toe te leggen op niet-commerciële alternatieven, met name op het niveau van de digitale infrastructuur. Burgers en maatschappelijke organisaties roept ze op *open source* te 'gaan' en van Google weg te blijven. Maar belangrijker is de kritische publieke massa die Stikker bijeen wil brengen, bijvoorbeeld in 'maakplaatsen' en 'beleidslabs.' Deze ziet ze als een maatschappelijke windtunnel waar nieuwe technologie getest wordt op publieke waarden.

—*Socrates Schouten*

Het internet is stuk.
Maar we kunnen het repareren
Marleen Stikker
Uitgeverij De Geus, 2019

Links moet niet afwachten

Theodor Adorno, een van de grootste sociaal filosofen van de vorige eeuw, hield in 1967 aan de Universiteit van Wenen een lezing over de 'aspecten van het nieuwe rechts-radicalisme'. Met de Holocaust nog vers in het collectieve geheugen probeerde Adorno het nieuw opkomende rechts te

duiden. Hij zag een politieke beweging die 'appelleerde aan het onbewuste verlangen naar onheil en catastrofe', die zich 'voortdurend ongerust maakt over de nationale identiteit' en die overal vijandbeelden creëert die 'angst moeten aanjagen'.

Het nieuwe rechts-radicalisme was volgens hem een beweging van 'rationele middelen en irrationele doelen'.

De parallellen met het heden zijn niet te missen. Daarin schuilt zowel de relevantie van zijn boek als de waarschuwing die ervan uitgaat. Ook nu hebben we te maken met een opkomend rechts-radicalisme dat 'het publiek tot een kookpunt moet brengen'. Adorno zag in 1967 hoe weinig nieuws er aan het rechtse repertoire is toegevoegd, hoe 'secundair en opgewarmd' het was. Hetzelfde kunnen we zeggen over het rechts in onze tijd. Om dat te begrijpen is Adorno's boek onmisbaar.

Hoe ziet Adorno de toekomst van het rechts-radicalisme? Dat is volgens hem een verkeerde vraag. In die manier van denken, zo concludeert hij, beschouwen we het als natuurrampen: fenomenen die ons zomaar overkomen. En hierin schuilt een vorm van berusting waardoor 'men zichzelf als politiek subject eigenlijk uitschakelt', een houding waarin 'men de werkelijkheid alleen nog vanuit het standpunt van de toeschouwer benadert'. Adorno wijst deze passiviteit af. 'Hoe de dingen verdergaan, en de verantwoordelijkheid voor hoe ze verdergaan, dat is in laatste instantie aan ons.' Met andere woorden: links moet niet langer afwachten en reageren op wat rechts doet, maar zich actief opstellen en zelf de toekomst uittekenen.

—*Stijn Klarenbeek*

Aspecten van het nieuwe
rechts-radicalisme
Theodor Adorno
Uitgeverij Octavo, 2019

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Frisse lucht en hoge cijfers

Vlak buiten Los Angeles brak een gasleiding. Burgers maakten zich zorgen over de gevolgen voor de luchtkwaliteit, en alle scholen binnen een straal van 7,5 kilometer van het gaslek kregen moderne luchtfilters. Eigenlijk was die bezorgdheid helemaal niet nodig: het gas dat vrijkwam, was lichter dan lucht en vervloog snel. Vals alarm dus, maar met onvoorziene implicaties. De luchtfilters hielpen namelijk wél om allerlei andere troep uit de lucht van de klaslokalen te halen. Het onverwachte gevolg: de leerlingen haalden hogere cijfers.

In een recente studie vergelijkt Michael Gilraine van New York University de scores bij gestandaardiseerde toetsen op basisscholen in Los Angeles met én zonder luchtfilters. Hij laat zien dat leerlingen op scholen met luchtfilters significant beter scoren. Bovendien blijkt het effect van de luchtfilters langdurig. Luchtfilters hebben net zoveel positieve invloed op studieresultaten als het verkleinen van de klassen met één derde.

De reden die Gilraine ziet voor de betere toetsscores is een vermindering van fijnstof in de klas. Los Angeles heeft een enorm smogprobleem. Over hoe fijnstof de toetsresultaten beïnvloedt, is Gilraine minder duidelijk. De negatieve gevolgen van fijnstof voor de gezondheid zijn echter al langer bekend. Mogelijk zijn scholieren minder vaak ziek door de betere luchtkwaliteit. Ook toont eerder onderzoek aan dat de kwaliteit van de lucht op het moment dat iemand een cognitieve

prestatie moet leveren effect heeft op het aantal gemaakte fouten. De meest onderzoekers vinden de verklaring hiervoor in de negatieve gevolgen van CO₂ op het concentratievermogen, zoals ingenieur William Fisk in een overzichtsstudie laat zien.

Welke conclusies kunnen we hieruit trekken? In de eerste plaats dat er meer buiten onze macht ligt dan we zouden willen: je succes op school is niet alleen afhankelijk van hoe goed je je best doet, maar ook van de lucht in de klaslokalen. Dat dwingt ons tot bescheidenheid over onze prestaties. Of je op een oude, stoffige school of in een modern gebouw met luchtfilters hebt gezeten, bepaalt deels je toekomst.

De tweede conclusie is hoopvoller: namelijk dat we als samenleving wél een keuze hebben. Met de simpele, goedkope interventie van luchtfilters op scholen kunnen we evenveel voor studieresultaten doen als een ingewikkelde en veel kostbaardere maatregel zoals het verkleinen van de klassen. X

Literatuur

Fisk, W. J. (2017). *The ventilation problem in schools: literature review*. *Indoor Air*, 27(6), 1039-1051.
Gilraine, M. (2019). *Air Filters, Pollution and Student Achievement*. *Brown University Working Paper*.

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

'Het negeren van de onvrede over de groeiende ongelijkheid is het domste wat beleidsmakers met een groen hart kunnen doen'

— Donald Pols, directeur van Milieudefensie, p. 41

NA CORONA
EEN MARKT-
ECONOMIE ZONDER
KAPITALISME

*Dossier
Arbeidsmigratie*

EERLIJKE KANSSEN
VOOR **ALLE**
WERKNEMERS

ANN PETTIFOR, BEDENKER GREEN NEW DEAL:

'We zijn in staat tot ongelooflijke
veranderingen'

DO THE DOUGHNUT

Wethouder Marieke van Doorninck
over een circulair Amsterdam

Helling

NR 2 2020 • €9,90

*‘Lodewijk en Fesse:
laat je van jullie
beste kant zien, ga
voorop door juist nu
een gedurfde stap in
de samenwerking te
zetten’*

— *Andrée van Es, p. 52*

Zorgeloze zomer

Ook zo genoten van dat eerste biertje op het terras? Hoe voelde het om met een frisse coupe de kapper te verlaten? Weer een museum binnen te stappen? Collega's en vrienden in levenden lijve te zien?

Op het moment dat deze Helling verschijnt, hebben we alweer een paar weken kunnen proeven van het leven dat we voor 'corona' hadden. Hervatting van dat leven – weliswaar in aangepaste vorm – betekent ook dat er weer ruimte komt voor gesprekken over andere onderwerpen. We leven niet meer van persconferentie naar persconferentie, de krant opent weer eens met ander nieuws dan corona. Met het virus (tijdelijk?) onder controle lonkt een relatief zorgeloze zomer – voornamelijk in eigen land of zelfs tuin, maar toch.

Als Helling-redactie vermoedden we dan ook dat u eind juni weer behoefte zou hebben aan leesvoer dat niet alleen over corona gaat.

Daarom vindt u in deze editie onder meer enkele stevige stukken over een rechtvaardig arbeidsmigratiebeleid, een vraagstuk dat niet aan urgentie heeft ingeboet.

Maar het groene en linkse denken ontkomt natuurlijk niet aan de coronacrisis. Het virus maakt gelukkig steeds minder directe slachtoffers in de vorm van ernstig zieken of doden. Maar het aantal slachtoffers van de economische crisis is nog bij lange na niet over de piek heen. Al in de eerste week dat de scholen weer opengingen, sprak ik twee ouders die vanwege de crisis hun baan waren verloren. Iedereen kent wel iemand – als u het al niet zelf bent – die door de recessie wordt geraakt. Komende tijd wordt belangrijk voor een partij als GroenLinks, die al zo lang pleit voor een eerlijkere en duurzame samenleving. Zou daar nu 'momentum' voor zijn?

Ter inspiratie schreef hoogleraar economie Irene van Staveren een boeiend artikel over hoe een post-corona economie eruit zou kunnen zien zonder kapitalisme, en welke lessen we daarvoor kunnen trekken uit het werk van Karl Marx en Adam Smith. Rabobank-econoom Wim Boonstra betoogt waarom het aanzetten van de geldpers door de Europese Centrale Bank te rechtvaardigen is voor het bestrijden van de coronacrisis, maar ook om de klimaatcrisis aan te pakken.

Of u nu corona-moe bent of juist niet: deze Helling biedt voor ieder van u voldoende te lezen op uw vakantiebestemming, waar deze ook mag zijn.

Al in de eerste week dat de scholen weer opengingen, sprak ik twee ouders die vanwege de crisis hun baan waren verloren

Suzanne van den Eynden

Hoofdredacteur

Reageren? svdeynden@groenlinks.nl

— COLOFON

Tijdschrift de Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 33, nr. 2, zomer 2020

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks

Hoofdredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi, Alfred Kleinknecht, David Klingen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin.

Aan dit nummer werkten mee Dirk de Hoog, Willemijn Ruberg, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Frank de Both, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Sjoerd van Leeuwen, Ox Alien, Robbert Bodegraven, Farhad Foroutanian, Elis Wilk

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres St. Jacobsstraat 12, Utrecht

Telefoon 030-2399900

E-mail info@wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Sarah Hardus, Atty-Marije Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans Rodenburg, Richard Wouters

Stagiairs Cherele de Leeuw

ISSN 0922-0119

Copyright © 2020, De Helling. Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*‘Als we ons alleen richten op de universaliteit en ondeelbaarheid van rechten en niet op de consequenties ervan, zullen we het arbeidsmigratiebeleid nooit kunnen verruimen’
Martin Ruhs, p. 21*

illustratie cover SJOERD VAN LEEUWEN

Dossier arbeidsmigratie

14 Nederland is wel/geen* immigratieland

***doorhalen wat niet van toepassing is**

GroenLinks en haar voorlopers over arbeidsmigratie
Simon Otjes

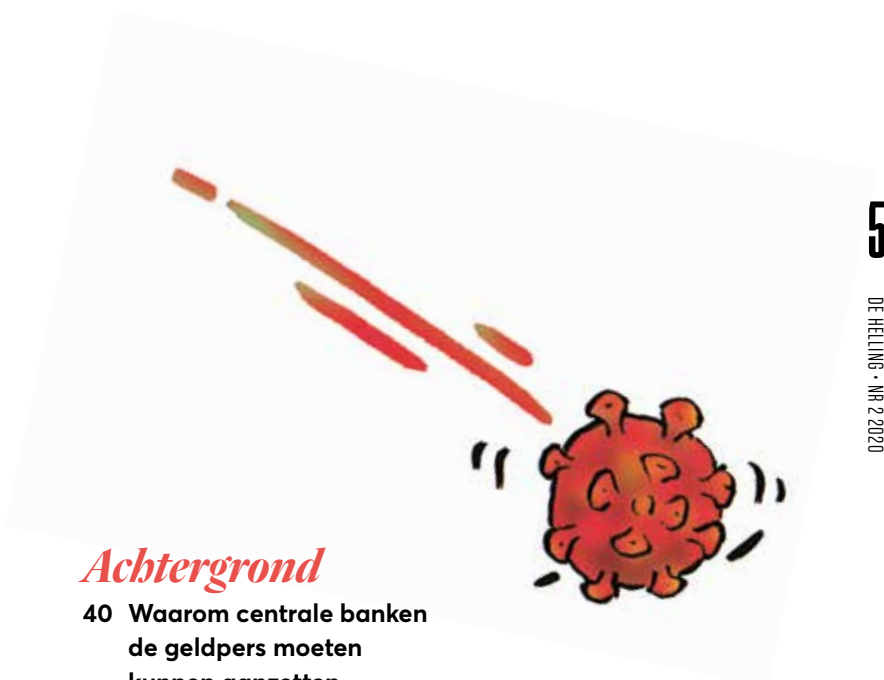
21 'Gelijke rechten benadelen migranten'

Interview met hoogleraar migratiestudies Martin Ruhs

26 Arbeidsmigratie: mythen, feiten en principes

Sarah Hardus

Inhoud

Achtergrond

- 40** **Waarom centrale banken de geldpers moeten kunnen aanzetten**

Wim Boonstra

Essay

- 46** **Hoe kapitalisme met de markt aan de haal ging**
(en hoe het anders kan)
Irene van Staveren

Interviews

- 6** **Ann Pettifor**
'We zijn in staat tot ongelooflijke veranderingen'
Robbert Bodegraven
- 34** **Marieke van Doorninck**
Groener en socialer dankzij de stadsdonut
Socrates Schouten
- 53** **Goda Perlaviciute en Lorenzo Squintani**
Hoe krijgen we mensen warm voor windmolens en warmtepompen?
Suzanne van den Eynden

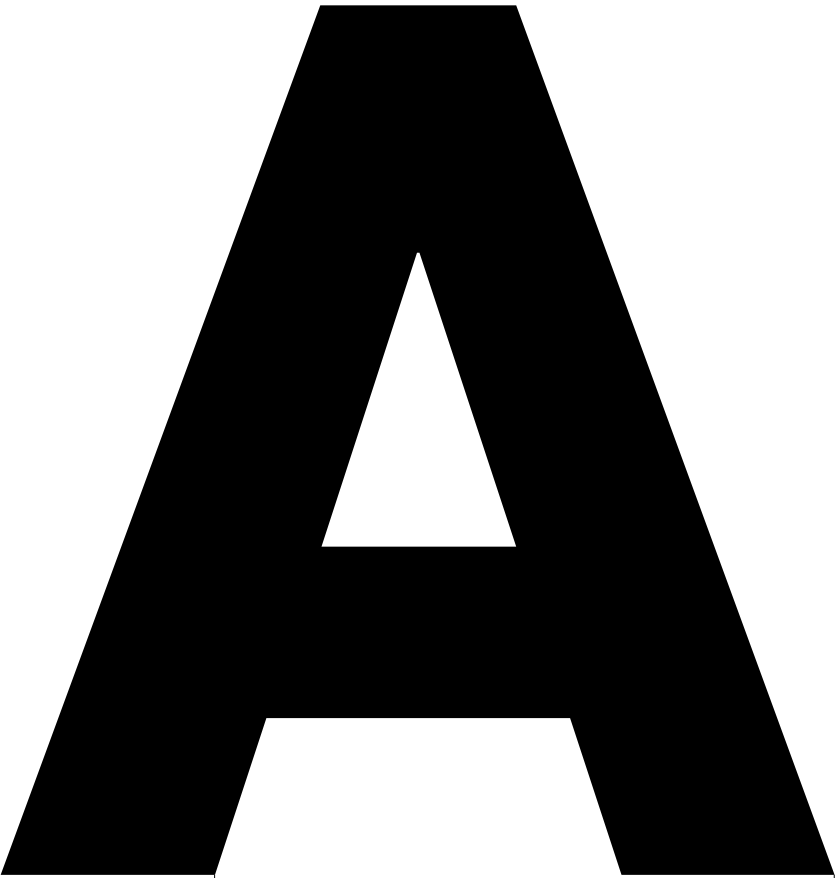
Rubrieken

- 32** **In Beeld: Awareness – Ox Alien voor het Street Art Museum Amsterdam**
- 39** **Column Andrée van Es**
Werk samen, juist nu
- 52** **Column Daniëlle Hirsch**
Nieuwe stemmen
- 67** **De Bomen en het Bos**
Pandemie en politiek
Simon Otjes

Lezen

- 60** **Recensie: A planet to win**
Stijn Klarenbeek
- 62** **Recensie: Wij bepalen de toekomst**
Heleen de Coninck
- 65** **Signaleringen**
Pessimisme is voor losers en Op grond van samenwerking

'We zijn in staat tot ongelooflijke veranderingen'

Achteraf gezien is een crisis altijd aangekondigd. Dat geldt voor de coronacrisis, waar virologen al jaren voor waarschuwen. Het gold ook voor de financiële crisis van 2008. De enkeling die een crisis voorspelt, wordt genegeerd. Als het zo ver is, wordt de wereld erdoor overvallen.

Zo'n enkeling met vooruitziende blik is de Britse econoom Ann Pettifor. Ze maakte naam met haar boek *The Coming First World Debt Crisis*, waarin ze de crisis van 2008 voorspelde. Ze zag wat bankiers en economen massaal over het hoofd zagen: de enorme schuldenlast en het totale gebrek aan controle op geldstromen. Pettifor zag dat het onvermijdelijk tot een ineenstorting van het financiële systeem zou leiden – en kreeg gelijk.

Met de coronacrisis had Pettifor geen rekening gehouden. Maar voor het grote project waar Pettifor zich sinds de crisis van 2008 voor inzet, is de coronacrisis wel een beslissend moment. In 2008 riep ze een kleine groep economen, activisten en journalisten in haar Londense huiskamer bij elkaar. Ze discussieerden over veranderingen die nodig zijn om uit de crisis te komen. Hun belangrijkste inzicht: de klimaatcrisis en de financiële crisis zijn twee kanten van dezelfde medaille. Het →

ANN PETTIFOR

GEBOREN

Zuid-Afrika, 1947

OPLEIDING

Politiek en economie aan de Universiteit van Witwatersrand.

WERK

In de jaren tachtig werkte Pettifor onder meer als politiek adviseur en lobbyist. Pettifor is mede-oprichter van Jubilee 2000, de wereldwijde campagne die ervoor pleitte om de armste landen hun schulden kwijt te schelden. Momenteel is Pettifor directeur van Policy Research in Macro-Economics (PRIME), een netwerk van economen die Keynesiaanse monetaire theorie en beleid onderzoeken. Daarnaast is ze onder meer *honorary research fellow* bij de City University in Londen, lid van de New Economics Foundation en lid van de Green New Deal Group bestaande uit economen, milieuactivisten en ondernemers.

programma dat ze ontwikkelden, doopten ze de Green New Deal. Pettifor geldt als de *godmother* van dit project.

Op de kaart

De ideeën van de Green New Deal-groep kregen eerst weinig aandacht. Tot er in New York in 2018 een jonge politica opstond. Pettifor vertelt daarover: “Een groepje Amerikanen belde bij me aan. Ze vertelden dat ze Alexandria Ocasio-Cortez steunden, een jonge kandidaat in New York, en input voor haar campagne zochten. Daarop schreven we een document, dat we opnieuw de Green New Deal noemden. Alexandria Ocasio-Cortez baseerde haar campagne erop en won.” De Green New Deal werd hét programma dat links en klimaatbewust Amerika hoop gaf. Inmiddels heeft ook de top van de Democratische Partij de Green New Deal onderschreven, en bereikte het programma het Europese vasteland. Vicepresident Frans Timmermans van de Europese Commissie presenteerde zijn eigen versie. Kortom: de Green New Deal staat definitief op de kaart.

Toen u in 2008 de eerste Green New Deal lanceerde, belandde het plan in een diepe la. De financiële crisis eiste alle aandacht op, er was even geen plaats voor hemelbestormende ideeën. Bent u niet bang dat in deze coronacrisis hetzelfde gebeurt?

“Nee, nee, integendeel. Er is nu momentum. Europa – een gebied met 27 landen en 450 miljoen mensen – heeft een Green Deal programma. En ze praten ook tijdens deze crisis over een Green New Deal. In 2008 was dat nog ondenkbaar. Wat me het meest opvalt is dat de centrale banken in kaart brengen wat duurzame beleggingen zijn. In plaats van geld in fossiele industrie te stoppen, willen ze overgaan op duurzame beleggingen. Dat verandert het hele financiële systeem en opent de weg voor een Green New Deal, die met geld van de centrale banken gefinancierd kan worden.”

U geldt als een van de geestelijk moeders van de eerste Green New Deal. Wat is een Green New Deal volgens u?

“Een Green New Deal gaat over de vraag hoe we ons ecosysteem beschermen, het systeem dat ons leven mogelijk

maakt. De kern is: we kunnen het ecosysteem niet herstellen als we het economische systeem niet herstellen. En we kunnen het economische systeem niet herstellen als we het hyper geglobaliseerde financiële systeem niet herstellen. Er is een direct verband tussen de kredieten die banken verstrekken zonder op te letten waar het geld aan besteed wordt, en de wereldwijde hyperproductie en -consumptie, en dus ook de uitstoot van broeikasgassen en onze gezondheid. Onze verslaving aan fossiele brandstoffen en de grenzeloze consumptie van eindige grondstoffen kunnen we alleen opgeven als we het financiële systeem ingrijpend hervormen. Groene partijen begrepen dit niet altijd.”

Dat moet u even uitleggen.

“The Greens in Engeland waren het eerst niet met mijn analyse eens. Ze legden, net als sommige andere groene partijen, de nadruk op gedragsverandering. Ik geloof niet dat we daar moeten beginnen. We weten dat het gedrag van mensen heel snel kan veranderen als de noodzaak er maar is en gevoeld wordt. Belangrijker is dat we het systeem veranderen, de grondoorzaak van de crisis. Die ligt in ons financiële stelsel.”

Het probleem is dat we het geld aan de vrije markt hebben overgelaten, legt Pettifor uit. Commerciële banken en private investeringsfondsen bepalen de hoeveelheid geld in de wereld en beslissen aan wie het wordt uitgeleend. Ze zitten aan de knoppen van een systeem dat steeds grotere hoeveelheden geld uitleent aan de productie van goederen en diensten die de aarde uitputten, onze gezondheid bedreigen en het ecosysteem vernietigen. Er is geen democratische controle op dat systeem en nationale overheden hebben er geen greep op.

Leidende overheid

Hoe moeten we het financiële systeem dan aanpassen, hoe krijgen we daar greep op?

“Daarvoor kunnen we leren van het verleden, van de New Deal die president Roosevelt in 1932 invoerde. Hij zei: vanaf nu zal Wall Street onze economie niet meer aansturen, de overheid neemt het over. Vanaf nu gaat de overheid over de rentestand, over de kapitaalstromen van en naar Amerika en over de ruimte voor overheidsuitgaven. Op die manier zorgde Roosevelt ervoor dat de overheid weer kon sturen op de richting en de hoeveelheid geld die geïnvesteerd werd. In plaats van de private rijkdom die vanaf Wall Street besliste waar het geld naartoe ging, zette Roosevelt een programma op dat voor werkgelegenheid zorgde en de toenmalige economische crisis op kon lossen.”

**De tijd van de New Deal was anders dan de huidige.
Hoe gaat een New Deal ons nu helpen?**

“De overeenkomsten tussen die tijd en nu zijn juist overweldigend. Eind jaren twintig was er een financiële crisis vergelijkbaar met die in 2008. Private investeerders hadden hun geld in beleggingen zitten die ineens in waarde daalden. Daardoor stagneerde het systeem, brak er paniek uit en ontstond een financiële crisis. Waar het om gaat is dat, net als toen, kapitaal vrijwel ongereguleerd de wereld over gaat. Dat vergroot de ongelijkheid, maakt de rijken rijker en leidt tot werkloosheid en ontevredenheid en verzet bij de bevolking.

We zien opnieuw de opkomst van reactionaire krachten, autoritaire en soms zelfs fascistische groepen. Als je de vrije markt controle geeft over de samenleving, als de samenleving vermarkt wordt, dan komen mensen in opstand. We zagen dat in de jaren dertig en we zien het nu gebeuren. Mensen vinden geen goede baan, krijgen geen fatsoenlijk inkomen, ze kunnen hun kinderen niet meer naar een goede school sturen, de gezondheidszorg is niet goed. En het ecosysteem wordt vernietigd.

Pettifor uit wat overheden moeten doen om de bevolking te beschermen tegen de vrije markt van ongereguleerd kapitaal. Naar het voorbeeld van Roosevelts originele New Deal, en vooral in de voetsporen van de econoom John Maynard Keynes, pleit Pettifor voor overheidscontrole over het financiële systeem. De mate waarin kapitaal onbelast van het ene land naar het andere kan vloeien, moet drastisch ingeperkt worden. En overheden moeten de instrumenten in handen nemen om de investeringen in de eigen samenleving te sturen. Dat betekent zeggenschap over rentetarieven, de eigen munteenheid en fiscale politiek.

Pettifor: “Die zeggenschap is overgedragen aan private instellingen als banken, *private equity*-fondsen en andere *asset management*-fondsen. Zij sturen de markt, zij bepalen waar ze hun geld beleggen en uitlenen, zij zoeken de plekken waar de grootste winsten kunnen worden gemaakt. Het belang van de maatschappij, zoals goede gezondheidszorg, het tegengaan van ongelijkheid en het bestrijden van de klimaatschade, zijn daarbij geen overwegingen.”

‘We kunnen het ecosysteem niet herstellen als we het economische systeem niet herstellen’

De corona-pandemie onderstreept dat nog eens. Wat er dan gebeurt is dat de samenleving erom vraagt beschermd te worden. Mensen kijken naar de overheid, maar die zegt keer op keer: nee, daar kunnen we niks aan doen, de markt beslist, daar moet je zijn.

Dan zoeken mensen dus bescherming bij een sterke leider. Die vinden ze bij mensen als Trump, Erdogan, Modi, Orbán, leiders die een reactie zijn op de ongereguleerde globalisering. Zij zeggen: laten we een muur bouwen tegen migranten, laten we een muur bouwen tegen handel van buiten, een muur die een virus tegenhoudt. Het enige dat ze niet bouwen is een muur tegen het werkelijke probleem: het vrije verkeer van geld. Deze leiders zijn allemaal rijk, het is een klasse van miljardairs. Ze profiteren van het vrije gedereguleerde financiële systeem. Ze zeggen: we gaan voor de gewone burger zorgen, maar we veranderen het financiële systeem niet. Zo wordt het publiek voor de gek gehouden.”

Bescherming tegen de markt

In haar jongste boek *The Case for the Green New Deal* legt

Overheden eisen in de coronacrisis een grotere rol op. U zegt: de overheid moet de controle over de financiële wereld overnemen en aan het stuurwiel gaan zitten. Hoe moet de overheid dat concreet doen?

“Ik houd niet van het woord controle. Dat is mij te autoritair. Ik geloof in *management* van het systeem. Stel je Tim Cook voor, de CEO van Apple. Zou hij zeggen: ik laat de bedrijfsvoering van mijn onderneming over aan de markt, want die markt weet wel hoe ze mijn bedrijf moet managen? Natuurlijk doet hij dat niet, hij heeft een bedrijf, hij speelt er geen spelletjes mee.

Maar onze overheden doen dat wel. Onze overheden hebben een enorm en waardevol bezit, namelijk ons geldstelsel. Maar ze laten het managen over aan de vrije markt, aan iets dat we niet kunnen zien, aan de onzichtbare hand. Ik geloof dat we de economie moeten managen.

Hoe dat moet? Wel, daar hebben we allerlei middelen voor. De centrale bank moet bijvoorbeeld weer het belang van de samenleving gaan dienen, van de belastingbetalers, in plaats van het belang van een kleine groep rijke investeerders en speculanten. →

→ 'Investerings van de overheid in de groene economie leiden tot nieuwe banen in de publieke en de private sector en winsten in de private sector'

Tegen buitenlandse investeerders kunnen we zeggen: natuurlijk mag je gebruikmaken van onze munt, maar wel onder onze voorwaarden. Je wilt als Japanse investeerder de yen wisselen voor euro's, dat mag, maar ga dan wel even langs bij de centrale bank. Die kan zeggen: je mag onze munteenheid gebruiken, maar je mag het niet meteen weer de grens overbrengen. En trouwens, betaal ook meteen even belastingen. Belastingbetalers en overheid hebben macht en dat moeten we ons veel beter realiseren."

Het monetaire beleid wordt in Europa gestuurd door de Europese Centrale Bank (ECB). Wat moet daar gebeuren?

"De ECB is de belichaming van het probleem. De bank is ontwikkeld om zich te onttrekken aan de democratische controle van overheden en burgers. Dat moeten we veranderen. De ECB zou gecontroleerd moeten worden door de nationale parlementen. Ze zou ook het financiële systeem, de rentestanden en de waarde van de munt, moeten inzetten in het belang van burgers en de overheid, in plaats van in commerciële belangen van het bedrijfsleven.

Als de overheid geld nodig heeft, moet de centrale bank dat verstrekken. Het tegenargument was altijd: geld groeit niet aan de bomen. Tot nu - want nu blijkt het er ineens wél te zijn, in tientallen miljarden. Het probleem is niet dat er een beperkte hoeveelheid geld beschikbaar is. Het probleem is dat we het scheppen van geld aan Wall Street en Frankfurt [de zetel van de ECB, RB] hebben overgelaten. En zij gebruiken dat mandaat niet voor een gezonde, eerlijke samenleving."

Bewuste burgers

U wilt banken en investeerders aan banden leggen. Maar de internationale financiële wereld is machtig en invloedrijk. Ze overleefde de vorige crisis door de belastingbetaler te laten opdraaien voor de verliezen. Waarom zou het nu lukken om de machtsverhoudingen te kantelen?

"Het is waar, na de crisis van 2008 is er niet of onvoldoende hervormd. Het gevolg is dat het geglobaliseerde financiële systeem zijn positie heeft geconsolideerd. Ze weten dat de overheid hun rug dekt. Vóór de coronacrisis waren wereldwijd de schulden alweer op een hoger niveau dan ten tijde van de financiële crisis. Een nieuwe financiële crisis was al in de maak, nu komt daar de coronacrisis bij."

En dus? Wat moeten we dan doen?

"Twee dingen zijn heel belangrijk: bewustwording bij de burger en politiek leiderschap. Om bij de burger te beginnen: het publiek begrijpt niet dat de private sector - investeerders en het bedrijfsleven - enorm afhankelijk

zijn van de publieke sector, van gewone burgers, van ons belastinggeld. Privaat geld van investeerders zoekt de meest veilige manier om winst te maken. Daarvoor is een sterke munteenheid nodig, anders lopen ze het risico dat ze de waarde van hun geld verliezen. De waarde van een munt hangt af van de hoeveelheid belastingbetalers die achter die munteenheid zit. Die belastingbetalers zijn namelijk een betrouwbare inkomstenbron voor de overheid. Daarom is bijvoorbeeld de dollar zo sterk. En de euro heeft hoeveel honderd miljoen belastingbetalers? Ook een zeer sterke munt. Landen met weinig inwoners of een niet werkend belastingstelsel hebben daarentegen een zwakke munt.

Grote private vermogensfondsen, zoals bijvoorbeeld Blackrock, handelen met ons geld. Ze lenen op de kapitaalmarkt geld uit aan onze overheden. Die leningen zijn de meest betrouwbare die er zijn. Ze worden altijd terugbetaald, met rente, omdat er miljoenen belastingbetalers zijn die er garant voor staan. Waarom stellen die belastingbetalers geen eisen aan hoe dat geld ingezet wordt? Hetzelfde geldt natuurlijk voor de overheidsinvesteringen die nu bedrijven overeind houden."

Een overheid die de eigen munteenheid en de geldstromen gaat managen, directe monetaire financiering van de overheid door de centrale bank: voor veel mensen roept dat ook nu nog het schrikbeeld van de staatsgeleide economie op. Daar zijn de ervaringen niet zo goed mee geweest.

"We zien wat er gebeurt als de financiële sector wordt overgelaten aan de vrije markt. Dat bracht ons niet alleen een financiële maar ook een klimaatcrisis. De New Deal van Roosevelt bewijst dat het anders kan.

Ook vandaag heeft de aanpak van de corona pandemie en de uitvoering van de Green New Deal goede leiders nodig, die voorschrijven dat Frankfurt en Wall Street de samenleving moeten dienen in plaats van er de baas over te spelen. Leiderschap betekent ook: zeggen dat we onze activiteiten niet kunnen uitbreiden tot voorbij wat de aarde aankan. We moeten toe naar een circulaire economie. En we moeten zoveel mogelijk zelfvoorzienend zijn."

Geld genoeg

De coronacrisis kost wereldwijd duizenden miljarden. De hoogte van de investeringen die een Green New Deal vraagt, verschilt per programma, maar het gaat ook altijd om vele miljarden. Kunnen we dat nog wel betalen?

"Ja, dat is geen probleem. Ik zei het al: er is geld genoeg. Er is geen maximum aan het bedrag dat overheden kunnen lenen van banken. Het gaat erom hoe ze het terugbetalen.

De beste manier om dat te doen is door het creë- ➔

ren van werkgelegenheid. Investerings van de overheid in de groene economie leiden tot nieuwe banen in de publieke en de private sector en winsten in de private sector. Dat levert belastinginkomsten op waarmee de leningen worden terugbetaald. Zolang de overheid het kapitaal maar actief in de vergroening van de economie steekt, en niet beperkt wordt in maatschappelijke investeringen, is de Green New Deal zeker betaalbaar. Ook na de coronacrisis.”

EU-regels

U kent ongetwijfeld het tegenargument: landen in de EU hebben al hoge schulden, nog meer schulden leiden tot een vertrouwenscrisis in de markt.

“De oorzaak van de hoge schulden van sommige Europese landen is de wereldwijde financiële crisis. Die zorgde voor massale werkloosheid, vooral in Zuid-Europa. Inkomens gingen verloren en de private sector investeerde niet meer - en zorgde dus niet voor nieuw inkomen. Als je als overheid die schulden wilt oplossen, moet je investeren, werkgelegenheid creëren. Als mensen weer werken, gaan ze belastingen betalen en daarmee lost de overheid de schulden weer af.

De private sector doet dat niet. Privaat geld is te voorzichtig, de markt is te onzeker. Daarom moeten overheden het doen. Maar als je als Europese overheid geld moet lenen om publieke diensten te financieren en tegelijkertijd moet bezuinigen van de EU zodat je niet verder kunt investeren en banen creëren, raakt het systeem uit balans. Dan bouw je hoge schulden op zonder inkomsten om ze terug te betalen. Dat is wat er in Europa is gebeurd onder de strenge EU-regels.

Het gevecht is nu weer gaande. Jullie eigen minister van Financiën is de belichaming van het onjuiste idee dat leningen gepaard moeten gaan met bezuinigingen. Nederland blokkeerde een goed plan voor eurobonds. Dat is een tragedie voor Europa. Juist nu is solidariteit nodig en Europees gedekte investeringen. Dat zorgt juist voor vertrouwen in de markt.”

Inkomsten voor de Green New Deal kunnen ook uit belasting op vervuiling komen, zoals een CO₂-taks. Is dat een goed idee?

“Ik ben tegen de CO₂-belasting als financieringsbron voor duurzame energie. Allereerst omdat het idee dat de overheid eerst geld moet ‘verdienen’ door belastingen te heffen voordat zij het uit kan geven, een leugen is. Belas-

tingen zijn een gevolg van investeringen, niet andersom. Maar ik ben er ook tegen als er niet eerst voldoende alternatieven voorhanden zijn. Anders belasten bedrijven de kosten door aan burgers en komen ze bij de minst verdienende groepen terecht. We zagen bij de *gilets jaunes* in Frankrijk wat er dan gebeurt: mensen komen in opstand.

Klimaatbelastingen mogen pas worden opgelegd als de overheid voor goede compensatie voor burgers zorgt. Een goed voorbeeld daarvan is de manier waarop Ken Livingstone [burgemeester van Londen van 2000 tot 2008, RB] een spitsbelasting op autoverkeer in de stad invoerde. Op de dag dat de maatregel inging, zorgde hij voor driehonderd nieuwe bussen. Iedereen had een alternatief voor de auto, het openbaar vervoer reed op tijd, het protest tegen de maatregel bleef beperkt.

Een Green New Deal biedt alternatieven die beter zijn dan wat we nu hebben. Veel mensen zijn bang dat een Green New Deal banen kost. Het is de taak van de overheid om te laten zien dat we juist iedereen nodig hebben om de circulaire economie te realiseren. Er gaan inderdaad ‘bruine’ banen verloren, maar er komen nieuwe bij. De transportsystemen en de energiesystemen zullen veranderen, en dat zorgt voor veel nieuw werk. Alle grondstoffen die nu in producten zitten, het staal in machines, auto’s en treinen: we moeten het allemaal gaan ontmantelen en hergebruiken. Daarvoor hebben we iedereen nodig, van machinewerkers en ingenieurs tot staalwerkers. De overheid moet hier het initiatief nemen en zorgen dat mensen zich kunnen laten omscholen.”

Uw Green New Deal schetst een heel nieuwe samenleving, met ander werk, lokale productie en een democratisch gesteunde overheid die grootschalig investeert in de groene samenleving. Het klinkt utopisch, terwijl alle aandacht nu uitgaat naar de bestrijding van een virus en het IPCC ons vertelt dat we nog tien jaar hebben om alles anders te doen. Bent u optimistisch?

“Ik probeer optimistisch te zijn. Als mensen verandering willen, kan er veel. Mijn hoop is dat de coronacrisis de trigger is. Ik ben opgegroeid in Zuid-Afrika, waar apartheid werd gezien als onveranderbaar. De blanken zouden de macht nooit opgeven, ze hadden alle touwtjes in handen en bovendien een legermacht achter zich. Tot het op een dag in elkaar stortte. Ik maakte dat mee. Ik maakte de val van de Muur mee. We zijn in staat tot ongelooflijke veranderingen.” ✕

DOSSIER

Arbeidsmigratie

Nederland is wel/geen immigratieland*

**doorbalen wat niet van toepassing is*

**GroenLinks en haar
voorlopers over
arbeidsmigratie
Simon Otjes**

pag. 14

‘Gelijke rechten benadelen migranten’

**Interview met
hoogleraar
migratiestudies
Martin Ruhs**

pag. 21

Arbeidsmigratie: mythen, feiten en principes

Sarah Hardus

pag. 26

Miljoenen mensen werken tijdelijk in het buitenland. Hoogopgeleide kennismigranten worden meestal met open armen ontvangen, maar voor arbeidsmigranten in laagbetaalde beroepen ligt uitbuiting op de loer. In dit dossier: hoe dachten GroenLinks en haar voorlopers afgelopen decennia over arbeidsmigratie? Is een tijdelijke inperking van bepaalde rechten voor laaggeschoolde arbeidsmigranten verdedigbaar? En hoe ziet een rechtvaardig arbeidsmigratiebeleid eruit?

illustraties SJOERD VAN LEEUWEN

GroenLinks en haar voorlopers over arbeidsmigratie

Nederland is wel/geen* immigratieland

* doorhalen wat niet van toepassing is

In 1977 schreef de Politieke Partij Radikalen, de 'vrolijk linkse' voorloper van GroenLinks, in het verkiezingsprogramma: "Nederland kan geen immigratieland zijn". De PPR was met name kritisch over arbeidsmigratie. Zeventien jaar later, in 1994, schreef GroenLinks: "Nederland is al een immigratieland". En in 2006 stelde de partij dat het gemakkelijker moest worden voor arbeidsmigranten om tijdelijk in Nederland te komen werken. Hoe is deze radicale verandering in het linkse denken over arbeidsmigratie te verklaren?

door SIMON OTJES

Tijdens de wederopbouw groeide de industrie zo snel dat er te weinig handen waren om al het werk te doen. Werkgevers klopten in de jaren zestig bij het kabinet aan voor toestemming om werknemers te werven in het buitenland. Ze vonden daarbij steun bij centrumrechtse kabinetten die bestonden uit de VVD en de voorlopers van het CDA. Werknemers werden sindsdien actief geworven uit landen rond de Middellandse Zee. De verwachting was dat werknemers hier tijdelijk zouden blijven en daarna terug zouden keren naar hun gezinnen. Voor de christelijke partijen was het echter "uiterst pijnlijk" dat mannen van hun gezin gescheiden werden. Daarom maakten de centrumrechtse kabinetten eind jaren zestig gezinshereniging eenvoudiger. Dat vormde een belangrijke stimulans voor arbeidsmigranten om zich hier permanent te vestigen.

In 1973 kwam het kabinet-Den Uyl aan de macht, zonder twijfel het meest linkse kabinet uit de Neder-

landse politieke geschiedenis. Deze regering koos voor een meer restrictief beleid op het gebied van arbeidsmigratie. Er moest een maximum gesteld worden aan het aantal gastarbeiders, zowel binnen bedrijven als binnen Nederland. Gastarbeiders die na twee of drie jaar vrijwillig terugkeerden, zouden een premie krijgen van vijfduizend gulden. Dit beleid werd door rechts bekritiseerd: de christelijke partijen klaagden over de 'eng-nationale' benadering die uit deze 'oprotpremie' zou spreken en de VVD wilde bedrijven geen beperkingen opleggen.

Wegwerparbeiders

De voorlopers van GroenLinks waren kritisch over het geldende arbeidsmigratiebeleid. De Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) was als radicaal-linkse partij principieel tegen het kapitalisme. Arbeidsmigratie viel daar ook onder: in de ogen van de PSP was er sprake van een bezittende klasse die de uit arbeidsmigranten én Nederlandse werknemers bestaande arbeidersklasse uitbuitte. In 1971 schreef de partij: "Industrieverstoringen of -uitbreidingen die niet anders kunnen geschieden dan door het inschakelen (en dus exploiteren) van buitenlandse arbeidskrachten, moeten niet toegelaten worden". De partij verzette zich tegen nieuwe regels voor arbeidsmigranten die hen tot "wegwerparbeiders" maakten in een "moderne vorm van slavernij". Deze werknemers werden naar Nederland gehaald om tegen lage lonen eentonig, smerig en gevaarlijk werk te doen. De PSP zag de samenleving vanuit deze klassenstrijd. Het was in

haar ogen onjuist om arbeidsmigranten verantwoordelijk te houden voor lonen of de werkgelegenheid in Nederland. De verantwoordelijkheid daarvoor lag bij de werkgevers. Gastarbeiders en Nederlandse arbeiders moesten volgens de PSP niet tegen elkaar uitgespeeld worden, maar juist samen strijden voor hun gedeelde belangen. Dat werknemers uit armere landen naar Nederland kwamen om hier tegen lage lonen werk te doen waar Nederlanders hun bed niet voor uitkwamen, was volgens de PSP (1977) "in feite een omgekeerde vorm van ontwikkelingshulp".

De Politieke Partij Radikalen (PPR) was een linkse afsplitsing van de Katholieke Volkspartij. Het gedachtegoed van deze partij kan het beste omschreven worden met de term post-materialisme: de partij kwam op voor belangen die niet in geld zijn uit te drukken. De PPR hechtte aan emancipatie, democratisering, milieubescherming en solidariteit met mensen in ontwikkelingslanden. In de verkiezingsprogramma's van 1977 en 1981 schreef de partij dat Nederland geen immigratieland was. De PPR zag in dat de slechte economische omstandigheden in hun eigen land ervoor zorgden dat Turken en Marokkanen in Nederland werk zochten. In haar ogen moest "de werkgelegenheid [voor deze groepen] op de eerste plaats in het eigen land gemaakt worden". Nederland had hier volgens de PPR ook een verantwoordelijkheid om via haar investerings- en handelspolitiek bij te dragen aan voldoende werkgelegenheid in de landen van herkomst van buitenlandse →

—Simon Otjes is wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden. Hij is lid van de redactie van *de Helling*.

— Dat werknemers uit armere landen naar Nederland toekwamen om hier tegen lage lonen werk te doen waar Nederlanders hun bed niet voor uitkwamen, was volgens de PSP “in feite een omgekeerde vorm van ontwikkelingshulp”

werknemers. De situatie waarin de Derde Wereld “grondstoffen en goedkope arbeid” mocht leveren voor Europa was voor de PPR onacceptabel. De PPR erkende dat ondanks het feit dat Nederland geen immigratieland was, dit land wel een “toevluchtsoord” moest zijn “voor mensen die in hun eigen land vervolgd en verdrukt worden”. Gastarbeid had volgens haar ook negatieve gevolgen voor de Nederlandse economie: de mogelijkheid om gastarbeiders naar Nederland te halen, nam bij werknemers de economische noodzaak weg om de kwaliteit van werk aan de onderkant van de arbeidsmarkt te verbeteren.

De twee andere voorlopers van GroenLinks, de Communistische Partij Nederland (CPN) en de Evangelische Volkspartij (EVP), spraken zich gedurende de jaren zeventig in hun verkiezingsprogramma's niet uit tegen arbeidsmigratie. De links-christelijke EVP werd pas in 1981 opgericht. De CPN schreef tot 1981 slechts korte strijdprogramma's met daarin een beperkt aantal concrete eisen. In 1977 sprak de CPN zich wel uit voor de gelijke behandeling van buitenlandse arbeiders en hun Nederlandse collega's.

Gelijke behandeling was ook voor de PSP en de PPR een belangrijke thema, en deze twee partijen namen het juist op voor arbeidsmigranten. Volgens de PSP was het tijdelijke verblijf het grootste probleem: dit werd gebruikt als rechtvaardiging om gastarbeiders rechten te onthouden waar hun Nederlandse collega's wél aanspraak op konden maken. De PPR en de PSP wilden

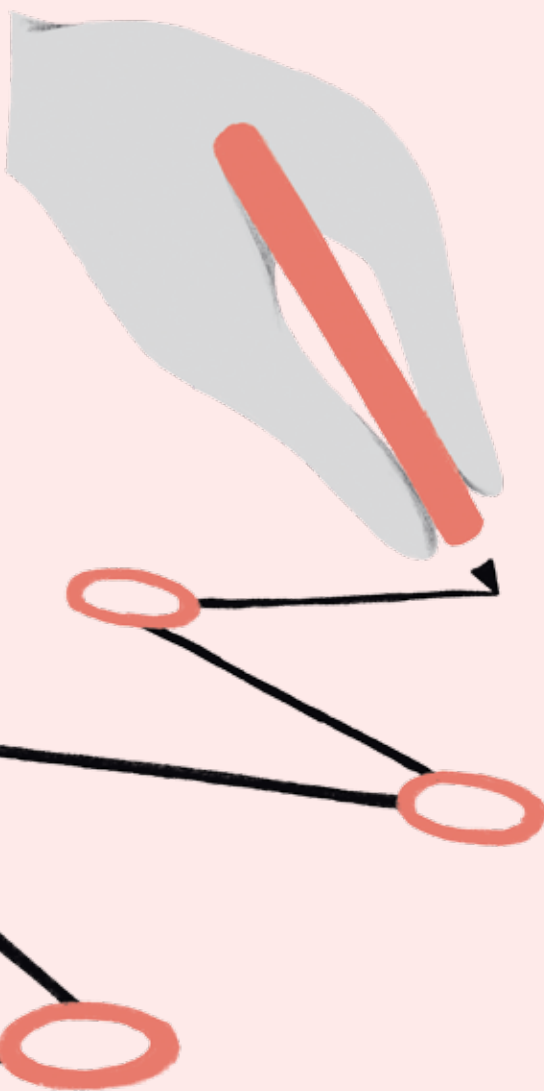
arbeidsmigranten dezelfde rechten geven, op de arbeidsmarkt én daarbuiten. Zo moesten zij op de werkplek kunnen rekenen op dezelfde behandeling als Nederlandse werknemers en de beschikking krijgen over een goede, zelfstandige woonruimte. Ook pleitten de partijen voor speciale voorzieningen, zoals tolken en taalcursussen, omdat deze werknemers geen Nederlands spraken. De kosten hiervoor zouden moeten worden neergelegd bij “hen die eraan verdienen: de ondernemers”. De PPR wilde daarom dat werkgevers die arbeidsmigranten in dienst hadden extra belasting zouden betalen.

Antiracisme op de agenda

Op de arbeidsmigratie in de jaren zestig en zeventig volgde in de jaren tachtig de gezinsmigratie. De PPR wilde hier in het toelatingsbeleid prioriteit aan geven, de EVP wilde gezinsmigratie bevorderen. De PSP en CPN steunden gezinsmigratie ook, maar hadden tegelijkertijd oog voor de positie van migrantenvrouwen die vaak dubbel gediscrimineerd werden, als vrouw en als migrant. Om niet tot een afhankelijke positie veroordeeld te worden, moesten zij een eigen verblijfsvergunning krijgen.

In deze periode kwamen er minder arbeidsmigranten naar Neder-

land, deels omdat het migratiebeleid restrictiever was geworden en deels omdat de economische situatie hier verslechterde. De CPN, PSP en de PPR verzetten zich tegen het afwentelen van de economische neergang op de groep gastarbeiders die tijdens de hoogconjunctuur naar Nederland was gehaald. De PSP vreesde een driedeling van de maatschappij: een kleine top laag van bezitters en beslis-sers, een brede laag van mensen met een vaste baan en een redelijk inkomen en een onderklasse – waar ook arbeidsmigranten onderdeel van waren – zonder volwaardig werk. De PPR vreesde een blijvende tweedeling tussen de kinderen van de eerste generatie buitenlandse werknemers die als vanzelfsprekend in onaan-trekkelijke banen terecht kwamen, en kinderen van ouders zonder migra-tie-achtergrond. Daarom moesten arbeidsmigranten en hun kinderen ook echt gelijke kansen krijgen. Zo zouden zij evenveel kans maken op promotie en niet in één afdeling van een bedrijf worden geconcentreerd. De CPN verzette zich in de jaren tachtig, in langere verkiezingspro-gramma's, tegen de ongelijke behandeling van migranten en tegen politici die onderscheid maakten tussen mensen op basis van afkomst. De CPN erkende de problemen die ontstaan als mensen met verschillende culturen en afkomst samenwonen, maar streefde naar een "harmonisch samengaan". Ook de EVP benadrukte dat alloch-tonen en autochtonen vaak dezelfde problemen kennen en dat zij daarom het beste in solidariteit konden samenwerken.

In 1982 werd de Centruumpartij van Hans Janmaat in de Tweede Kamer gekozen. Dit leidde tot een golf van verzet tegen nationalisme. In deze periode legden de PPR, EVP, PSP en CPN nog sterker de nadruk op hun agenda tegen racisme, discriminatie en vreemdelingenhaat, en vóór gelijke rechten. De CPN beriep zich daarbij expliciet op haar geschiede-nis, waarin zij altijd fel streed tegen fascisme, racisme en antisemitisme. In 1986 veroordeelde de PSP met kracht het nationalistisch denken dat ten grondslag lag aan een groot gedeelte van het Nederlands recht, waarbij rechten afhankelijk werden gemaakt van staatsburgerschap. Voor de PSP moest juist de principiële gelijkwaardigheid van alle mensen uitgangspunt zijn van beleid. Dit betekende dat ook mensen die geen Nederlands paspoort bezaten dezelfde sociale, politieke en econo-mische rechten moesten hebben als geboren Nederlanders. Ook de CPN stelde dat niet nationaliteit maar het land waar iemand woonde doorslag-gevend zou moeten zijn om de rech-ten te verkrijgen die in de Grondwet zijn vastgelegd. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de discussie over demo-cratische participatie. In de jaren zeventig stelden PSP en PPR voor om gastarbeiders een volwaardige plek in de democratische discussie te geven, via migrantenraden, vakbon-den en zelforganisaties. De PSP, CPN en PPR pleitten in de jaren tachtig voor actief en passief recht voor ingezetenen zonder Nederlands paspoort bij verkiezingen voor de gemeenteraad, de Provinciale Staten en de Tweede Kamer. →

— **Bezwaren tegen migratie krijgen in de jaren negentig en de jaren nul een heel andere smaak door het verzet van de Centruumpartij en Pim Fortuyn tegen (arbeids)migratie. GroenLinks ziet zich als de natuurlijke ideologische tegenstander van deze bewegingen**

Remigratie was voor de EVP, PSP, CPN en de PPR in 1986 nog een duidelijke optie: het was voor de PSP en CPN geen alternatieve oplossing voor de achterstelling waar migranten mee te maken hadden, maar als zij terug wilden keren naar het land van herkomst moest het mogelijk zijn om daar een menswaardig bestaan op te bouwen. Dat betekende dus ook dat ze opgebouwde sociale rechten zouden kunnen behouden. Ook konden ze volgens de EVP, PPR en CPN terugkeren naar Nederland als ze dat wilden.

GroenLinks verandert van toon

Toen GroenLinks in 1989 ontstond, was haar positie niet fundamenteel anders dan die van haar voorlopers. De nadruk lag sterk op gelijke rechten voor migranten op de arbeidsmarkt en daarbuiten, de bestrijding van racisme en het verzekeren van een zelfstandige positie voor migrantenvrouwen. Wat migratie betreft, legde de partij de nadruk op de toelating van vluchtelingen. Daarbij moest volgens GroenLinks het begrip 'vluchteling' niet worden uitgehold door onderscheid te maken tussen poli-

tieke vluchtelingen die wél welkom waren en ongewenste economische vluchtelingen. De opheffing van de binnengrenzen waar de Europese Gemeenschap destijds naar streefde, mocht niet leiden tot een verscherping van het toelatingsbeleid voor alle groepen migranten.

In 1994 veranderde het programma radicaal van toon: "Wie denkt dat rijke landen zich kunnen afsluiten voor de komst van migranten koestert illusies." De komst van migranten was volgens GroenLinks het gevolg van oorlog, onderdrukking, ecologische verwoesting en grote welvaartsverschillen. De manier waarop Nederland met deze migranten omgaat, beïnvloedde in haar ogen de komst van migranten nauwelijks. Nederland was al een migratieland "en daar is niets bijzonders aan". Nederland kon "zonder al te grote problemen" meer migranten opnemen. Maar daarbij lag de prioriteit voor GroenLinks nog steeds op asielzoekers en gezinshereniging. De opnamecapaciteit voor economische vluchtelingen, een onderscheid dat de oprichters van GroenLinks in 1989 nog veroordeelden, werd daardoor beperkt. Alhoewel het aantal immigranten in de eerste helft van de jaren negentig niet fundamenteel hoger lag dan daarvoor, zorgde de internationale onrust, met name de burgeroorlog in Joegoslavië, er wel voor dat de samenstelling van deze groep veranderde. Het aantal vluchtelingen naar Nederland in de eerste helft van de jaren negentig was twintig keer zo groot als de groep die in de eerste helft van de jaren tachtig in Nederland arriveerde.

Vanaf eind jaren negentig begon GroenLinks ook op het gebied van arbeidsmigratie andere standpunten in te nemen. In het Europese verkiezingsprogramma uit 1999 sprak de partij zich kritisch uit over het "fort" dat de Europese Unie dreigt te worden, met open grenzen binnen de Unie, en gesloten grenzen voor mensen van buiten. Immigratie was niet slechts het gevolg van oorlog en armoede, maar ook van de toename van transport- en communicatiemogelijkheden. GroenLinks pleitte voor een bewust immigratiebeleid op Europees niveau. Politieke vluchtelingen en gezinsmigrantenvrindenden de voorrang, maar in dit Europese programma sprak de partij zich ook uit voor arbeidsmigratie: "[O]ok in tijden van grote werkloosheid is het niet verstandig om de voordeur dicht te gooien voor allen die geen manager of profvoetballer zijn." Immers als deze groepen niet via een legale voordeur naar binnen kwamen, zouden zij de illegale achterdeur vinden. Bovendien konden arbeidsmigrantenvrindenden de tekorten op de arbeidsmarkt opvangen.

In het programma voor de Tweede Kamerverkiezingen uit 2002 koos GroenLinks een andere lijn. De partij was hierin juist kritisch over de werving van arbeidsmigrantenvrindenden in sectoren in Nederland met een tekort aan werknemers. In het programma stond dat arbeidsmigratie voor het land van herkomst positieve gevolgen kon hebben: meer inkomsten, opgedane kennis. Maar ook nadelen: bijvoorbeeld als geschoolde arbeidskrachten werden onttrokken aan vitale sectoren in het land van her-

Literatuur

Lucassen, L., & Lucassen, J. (2011). *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijftig jaar immigratie*. Amsterdam: Prometheus.

komst. Het uitgangspunt voor GroenLinks was in 2002 dat arbeidsmigratie alleen kon worden toegestaan als het land van herkomst er baat bij had en als er eerst actief geworven werd in Nederland.

Pim Fortuyn

In de aanloop naar de verkiezingen van 2002 veranderde het debat in Nederland over migratie radicaal. Door de opkomst van Pim Fortuyn domineerden immigratie, de integratie van minderheden en de islam de verkiezingsstrijd. In het korte verkiezingsmanifest van GroenLinks uit 2003 zien we de gevolgen hiervan voor de partij. GroenLinks verdedigde nog steeds de rechten van migranten in Nederland, zoals ook de PSP, de PPR, de CPN en de EVP gedaan hadden. Maar tegelijkertijd omarmde de partij nog sterker de notie dat Nederland “al sinds decennia” een immigratieland was. De partij verzette zich met name tegen de notie van fortuynistische politici dat een immigratiestop een antwoord zou zijn op de integratieproblemen in Nederland.

Het Europese programma uit 2004 zette de lijn van 1999 door: de partij veroordeelde de sluiting van de grenzen van de Europese Unie voor arbeidsmigranten uit ontwikkelingslanden. Dat is immers “ook een vorm van welvaartsspreiding”. GroenLinks omarmde ook de arbeidsmigratie uit nieuwe lidstaten van de Europese Unie: “Zij zijn merendeels jong en goed opgeleid, en velen van hen zullen ruim voor hun oude dag weer terugkeren naar hun eigen land”. Gezien de vergrijzing zou Nederland uiteindelijk deze groep arbeidsmi-

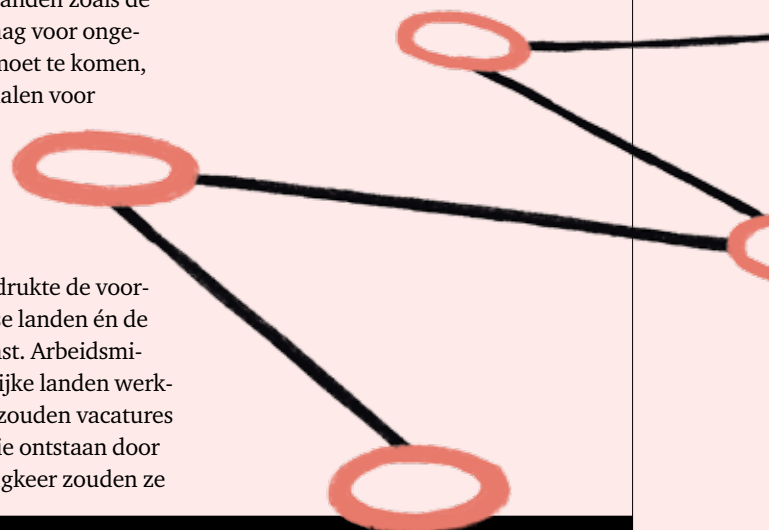
granten “niet graag zien vertrekken”. De partij benadrukte diezelfde voordelen wat betreft arbeidsmigranten uit ontwikkelingslanden: ze waren volgens GroenLinks hoogopgeleid en bereid om zich aan een vreemde cultuur aan te passen. Migratie kon volgens GroenLinks niet gestopt worden: het was een onvermijdelijk proces, gedreven door globalisering en de ongelijke verdeling van welvaart. GroenLinks stelde voor dat ieder EU-land een loket zou openen voor aspirant-arbeidsmigranten. In 2006 volgde ook het landelijk programma deze Europese lijn: “Arbeidsmigranten die een bijdrage kunnen leveren aan onze economie krijgen eenvoudiger een tijdelijke vergunning om hier te werken”.

Die lijn heeft de partij sindsdien behouden: “Migratie is van alle tijden”, valt te lezen in het Europese programma van 2014. Europa heeft behoefte aan hoog- en laagopgeleide migranten. In 2009 schreef de partij dat “Europa de strijd om de kenniswerkers [moet] aanbinden met traditionele immigratielanden zoals de VS”. Om aan de vraag voor ongeschoold werk tegemoet te komen, moesten legale kanalen voor arbeidsmigratie komen, die een alternatief zouden bieden voor mensensmokkel.

De partij benadrukte de voordelen voor Europese landen én de landen van herkomst. Arbeidsmigranten “brengen rijke landen werken denkkracht” en zouden vacatures kunnen opvullen die ontstaan door vergrijzing. Bij terugkeer zouden ze

niet alleen “kennis mee[nemen] naar hun moederland”, maar bovendien zouden de bedragen die migranten naar hun familie thuis sturen groter zijn dan de ontwikkelingshulp. In sectoren waar in ontwikkelingslanden *brain drain* dreigt mocht niet worden geworven.

Hiervoor moest Europees beleid gemaakt worden dat gericht is op sectoren waar in Europa tekorten zijn, dat uitbuiting bestraft, “gelijk loon voor gelijk werk” zeker stelt en gelijke rechten voor arbeidsmigranten verzekert. Hiervoor waren speciale tijdelijke verblijfsvergunningen die arbeidsmigranten konden verlen- gen. Het tijdelijke karakter was voor de partij belangrijk: arbeidsmigranten moesten als ze Europa verlaten de mogelijkheid kunnen hebben om terug te keren. Sociale rechten die migranten opbouwen moeten ze mee kunnen nemen. Dit schept de mogelijkheid voor migranten om naar hun eigen land terug te keren om daar hun ervaring in te zetten. Hierdoor kan arbeidsmigratie, zoals de partij →

in 2014 schreef, “een wederkerig en dynamisch proces worden, waarbij de vrije keuze van arbeidsmigranten centraal staat”.

Internationale onrust

Wat zijn de redenen voor deze ommezwaai binnen GroenLinks en haar voorlopers? In de eerste plaats is de internationale politieke context veranderd. Hierdoor veranderde het beeld van de groep die bedoeld werd met ‘arbeidsmigranten’: tot de jaren negentig waren het met name arbeidsmigranten en hun gezinnen die naar Nederland kwamen, vanaf de jaren negentig voornamelijk vluchtelingen. Dit laatste overtuigde GroenLinks ervan dat migratie niet het gevolg was van de keuze van een land, maar van de internationale context. Daarvoor waren migranten met name naar Nederland gekomen omdat de overheid daar zelf voor koos: het waren gastarbeiders uit het Middellandse Zeegebied en hun gezinnen, en ook migranten uit voormalige koloniën. De internationale onrust zorgde ervoor dat het beeld van Nederland veranderde: van ‘geen immigratieland’ in de jaren zeventig naar ‘natuurlijk allang al een immigratieland’ in de jaren negentig. In dat beeld van Nederland als ‘immigratieland’ is arbeidsmigratie vanzelfsprekender.

Ten tweede heeft de Europese politiek een eigen dynamiek. In de jaren negentig vielen in Europa de binnengrenzen weg – ook voor arbeidsmigratie. Vrij verkeer tussen de lidstaten werd een Europese waarde. GroenLinks omarmde Europese integratie, het vrij verkeer van

personen en daarmee arbeidsmigratie. Het is dan ook niet vreemd dat de Europese programma’s van GroenLinks positiever waren over arbeidsmigratie dan de programma’s voor Tweede Kamerverkiezingen. Bovendien past een analyse van de ontwikkelingen in verschillende landen beter bij het Europees Parlement: het sluiten van de Nederlandse grenzen voor arbeidsmigratie is niet logisch als mensen door de omstandigheden gedwongen toch wel op een andere manier naar Europa komen.

Ten slotte krijgen bezwaren tegen migratie in de jaren negentig en de jaren nul een heel andere smaak door het verzet van de Centruumpartij en Pim Fortuyn tegen (arbeids)migratie. GroenLinks ziet zich als de natuurlijke ideologische tegenstander van deze bewegingen. In de jaren tachtig zorgde dit voor een verscherpte aandacht voor racisme. Verzet tegen arbeidsmigratie werd in de jaren nul in de ogen van GroenLinks tot een rechts thema. Bij het zelfbeeld van GroenLinks als een kosmopolitische partij met een open blik naar de wereld paste een ruimhartig standpunt op het gebied van arbeidsmigratie. Tegen arbeidsmigratie zijn, was iets voor partijen die zich achter de dijken willen verschuilen.

Oude vragen voor vandaag

Als een PSP-, EVP-, PPR- of CPN-lid met een tijdmachine naar 2020 gehaald zou worden, zou hij of zij onvermijdelijk zijn of haar positie herzien. Tegelijkertijd zou hij of zij vermoedelijk vragen stellen die zinvol zijn voor iedereen die binnen Groen-

Links nadenkt over arbeidsmigratie.

Welk belang dient arbeidsmigratie? In het klassenschema van de PSP kwam arbeidsmigratie met name de werkgevers ten goede. De landen van herkomst verloren jonge, goed opgeleide arbeidskrachten, die in Nederland bovendien gevaarlijk werk moesten doen. In 2004 en 2006 benadrukte GroenLinks sterk de voordelen van arbeidsmigranten voor Nederland: zij zouden het tekort aan werknemers in onze vergrijzende samenleving kunnen opvullen. Een belangrijke vraag is dan ook in hoeverre het arbeidsmigratiebeleid is afgestemd op de belangen van landen van herkomst en de werknemers zelf.

Wat zijn de gevolgen van het idee dat arbeidsmigranten hier maar tijdelijk zijn? In de jaren zestig dachten werkgevers ook dat gastarbeiders niet permanent zouden blijven, wat leidde tot ongelijke behandeling. En juist daar hebben de voorlopers van GroenLinks zich altijd tegen verzet. Een arbeidsmigratiebeleid dat ervan uitgaat dat buitenlandse werknemers zich hier tijdelijk vestigen, schept een tweedeling op de arbeidsmarkt tussen arbeidsrechtelijk beschermde en onbeschermde werknemers. X

'Gelijke rechten benadelen migranten'

Het is moreel verdedigbaar om arbeidsmigranten van buiten de EU tijdelijk en onder strikte voorwaarden minder rechten te geven dan burgers in het gastland. Hierdoor zullen landen namelijk bereid zijn om méér arbeidsmigranten toe te laten, stelt migratiedeskundige Martin Ruhs. Want of we het nu leuk vinden of niet: aan veel rechten hangt een prijskaartje. "Als die prijs tijdelijk omlaag gaat, krijgen meer mensen de kans op een beter leven."

door SUZANNE VAN DEN EYNDEN

Halverwege het schrijven van zijn boek met de veelzeggende titel *The Price of Rights* (2013) werd Martin Ruhs, hoogleraar migratiestudies en adjunct-directeur van het Migration Policy Center in Florence, uitgenodigd om een lezing te geven op een VN-conferentie. Ruhs aarzelde: in VN-kringen lag het bevragen van de ondeelbaarheid van rechten nogal gevoelig en hij vreesde dat hij zou worden neergezet als iemand die aan basale mensenrechten van migranten wilde morrelen. Dat laatste is geenszins het geval. Dit blijkt duidelijk uit zijn boek en zal de sympathieke Oostenrijker ook tijdens het interview meermaals benadrukken. Vlak voor aanvang vroeg een VN-medewerker naar de titel van zijn presentatie. "De kosten en voordelen van rechten voor migranten", antwoordde Ruhs. De medewerker fronste zijn wenkbrauwen en maakte een aantekening.

Toen Ruhs aan de beurt was, kondigde de medewerker aan dat Ruhs zou spreken over "de voordelen van rechten voor migranten". Het woord 'kosten' werd vermeden.

Deze anekdote is exemplarisch voor een deel van de reacties die hij kreeg op zijn boek, vertelt Ruhs tijdens twee videogesprekken die vanwege corona de geplande ontmoeting in Den Haag vervangen. In het boek beschrijft Ruhs op basis van uitgebreid onderzoek dat hoe meer rechten arbeidsmigranten krijgen toegerekend in het land van aankomst, hoe minder nieuwkomers het land zal willen opnemen. Ruhs wijst op de politieke realiteit dat met name sociale rechten naast voordelen ook kosten met zich meebrengen voor de ontvangende samenleving. Om meer arbeidsmigranten de kans te geven een beter leven op te bouwen, is het volgens Ruhs dan ook moreel →

—Suzanne van den Eynden is hoofdredacteur van de Helling.

— ‘Natuurlijk is het beperken van rechten in het algemeen moeilijk te rechtvaardigen, maar we moeten een situatie ook beoordelen in vergelijking met de alternatieven die mensen hebben’

CV
MARTIN RUHS

GEBOREN

Graz (Oostenrijk),
21 juni 1974

OPLEIDING

Gepromoveerd in de
economie aan de
Universiteit van
Cambridge

WERK

Martin Ruhs is hoogleraar en adjunct-directeur van het Migration Policy Center (MPC) aan het European University Institute (EUI) in Florence. Hij is met langdurig verlov van de Universiteit van Oxford, waaraan hij verbonden is als universitair hoofddocent politieke economie. Ruhs publiceerde verschillende boeken, waaronder *Who Needs Migrant Workers? Labour Shortages, Immigration and Public Policy* (Oxford University Press, 2010); *The Price of Rights. Regulating International Labour Migration* (Princeton University Press, 2013); *Bridging the Gaps: Linking Research to Public Debates and Policy-Making on Migration and Integration* (Oxford University Press, 2019).

verdedigbaar om tijdelijk en onder strikte voorwaarden enkele specifieke rechten in te perken. Voor veel linkse partijen, waarvoor de ondeelbaarheid en universaliteit van (mensen)rechten een belangrijke pijler vormt onder hun beleid, is dit – net als voor de VN – een ongemakkelijke boodschap. “Critici zijn bang dat inperking van rechten de weg vrijmaakt voor uitbuiting en het ontstaan van een soort onderklasse binnen de samenleving. Anderen zeggen juist: jouw voorstel gaat lang niet ver genoeg, veel van deze beperkingen gelden al.”

Wat bracht u op het spoor van deze ongemakkelijke boodschap?

“In 1990 nam de VN het verdrag voor de rechten van arbeidsmigranten aan waarin een aantal fundamentele mensenrechten bekrachtigd werd. Dit verdrag is het minst vaak geratificeerd van alle VN-verdragen. Ondanks het feit dat het geen nieuwe rechten toekent maar alleen bestaande bevestigt, vinden lidstaten het blijkbaar toch ingewikkeld om op papier te bevestigen dat rechten ook onverkort voor arbeidsmigranten gelden. Het verdrag werkt in de praktijk dus niet. Mijn hypothese was dat er binnen de VN in het algemeen, en specifiek in dit verdrag, te weinig oog is voor het feit dat rechten niet alleen intrinsieke waarde hebben, maar ook gevolgen met zich meebrengen in de vorm van zowel voordelen als kosten voor de ‘ontvangers’. Dit ben ik gaan toetsen.”

Wat bleek uit uw onderzoek?

“In 45 hoge- en middeninkomenslanden die ik heb onderzocht, bestaat een relatie tussen de bereidheid om laaggeschoolde arbeidsmigranten toe te laten en de rechten die deze migranten krijgen toegekend. Het ene uiterste vormen landen als Saoedi-Arabië en de Golfstaten, waar

enorme aantallen migranten aan het werk zijn met slechts heel beperkte rechten. Aan de andere kant van het spectrum liggen sommige Scandinavische landen, die in ieder geval tijdens mijn onderzoeksperiode veel restrictiever waren als het ging om de hoeveelheid arbeidsmigranten die ze toelaten, maar waar deze wél behoorlijk veel rechten krijgen. Wat is nu de meest rechtvaardige situatie? Voor alle duidelijkheid: ik ben zeer zeker geen voorstander van een beleid zoals dat in de Golfstaten. De rechteninperkingen daar overschrijden mijn persoonlijke morele grenzen. Maar aan de andere kant krijgen heel veel migranten daar wél de kans om aan het werk te gaan en veel meer te verdienen dan in hun thuisland. Miljoenen mensen vertrekken bovendien vrijwillig naar Dubai en Qatar. Terwijl in landen die arbeidsmigranten veel rechten toekennen, meestal relatief weinigen daarvan kunnen profiteren.”

Kunnen we werkelijk spreken van een vrijwillige keuze als mensen van de ene onwenselijke situatie, namelijk een land waar ze te weinig verdienen om hun gezin te onderhouden, naar de andere onwenselijke situatie gaan: werken in een land waar ze nauwelijks rechten hebben en uitbuiting op de loer ligt?

“Dat veel mensen vrijwillig in de Golfstaten aan het werk gaan, rechtvaardigt inderdaad geen behandeling als tweederangs burgers. Maar het is een feit dat veel mensen uit ontwikkelingslanden nu de keuze hebben tussen helemaal níet in het buitenland aan de slag kunnen, illegaal werken in het buitenland, of legaal met beperkte rechten.

Natuurlijk is het beperken van rechten in het algemeen moeilijk te

rechtvaardigen, maar we moeten een situatie ook beoordelen in vergelijking met de alternatieven die mensen hebben. Bovendien: wie ben ik om als relatief bevoorrechte Europeaan te bepalen dat arbeidsmigranten nooit in de Golfstaten aan de slag moeten gaan? Ik vind het ongemakkelijk en paternalistisch als ik arbeidsmigranten voorschrijf wat het beste voor ze is. Voordat we mensen mogelijkheden ontzeggen, moeten we zorgen dat we ze een beter alternatief kunnen bieden.”

Dat alternatief zou volgens Ruhs kunnen bestaan uit arbeidsmigratieprogramma's met enkele tijdelijke rechtenbeperkingen. Als volledige toegang tot de verzorgingsstaat vanwege de kosten die daarmee gemoeid zijn een belemmering vormt voor landen om arbeidsmigranten in Europa toe te laten, is die tijdelijke beperking volgens Ruhs legitiem. Als rechten die in aanmerking komen voor inperking noemt Ruhs het recht om van werkgever te wisselen, sociale rechten zoals financiële steun voor lage inkomens en een sociale huurwoning, het recht op een vaste verblijfsvergunning en het recht op gezinshereniging.

Hoe heeft u bepaald welke rechten het minst onethisch zijn om in te perken? Gezinshereniging draagt bijvoorbeeld in belangrijke mate bij aan geluk en welzijn.

“Voorop staat dat burgerrechten en politieke rechten niet worden ingeperkt, behalve het recht om te stemmen bij verkiezingen, en geen andere arbeidsrechten dan het recht op vrije arbeidskeuze. Ook toegang tot gezondheidszorg blijft onverkort van kracht. Ik heb gekeken naar de overige rechten die het grootste obstakel kunnen vormen voor politieke steun voor het toelaten van

—Martin Ruhs

arbeidsmigranten, en dat geldt vooral voor inkomenssteun en sociale huisvesting. De verzorgingsstaat is opgezet om minder draagkrachtige mensen in het eigen land te ondersteunen, en dergelijke programma's brengen naast voordelen, ook kosten voor de samenleving met zich mee. We leven nu eenmaal in een wereld met grenzen tussen landen. Dat maakt het verdedigbaar dat regeringen als het gaat om dergelijke voorzieningen hun eigen burgers voorrang geven. Gezinshereniging is een lastige omdat een gezin inderdaad belangrijk is voor persoonlijk geluk en welzijn. Maar we hebben het hier over tijdelijke migratieprogramma's. Een periode van drie, vier jaar is mijns inziens overkomelijk, als dat een *dealbreaker* wegneemt voor het gastland.

We moeten ook onthouden dat niet elke inperking van rechten een fundamentele schending van de mensenrechten betreft.” →

Hoe zit het met het inperken van het recht om van werkgever te wisselen? Dat geeft toch ruim baan aan uitbuiting?

“Als het om arbeidsrechten gaat, verdedig ik alleen een inperking van de vrije arbeidskeuze, niet van arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden. Zeker, het is een groot probleem dat arbeidsmigranten die worden uitgebuit niet weg mogen bij hun werkgever zonder hun werkvergunning te verliezen. En ik snap het plei-

dooi om ze volledige vrije arbeidskeuze te geven. Maar ik zou dat willen beperken tot vrijheid van arbeidskeuze binnen dezelfde sector waarvoor ze zijn geworven, en ook niet direct bij aankomst. Veel migratieprogramma's bestaan juist om tekorten aan personeel in bepaalde sectoren op te heffen. Als migranten op dag één van werkgever mogen veranderen, zullen veel landen wel twee keer nadenken voordat ze met arbeidsmigranten in zee gaan. Tussen

2007 en 2014 adviseerde ik de Britse regering over arbeidsmigratie. Een paar jaar nadat Roemenië en Bulgarije lid waren geworden van de EU vroeg de regering ons: kunnen we sommige sectoren openzetten voor arbeidsmigranten uit die landen? Er stonden immers veel Bulgaarse en Roemeense arbeiders klaar om het tekort aan zorgpersoneel in het Verenigd Koninkrijk op te vullen. Maar het bleek niet mogelijk om de arbeidsmigranten langer dan een jaar te verplichten in de zorgsector te werken. De onmogelijkheid om de vrije arbeidskeuze van deze migranten te beperken, leidde tot de vrees dat veel arbeidsmigranten de zorgsector na een jaar zouden verlaten en in andere sectoren aan het werk zouden gaan. De Britse regering besloot daarom dat Roemeense en Bulgaarse migranten in die periode helemaal niet in de zorgsector aan de slag mochten.”

In Nederland wonen veel arbeidsmigranten uit met name Midden- en Oost-Europa in beroerde omstandigheden. Deze situatie draagt niet bij aan de bereidheid onder de bevolking om meer arbeidsmigranten toe te laten. Veel van de beperkingen die u bepleit, zijn bovendien al van kracht. Hoe kan inperking van rechten met alle mogelijke gevolgen van dien dan bijdragen aan het draagvlak?

“Dat is een interessant voorbeeld, want deze arbeidsmigranten zijn EU-burgers en hebben – zolang ze aan het werk zijn – bijna dezelfde rechten als burgers in het gastland. De slechte woonomstandigheden hebben dus niets te maken met hun juridische status als arbeidsmigrant, maar met het onvermogen van regeringen om deze mensen te bieden

— 'We moeten ook onthouden dat niet elke inperking van rechten een fundamentele schending van de mensenrechten betreft'

waar ze recht op hebben. Ik ben het met je eens dat grote groepen arbeidsmigranten in slechte woonomstandigheden niet bijdragen aan de bereidheid van het gastland om nog meer migranten op te nemen. Als het gaat om de tijdelijke arbeidsmigratieprogramma's waar mijn onderzoek zich op richt, moet de vraag dus zijn: hoe richten we deze programma's zo in dat dergelijke misstanden zich niet voordoen? Goede huisvesting is daar onderdeel van. Maar in landen waar er al een groot tekort aan sociale huisvesting bestaat, zal enorm veel weerstand ontstaan wanneer arbeidsmigranten net zoveel recht krijgen op een sociale huurwoning, en burgers dus met nog meer mensen moeten concurreren. Als arbeidsmigranten bovendien fatsoenlijk worden betaald, zouden zij zich een woning op de particuliere markt moeten kunnen veroorloven.

Overigens: dat er een correlatie is tussen rechten en de mate waarin een land zich openstelt voor migranten, betekent niet dat inperking van rechten onmiddellijk leidt tot meer migranten. Er spelen meer factoren een rol bij het vormgeven van arbeidsmigratiebeleid, zoals in hoeverre er sprake is van tekorten aan personeel.

Een politiek discussiepunt in Nederland is de vraag of arbeidsmigranten na verloop van tijd een permanente verblijfsvergunning zouden moeten krijgen. U schrijft in uw boek dat de inperking van rechten na enkele jaren moet worden heroverwogen. Moeten migranten volgens u de kans krijgen zich permanent in het gastland te vestigen?

"Dit is een ingewikkeld punt voor liberale democratieën. Er is veel voor te zeggen om mensen na vier jaar de

kans te geven te blijven, als een soort beloning die je ze in het vooruitzicht stelt. Aan de andere kant: als iedere arbeidsmigrant mag blijven, kun je niet meer spreken van *tijdelijke* migratieprogramma's. Veel migratieprogramma's komen niet van de grond juist omdat regeringen en werkgevers bang zijn dat mensen niet meer teruggestuurd kunnen worden.

We moeten ons overigens de vraag stellen in hoeverre er sprake is van langdurige of structurele tekorten in bepaalde sectoren, en of arbeidsmigratie inderdaad de enige oplossing is. Als aardbeienkwekerijen roepen dat ze duizend mensen tekort komen en er 'dus' arbeidsmigranten moeten komen, moet de vraag eerst zijn of arbeidsmigratie het enige antwoord is op het personeelstekort. De kans is klein dat met hogere lonen meer lokale werknemers aardbeien zouden willen plukken. Maar mogelijk wél als bijvoorbeeld een deel van het productieproces wordt geautomatiseerd. In sommige sectoren is het inzetten van arbeidsmigranten inderdaad de enige manier om op de korte termijn personeelstekorten op te vullen. Maar mijn punt is dat we in ieder geval moeten nadenken over de haalbaarheid en wenselijkheid van andere alternatieven, zoals automatisering, outsourcing en aantrekkelijker arbeidsomstandigheden – met het besef dat niet iedere sector daar de mogelijkheden toe heeft. De hamvraag is dan: vinden we het logisch voor een rijk land om producten te maken of diensten te leveren die gepaard gaan met werkomstandigheden die dermate onaantrekkelijk zijn voor lokale werknemers dat we ze alleen dankzij arbeidsmigranten kunnen aanbieden?

De coronacrisis legt dit probleem haarfijn bloot. Veel arbeidsmigranten werken in sectoren die we nu als 'vitaal' bestempelen, inclusief veel

laagbetaalde beroepen die in een aantal Europese landen gekenmerkt worden door slechte werkomstandigheden. Als we deze sectoren zo belangrijk vinden, is het goed dat we het werk van laagbetaalde arbeidsmigranten meer waarderen. Aan de andere kant dwingt dit ons om kritisch te kijken naar de arbeidsomstandigheden in sommige van deze sectoren en de noodzaak om deze te verbeteren - voor alle werknemers."

Wat zou u zeggen tegen partijen als GroenLinks voor wie het beperken van rechten indruist tegen hun morele principes?

"Rechten en migratiebeleid kunnen we niet los zien van elkaar. Als we ons alleen richten op de universaliteit en ondeelbaarheid van rechten, en niet op de consequenties van die rechten, zullen we het arbeidsmigratiebeleid nooit kunnen verruimen. Mensen in arme landen die graag in rijke landen willen werken, profiteren niet van rechten in welke mate dan ook als ze niet eens worden toegelaten. Een pleidooi voor gelijke rechten kan voortkomen uit bezorgdheid om de behandeling van migranten, de vrees voor het ontstaan van een 'onderklasse'. Maar het kan ook een argument zijn om migranten buiten de poort te houden; juist vanuit de wetenschap dat een pleidooi voor volledig gelijke rechten direct na aankomst de toegang voor nieuwe migranten kan beperken." X

Arbeidsmigratie: mythen, feiten en principes

Van de Westlandse kassen tot de Rotterdamse haven en de Limburgse aspergeteelt: steeds meer sectoren kampen, zelfs met het vrij verkeer van werknemers binnen de EU, met een dringend tekort aan personeel. Hoewel er buiten de EU mensen staan te popelen om in Nederland aan het werk te gaan, maken op dit moment vooral hoogopgeleide 'expats' kans op een werkvergunning. Hiermee blijven arbeidstekorten in stand en wijken 'niet-kennismigranten' uit naar gevaarlijke smokkelroutes. Hoog tijd voor een nieuw arbeidsmigratiebeleid.

door SARAH HARDUS

De coronacrisis maakte weer eens extra duidelijk hoe belangrijk arbeidsmigranten zijn voor de Nederlandse economie. Zonder arbeidsmigranten - momenteel voornamelijk uit de EU - geen volle schappen in de supermarkt, brand-schone ziekenhuizen of pakketjes die binnen no-time aan de deur worden bezorgd. Ook veel andere sectoren zitten te springen om personeel. Openstaande vacatures beperken zich duidelijk niet tot de 'kennismigranten' – de hoogopgeleide 'expats' – die in Nederland op dit moment welkom zijn. Er is juist ook een tekort aan mensen voor lager geschoolde beroepen in bijvoorbeeld de land- en tuinbouwsector en de zorg, tekorten die onvoldoende in te vullen zijn met migranten uit de EU. Tegelijkertijd zijn er buiten de EU volop mensen die maar al te graag in Nederland willen werken. Eén plus één is twee, zou je zeggen.

Voor wie niet in de EU woont en niet aan de eisen voor kennismigranten voldoet, met als belangrijkste een bruto maandloon van minimaal 4612 euro voor mensen boven de 30 jaar, is het echter moeilijk om een

werkvergunning te krijgen. Dit beperkt niet alleen werkgevers bij het invullen van hun vacatures, maar is ook onrechtvaardig. Waar voor arbeidsmigranten met een hoog salaris de rode loper wordt uitgerold, krijgen mensen met lager betaalde beroepen geen kans om op zoek te gaan naar een beter leven. Bij gebrek aan een gereguleerd kanaal proberen sommigen van hen alsnog via gevaarlijke smokkelroutes naar Nederland te komen.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks onderzocht hoe een Nederlands arbeidsmigratiebeleid eruit zou moeten zien dat rechtvaardig is voor zowel arbeidsmigranten als Nederlandse burgers, en ziet op basis hiervan mogelijkheden voor een ruimhartiger arbeidsmigratiebeleid. Tegelijkertijd leidt de huidige arbeidsmigratie binnen de EU momenteel tot misstanden, zoals uitbuiting door malafide uitzendbureaus en slechte huisvesting in zogenaamde 'Polenhotels'. Daarnaast leeft bij veel Nederlanders de angst voor gebrekkige integratie en een vermindering van de sociale cohesie in gemeenten waar arbeidsmigranten neerstrijken. De oplossing voor bestaande problemen en begrijpelijke zorgen zit hem alleen niet in een strenger arbeidsmigratiebeleid, maar in een goed arbeidsmarkt-, huisvesting- en integratiebeleid.

Op dit moment is nog niet duidelijk welke gevolgen de coronacrisis zal hebben voor de vraag naar arbeidsmigranten. De meest recente analyse van het UWV laat zien dat de vraag naar beroepen met een groot aandeel arbeidsmigranten voorlopig overeind blijft. Voor de langere termijn is een belangrijke vraag of mensen die door de coronacrisis hun baan verliezen, in deze beroepen aan het werk zullen gaan.

Arbeidsmigratie: mythen en feiten

In het politieke debat over arbeidsmigratie gaat het te veel over meningen en percepties en te weinig over de feiten. Ik zet een aantal van de meest gehoorde feiten en mythen over arbeidsmigratie op een rij.

Feit: Arbeidsmigratie is nodig om personeelstekorten op te lossen

Dat er tekorten zijn, is duidelijk. Eind 2019 waren er 291.000 openstaande vacatures, waarvan de helft volgens werkgevers moeilijk te vervullen was. Onder de 'krapteberoepen' zijn steeds meer banen met lage instroomeis, zoals heftruckchauffeurs en schoonmaakpersoneel. Veel van deze banen worden nu vervuld door arbeidsmigranten uit EU-lidstaten. Door stijgende lonen in Oost-Europa is de verwachting dat deze groep de komende jaren geleidelijk zal krimpen. In het vorige nummer van *de Helling* pleitte Leo Lucassen er dan ook voor om over de EU-grens te kijken.

Andere veelgenoemde maatregelen zijn niet voldoende om de krapte op de Nederlandse arbeidsmarkt op te lossen. Zelden hadden zo veel Nederlanders een betaalde baan. Automatisering en robotisering kunnen (praktijkgeschoolde) arbeid op den duur vervangen, maar dit zal de komende jaren nog niet op grote schaal gebeuren. Het verplaatsen van werk naar andere landen is geen optie voor sectoren als de zorg, de bouw, de dienstverlening en de horeca. En hoewel het essentieel is dat arbeidsvoorwaarden aan de onderkant van de arbeidsmarkt worden verbeterd, is de verwachting dat er ook onder goede arbeidsomstandigheden tekorten zullen blijven bestaan.

Feit: Meer mogelijkheden voor arbeidsmigranten betekent minder asielaanvragen

Onderzoek laat zien dat een aanscherping van het migratiebeleid (voor asielzoekers én arbeidsmigranten) gepaard gaat met een toename van niet-gereguleerde migratie, bijvoorbeeld via smokkelroutes. Van een omgekeerde relatie lijkt ook sprake te zijn. Voor de periode 2015-2020 versoepelde Duitsland de toelatingseisen voor arbeidsmigranten uit de westelijke Balkan. Deze maatregel ging gepaard met een scherpe daling in het aantal asielaanvragen (van circa 120.882 in 2015 naar 10.915 in 2017) en een sterke toename in arbeidsmigratie via het reguliere kanaal (tussen 2016 en 2017 werden er 117.123 arbeidscontracten goedgekeurd en al 44.093 werkvisa uitgegeven). ➔

—Sarah Hardus is cultureel antropoloog en politicoloog. Zij werkt als project- en onderzoeksleider bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, momenteel aan een onderzoek over arbeidsmigratie.

— Waar voor arbeidsmigranten met een hoog salaris de rode loper wordt uitgerold, krijgen mensen met lager betaalde beroepen geen kans om op zoek te gaan naar een beter leven

Feit én mythe: We kunnen beter investeren in de circa 1 miljoen Nederlanders die niet of in deeltijd werken

Tegenstanders van arbeidsmigratie wijzen vaak naar de groep Nederlanders die nu niet of in deeltijd werkt. In 2019 schatte het CBS het 'onbenut arbeidspotentieel' op circa 1 miljoen mensen. Het is essentieel dat de overheid er alles aan doet om werklozen en mensen die onvrijwillig in deeltijd werken, naar (meer) werk te begelei-

den (zie ook het rapport *Werk aan de winkel* van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks). Tegelijkertijd is het naïef om te denken dat deze groep een-op-een inzetbaar is voor vacatures die nu door arbeidsmigranten worden vervuld. Eerdere pogingen om Nederlandse werklozen in de Westlandse kassen in te zetten, waren zonder succes. Werkgevers klaagden over een laag arbeidsethos en werknemers gaven aan dat zij zich ongeschikt voelden, het werk fysiek te

zwaar vonden en dat werklocaties moeilijk bereikbaar waren. Onlangs concludeerde de WRR dat ook met de juiste training en betere matching de meeste werklozen niet in bestaande vacatures passen.

Mythe: Arbeidsmigranten pikken onze banen in

Hoewel veel mensen denken dat arbeidsmigratie leidt tot verdringing van Nederlandse werknemers, concluderen onderzoekers keer op keer dat de komst van arbeidsmigranten weinig effect heeft op de arbeidsmarktpositie van Nederlanders. Hoewel arbeidsmigratie kan leiden tot meer concurrentie, zorgt het niet voor verdringing. De instroom van arbeidsmigranten leidt niet tot meer werkloosheid en wanneer Nederlandse werknemers in sectoren met veel arbeidsmigranten van baan wisselen, gaan zij er in salaris juist op vooruit.

Feit én mythe: Arbeidsmigratie leidt tot minder sociale cohesie

Veel mensen vrezen dat de komst van migranten zorgt voor een afname van de sociale samenhang. In 2018 concludeerde de WRR dat inwoners van meer diverse buurten een zwakkere buurtcohesie ervaren en zich minder vaak thuis en vaker onveilig voelen. Het ging hier echter niet specifiek om buurten met *arbeidsmigranten*. Ook betekenen deze bevindingen niet dat diversiteit ook de *oorzaak* is van het verminderde gevoel van sociale cohesie. Onderzoekers adviseren om door goede openbare faciliteiten en buurtinterventies het contact tussen mensen, en daarmee het onderling vertrouwen, te vergroten. In gemeenten met veel arbeidsmigranten zien mensen hun directe woonomgeving veranderen. Inwoners hebben te maken

met overlast, toegenomen druk op publieke voorzieningen en spreken over een gevoel van vervreemding. Om deze problemen aan te pakken, moet er een maximum worden gesteld aan het aantal inwoners per woning, moeten *short-stay*-migranten buiten woonwijken worden gehuisvest en moet maximaal worden ingezet op taalonderwijs en integratie. Hier ligt ook een belangrijke rol voor werkgevers.

Feit: Kijk eens naar de misstanden bij EU-arbeidsmigratie!

Binnen het huidige arbeidsmarktbeleid gaat arbeidsmigratie voor lager geschoolde beroepen inderdaad nog te vaak gepaard met uitbuiting en oneerlijke concurrentie. Werkgevers gebruiken schijnconstructies om minimumarbeidsvoorwaarden te omzeilen en regelgeving wordt onvoldoende gehandhaafd. Om bestaande problemen aan te pakken en te voorkomen dat een verruiming van het arbeidsmigratiebeleid deze misstanden vergroot, moet dan ook zowel het arbeidsmigratie- als het arbeidsmarktbeleid worden aangepast.

Pakketje binnen 24 uur

Arbeidsmigratie is het sluitstuk voor tekorten op de arbeidsmarkt. Arbeidsmigratie moet dan ook altijd gepaard gaan met:

- *Een kritisch economisch en vestigingsbeleid.* Bedrijfsactiviteiten waarvoor in Nederland geen werknemers te vinden zijn, moeten alleen worden gestimuleerd of gefaciliteerd wanneer deze passen binnen een hoogwaardige, duurzame economie; er in de sector goede arbeidsomstandigheden zijn; en goede huisvesting voor arbeidsmigranten valt te realiseren. Dit betekent dat bijvoorbeeld vraagtekens moeten worden gezet

bij de wenselijkheid van 'megadistributiecentra' met doorgaans een hoge werkdruk en veel werkonzekeerheid. Een pakketje binnen 24 uur in huis is fijn, maar geen halszaak.

- *Maximale investeringen in mensen die al in Nederland zijn.* Onder deze groep vallen Nederlandse werklozen en mensen die graag meer uren zouden willen werken, maar bijvoorbeeld ook asielzoekers.

- *Goede minimumarbeidsvoorwaarden.* Om te voorkomen dat slechte arbeidsomstandigheden mensen ervan weerhouden in bepaalde sectoren aan het werk te gaan, moet het minimumloon omhoog en de flexibilisering worden teruggedrongen.

Daarnaast moet uitbuiting van arbeidsmigranten en oneerlijke concurrentie voor Nederlandse werknemers worden aangepakt. Zo moet er een nieuw vergunningstelsel komen om de wildgroei van malafide uitzendbureaus tegen te gaan. Om te voorkomen dat uitzendbureaus van buiten de EU de regels kunnen ontduiken, moeten zij worden verplicht een dochteronderneming in de EU te registreren.

Arbeidsmigranten moeten daarnaast duidelijkheid krijgen over hun rechten en plichten, en weten bij wie zij terechtkunnen als hun rechten worden geschonden. Ook is het cruciaal dat zij minder afhankelijk worden van hun werkgever. Contracten – arbeid, huisvesting, transport, ziektekostenverzekering – mogen niet langer worden gekoppeld en werkgevers mogen niet als huisbaas fungeren.

Goede regels zijn van weinig betekenis wanneer deze niet worden gehandhaafd. De capaciteit van de Inspectie Sociale Zaken en Werkgelegenheid zou minimaal op de ILO-norm (één inspecteur op 10.000 werknemers) moeten worden gebracht. Ook moeten onaange-

→ Zonder arbeidsmigranten geen volle schappen in de supermarkt, brandschone ziekenhuizen of pakketjes die binnen no-time aan de deur worden bezorgd.

kondigde inspecties worden uitgevoerd en boetes aanzienlijk worden verhoogd zodat deze een bedrijfsrisico vormen. Ten slotte moet het voor malafide werkgevers onmogelijk worden gemaakt om een doorstart te maken.

Arbeidscontract

Binnen deze fatsoenlijke arbeidsmarkt kunnen de mogelijkheden voor niet-kennismigranten van buiten de EU worden verruimd. Daarbij staat aansluiting bij de behoefte op de Nederlandse arbeidsmarkt centraal: een arbeidscontract is een voorwaarde om een werk- en verblijfsvergunning te krijgen. Hoewel veel sectoren kampen met een structureel tekort aan werknemers, gelden op dit moment slechts voor enkele functies versoepelde toelatingseisen, bijvoorbeeld voor topsporters en Aziatische koks. Voor andere beroepen geldt een strikte 'arbeidsmarkttoets'. Voordat werkgevers over kunnen gaan op werving buiten de EU moeten zij kunnen aantonen dat binnen de hele EU niemand voor de betreffende vacature kan worden gevonden. Dit is in de praktijk erg moeilijk. In →

2018 werden dan ook maar 610 werkvergunningen met een volledige arbeidsmarkttoets afgegeven.

Deze arbeidsmarkttoets kan worden vervangen door een lijst met 'tekortberoepen'. Bij het opstellen van de 'tekortlijst' moet zowel gekeken worden naar een hoge 'spanningsindicator' (de verhouding tussen het aantal werkzoekenden en het aantal vacatures) als naar de wenselijkheid van het behoud en/of de groei van de sector vanuit economisch, maatschappelijk én ecologisch oogpunt. Vakbonden kunnen beoordelen of bestaande tekorten niet het gevolg zijn van slechte arbeidsvoorwaarden.

Voor krapteberoepen moet een arbeidscontract dat voldoet aan de geldende voorwaarden de belangrijkste eis worden om een werk- en verblijfsvergunning te verkrijgen. Hoewel een vergunning in eerste instantie voor maximaal drie jaar kan worden afgegeven, moet er geen maximum worden gesteld aan de verblijfsduur van arbeidsmigranten. Arbeidsmigranten zijn geen productiemiddelen. Wanneer mensen jarenlang in Nederland werken, bouwen zij net als ieder ander rechten op. Dit betekent dat bij een verlenging van het arbeidscontract ook de verblijfsvergunning kan worden verlengd en dat bij een verblijf langer dan vijf jaar een permanente verblijfsvergunning kan worden aangevraagd.

Daarnaast kunnen migratiepartnerschappen met specifieke herkomstlanden worden opgezet. In Spanje kunnen werkgevers hun vacatures in partnerlanden door het lokale arbeidsbureau laten adverteren. Het arbeidsbureau selecteert geschikte kandidaten die door werkgevers kunnen worden uitgenodigd. Werkgevers regelen huisvesting en betalen mee aan de reiskosten. Migranten moeten zelf bewijzen dat zij hun ver-

blijf en terugreis kunnen bekostigen. Om een *brain- of skillsdrain* te voorkomen, moet het partnerland kunnen weigeren vacatures te publiceren.

Een tweede optie is het opzetten van een Global Skills Partnership. Binnen dit type partnerschap worden potentiële migranten opgeleid voor functies waarin zowel in het land van herkomst als het land van aankomst behoefte is. Kandidaten doen hun opleiding (deels) in het land van

herkomst. Doordat nieuwe mensen worden opgeleid, wordt het risico op een *skillsdrain* verkleind. Ook profiteert het partnerland niet alleen bij remigratie, maar (ook) direct van investeringen in de lokale opleidingscapaciteit.

Leren van de geschiedenis

Bovenstaande voorstellen brengen mogelijke risico's met zich mee. In de eerste plaats vrezen veel politici voor

hoogopgeleide taxichauffeurs

Nederlandse politici wijzen graag naar 'het Canadese model' als lichtend voorbeeld van een goed migratiebeleid. Canada stelt jaarlijks quota vast voor verschillende categorieën migranten (in 2020 mogen maximaal 195.800 arbeidsmigranten worden toegelaten). Om als economische migrant voor een vergunning in aanmerking te komen, moeten binnen het Comprehensive Ranking System minimaal 67 uit 100 punten worden verdiend. Punten zijn gebaseerd op onder andere opleiding, taalkennis, werkervaring en leeftijd. Kandidaten krijgen direct een permanente verblijfsvergunning en kunnen na aankomst op zoek gaan naar een baan.

Dit model sluit niet aan bij de vraag naar arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt. Het puntensysteem richt zich op kandidaten met het grootste 'menselijk kapitaal', oftewel vooral hooggeschoolde migranten. Voor deze groep heeft Nederland al een uitnodigend kennismigrantenbeleid. Voor niet-kennismigranten is het Canadese puntensysteem minder geschikt. Door migranten met de meeste punten voorrang te geven ontstaat, het risico dat hooggeschoolde migranten in laaggeschoolde beroepen belanden. Niet voor niets heeft Toronto de meest hoogopgeleide taxichauffeurs ter wereld.

— Om bestaande problemen aan te pakken en te voorkomen dat een verruiming van het arbeidsmigratiebeleid deze misstanden vergroot, moet dan ook zowel het arbeidsmigratie- als het arbeidsmarktbeleid worden aangepast

een herhaling van het gastarbeiders-verleden waarbij arbeidsmigranten met een permanente verblijfsvergunning in een later stadium langdurig werkloos worden. Door lessen te trekken uit de geschiedenis hoeft deze niet te worden herhaald. Zo moeten we vanaf het begin investeren in niet alleen de culturele maar ook de socio-economische integratie en de weerbaarheid en duurzame inzetbaarheid van arbeidsmigranten.

Hiermee worden zij in staat gesteld om mee te bewegen met de arbeidsmarkt. Ook moet het makkelijker en aantrekkelijker worden gemaakt om terug te keren naar het land van herkomst. Recent onderzoek wijst uit dat de kans op remigratie juist door (perspectief op) een permanente verblijfsvergunning wordt vergroot.

Op dit moment draagt het tekort aan goede huisvesting voor arbeidsmigranten bij aan de groeiende krapte op de woningmarkt, overlast en een toename van huisjesmelkers. Gemeenten moeten worden verplicht om door een goede woonvisie en afspraken met woningcorporaties en werkgevers voldoende woonruimte voor arbeidsmigranten te realiseren. De wensen en zorgen van omwonenden moeten in een vroeg stadium worden geïnventariseerd en meegenomen in de besluitvorming. Om de kwaliteit van huisvesting te verbeteren, is het essentieel dat meer en beter wordt gecontroleerd of woningen aan de minimumnormen voldoen. Het verbod op de dubbelrol van werkgever en huisbaas vergroot de kans dat misstanden worden gemeld.

Ten derde verandert de bevolkingssamenstelling door de komst van arbeidsmigranten. Om ervoor te zorgen dat Nederlanders zich thuis blijven voelen en arbeidsmigranten de kans krijgen om te integreren, moeten ook arbeidsmigranten met

een tijdelijke verblijfsvergunning direct toegang krijgen tot taalonderwijs en programma's gericht op integratie en participatie. De overheid moet arbeidsmigranten actief benaderen en stimuleren om deel te nemen aan een vrijwillig inburgeringstraject. Werkgevers moeten meebetalen aan taalonderwijs en ruimte bieden om onder werktijd taallessen te volgen.

Kansen

De coronacrisis laat zoals gezegd zien hoe onmisbaar arbeidsmigranten zijn. Tegelijkertijd brengt de crisis ook de problematische kanten van arbeidsmigratie aan het licht.

Door slechte huisvesting en onvoldoende bescherming op de werkplek lopen arbeidsmigranten een groot risico op coronabesmetting. Ook bevinden arbeidsmigranten met flexcontracten zich in een kwetsbare positie. Ons voorstel biedt een oplossing voor bestaande problemen.

Door arbeidsmigratie samen te laten gaan met een maximale inzet op een fatsoenlijke arbeidsmarkt wordt uitbuiting en oneerlijke concurrentie aangepakt. Door de eisen voor 'krapteberoepen' te versoepelen, verkleinen we tekorten op de Nederlandse arbeidsmarkt en krijgen meer mensen van buiten de EU de kans om op een veilige manier als arbeidsmigrant naar Nederland te komen. De combinatie van een fatsoenlijk arbeidsmarkt- en een rechtvaardig arbeidsmigratiebeleid creëert kansen voor arbeidsmigranten én Nederlandse werknemers. X

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks publiceert op deze zomer een rapport met een aantal principes voor een rechtvaardig arbeidsmigratiebeleid. Houd onze website in de gaten voor meer informatie: wbgl.nl/publicaties

Literatuur

Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (2009). *Advies Tijdelijke arbeidsmigratie 2015-2035*. Den Haag.

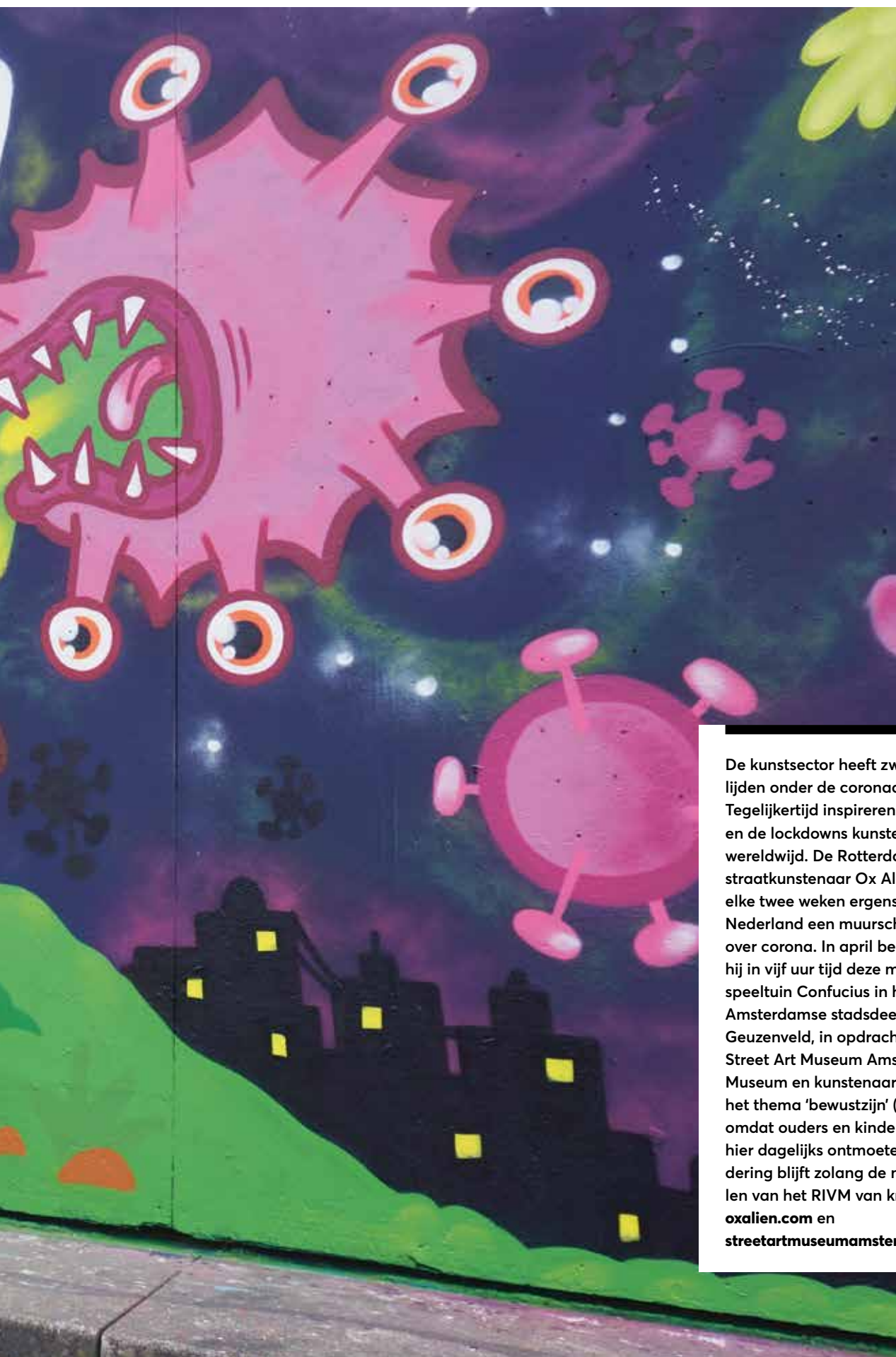
Berge, W. van den ea. (2018). *Verdringing op de arbeidsmarkt. Beschrijving en beleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cremers, J. en De Volder, E. (2020) *Arbeidsmigratie in Noord-Brabant – de markt en de mensen (bandel): Een inventarisatie*. Amersfoort: CoMensha.

WRR (red.) (2018). *Regio over migratie: naar een strategische agenda*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

*In Beeld Awareness – Ox Alien voor
het Street Art Museum Amsterdam*

De kunstsector heeft zwaar te lijden onder de coronacrisis. Tegelijkertijd inspireren het virus en de lockdowns kunstenaars wereldwijd. De Rotterdamse straatkunstenaar Ox Alien maakt elke twee weken ergens in Nederland een muurschildering over corona. In april beschilderde hij in vijf uur tijd deze muur in speeltuin Confucius in het Amsterdamse stadsdeel Geuzenveld, in opdracht van het Street Art Museum Amsterdam. Museum en kunstenaar kozen voor het thema 'bewustzijn' (awareness) omdat ouders en kinderen elkaar hier dagelijks ontmoeten. De schildering blijft zolang de maatregelen van het RIVM van kracht zijn. oxalien.com en streetartmuseumamsterdam.com

Groener en socialer met de stadsdonut

Amsterdam wil binnen een vernieuwde duurzaamheidsstrategie sociale en ecologische problemen én de oplossingen samenbrengen via het zogeheten donutmodel. Hiervoor nam het gemeentebestuur de inmiddels wereldberoemde bedenker van dit model, Kate Raworth, in de arm – nieuws dat zelfs de Britse krant *The Guardian* haalde. Wat betekent de donut voor de stad, en is dit model ook bruikbaar voor andere gemeenten met circulaire ambities? Een gesprek met verantwoordelijk wethouder Marieke van Doorninck.

door SOCRATES SCHOUTEN

—Socrates Schouten studeerde milieuwetenschappen en is onderzoeker en projectleider bij Waag, instituut voor kunst, wetenschap en technologie in Amsterdam. Hij is lid van de redactie van de Helling.

Amsterdam heeft ervoor gekozen het 'donutmodel' van Kate Raworth te gebruiken. Wat houdt dit precies in?

“De donut brengt de twee grote categorieën problemen in onze samenleving - sociale problemen en milieuproblemen - bij elkaar in één plaatje. Enerzijds hebben we het sociale fundament niet op orde: teveel mensen hebben te maken met armoede, eenzaamheid of problemen rondom huisvesting. Anderzijds overschrijden we de planetaire grenzen door de manier waarop we met de aarde omgaan. Door klimaatverandering en verlies aan biodiversiteit dreigt de aarde onleefbaar te worden. De donut brengt dit helder in beeld en helpt om tegenstrijdigheden in kaart te brengen, ook op het niveau van de stad. Nu zijn

bijvoorbeeld de huizenprijzen mede bepalend voor de economische status van de stad: bij hoge prijzen vinden we dat het goed gaat met de stad. Dat is heel vreemd als de stad zo duur wordt dat veel mensen zich hier geen huis meer kunnen veroorloven. Dat willen we veranderen.”

De donut heeft twee grenzen: de buiten- en de binnenring. Hoe is het college van plan de diverse boven- en ondergrenzen van de stedelijke welvaart in beeld te brengen?

“We hebben een eerste portret gemaakt: een ‘stadselfie’ waarop we zien waar we zowel de binnen- als buitenkant van de donut overschrijden. Op sociaal niveau kun je denken aan mensen die in sociaal isolement

leven met hoog risico op eenzaamheid en depressieve gevoelens. Of de prijs van wonen, waar ik het al over had. Hetzelfde hebben we gedaan voor de planetaire grenzen, waar het bijvoorbeeld gaat om uitstoot van broeikasgassen of overconsumptie van niet-duurzame materialen.

Naast ons eigen bestaan als Amsterdammers kijkt de donut ook naar de sociale en ecologische impact van onze lokale economie op de plekken in de wereld waar wij onze producten en grondstoffen vandaan halen. We hebben instrumenten ontwikkeld om de gevolgen van ons consumptiepatroon voor mens en natuur in andere landen te meten.

De stadselfie is onze nulmeting: hier staan we nu. De monitor om in de gaten te houden of het lukt om vanaf

nu beter binnen de grenzen van de donut blijven, zijn we nog aan het ontwikkelen.”

Het valt me op dat op veel plaatsen de donut en de term ‘circulaire economie’ door elkaar heen worden gebruikt. Ook Amsterdam lanceert het donutmodel en de circulaire strategie op hetzelfde moment. Wat is het verschil? En past het wel bij één wethouder?

“De donut past zeker niet bij één wethouder. Daarom ben ik ook blij dat het hele college achter dit concept is gaan staan en het gezamenlijk voorstelt. Het ontwerp van de nieuwe circulaire strategie van Amsterdam was wel de belangrijkste aanleiding om de donut van Kate Raworth te omarmen. Circulaire economie is het eerste dossier dat we door de donut-lens bekijken. Andere dossiers en afdelingen zullen moeten volgen, maar dat is aan de respectievelijke wethouders.”

Hoe verrijkt de donut de circulaire economie?

“Bij de inkoop van producten en bij afvalinzameling en -verwerking in de stad proberen we al zo circulair mogelijk te werk te gaan. Maar voor het bepalen van deze nieuwe strategie tot 2025, met een doorkijkje naar 2030, waren we op zoek naar een verbindend verhaal.

De termen ‘duurzaamheid’ en ‘circulariteit’ wekken al snel de indruk dat we goede dingen doen, terwijl we de structuurveranderingen missen die nodig zijn om zaken echt anders aan te pakken. Ons uitgangspunt voor deze strategie was, zoals mijn goede vriend Jan Hoek, wethouder in Almere, zegt: Je moet geen circulaire dingen doen, je moet dingen circulair doen.

De donut is daar een fijn model voor. Het biedt niet alleen een theorie over de samenhang tussen het

sociale en het duurzame, maar houdt ons ook een spiegel voor: waar doet de stad het redelijk, en waar schieten we duidelijk tekort of overschrijden we juist grenzen?

We gebruiken het model van de donut dus om onze circulaire strategie meer samenhangend en fundamenteeler te maken. Kijk, je kunt ook een circulaire strategie hebben zonder donutmodel. Maar dan blijft het bij 'leuke circulaire dingen doen', zonder te kijken naar het grotere plaatje. De donut verbindt de maatregelen die nodig zijn om de stad in alle opzichten socialer en leefbaarder te maken."

De donut is een nieuwe, opvallende term, maar hoe nieuw is het idee? Landelijk werkt de politiek al even aan het brede welvaartsbegrip, bijvoorbeeld.

"Er bestaat inderdaad een brede beweging die erkent dat ecologie en het sociale domein met elkaar samenhangen en dat groene duurzaamheid zich niet kan afzonderen van andere opgaven. De benadering van het brede welvaartsbegrip komt terug in de manier waarop we de monitor opbouwen. De donut helpt ons het verhaal te vertellen. Onze strategie is weliswaar op Amsterdam gericht, maar uiteindelijk gaat het om een groter verhaal waarmee de wereldwijde structuren in beeld komen."

Ik kan me voorstellen dat Amsterdammers zich afvragen: mooi dat grote verhaal, maar wat gaat er echt veranderen?

"De concrete maatregelen zitten in de grofweg tweehonderd projecten die in het uitvoeringsprogramma staan. Dat varieert van het inzamelen van resten latexverf tot het invoeren van materiaalpaspoorten, waarmee de samenstelling van gebouwen gedetailleerd wordt bijgehouden zodat de onderdelen makkelijker opnieuw te gebruiken zijn. Dat willen we op den duur voor de hele bouw verplichten. We schroeven de duurzaamheidseisen voor

gebouwen steeds verder op en vragen om duurzame en circulaire materialen, zoals houtbouw.

Met de donut ondersteunen we ook maatschappelijke initiatieven. Een bewoonster van Amsterdam-Zuidoost nam het initiatief voor de eerste 'donutdeal'. Ze wil mensen in slecht geïsoleerde huizen helpen de energierekening omlaag te krijgen door ze aan

dikke gordijnen te helpen, die worden gemaakt door mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Sommige van dit soort projecten worden door de gemeente mede gefinancierd."

Eén van de dingen die burgers zelf kunnen doen is het scheiden van afval. Maar Amsterdam verandert de regels nogal

Circulair vijfjarenplan

Afval anders aanbieden, minder voedsel verspillen en duurzaam bouwen: Amsterdam gaat op de circulaire schop, als het aan het college van B en W ligt. Op 8 april stelde het college strategie Amsterdam Circulair 2020-2025 vast. De strategie bevat een groot aantal maatregelen waar bedrijven, de gemeente en ook burgers de komende jaren mee te maken gaan krijgen. Voor bewoners moeten circulaire consumptiegoederen, zoals meubels, elektronica, verf en textiel, meer binnen handbereik komen. De stad zet in op een goede infrastructuur van deelplatforms, kringloopwinkels, onlinemarktplaatsen en reparatiediensten.

Het doel is een halvering van het gebruik van nieuwe grondstoffen in 2030, en in 2050 een volledig circulaire economie. Dat laatste doel is overigens ook vastgelegd in het nationale Grondstoffenakkoord van 2017, ondertekend door tal van overheden en bedrijven.

Amsterdam gebruikt in haar circulaire strategie een speciaal voor de stad ontwikkelde uitwerking van het zogeheten 'donutmodel' van de Britse econoom Kate Raworth [zie ook het interview met Raworth in *de Helling*, nr 1, 2018, red.]. De donut brengt de samenhang in beeld tussen duurzaamheid en sociaaleconomische opgaven, die voorheen vaak verkokerd benaderd werden. Het model beschrijft hoe samenlevingen en bedrijven kunnen bijdragen aan economische ontwikkeling die de grenzen van planeet en samenleving respecteert.

De Amsterdamse 'stadsdonut' zet een stip aan de horizon en zal van veel data worden voorzien. Van de donut wordt vooral een mobiliserende werking verwacht en een kompas om niet alleen welvaart 'hier en nu' te meten, maar ook 'daar en later'.

eens. Ik weet nog dat ik GFT scheidde, dat werd afgeschaft en nu weer ingevoerd. Binnenkort wordt het plastic juist niet meer gescheiden ingezameld. Waar is de circulaire burger aan toe?

“In de stad is vuilnis ophalen en scheiden een grotere uitdaging dan in minder druk bewoonde gebieden. In een tuin je makkelijk drie kliko's kwijt, maar driehoog achter is dat lastig. We kijken steeds hoe we afvalrecycling het beste kunnen realiseren en daarover zijn de inzichten inderdaad verschoven. En de techniek ook: inmiddels hebben we sorteermachines die het plastic heel goed uit het afval kunnen scheiden, beter dan de meeste Amsterdammers het zelf kunnen doen. Dan is de keuze voor nascheiding van plastic doelmatiger.

Dat brengt me vanzelf bij groenafval. Een nadeel van GFT bij het restafval is dat de totale stroom slechter te verwerken is: de sorteermachines die ik noemde, werken niet goed met al die natte massa. Nu gaan we per buurt bekijken hoe we GFT apart kunnen inzamelen, bijvoorbeeld via aparte bakken met een pasje of een shredder in de keuken.”

In hoeverre kun je een economie op lokaal niveau 'fundamenteel hervormen' terwijl je met mondiale ketens en consumptiepatronen te maken hebt?

“We hebben bewust drie terreinen als speerpunt gekozen waar we als stad de nodige invloed op hebben: voedsel, bouw en consumptiegoederen. Op het gebied van voedsel kunnen we bijvoorbeeld grote stappen maken om voedselverspilling terug te dringen. Maar het betekent niet dat we het in ons eentje kunnen. We hebben het Rijk en de Europese Unie nodig om echt verder te komen. Neem de eisen die we stellen aan consumptieartikelen. Iedereen kent de frustratie dat apparaten vaak slecht te repareren zijn: als één knop stuk is, moet je het hele ding

weggoeien. En plastic is vaak slecht te recyclen omdat er verschillende materialen in zijn verwerkt. Veel mensen hebben genoeg van die wegwerpmaatschappij, en regelgeving is daarop het enige antwoord. We hebben gezien met de discussie over statiegeld dat de markt het niet zelf oplost. Gelukkig is wat dit laatste betreft de kogel door de kerk en wordt statiegeld in 2021 uitgebreid naar kleine petflesjes. Als gemeente wachten we hier al jaren op.

We lobbyen ook om meer lokale experimenteerruimte te krijgen. De huidige regelgeving kent bijvoorbeeld een onderscheid tussen huis- en bedrijfsafval, en dat laatste wordt door diverse particuliere bedrijven opgehaald. In het Amsterdamse winkelgebied de 9 Straatjes hebben we nu in het kader van een pilot een uitzondering gekregen op de Wet Milieubeheer, waardoor de gemeente verantwoordelijk wordt voor het inzamelen en verwerken van het afval in dit gebied. Hierdoor vermindert het aantal ritten van vuilniswagens.

Een andere lang gekoesterde wens van ons is een lagere belasting op arbeid en hogere belastingen op grondstofgebruik. Een circulaire economie schept in potentie veel werkgelegenheid. Als arbeid duur blijft, is de verleiding groot om grondstoffen kwistiger te gebruiken om zo precisiewerk en reparaties te vermijden, en in plaats daarvan Chinese bulkproducten af te nemen. We willen dat arbeid meer wordt gewaardeerd en het gebruik van primaire grondstoffen zoveel mogelijk wordt beperkt. Een simpele belastingmaatregel helpt bedrijven die circulair willen werken.”

Is dat een simpele belastingmaatregel? Het lijkt me nogal een ommekeer, zeker met de huidige economische onzekerheid en de problemen bij de Belastingdienst.

“Het is een structurele verandering, dat klopt. Maar misschien is het nu →

‘Een lang gekoesterde wens van ons is een lagere belasting op arbeid en hogere belastingen op grondstofgebruik’

juist makkelijker omdat verlaging van de belasting op arbeid voor werkgelegenheid zorgt. Dat kan door de coronacrisis wel eens erg nodig zijn. Sommige dingen kunnen tijdens een crisis sneller geregeld worden; ik hoop dat dit er één is.

Overigens: ook Rijk heeft beloofd in 2050 de circulaire economie te hebben gerealiseerd. Dan mag je verwachten dat ook de Rijksoverheid die kant op gaat bewegen en de middelen ontwikkelt die we nodig hebben.”

The Guardian kopte zelfs dat Amsterdam het donutmodel omarmt om er de 'post-coronavirus economy' mee vorm te geven. Terwijl corona natuurlijk ook erg op de gemeentebeegroting inhakt.

“We zijn met onze circulaire strategie naar buiten gekomen middenin de coronacrisis. Enerzijds vroegen we ons af of een voorstel met zo'n groot verhaal op dit moment wel juist getimed is. Wat kan er aan het begin van een acute gezondheidscrisis nou van al die plannen overleefd blijven? Maar misschien is nu juist wel het goede moment, zoals *The Guardian* het ook framede. Eén van de redenen waarom we de donut zo'n goed werkbaar model vinden, is dat het heel veel crises bij elkaar brengt en de zaken waar we in Amsterdam - maar eigenlijk in de hele wereld - tegenaan lopen, met elkaar verbindt. Hoe zorgen we ervoor dat we niet teruggaan naar *business as usual* als het dieptepunt van de crisis achter de rug is? Hoe geven we een stedelijke economie vorm die niet langer uitgaat van oneindige groei maar ervoor zorgt dat iedereen genoeg heeft om fatsoenlijk te leven binnen de grenzen van de planeet? De economie wordt ook weerbaarder als we meer regionaal gaan produceren, consumeren en herverwerken. En dat levert werkgelegenheid op, wat erg belangrijk is om de recessie mee te lijf te gaan.”

CV

MARIEKE VAN DOORNINCK

GEBOREN

13 februari 1966 in Eindhoven

STUDIE

Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

WERK

Oa Beleidsmedewerker en persvoorlichter Mr A. de Graaf Stichting, Instituut voor Prostitutieproblemen; Adviseur Public Affairs bij La Strada International, European Network against trafficking in human beings; Algemeen coördinator ASKV/Steunpunt Vluchtelingen.

POLITIEKE LOOPBAAN

2009 - 2014: Fractievoorzitter GroenLinks Amsterdam.
2006 - 2009: Gemeenteraadslid GroenLinks Amsterdam
Sinds 2018 is Van Doorninck wethouder Ruimtelijke Ordening en Duurzaamheid bij de gemeente Amsterdam.

Is de donut ook levensvatbaar buiten Amsterdam? Amsterdam heeft een progressieve meerderheid en de donut lijkt me erg 'GroenLinks'. Een groene buitenschil en een linkse onderkant: die combinatie definieert onze partij.

“Voor het idee van een circulaire economie hoeft je geen GroenLinkser te zijn. In de Metropoolregio Amsterdam, waar wij de meest linkse zijn van de in totaal 32 gemeenten, zijn vergaande afspraken gemaakt over circulair werken. Misschien niet allemaal volgens het donutmodel, maar wel met zeer stevige ambities over duurzaamheid.

Sinds dat verhaal in *The Guardian* is mij wel veel naar de donut gevraagd. De ceo van een prominent Amsterdams bedrijf zei dat hij het interessant vindt en kwam zelf met *De waarde van alles* van econoom Mariana Mazzucato aan. Deze ideeën laten zien dat een andere economie mogelijk is zonder dat je heel veel moet opgeven. Er passen meer waarden in een economie dan we tot nu dachten.

Ook zonder een theoretisch raamwerk kun je heel goed duurzame projecten starten die mensen vertrouwd maken met het idee dat we zuinig moeten omgaan met primaire grondstoffen, en dat er meer is dan alleen een wegwerpmaatschappij. Aan de andere kant heb je ook op stedelijk niveau een model nodig waarin ecologische en sociale componenten samengaan. De theorie en de praktijk zijn beide nodig om steeds meer mensen in welzijn te laten leven in een schone wereld.” X

'Voor het idee van een circulaire economie hoeft je geen GroenLinkser te zijn'

Nieuwe stemmen

De corona-lockdown liet het begin van een nieuwe werkelijkheid zien. En dan heb ik het niet over de anderhalvemetersamenleving. Waar wetenschappers tot voor kort regelmatig publiek en politiek werden afgeserveerd, werden ze ineens de vrijwel onbetwiste leiders van de intelligente lockdown. Politici in coalitie en oppositie overstegen partijlijnen. Op basis van beperkte kennis en in een constructief debat loodsten ze het volk door de crisis. Het eigen gelijk telde even niet.

Maar deze nieuwe vorm van leiderschap hebben we net zo hard nodig nu de acute gezondheidscrisis bijna achter ons ligt. De coronacrisis doet ons beseffen hoe kwetsbaar onze omgang met mens en natuur ons heeft gemaakt. Deze kwetsbaarheid hebben we deels te danken aan het *old boys network* dat Nederland al decennia via achterkamertjes-lobby en handjeklap bestuurt, waar gevestigde belangen met hand en tand verdedigd worden. De noodzaak tot verandering die velen voelen, vraagt om leiders die durven te werken met mensen met een nieuwe kijk op de wereld.

Dat die nieuwe stemmen staan te trapelen om gehoord te worden, is duidelijk. 170 wetenschappers namen in april het initiatief met een helder vijfpuntenplan om Nederland 'radicaal eerlijker en duurzamer te maken'. Ook anderen staan klaar voor een plek aan tafel: de jonge mensen die de klimaatbeweging groot hebben gemaakt, de vrouwen die al eeuwen strijden voor gelijke kansen en de boeren die de Voedsel Anders-beweging in gang hebben gezet. Deze bewegingen gaan veel verder dan de incidentele protesten die het nieuws halen. Zij laten zien hoe het daadwerkelijk groener en eerlijker kan.

Vaak begint dat klein. Vijfentwintig jaar geleden begon een ondernemende boer in

Niger op zijn eigen stuk land te experimenteren met een nieuwe vorm van landbouw. Deze boer legde de adviezen van de landbouwdiensten naast zich neer en liet het 'onkruid' op zijn akkers groeien. Binnen vijf jaar waren de groene stengels uitgegroeid tot bomen die genoeg schaduw en water gaven om zijn hele productie snel te doen toenemen. Hij vertelde zijn burens over deze methode, en die deelden het weer met hun kennissen. Inmiddels is 5 miljoen hectare in een van de droogste gebieden ter wereld vergroend.

In Nederland kennen we vergelijkbare initiatieven. Voedselbossen, bijvoorbeeld, herstellen doodgespoten akkers, brengen vogels en insecten terug en leveren voedsel aan lokale markten. Of de mensen die dak voor dak van zonnepanelen voorzien. Deze initiatieven bouwen op in de praktijk bewezen oplossingen voor problemen die worden veroorzaakt door de destructieve elementen van onze economie. Ze schoppen heilige huisjes omver door te laten zien dat we op andere manieren eten op tafel kunnen krijgen of elektriciteit genereren. Daarmee gaan ze lijnrecht in tegen gevestigde belangen.

De enige zekerheid momenteel is dat we nieuwe paden zullen moeten bewandelen om onze samenleving toekomstbestendig te maken. De coronacrisis laat zien dat daar leiders voor nodig zijn die anderen dan de *usual suspects* aan tafel uitnodigen. Als we ook na 'corona' de zaken echt anders willen aanpakken, moeten de deuren van de achterkamers onvermijdelijk open om nieuwe stemmen binnen te laten. X

DANIËLLE HIRSCH

STUDEERDE

Milieueconomie aan de Universiteit van Amsterdam

WERKTE

Als internationaal milieuconsultant adviseerde zij lokale en nationale overheden in Nederland, Latijns-Amerika, Centraal en Zuid-Azië en Oost- en West-Afrika. Woonde in Kenia, Mexico en Paraguay.

IS NU

Directeur van milieumensenrechtenorganisatie Both ENDS, dat met een wereldwijd netwerk van maatschappelijke organisaties werkt aan de transitie naar duurzame en eerlijke maatschappijen.

EN OOK

Bestuurslid van het Netherlands Water Partnership, Fellow bij het Donella Meadows Leadership Program en Member Sustainability Advisory Board ABN AMRO MeesPierson.

Waarom centrale de geldpers aanzetten

Het met nieuw aangemaakt geld financieren van overheidsuitgaven heeft menig land geholpen in tijden van crisis en oorlog. Omdat iedere hyperinflatie in de geschiedenis begon met deze monetaire financiering, heeft het instrument een slechte reputatie gekregen. Daarom is het in de EU verboden, wat de Europese Centrale Bank verhindert om staten op deze manier te helpen de coronacrisis te boven te komen. Toch zijn de gevaren beperkt en biedt het bovendien kansen voor het vergroenen van de samenleving. Onder strikte voorwaarden is dit paardenmiddel dan ook verdedigbaar.

banken moeten kunnen

Op 9 april maakte de Bank of England bekend dat de Britse overheid meer ruimte krijgt om rechtstreeks geld van haar te lenen en zo de snel oplopende tekorten als gevolg van de coronacrisis te financieren: de centrale bank zette de elektronische geldpers aan en bracht dus extra geld in omloop. Deze beslissing van de Bank of England is op zichzelf niet verrassend. Centrale banken helpen van oudsher de overheid bij het financieren van tekorten, zowel via gewone schuldfinanciering - wat wil zeggen dat de centrale bank helpt bij het uitgeven van staatsschuld - als door het letterlijk of digitaal bijdrukken van geld. De Bank of England is zelfs opgericht door de Engelse koning William III of Orange om een oorlog met Frankrijk te financieren.

Er zijn meer recente voorbeelden van deze zogeheten monetaire financiering. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kocht de Federal Reserve, de Amerikaanse centrale bank, massaal overheidsobligaties op om te voorkomen dat de lange rente als gevolg van het grote overheidstekort teveel zou stijgen. Na de oorlog wilde het Amerikaanse ministerie van Financiën dat de Fed hiermee doorging. Ook de

Koreaanse oorlog bleek een aanslag te vormen op de Amerikaanse schatkist.

Maar het aanzetten van de geldpers bleek een groot nadeel met zich mee te brengen. Als gevolg van monetaire financiering neemt de hoeveelheid geld in omloop namelijk toe. Als dat te lang doorgaat, verliest geld aan waarde, oftewel de prijzen beginnen te stijgen. In de VS was de inflatie begin 1951 meer dan 20 procent en dat werd de Fed te gortig. Na een stevige ruzie met het ministerie trok de Fed aan het langste eind. Sindsdien is zij niet meer verplicht om staatsleningen op te kopen. Maar als de Fed vindt dat het moet, heeft zij daartoe - in tegenstelling tot de Europese Centrale Bank - wel de bevoegdheid.

Vorm van belasting

Monetaire financiering van overheidsuitgaven is een krachtig middel om de economie te stimuleren. De overheid kan door de aanmaak van nieuw geld zogeheten geldscheppingswinst incasseren, ook wel seigniorage genoemd. Dit is het verschil tussen de economische waarde van het nieuw aangemaakte geld en de productiekosten ervan. In vroeger tijden werd →

—Wim Boonstra is econoom bij de Rabobank in Utrecht en bijzonder hoogleraar Economische en Monetaire Politiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

→ Als de economie in een recessie zit, machines stilstaan en veel mensen werkloos zijn, kan een monetair gefinancierde bestedingsimpuls een perfecte manier zijn om een economie aan te zwengelen.

letterlijk de geldpers aangezet, maar tegenwoordig gebeurt dit meestal giraal, dus door extra elektronisch geld op een rekening bij de centrale bank te zetten dat de overheid vervolgens kan uitgeven. Maar het onderliggende principe is hetzelfde: de centrale bank maakt nieuw geld aan en de overheid mag het als eerste uitgeven.

De geldscheppingswinst wordt soms ten onrechte gezien als gratis geld, dat allemaal mogelijkheden biedt om de overheidsbestedingen op te voeren zonder hinderlijke bijzaken als belastingheffing, begrotingsbesprekingen of schuldfinanciering. In Nederland is geopperd om op deze manier een basisinkomen te financieren, zogenaamd gratis en voor niets. Dit is een

ernstig misverstand: monetaire financiering is niet gratis, maar een vorm van belasting. Als de overheid met nieuw aangemaakt geld producten aanschaft, worden deze immers aan de economie onttrokken. Er blijven dus minder producten over voor burgers om aan te schaffen. Dat wat overblijft, wordt duurder, waardoor mensen meer geld moeten uitgeven. Geldscheppingswinst is dus niet wezenlijk anders dan een gewone belasting op bijvoorbeeld bier, zoals Keynes in 1924 al eens uitlegde. Het is alleen minder transparant dan gewone belastingheffing.

Als de economie in een recessie zit, machines stilstaan en veel mensen werkloos zijn, kan een monetair gefinancierde bestedingsimpuls een per-

fecte manier zijn om een economie aan te zwengelen. Bedrijven wordt geen capaciteit onthouden, want deze produceren toch nagenoeg niets. In tijden van oorlog en crisis is monetaire financiering dus zeer verdedigbaar.

Hyperinflatie

In de huidige coronacrisis lijkt het dan ook een kwestie van tijd voordat andere centrale banken het voorbeeld van de Bank of England volgen. Maar in het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie (VWEU) is in artikel 123 vastgelegd dat de Europese Centrale Bank (ECB) overheidsuitgaven in ieder geval niet direct monetair mag financieren. Verschillende Europese landen, waaronder Duitsland en Oostenrijk, hebben in het verleden ervaren waar een uit de hand gelopen monetaire financiering op kan uitdraaien: hyperinflatie. Hyperinflatie, in de vakliteratuur vaak gedefinieerd als een inflatie van 50 procent *per maand* of hoger, ontwricht een economie en samenleving volledig.

Het is een feit dat iedere hyperinflatie vooraf werd gegaan door een langdurige periode van monetaire financiering. De Duitse hyperinflatie van 1923 is daarvan een berucht voorbeeld. Tijdens de Eerste Wereldoorlog financierden alle Europese deelnemende grootmachten hun tekorten door het aanzetten van de geldpers. Duitsland ging daar na de oorlog mee door. Daar heerste in de eerste jaren na de oorlog een politiek zeer instabiele situatie, die het de regering vrijwel onmogelijk maakte om een normaal financieel beleid te voeren en belastingen te heffen. In de zomer van 1923 liep dit volledig uit hand toen Franse en Belgische troepen het Ruhrgebied bezetten omdat Duitsland niet voldeed aan de herstelbetalingen. De Duitse regering riep op tot een massale staking en verschaft de bevolking, die haar inkomen zag wegvallen, monetair gefinancierde steun. Ook stond de ouderwetse geldpers aan, om steeds meer bankbiljetten met steeds hogere

Monetaire financiering is dus ook geschikt voor het financieren van overheidsinvesteringen in bijvoorbeeld schone energie, verduurzaming van de woningvoorraad en een schone transportinfrastructuur

coupures (tot bankbiljetten van 50 miljard mark) te produceren.

Meer recente voorbeelden van hyperinflatie als gevolg van monetaire financiering zijn Zimbabwe in 2008 en sinds 2018 Venezuela. Wat al deze voorbeelden met elkaar gemeen hebben, is dat het voor zover bekend altijd ging om monetaire financiering door een instabiel regime (zoals in Duitsland) of door een dictatoriaal bewind dat maling heeft aan het welzijn van de bevolking (zoals in Zimbabwe en Venezuela).

Afstand tot de politiek

Monetaire financiering resulteert echter meestal *niet* in hyperinflatie. In de VS leidde monetaire financiering tijdens de Burgeroorlog tot het printen van de zogeheten 'greenback', de voorloper van de huidige Amerikaanse dollar. Onder meer de VS, het Verenigd Koninkrijk, Canada, Italië en Nieuw-Zeeland, zijn in de loop van de twintigste eeuw regelmatig overgegaan tot monetaire financiering. Dat is nooit echt misgegaan. Vaak leidde het wel tot een relatief hoge inflatie, wat de economische groei schaadde. Vaak bleken politici, die inflatie meestal wel prettig vinden omdat dit de reële waarde van de staatsschuld doet dalen, langer te willen doorgaan met monetaire financiering dan de centrale bank. Nieuw-Zeeland, dat in de jaren tachtig een zwakke economische ontwikkeling en een hoge inflatie kende, was in 1989 het eerste land dat de centrale bank formeel op afstand van de politiek plaatste. De overheid bepaalt sindsdien in overleg met de centrale bank in alle openheid de inflatiedoelstelling, die de centrale bank in alle vrijheid kan nastreven. Sindsdien hebben de meeste industrielanden dit voorbeeld gevolgd. Monetaire financiering komt veel minder voor dan vroeger, maar is meestal niet formeel verboden - behalve dus in de Eurozone. Dat komt omdat Duitsland, zich nog altijd zeer bewust van de gevaren van mone- ➔

taire financiering, dit verbod expliciet in het verdrag wilde opnemen.

Maar met verantwoordelijke politici en een politiek onafhankelijke centrale bank met een duidelijk en maatschappelijk breed gedragen mandaat, zal monetaire financiering niet snel uit de hand lopen. Daarmee valt een belangrijk bezwaar weg.

Doet de ECB niet al aan monetaire financiering?

Sinds begin 2015 voert de ECB een beleid van zogeheten kwantitatieve verruiming. Daarbij koopt zij onder meer grootschalig obligaties op, vooral staatsleningen maar ook bedrijfsobligaties. Dit lijkt veel op monetaire financiering, maar dat is het nèt niet. Een belangrijk verschil is dat de ECB alleen bestaande staatsschuld opkoopt. Er worden dus geen extra overheidsuitgaven met nieuw geld gefinancierd. Verder wordt de door de ECB opgekochte schuld gewoon opgeteld bij de staatsschuld van de landen. Een ander belangrijk verschil is dat de huidige opkoopacties losstaan van het uitgavenbeleid van de overheid. De kracht van monetaire financiering is dat deze gelijktijdig leidt tot extra uitgaven door de overheid én een toename van de geldhoeveelheid. Kwantitatieve verruiming doet echter geen van beide. Het staat los van het gevoerde begrotingsbeleid, de ECB koopt slechts eerder uitgegeven schuld op. Het leidt ook niet direct tot meer

geld in omloop, maar tot een toename van de bancaire reserves en is dus indirect beleid. De banken hebben meer reserves en kunnen dus meer uitlenen, maar dan moet er wel vraag naar krediet zijn. In ons land heeft dit beleid via het kanaal van de lage rente bijvoorbeeld bijgedragen aan de snelle stijging van de huizenprijzen en aanverwante economische activiteit. Het lijkt dus meer op traditioneel rentebeleid, maar dan niet via de geldmarktrente maar via rentes in de obligatiemarkt.

Klimaatcrisis

Monetaire financiering is in principe een politiek neutraal instrument. Het is noch links, noch rechts. Het is een financieringstechniek, die ten goede of ten kwade kan worden aangewend. Landen hebben er van oudsher oorlogen of buitenissige hofhoudingen mee gefinancierd, maar menig opkomend land heeft het ook gebruikt om het bestuursapparaat, onderwijs, rechtspraak of gezondheidszorg te betalen. Het is dus ook geschikt voor het financieren van overheidsinvesteringen in bijvoorbeeld de productie van schone energie, verduurzaming van de woningvoorraad en een schone transportinfrastructuur. Een goed voorbeeld is de klimaatproblematiek. Ook dit is een ramp die uiteindelijk alle EU-lidstaten in gelijke mate raakt, net als de coronacrisis. Het doet een beetje wrang aan dat in reactie op de coronacrisis alle budgettaire beleidsregels in een mum van tijd opzij werden geveegd, terwijl al jaren wordt gesoebat over de kosten van de verduurzaming van ons economisch systeem. Dit terwijl de economische schade en het menselijk leed van de klimaatcrisis waarschijnlijk aanmerkelijk hoger zijn dan die van de coronacrisis.

Eerder is al voorgesteld om het zogeheten plan-Juncker, een Europa-breed investeringsprogramma uit 2015, monetair te financieren. Het zou aanmerkelijk sneller van de grond zijn gekomen. Vorig jaar is voorgesteld om een groot programma ter verduurza-

Het doet een beetje wrang aan dat in reactie op de coronacrisis alle budgettaire beleidsregels in een mum van tijd opzij werden geveegd, terwijl al jaren wordt gesoebat over de kosten van de verduurzaming van ons economisch systeem

ming van de Europese economie op deze wijze te bekostigen. Dat deze plannen tot dusver de beleidsagenda niet hebben gehaald, heeft twee oorzaken. Ten eerste het verbod op monetaire financiering, dat niet alleen de nationale overheidsfinanciën, maar ook de financiering van de Europese instituties omvat. Ten tweede bestaat in een aantal landen, waaronder Nederland, de nodige weerstand tegen het vergroten van de financiële arm-slag van de Europese Commissie. Dit valt overigens te omzeilen door de verduurzamingsagenda te laten financieren door de Europese investeringsbank (EIB). De EIB kan deze uitgaven dan financieren via de uitgifte van obligaties, die dan al of niet gedeel-te-lijk direct door de ECB kunnen worden opgekocht (monetaire financiering). De techniek is het probleem niet, de politiek daarentegen wel.

Eenmalige schenking

In Europa is na lang gekis-sebis een pakket coronamaatregelen afgespro-ken. De landen die zelf niet genoeg middelen kunnen ophoesten om de crisis effectief te bestrijden, mogen via Europese fondsen extra geld lenen. Daardoor lopen hun overheidsschulden dus verder op. De financieel zwakste landen moeten hierdoor na de crisis langdurig bezuinigen om hun nog hoger opgelopen schulden af te kunnen lossen, in plaats van de economie weer op te bouwen. De verschillen tussen de armere en rijkere lidstaten worden daardoor de komende jaren nog groter.

Beter is het dan als de EU alle lidstaten, zowel de armere als de rela-tief rijke, eenmalig een fors bedrag schenkt in plaats van te lenen. Dit monetair gefinancierde bedrag kan worden verdeeld tussen de lidstaten, op basis van het aantal inwoners per land. Ook de groene investeringen van de EU kunnen op deze manier worden gefinancierd. Zelfs kan worden afge-sproken om de bijdrage vanuit de nationale begrotingen aan de EU tijde-lijk op te schorten.

Nu de Europese economie in een diepe recessie duikt, is inflatiegevaar niet aan de orde. Sterker nog: momenteel ligt eerder deflatie, een daling van het gemiddelde prijspeil, op de loer. Dus zelfs als de monetaire financiering tot enige toename van het inflatietempo zou leiden, is dat nog steeds niet pro-blematisch. Sinds de centrale banken op afstand van de dagelijkse politiek zijn geplaatst, is de inflatie wereldwijd sterk gedaald. Dat is op zichzelf een goede zaak. Om de ECB ook in de toekomst uit de sfeer van de dagelijkse politiek te houden, lijkt het verstandig om monetaire financiering te beper-ken tot projecten op Europees niveau, waar alle lidstaten van profiteren. Maar als puntje bij paaltje komt, moet het de ECB en niet de lidstaten zijn die bepaalt hoe ver zij gaat met het mone-tair financieren van overheidsuitga-ven. Want zij moet zich ook in de toekomst in alle onafhankelijkheid kunnen richten op haar door de poli-tiek opgelegde kerntaak: het bewaken van prijsstabiliteit.

Nood breekt wetten

De coronacrisis is een acute ramp, vergelijkbaar met een grote natuur-ramp of een oorlog. Ook de klimaatcri-sis is een ramp, zij het dat deze zich meer geleidelijk voltrekt. In tijden van dergelijke rampen geldt dat nood wet-ten breekt. De in dit geval te breken wet betreft het Europese verbod op mone-taire financiering. In de Europese con-text is dit verantwoord. De Europese instituties zijn sterk, de ECB is politiek onafhankelijk, zoals vastgelegd in arti-kel 130 VWEU, en zij heeft een glashel-der mandaat: zorgen voor prijsstabili-teit. Het taboe op monetaire financiering kan dan ook worden opge-heven, of in ieder geval in tijden van nood tijdelijk buiten werking worden gesteld, zolang de ECB in volle onaf-hankelijkheid zelf kan besluiten wat zij op grond van haar in overleg met de politiek vastgestelde mandaat voor prijsstabiliteit verantwoord acht. X

Literatuur

- Benink, H. & W.W. Boonstra (2015). *Hoe de ECB nieuw leven in economie Europa kan blazen*. Het Financieele Dagblad, 7 januari
- Boonstra, W.W. & B. de Cleen (2019). *Slim Europees beleid maakt financiering van energietransitie beter betaalbaar*. MeJudice, 6 mei.
- Bresciani-Turroni, C. (1937). *The Economics of Inflation. A Study of Currency Depreciation in Post War Germany*, George Allen & Unwin, Londen.

Hoe kapitalisme met de markt aan de haal ging (en hoe het anders kan)

De coronacrisis maakt extra duidelijk dat kapitalisme slechts een manier is waarop de markt is ingevuld. Het kan ook heel anders. Pleidooi voor een post-corona-economie waarin de markt weer ingebed is in de gemeenschap en beter gereguleerd kan worden door de staat.

door IRENE VAN STAVEREN
Illustratie FARHAD FOROUTANIAN

—Irene van Staveren is hoogleraar economie aan het Institute of Social Studies van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

worden – in een postkapitalistische economie: een economie die niet meer de specifieke kenmerken van het kapitalisme vertoont.

Opmerkelijk is dat de meeste hedendaagse economen en politici het verschil tussen markt en kapitalisme zijn vergeten. In het spraakgebruik worden de twee begrippen vaak door elkaar heen gebruikt. Daarnaast wordt

het denken in termen van kapitalisme ook nog eens vaak verward met economie als wetenschap: alsof de hele economische wetenschap overheerst wordt door het marktdenken of, erger, in dienst staat van het kapitalisme. Dat doet de

economen tekort die verder kijken dan de mainstream

en hun kennis van de klassieken op orde hebben. In dit artikel wil ik (1) op basis van de rijke geschiedenis van het economisch denken het verschil duidelijk maken tussen de markt en een kapitalistische invulling van de markt en (2) de kenmerken benoemen van een postkapitalistische markteconomie die prima haalbaar is: een post-corona-economie waarin de markt weer ingebed is in de gemeenschap en mede daardoor ook beter ingekaderd kan worden door de staat.

De markt en de economie

De markt is een efficiënt ruilmechanisme van vraag en aanbod. Markttransacties zijn een win-winsituatie voor koper en verkoper: ze zijn beiden beter af dan zonder ruil. Maar daar is wel een voorwaarde aan verbonden, zo hebben Nobelprijswinnaars Kenneth Arrow en Gérard Debreu ruim een halve eeuw geleden wiskundig bewezen: iedere deelnemer aan de markt moet over voldoende middelen beschikken waar vraag naar is. En aan die voorwaarde wordt lang niet altijd voldaan. →

Adam Smith was nog optimistisch over de mogelijkheid om het kapitalisme te beteugelen via de staat en door de inbedding van de markt in gemeenschappen met hun eigen waarden en doelen. Karl Marx daarentegen geloofde daar totaal niet in. Het afgelopen decennium heeft beide economen gelijk gegeven. De financiële crisis van 2008 en de grote recessie die erop volgde, gaf Marx gelijk, want het was onbeteugeld kapitalisme dat een waterhoofd had gemaakt van onze financiële sector en bubbels had geblazen in de huizenmarkt. De coronacrisis geeft Smith gelijk en laat zien hoe de staat het roer over kan nemen wanneer markten imploderen en hoe gemeenschapsgevoel tot allerlei initiatieven leidt, van boodschappenhulp tot omschakeling naar mondkapjesproductie voor verkoop tegen kostprijs. Wat is dat kapitalisme nu eigenlijk en hoe is het te onderscheiden van de markt? Want wat zowel Smith als Marx duidelijk maken, is dat kapitalisme een bepaalde invulling van de markt is, en niet gelijkgesteld kan worden aan het begrip markt zelf. Die markt kan dus ook anders ingevuld

Als er bijvoorbeeld tijdens een recessie meer arbeid wordt aangeboden dan gevraagd, zag John Maynard Keynes al in, dan kunnen de werklozen nog zo bereid zijn om voor een lager loon dan het marktloon te werken, maar worden ze simpelweg niet ingehuurd. Dat komt omdat bedrijven de extra geproduceerde spullen niet kunnen verkopen door een gebrek aan consumentenvertrouwen of koopkracht. De overtollige arbeidskracht valt dus niet te ruilen. Daarom stelde Keynes dat we de overheid nodig hebben om werkgelegenheid te scheppen en om zelf koopkrachtige vraag te uiten in de markt, waardoor bedrijven weer meer kunnen produceren en personeel aannemen. Die rol speelt de overheid nu trouwens ook op grote schaal tijdens de coronacrisis.

In ontwikkelingslanden ontbreekt het overheden meestal aan de benodigde draagkracht hiervoor. Venezuela

probeert momenteel wanhopig om zijn goudreserves te verzilveren en een recordaantal ontwikkelingslanden heeft bij het IMF aangeklopt voor noodkredieten. De ontwikkelingseconoom en Nobelprijswinnaar Amartya Sen verklaarde de hongersnood die hij als kind aanschouwde niet uit een tekort aan voedsel, maar uit een tekort aan koopkracht van de arme landloze bevolking, terwijl het voedsel werd geëxporteerd naar andere deelstaten van India en zelfs naar het buitenland, waar wel koopkrachtige vraag zat. Een win-winsituatie voor de verkopende rijstboeren in Bengalen en de importeurs elders, maar verhogering voor landloze boeren en werkloze arbeiders.

Kortom, de markt is niets meer en niets minder dan een ruilmechanisme waarop voor beide partijen voordelige transacties plaats kunnen vinden. Dege-
nen zonder koopkracht kunnen echter niet op de markt participeren. En zon-

der eigen hulpbronnen zoals land om zelf voedsel op te verbouwen of om te verpachten, kunnen ze niet in hun levensonderhoud voorzien. In de moderne tijd begon de staat, als reactie hierop, de taak van basisvoorzieningen deels op zich te nemen.

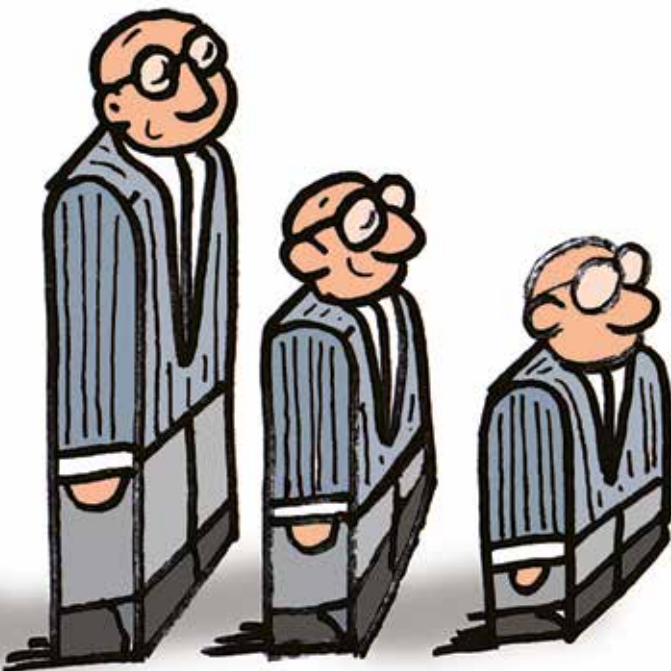
Lessen van Adam Smith

De markt blijkt dus alleen onder voorwaarden en dankzij de ondersteuning van de staat het efficiënte win-winmechanisme te zijn waar we het voor houden. En dan vaak nog niet eens helemaal, vanwege allerlei vormen van marktfalen: bijvoorbeeld negatieve externe effecten, *rent-seeking* (opportunisme), *moral hazard* (misbruik maken van onvolledige informatie) en het onvermogen om bepaalde publieke goederen te leveren (zoals gezondheidszorg en onder-

wijs voor iedereen). Dit impliceert dat de economie uit meer moet bestaan dan alleen de markt. En dat is precies wat Adam Smith heeft betoogd. De les van Smith is dat elke economie bestaat uit drie waardendomeinen: de markt met ruil op basis van keuzevrijheid (mits iedereen voldoende middelen heeft), de staat met regelgeving en herverdeling op basis van bepaalde rechtvaardigheidsprincipes (ongeacht of die democratisch of patriarchaal of anderszins bepaald zijn), en het domein van de gemeenschapseconomie van de *commons* en onderlinge zorg op basis van wat hij de waarde van welwillendheid (*benevolence*) noemde. Elke economie bestaat volgens Smith dus uit deze drie domeinen, elk met hun bijbehorende waarden. Dat verklaart waarom bepaalde goederen of interacties wel passen in het ene domein maar niet in het andere. Niet alleen omdat betaling

→ De markt blijkt dus alleen onder voorwaarden en dankzij de ondersteuning van de staat het efficiënte win-winmechanisme te zijn waar we het voor houden.

voor donorbloed ons in Nederland bijvoorbeeld tegen de borst stuit, maar ook omdat in de VS gebleken is dat zulke markttransacties vaak tot besmet bloed, een instabiele aanvoer en hogere kosten leiden. In de zorgeconomie, via vrijwillige donatie, is de productie van donorbloed efficiënter.

Tweehonderd jaar na Smith heeft de economisch antropoloog Karl Polanyi deze driedeling ook buiten Europa aangetroffen en beschreven. Ook hij constateerde dat de economie veel meer is dan de markt en dat de markt pas een effectief transactiemechanisme is – dat wil zeggen, op een efficiënte manier tot wederzijds voordeel leidt – als die ingebed is in de lokale gemeenschap waarin mensen samen voor een belangrijk deel voor de basisvoorzieningen zorgen, zoals voedsel, kennisoverdracht en basale gezondheidszorg. Polanyi stelde ook dat de markt ingekaderd wordt door allerlei regels om te voorkomen dat enkele rijken of buitenstaanders zich via het marktmechanisme gemeenschapsmiddelen toe-eigenen. Vandaar bijvoorbeeld het beginsel van gemeenschappelijke landbouwgrond voor de verbouw van voedsel voor eigen gebruik dat vandaag nog in zwang is in veel Afrikaanse landen. Dat is een slimme manier om veerkracht in de voedselvoorziening in te bouwen voor het geval voedselprijzen stijgen of de exporten van *cash crops* zoals koffie en cacao inzakken en er geen buitenlandse valuta wordt verdiend om voedsel te kunnen importeren. Kortom, de markt kan pas effectief aan de welvaart bijdragen als de andere twee domeinen de ruimte hebben om ieder op basis van hun eigen waarden te functioneren. Smith zei niet voor niets dat de functie van de markt voor de staat is om de overheid van voldoende belastingmiddelen te voorzien. Daarmee onderstreepte hij ook het belang van een goede interactie tussen de drie domeinen. Denk vandaag de dag aan sociale ondernemingen of staatsbedrijven. →

Markten zijn ook historisch gezien het derde domein van economische interactie – pas van belang als er iets gunstig te ruilen viel. Het gros van de welvaart werd millennialang in de zorgeconomie gerealiseerd. Dat is het eerste domein: het waardendomein van de *commons* en onderlinge zorg. Hieronder vallen gezamenlijk beheerde hulpbronnen, zoals viswater en weidegrond, en onderlinge zorgverlening en samenwerking, zoals de verbouw van voedsel en woningen. Zelfs vandaag de dag maakt dit eerste domein nog een groot deel van onze economie uit: denk aan huishoudelijke arbeid, mantelzorg, thuisproductie van voedsel en kleding en vrijwilligerswerk, maar ook aan burgerinitiatieven zoals windcoöperaties. Het tweede economisch domein is dat van de staat, of vroeger autoriteiten zoals koningen of stamhoofden. Die autoriteiten bepaalden wat pachters of lijfeigenen moesten produceren, hieven belasting, gaven geld uit aan soldij en gaven erkend muntgeld uit. En omdat het volk de belastingen in geld moest afdragen, moest ze steeds vaker geld verdienen op de markt, naast hun economische activiteiten in het eerste domein van de economie.

Tot aan de opkomst van het kapitalisme speelden markten en geld een bescheiden rol in de economie. Pas toen niet alleen meer goederen werden geruild en schulden werden verevend op de markt, maar ook productiemiddelen op de markt kwamen, nam het kapitalisme een aanloop. Zo ontstond er een arbeidsmarkt en landmarkten (en daarmee de privatisering van gemeenschapsgronden) en financiële markten. Met het kapitalisme werden markten dus steeds belangrijker ten opzichte van de andere twee economische domeinen.

De markt en het kapitalisme: lessen van Marx

Marx schreef *Das Kapital* (1867) honderd jaar na Smith om het kapitalisme te begrijpen, maar ook om economen

Marx betoogde dat na betaling van de andere factoren, inclusief een redelijke risicovergoeding voor het ondernemerschap van de kapitaalverschaffer, de rest aan de factor arbeid toekomt

als Smith de les te lezen over hun van de markt afgeleide waardetheorie over prijzen. Marx ontwikkelde de arbeidswaardetheorie. Deze stelt dat de waarde van elk goed bepaald wordt door de arbeid die erin verwerkt zit, en ook indirect door de arbeid die verwerkt zit in de kapitaalgoederen waarmee geproduceerd wordt. Daarmee heeft hij eigenlijk een omgekeerd waardenbegrip van dat van een kapitalistische onderneming. In die onderneming, die op winstmaximalisatie gericht is, worden eerst alle andere factoren betaald (materiaal, arbeid, huur). Wat overblijft, is de winst en die gaat als dividend naar de kapitaalverschaffer. De kapitalist is dus degene die na aftrek van alle kosten de rest krijgt en bij verlies is dat niks. Maar Marx verwisselde de rol van kapitalist en arbeider in de beloning van de productiefactoren. Hij betoogde dat na betaling van de andere factoren, inclusief een redelijke risicovergoeding voor het ondernemerschap van de kapitaalverschaffer, de rest aan de factor arbeid toekomt. Want die maakt tenslotte het product in termen van arbeid, zingeving, samenwerking en creativiteit.

Kapitalisme bestaat volgens Marx uit drie elementen, zo valt tussen de regels van zijn boek door te lezen. Ten eerste de asymmetrie tussen kapitaal en arbeid: de eerste factor huurt altijd de tweede in en niet andersom. Daarom daalt het looninkomen en stijgt het kapitaalinkomen geleidelijk aan. Ten tweede de omkering van de ruilketen: op een gewone markt begint die met een goed dat geruild wordt voor geld, waar vervolgens weer een ander goed voor gekocht wordt. De win-winsituatie van ruil gaat dus om de uitwisseling van goederen en niet om de accumulatie van geld. Maar een kapitalistische markt begint en eindigt met geld, waarbij de ruil van goederen, of effecten, of wat dan ook maar te gelde gemaakt kan worden, slechts middel zijn. Vandaag is dit ver doorgevoerd via AirBnB en Uber bijvoor-

beeld. Het derde kenmerk van de kapitalistische markt is dat de dynamiek van de eerste twee kenmerken ertoe leidt dat ondernemingen met een kleine voorsprong of simpelweg mazzel steeds groter groeien. Dat doen ze door anderen over te nemen of uit de markt te prijzen door schaalvergroting. Daardoor loopt uiteindelijk elke kapitalistische markt, die begint met concurrentie, uit op monopolievorming. In de tijd van Marx gebeurde dat al op regionale schaal, vandaag de dag op wereldschaal, met bedrijven als Unilever, Shell, Apple en Google.

Een post-corona-economie zonder kapitalisme

Wat we kunnen leren van Smith en Marx is dat een echte postkapitalistische economie, dus zonder kapitalisme, aan drie kenmerken moet voldoen:

1 Meer ruimte voor de zorg economie en de staat waardoor de markt sterker ingekaderd en beter ingebed wordt in de maatschappij. Het maatschappelijke doel wordt leidend, en niet accumulatie voor aandeelhouders. Dat betekent ook een omslag van lineaire efficiëntie via ver doorgevoerde specialisatie, massaproductie en een hoge mate van globalisering naar complementaire efficiëntie met synergiën, veerkracht en lokale werkgelegenheid. Denk bijvoorbeeld aan natuurinclusieve landbouw en agrobosbouw of de sterke lokale economie van het Engelse stadje Preston na een zware recessie.

2 Ondernemingen waarin geen ongelijkheid meer bestaat tussen arbeid en kapitaal, bijvoorbeeld in coöperaties waarin de eigenaren tevens de werknemers zijn (zoals bij het Spaanse Mondragon, dat ruim 70.000 leden heeft) of de afnemers (zoals bij windcoöperaties). Maar ook zzp'ers verenigd in broedfondsen die op broedplaatsen startups oprichten die veel dichter staan bij maatschappelijke behoeften, zoals op het oude

Philipsterrein in Eindhoven. Of sociale ondernemingen geworteld in gemeenschappen, waarin winst slechts randvoorwaarde is om maatschappelijke impact te kunnen hebben. Er lekt dan geen geld weg naar externe aandeelhouders.

3 Markten die meer lokaal opereren en waarin een behoefte vervullend product of dienst centraal staat en geld net zo goed een lokale gemeenschapsmunt kan zijn. Er zijn talloze voorbeelden van geslaagde *community currencies* die parallel functioneren aan officieel geld, of LETS-systemen en *timebanks* waarin mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt diensten verlenen waarvan de waarde uitgedrukt wordt in tijd, waarvoor ze zelf ook weer een dienst kunnen kopen. Of markten waarin het niet meer draait om koop en verkoop van spullen, maar om huur en leasecontracten voor circulaire diensten. Hierdoor worden privé-eigendom en accumulatie vervangen door een nieuw soort *commons*, waarin vanuit milieuoogpunt materiele efficiëntie van goederen voorop staat, in plaats van efficiënte accumulatie voor een bedrijf of aandeelhouder ten koste van gelijkheid, milieu en economische veerkracht.

Hoe zit het dan met de suggesties van economen voor een verbeterde versie van het kapitalisme? Bijvoorbeeld de hogere vermogensbelasting van Thomas Piketty, de donuteconomie van Kate Raworth en voorstellen voor strengere regulering van oligopolies en beprijzing van negatieve externe effecten van Joseph Stiglitz en onze eigen Bas Jacobs? Die kunnen grotendeels ook in een postkapitalistische economie een plaats krijgen. Maar ze zullen op termijn alleen effectief zijn als tevens aan de drie Smith-Marx-criteria voldaan wordt. Zo niet, dan zal ook na de coronacrisis het kapitalisme weer met de markt aan de haal gaan. X

Literatuur

- Jacobs, B. (2020). *Redbet Kapitalisme van de Kapitalisten*. Vrij Nederland: serie in drie delen, april-mei 2020.
- Marx, K. (2010). *Het Kapitaal. Deel 1: Het productieproces van het kapitaal*. Amsterdam: Boom.
- Raworth, K. (2017). *Donuteconomie. In seven stappen naar een economie voor de 21e eeuw*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Robinson, J. (1969). *The Economics of Imperfect Competition*. Londen: Palgrave MacMillan.
- Smith, A. (2019). *Een onderzoek naar de aard en oorsaken van De wrekaart van landen*. Amsterdam: Boom.
- Smith, A. (2010). *De theorie van morele gevoelen*. Amsterdam: Boom, 2020.
- Staveren, I. van (2001). *The Values of Economics: An Aristotelian Perspective*. Londen: Routledge.
- Staveren, I. van (2016). *Wat wij kunnen leren van economen die (bijna) niemand meer leest*. Amsterdam: Boom.
- Stiglitz, J. (2019). *Winst voor iedereen. Progressief kapitalisme in een tijd van onvrede*. Amsterdam: Athenaeum.

Werk samen, juist nu

2020 wordt een jaartal dat kinderen wereldwijd in de geschiedenisles uit hun hoofd zullen moeten leren.

Omdat het een jaar is waarin iedereen op de aardbol meer of minder, langer of korter, te maken heeft gekregen met gevoelens van angst, met ziekte en dood, met verlies van geliefden, inkomen en/of bestaanszekerheid.

Met een mengeling van bewondering en ironie heb ik de beschouwingen tot mij genomen over hoe verder na de coronacrisis. De wereld zal nooit meer hetzelfde zijn! We zullen meer naar anderen omkijken of juist nationalistischer worden! Minder consumeren, duurzame keuzes maken! Of nee, heel snel zullen we weer vervallen in oude gewoonten. Mensen vergeten snel, willen snel vergeten. Het blijft nog steeds koffiedik kijken.

Wat we wel weten, is dat ook nu weer de hardste klappen vallen bij de meest kwetsbaren. Internationaal door ontbrekende zorg, slechte en overvolle woonomstandigheden en snel toenemende werkloosheid, armoede en honger. Volgens hetzelfde patroon zullen de scheidslijnen in ons eigen land lopen. Hoe zal het de zzp'ers en de flexwerkers vergaan, die nooit de kans hebben gekregen buffers op te bouwen? Hoe vergaat het de scholieren met een slechte thuisbasis die een achterstand hebben opgelopen? Hoe gaat het met dat kleine theatergroepje dat onderbetaald de prachtigste voorstellingen wist te maken? En zal het applaus voor de mensen in de zorg en in het onderwijs zich vertalen in betere arbeidsvoorwaarden?

Eén wetmatigheid is niet anders dan voor 'corona': alleen de politiek kan hier iets aan veranderen. En daar, vooral aan onze linkerkant, is het nu juist stilstand troef. Voordat de coronacrisis uitbrak, werd het onderwerp 'linkse samenwerking' weer actueel. Op het PvdA-congres werd het nog net besproken; het GroenLinks congres, waar dat ook het geval zou zijn, kwam er niet meer. Sindsdien horen we er weinig meer over.

Terwijl dat voor de politieke leiders een verandering is die ze zelf zouden kunnen en tameren, stimuleren, sturen – juist nu. Het is verleidelijk, ook in tijden als deze, om te denken dat het aankomt op jouw hoogstpersoonlijke performance voor je eigen achterban. Uit het verleden ken ik die druk: jij vertegenwoordigt mij, bij deze partij voel ik mij thuis, bij de andere niet. De identiteit van een partij wordt zo belangrijker dan de toekomst.

De verlamming die de intelligente lockdown ook met zich meebracht, schreeuwde om échte verandering, ingezet door bijvoorbeeld politieke leiders door samen op te trekken voor de verliezers van de coronacrisis, in plaats van de partijpolitieke status quo te verdedigen. Dus Lodewijk en Jesse: laat je van jullie beste kant zien, ga voorop door juist nu een gedurfde stap in de samenwerking te zetten. Daarmee kunnen jullie een glimp laten zien van hoe de verbondenheid, tijdens de lockdown zo toegejuicht vanuit al die huizen, zal kunnen beklijven via hoopgevende politieke keuzes. X

CV

ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

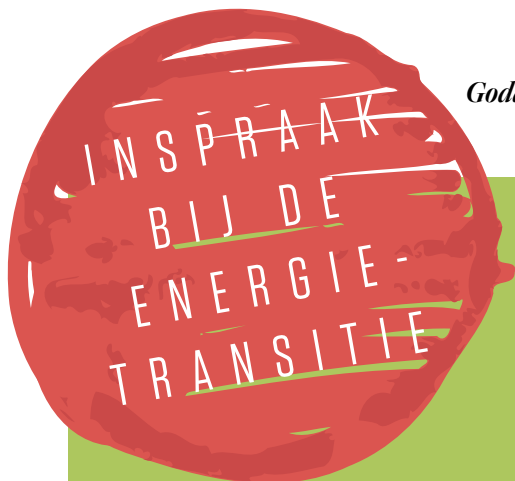
Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Windmolens en waarden:

hoe trekken we de bedonist over de streep?

Aan duurzame ambities geen gebrek, maar hoe krijgen we mensen warm voor windmolens en warmtepompen? Dat is een van de belangrijkste hoofdbrekens voor lokale politici. *De Helling* sprak met twee onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen die in deze provincie onderzoek doen naar publieke acceptatie van duurzame energieprojecten. Belangrijkste conclusies: geef alle menselijke waarden de ruimte, laat burgers al in de allereerste planfase meebeslissen, en doe ook daadwerkelijk iets met hun mening.

door SUZANNE VAN DEN EYNDEN

Illustratie ELIS WILK VOOR THE GREEN EUROPEAN JOURNAL

Hoe zien jullie je toekomst? Die vraag kregen kinderen uit groep 6 van een basisschool in het Groningse Oldambt voorgelegd door de gemeente, als onderdeel van een inspraakprocedure voor de Omgevingsvisie. De kinderen mochten tekenen hoe zij dachten dat hun woonomgeving er later uit zou zien. “En wat schetste de verbazing van de gemeente: op bijna alle tekeningen prijkte een windmolen,” lacht Lorenzo Squintani van de Rijksuniversiteit Groningen. “Tijdens de officiële zienswijze-procedure werd dan ook opgemerkt door bewoners: zie je wel, wij doen moeilijk over windmolens, maar de kinderen zien het allemaal zitten.”

Squintani geeft dit voorbeeld niet als verkapt pleidooi voor windmolens, maar om duidelijk te maken dat er geen excuus is om burgers niet te betrekken bij verduurzamingsmaatregelen. Ook degenen die (nog) geen experts zijn op energie en klimaatvraagstukken, kunnen prima bevraagd worden over de toekomst van hun woonomgeving.

Squintani, universitair docent Europees en economisch recht, doet samen met universitair hoofddocent omgevingspsychologie Goda Perlaviciute onderzoek naar de publieke acceptatie van duurzame energieprojecten. In het door Perlaviciute en Squintani opgerichte *Like!Me Living Lab* onderzoeken zij samen met de provincie en meerdere gemeenten in Groningen hoe burgers beter betrokken kunnen worden bij besluitvorming over de energietransitie. Het onderliggende idee is dat met meer publieksparticipatie zowel de kwaliteit van als het draagvlak voor energieprojecten groter worden. Squintani en Perlaviciute hebben onderzoek gedaan naar de mening van burgers over een warmtenet in de Groningse wijk Vinkhuizen en over energietransitie in de provincie Groningen. Momenteel doen ze onderzoek naar de mening van burgers over het plaatsen van windmolens in de gebieden Westpoort en Roodehaan, in de gemeente Groningen.

De onderzoeksvraag van Perlaviciute en Squintani – wat beïnvloedt publieke acceptatie van de energietransitie? – houdt ook menig GroenLinkser bezig. Veel lokale politici ervaren een spanning tussen enerzijds de urgentie om hun gemeente in rap tempo te verduurzamen, en anderzijds het besef dat draagvlak onder bewoners nodig is. Zoals een wethouder het verwoordde: “Omwille van draagvlak streef ik alleen naar het ontmantelen van de gasvoorziening als dat woonlastenneutraal kan – anders krijg ik mensen niet mee. Dat vind ik ook terecht, maar het verhoudt zich slecht tot ‘het huis dat in brand staat’.”

Herkennen jullie deze spanning vanuit jullie onderzoek?

Squintani: “Zeker. Wij merken dat de behoefte om snel maatregelen te nemen niet alleen voortkomt uit milieudoelen – het huis dat in brand staat – maar ook uit de wens van gemeenten om de samenleving zekerheid te bieden over welke richting de verduurzaming op gaat. Hierdoor haasten bestuurders zich vaak met het vaststellen van beleid zonder burgers daar in een vroeg stadium op een goede manier bij te betrekken. Dit zien we op alle bestuursniveaus.”

Perlaviciute: “Toch kunnen urgentie en inspraak samengaan. Mensen voelen weerstand wanneer beslissingen over de energietransitie top-down worden genomen en zij zich uitgeslo-

ten voelen van de besluitvorming. De gevolgen van ‘van het gas af gaan’ raken aan het dagelijks leven. De mogelijkheid om mee te beslissen over dergelijke maatregelen is niet alleen van belang voor het draagvlak, maar zorgt ook voor inhoudelijk betere besluiten. Met participatie breng je inzichten bijeen van burgers die hun omgeving goed kennen.”

Squintani: “Het geheim van een goed participatieproces is: alle groepen aanspreken die je wilt bereiken, en burgers al in de allereerste fase daadwerkelijk inspraak geven. Dan heb je veel meer kans op draagvlak voor vaak impopulaire maatregelen, zoals windmolenparken. Tegelijkertijd zouden voor echt eerlijke participatie beide partijen bereid moeten zijn hun initiële standpunt te veranderen. Dat is niet altijd makkelijk, maar daarmee voorkomt een gemeente de indruk dat zij alleen maar inspraak regelt om stemmen te vergaren voor een voorgerekocht besluit.”

In het onderzoek van Perlaviciute en Squintani spelen vier algemene menselijke waarden een belangrijke rol. Het zijn egoïstische waarden, waarbij de voordelen voor het individu voorop staan; altruïstische, waarbij de uitkomsten voor anderen leidend zijn; hedonistische, gericht op plezier en comfort; en biosferische waarden, die zorg voor natuur en klimaat voorop stellen. Volgens de onderzoekers moeten initiatiefnemers bij het betrekken van burgers bij de energietransitie veel meer rekening houden met deze waarden.

Zijn deze waarden in mensen statisch, een gegeven? Of kan de mate van egoïsme of altruïsme veranderen?

Perlaviciute: “Wij krijgen vaak de vraag: hoeveel egoïsten zijn er in Groningen? Het antwoord luidt: net zoveel als er inwoners zijn. Ieder mens heeft namelijk alle vier de waarden in zich, die min of meer vaststaan. Dat is belangrijk om te beseffen. Mensen verschillen wél in de mate waarin →

‘Ik ken een GroenLinks-stemmer in hart en nieren die toch tegen windmolens is, omdat deze zijn hedonistische waarden teveel aantasten: windmolens veranderen zijn leefomgeving en daarmee het woonplezier’

bepaalde waarden bij hen prioriteit krijgen en waarin ze erop worden aangesproken.”

Squintani: “Waarden hebben grote invloed op onze overtuigingen en handelingen, en maatregelen voor de energietransitie kunnen bepaalde waarden bedreigen. Zonnepanelen kosten geld, wat de egoïstische waarden kan aanspreken. Windmolens doen een beroep op onder andere de hedonistische waarden, omdat er iets verandert in je leefomgeving wat je woonplezier kan aantasten. De mate waarin mensen zich in welke waarden bedreigd voelen, verschilt per persoon en is niet altijd te voorspellen. Stel, Goda en ik zijn twee verschillende personen met redelijk dezelfde waarden. Maar Goda verdient meer dan ik. Een warmtepomp heeft daarom een grotere impact op mijn egoïstische waarden dan op die van Goda. De waarde die voor mij normaal gesproken wat minder belangrijk is – egoïsme – kan dan ineens voorrang nemen, terwijl dat bij Goda niet het geval is. Ik ken een GroenLinks-stemmer in hart en nieren die toch tegen windmolens is, omdat deze zijn hedonistische waarden te veel aantasten: windmolens veranderen zijn leefomgeving en daarmee zijn woonplezier.”

Wat kan een wethouder of raadslid met die waarden? Moet zij of hij eerst onderzoeken hoe het met de waarden van alle mensen in de gemeente is gesteld?

Perlaviciute: “In Vinkhuizen hebben we aan de hand van een vragenlijst gemeten welke waarden de bewoners het belangrijkste vinden. Daarna hebben we in kaart gebracht in hoeverre mensen een warmtenet in hun buurt als een bedreiging of een versterking zien voor hun verschillende waarden.”

Squintani: “Inzicht in waarden kan helpen om de redenen achter de standpunten van bewoners te begrijpen. Vervolgens is het van belang hen vanuit die overheersende waarden aan

te spreken. Als je weet dat ik tegen een warmtepomp ben omdat ik dat te duur vind, hoef je niet tegen mij te zeggen: luister eens Lorenzo, het kost misschien geld, maar het is wel heel goed voor het milieu en over tien jaar ben je beter af. Als mijn egoïstische waarden overheersen, ben ik niet gevoelig voor argumenten die gericht zijn op mijn biosferische waarden, ook al vind ik het milieu wel degelijk belangrijk. Wat bij mij dan wél helpt, is als ik compensatie krijg voor de extra kosten in de eerste jaren. Waarden helpen om inzicht te krijgen in de redenen achter de weerstand van mensen tegen bepaalde maatregelen en om daarop in te spelen.”

Is er een link tussen de waarden en bijvoorbeeld opleidingsniveau?

Perlaviciute: “Mensen met een hogere opleiding en inkomen hebben ook egoïstische waarden. En mensen met een lager opleidingsniveau hebben net zo goed biosferische waarden. Maar je kunt niet verwachten dat mensen met lagere inkomens bijvoorbeeld alleen hun biosferische waarden gaan nastreven, als de energietransitie ze veel geld kost. Ook al zien ze dat die maatregelen nodig zijn voor milieudoelinden, dan nog kunnen ze zich zodanig in hun egoïstische waarden geraakt voelen dat ze zeggen: dit kan echt niet. Maar dit laatste is zeker niet voorbehouden aan mensen met een lagere opleiding.”

‘Waarden helpen om inzicht te krijgen in de redenen achter de weerstand van mensen tegen bepaalde maatregelen’

Hoe houden waarden verband met de acceptatie van verschillende energiebronnen?

Perlaviciute: “Sterkere biosferische en altruïstische waarden hangen over het algemeen samen met meer acceptatie voor hernieuwbare energiebronnen. Mensen met sterkere egoïstische waarden daarentegen zijn juist vaker voorstander van kernenergie; wellicht omdat ze kernenergie als goedkoper zien. Gevolgen voor het milieu zijn voor hen minder belangrijk, maar opvallend genoeg zijn vooral mensen met sterkere egoïstische waarden toch geneigd om te zeggen dat kernenergie goed is voor het milieu. We zien vaker dat mensen in hun argumentatie waarden gaan benadrukken die bij henzelf niet dominant zijn. Tegenstanders van windenergie onderbouwen hun standpunt nog wel eens met het argument dat de voordelen van deze energiebron voor het milieu nog onvoldoende bewezen zouden zijn – terwijl hun weerstand waarschijnlijk geworteld is in hedonistische waarden. Het helpt dan niet om te blijven herhalen hoe goed windmolens zijn voor het milieu. Mensen moeten op hun meest prominente waarden worden aangesproken.”

Hoe doe je dat als gemeente of provincie?

Squintani: “In het Living Lab hebben we een aantal inspraakprocedures voor de eerste fase van verduurzamingstrajecten geanalyseerd, namelijk bij het vaststellen van visies en plannen, en wat bleek: in de communicatie naar burgers werd vooral benadrukt dat de energietransitie nodig was voor het milieu, voor het halen van de klimaatdoelen, om de planeet voor de volgende generatie ook leefbaar te houden, dat we dit ‘samen’ gingen doen, dat we ‘een gemeenschap’ zijn... allemaal argumenten die vooral altruïstische en biosferische waarden aanspreken. Hier kwamen ook alleen bepaalde groepen op af. Pas toen de besluitvorming concreter werd en bewoners zich konden uitspreken voor

of tegen een bepaalde maatregel, werd in teksten gesproken over kosten en baten voor bewoners zelf – dus implicaties voor andere waarden, waardoor ineens andere groepen werden aangesproken. Die waren niet allemaal even gelukkig met de voorgestelde maatregelen. Maar zij kregen als reactie: we hebben een beleidskader gemaakt, daar mocht u inspraak op leveren, en nu staat het vast. De mensen die zich pas later in het inspraakproces aangesproken voelden, konden dus nog maar beperkt inspraak leveren. Met participatietrajecten moeten overheden dus al beginnen bij het vaststellen van visies en plannen. Dat is tegelijkertijd moeilijk: mensen willen zelf liever participeren als het concreter wordt, als er besluiten moeten worden genomen die raken aan hun leefomgeving. Overheden moeten →

Vijf tips voor lokale bestuurders

- 1** Betrek burgers bij je plannen voordat er nog maar één concreet besluit is genomen.
- 2** Maak ruimte om de verschillende waarden te bespreken tijdens discussiebijeenkomsten en andere onderdelen van het participatieproces.
- 3** Als je overtuigd bent van het belang van participatie, wees dan bereid een stap verder te gaan om ook groepen te bereiken die zich minder snel zelf melden. Ga langs bij mensen in straten die uit zichzelf niet snel reageren.
- 4** Wees bereid van standpunt of idee te veranderen als er vanuit je gemeente alternatieven komen die ook kunnen bijdragen aan het beoogde doel. Zorg voor zinvolle participatie waarbij de burgers echt invloed kunnen hebben op de beslissingen.
- 5** Maak voldoende tijd en geld vrij om het participatieproces goed in te richten. Dit klinkt voor de hand liggend maar wordt vaak over het hoofd gezien.

dus al in de planfase concreet maken welke invloed de beslissingen die daar genomen worden kunnen hebben op het dagelijks leven van burgers.”

In de omgevingspsychologie wordt gesproken over environmental self-identity: het verschijnsel dat mensen zich identificeren met milieubelangen. Hoe kan een dergelijke identiteit zich ontwikkelen?

Perlaviciute: “Als mensen uit intrinsieke motivatie gaan handelen, leidt dat tot meer en consistentere duurzaam gedrag. We spreken veel over dingen die mensen ‘moeten’ doen op weg naar de energietransitie: zonnepanelen op het dak, korter douchen, minder vlees eten. Zogenaamd motiverende maatregelen zoals geld of regels kunnen op de korte termijn helpen dit gedrag te bevorderen, maar ze versterken de intrinsieke motivatie niet. Als financiële prikkels worden weggenomen, gaan mensen weer rustig doen wat ze altijd deden. Maar als ik mezelf ga zien als iemand die zich duurzaam gedraagt, wordt het voor mij makkelijker om me zo te blijven gedragen. Het helpt dan om te benadrukken wat mensen in het verleden al ‘goed’ hebben gedaan: ‘Je at gisteren vegetarisch – wat goed van je!’ Dat stimuleert mensen om meer te doen. Participatie en daadwerkelijke inspraak is belangrijk om die *environmental self-identity* te ontwikkelen. Dan is dat windmolenpark niet ‘opgelegd’, maar iets waar zij zelf na zorgvuldige afwegingen misschien op zijn uitgekomen.”

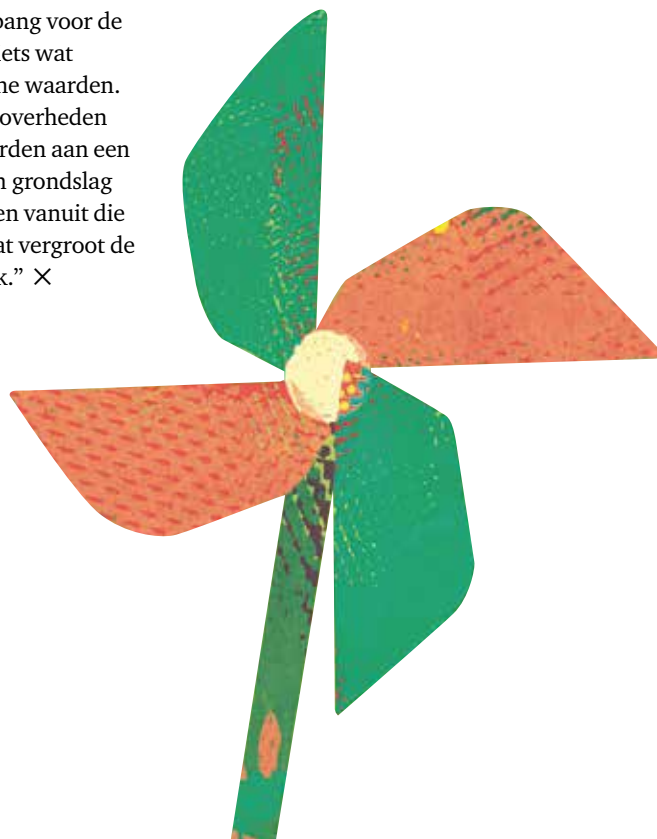
Hebben jullie voorbeelden gezien van goede participatieprocessen waarin alle verschillende groepen werden aangesproken?

Squintani: “We hebben gemeenten gezien die er in hun communicatie scherp op letten dat alle waarden werden aangesproken en bijvoorbeeld een waardenkompas hadden gemaakt om de representativiteit van waarden

te controleren. Bij het ontwikkelen van de Omgevingsvisie in Midden-Groningen is gekeken van welke straten nog te weinig of geen reacties binnen waren. Daar is de gemeente langs de deuren gegaan om mensen om hun mening te vragen. We hebben in onze onderzoeken mensen ook gevraagd welke methode van inspraak ze het meest wenselijk vinden, en opiniepeilingen scoorden het hoogst. Inloopbijeenkomsten en discussiemomenten werden ook positief beoordeeld, positiever dan digitale vormen van participatie. Het waterschap Hunze en Aa’s maakte tijdens een inspraakbijeenkomst over waterveiligheid gebruik van een schetsnotulist, die de verschillende genoemde opties directe tekende. Dat maakte alles direct inzichtelijk.”

Mensen houden van nature niet van verandering. In hoeverre ligt weerstand tegen verduurzamingsmaatregelen daaraan ten grondslag?

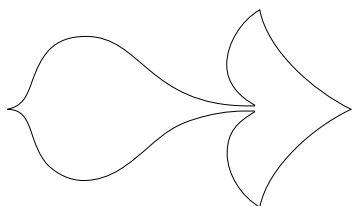
Squintani: “Mensen hechten inderdaad aan de status quo. Maar de vraag is dan: waarom is dat zo? De status quo geeft rust – dat is een hedonistische waarde. Of ze zijn bang voor de economische gevolgen, iets wat geworteld is in egoïstische waarden. Ook hier geldt weer: als overheden onderzoeken welke waarden aan een bepaalde overtuiging ten grondslag liggen, kunnen zij mensen vanuit die waarden aanspreken. Dat vergroot de kwaliteit van de inspraak.” ✕

Lezen

59

DE HELING • NR 2 2020

Manifest voor een eerlijke groene wereld Stijn Klarenbeek
pag. 60 • **62 Haal diep adem en doe het juiste voor het klimaat**
Heleen de Coninck pag. 62 • **66 Vriendelijke briefwisseling**
Zander Evenberg pag. 66 • **Solidair wonen en wandelen**
Socrates Schouten pag. 66

60 Manifest voor een eerlijke groene wereld

DE HELING • NR 2 2020

***A Planet to Win* is ambitieus, omvattend en biedt inspiratie voor politici die serieus aan de slag willen met een Green New Deal.**

door STIJN KLARENBEK

De Green New Deal is vandaag de dag hét politieke thema van links. Sinds de opkomst van Alexandria Ocasio-Cortez (AOC) en andere rijzende sterren van de Amerikaanse Democratische Partij, staat het idee van een Green New Deal volop in de belangstelling. Samen met senator Edward Markey heeft AOC een resolutie ingediend die ambitieuze klimaatmaatregelen koppelt aan een oplossing voor de groeiende ongelijkheid. Als gevolg van dit succes zijn verschillende politieke partijen en organisaties verspreid over de wereld het idee weer gaan uitdragen, van Bernie Sanders en de Britse Labour Party tot aan de Zuid-Koreaanse regeringspartij. Ook de nieuwe Europese Commissie heeft plannen naar buiten gebracht voor een Green Deal, onder verantwoordelijkheid van Frans Timmermans.

Het idee van een Green New Deal is ambitieus en alomvattend. Het heeft als doel om de samenleving zo snel mogelijk volledig klimaatneutraal te maken en om tegelijkertijd de ongelijkheid op alle mogelijke vlakken te verkleinen. De kosten voor de klimaattransitie moeten rechtvaardig verdeeld worden: vervuilers moeten betalen, precare groepen beschermd worden. Maar hoe dit in de praktijk vormgegeven moet gaan worden, blijft onderdeel van discussie.

De afgelopen maanden zijn er dan ook verschillende boeken verschenen

die op deze vraag antwoord proberen te geven. Zo publiceerde de wereldberoemde activist en journalist Naomi Klein *On Fire* de econoom Jeremy Rifkin *The Green New Deal*. Ann Pettifor, de bedenker van de term, heeft haar visie uiteengezet in *The Case for the Green New Deal*. In dit rijtje past nu ook *A Planet to Win. Why We Need a Green New Deal* (Verso 2020). Het boek is geschreven door journalisten Kate Aronoff en Alyssa Battistoni, socioloog Daniel Aldana Cohen en politicoloog Thea Riofrancos. Hoewel het boek is gericht op de Verenigde Staten, waar de situatie toch echt verschilt van die in Nederland en de analyse dus niet een-op-een over te nemen is, staan er toch waardevolle inzichten in voor GroenLinks.

Meer inspraak voor lokale gemeenschappen

Het uitgangspunt van *A Planet to Win* is dat de grote problemen van onze tijd met elkaar samenhangen. Zo heeft de stijgende ongelijkheid een weerslag op klimaatproblematiek. Rijke mensen zijn de grootste vervuilers, maar arme gebieden worden het hardst getroffen. Ook zien vervuilende bedrijven hun winsten nog steeds stijgen terwijl werknemers in steeds onzekerdere omstandigheden terechtkomen. Een Green New Deal kan deze trend keren. Deze transformatie moet ingezet worden door de overheid maar gestuurd

Stijn Klarenbeek is politicoloog en auteur van *Over de ideologie van nieuw-rechts* (Leesmagazijn, 2019). Hij schrijft regelmatig voor Vrij Nederland.

door een brede arbeiders- en klimaatbeweging. Als eerste stap zouden alle subsidies voor de fossiele industrie moeten worden stopgezet, om ze vervolgens te investeren in groene initiatieven. Als tweede stap zouden lokale gemeenschappen veel meer inspraak moeten krijgen in de manier waarop (publieke) voorzieningen worden geregeld. Op deze manier, zo stellen de auteurs, ontstaat er een brede, van onderop geleide beweging die de groene transformatie vormgeeft. Een beweging die publiek belang boven private winsten stelt.

In zeer heldere stijl weten de auteurs op een aantrekkelijke wijze hun ideeën te presenteren. Ze schetsen de problemen en dragen er oplossingen voor aan. Het boek leest als een manifest, een oproep tot actie, en dat is misschien ook wel hoe we het moeten zien. Niet als gedetailleerde studie met berekeningen (de vraag hoe we een Green New Deal gaan betalen komt bijvoorbeeld niet aan bod), maar als handreiking met daarin een aantal concrete voorstellen. Hun meest visionaire idee is dat van de toekomstige stad, met 'miljoenen openbare, duurzame en mooie woningen' die met 'slimme elektriciteitsnetten' aan elkaar gekoppeld zijn en waar coöperaties van 'gemeenschapsbezit' zullen ontstaan die lokaal en democratisch bestuurd gaan worden. Alles zal met elkaar in contact komen te staan door een groot netwerk van openbaar vervoer, met elektrische bussen en treinen. Waar bouwbedrijven normaal gesproken ingezet worden door de vervuilende industrie, zullen ze nu door de overheid worden gevraagd om de duurzame stad van de toekomst op te bouwen. Door hoogwaardige technologie te combineren met duurzaamheid weten de auteurs een positief toekomstbeeld te schetsen wat tot de verbeelding spreekt.

Radicale verandering

Maar aan de andere kant zijn er toch ook genoeg gelijkenissen tussen

A Planet to Win
Why we Need a Green New Deal
Kate Aronoff et al.
Verso, 2020

**A Planet to win
schetst een beeld
van een samen-
leving waarin
kwaliteit van leven
boven alles staat**

Europa en de VS als het om de Green New Deal gaat. De Green Deal die vanuit de Europese Commissie is opgezet, bevat doelstellingen en richtlijnen voor de klimaattransitie. Maar hoe dit precies ingevuld moet gaan worden, is aan de individuele lidstaten zelf. Hier ligt dan ook de belangrijkste oproep aan Nederland en een kans voor GroenLinks om de Green New Deal expliciet uit te dragen. *A Planet to Win* kan hiervoor een inspiratiebron zijn. We kunnen klimaatmaatregelen doorvoeren binnen ons huidige systeem, wat betekent dat de kosten en baten ervan ongelijk verdeeld worden. Of we kunnen kiezen voor groene én linkse politiek, waarmee we de richting van de Green New Deal op gaan. Dit vraagt om een radicale verandering op het gebied van wonen, werken, reizen, consumeren en produceren. *A Planet to Win* biedt een inspirerend toekomstperspectief van een volledig klimaatneutrale samenleving waarin meer aandacht uitgaat naar welzijn, zelfontplooiing, gelijkwaardigheid en inspraak. Het schetst een beeld, kortom, van een samenleving waarin kwaliteit van leven boven alles staat.

Het uiteindelijk doel van een Green New Deal is 'leven in vrijheid', zo concluderen de auteurs van *A Planet to Win*. In een groene, rechtvaardige samenleving leven mensen "zonder angst en zonder gebrek" - aan voedsel, water, gezondheidszorg, onderwijs, huisvesting, kunst en muziek. Leven in vrijheid betekent de vrijheid om van het leven te genieten, vrijheid om creatief te zijn, om de gemeenschappelijke vruchten te plukken maar ook om terug te geven aan de medemens en de maatschappij als geheel. Als een "vrije democratie" het doel is, dan is de Green New Deal de weg ernaartoe. X

Haal diep adem en doe het juiste voor het klimaat

Een van de architecten van het Parijsakkoord, Christiana Figueres, schreef met een VN-collega een origineel en hoopvol boek vol haalbare gedragskeuzes die ons kunnen weghouden van de gevreesde drie graden opwarming. De eerste keuze die ieder van ons te maken heeft: haal diep adem, neem de beslissing dat we dit samen kunnen, en dat jij daar een bijdrage aan zult leveren.

verhaallijn. Het is een oproep, maar te lang voor een manifest. Het heeft nog het meest weg van een zelfhulpboek, alhoewel die term de diepgang van het boek geen recht doet. Het is een boek dat hoop en handelingsperspectief geeft aan iedereen die weet dat hij moet handelen, maar zich onmachtig voelt. Juist in deze tijden van corona extra welkom.

Het eerste hoofdstuk geeft een korte beschrijving van wat ons te wachten staat als we klimaatverandering niet weten te stoppen: extreem weer, uitstervend koraal, onomkeerbaar smeltende ijskappen en meters zeespiegelstijging, voorgoed vernietigde oerbossen. Maar de ommezwaai komt al na enkele pagina's: het is nog niet te laat om het ergste af te wenden, al dringt de tijd. De deur staat nog op een kier.

Twee keuzes

Vervolgens leggen de auteurs de lezer twee keuzes voor het jaar 2050 voor: de wereld die we nu aan het scheppen zijn, en de wereld die we zouden moeten creëren. De eerste optie, die leidt tot drie graden opwarming, is dystopisch en resulteert in polarisatie en (technologische) ongelijkheid. Extreem weer treft de weerbaren minder: "De rijken, met hun satelliet-gestuurde alarmsystemen, slapen wél goed". De tweede wereld is daarmee utopisch: mensen zijn gezonder, gemeenschappen bloeien, steden zijn groen en kennen een hoge biodiversiteit, we eten zonder mokken plantaardig en de natuur floreert weer. Je kunt vragen stellen bij het realiteitsgehalte, maar het is een lonkend perspectief.

Dan wordt het boek ook praktisch, en dat komt precies op tijd want na die utopie heeft zelfs de grootste idealist behoefte aan een antwoord op de vraag 'hoe dan?'. De auteurs beschrijven drie *mindsets* die nodig zijn om de te verkiezen wereld in zicht te kunnen houden. 'Koppig optimisme' is nodig om de hoop niet te verliezen. Met 'eindeloze overvloed' waardeer je

De eerste auteur van het dit voorjaar verschenen *Wij bepalen de toekomst* alleen al is voldoende reden om dit boek open te slaan. De Costa Ricaanse diplomaat Christiana Figueres leidde het VN-klimaatsecretariaat in de jaren waarin het Parijsakkoord tot stand kwam. Maar ze is allesbehalve een afstandelijk bestuurder. Een ontmoeting met haar blijft je bij vanwege haar toewijding. Praat je met haar, maak je een interventie in een zaal waar zij is, dan luistert ze aandachtig. Al moet ze dagelijks tientallen zo niet honderden mensen spreken, ze is er altijd helemaal bij. Iemand met zo'n staat van dienst, die tegelijkertijd zo kan luisteren, moet iets bijzonders te melden hebben.

En ze stelt niet teleur. Samen met klimaatlobbyist en -adviseur Tom Rivett-Carnac schreef ze een boek waarvan de basis wetenschappelijk klopt, dat psychologisch werkt en dat verfrissend is, ondanks dat beide auteurs oude rotten in het vak zijn. Verwacht geen informatief boek over klimaatverandering, alhoewel de lezer er impliciet een hoop van leert. Het boek heeft wel structuur, maar geen

Heleen de Coninck is klimaatonderzoeker en werkt als hoogleraar aan de Technische Universiteit Eindhoven. Ze was één van de hoofdauteurs van het in 2018 verschenen IPCC rapport over hoe we de wereld onder de 1,5 graad temperatuurstijging kunnen houden.

niet overvloed in materiele zin maar datgene dat niet-materieel overvloedig aanwezig is: samenwerking en wederzijdse waardering. 'Radicaal herstel' maakt circulariteit een centraal ontwerpcriterium in alles wat we produceren. Met deze *mindsets* kunnen we volgens de auteurs overgaan tot tien 'acties'. Dit stuk is het enige deel van het boek dat met zeventig pagina's wat aan de lange kant is. Aan de ene kant bevat het eyeopeners, zoals "zie jezelf als burger, niet als consument" en "laat de oude wereld los": of het nu anderhalve of drie graden warmer wordt, de wereld waar we aan gehecht zijn komt niet meer terug. Maar er zitten ook noodzakelijke doodoeners tussen zoals 'verdedig de waarheid' en 'bouw aan gendergelijkheid'.

Saillante anekdotes

Voortdurend schakelen de auteurs van hun eigen ervaring naar die van de lezer. En dat werkt: het boek is vlot geschreven en blijft verrassen. Het is doorspekt met anekdotes over de gebeurtenissen rondom het Parijsakkoord. Sommige echt saillant, die onthullen dat het tot het laatste moment onduidelijk was of het akkoord er zou komen.

Het enthousiasme waarmee Figueres en Rivett-Carnac het Parijsakkoord aanprijzen, doet soms wel denken aan de bekende WC-eend-reclame. Zeker, het Parijsakkoord is een keerpunt, maar was het echt wel zo historisch? Immers, het akkoord is boterzacht, gebouwd op de emissiereductie en klimaatadaptatie die landen zelf willen toezeggen en het voorziet niet in een internationale politieagent die erop toeziet dat landen doen wat ze toezeggen. En dan hebben we het nog niet eens over de achterblijvende steun in de vorm van financiering, technologie en capaciteitsopbouw voor ontwikkelingslanden. Deze landen, waarvan er diverse een CO₂-uitstoot per hoofd van de bevolking hebben die wel honderd keer (!) lager ligt dan die van Australië of de Verenigde Staten, heb-

Wij bepalen de toekomst
Christiana Figueres en
Tom Rivett-Carnac
Uitgeverij Spectrum, 2020

**Het hele boek
maakt aannemelijk
dat zowel indivi-
duële als collectie-
ve actie nodig is
om het klimaat te
stabiliseren**

ben in 'Parijs' toegezegd ook een bijdrage te leveren aan de CO₂-reductie. Maar, omdat die landen over het algemeen niet over betaalbaar kapitaal, kennis, goede instituties en een goed opgeleide beroepsbevolking beschikken, ging die toezegging gepaard met de belofte van de rijke landen om steun te geven, in de vorm van financiering, technologie en capaciteitsopbouw voor het aanpakken van klimaatverandering. Dergelijke steun is ook al toegezegd in de VN-klimaatconventie uit 1992, het basisklimaatverdrag, getekend door alle landen van de wereld. Het is wel duidelijk dat de rijke landen zich de afgelopen 25 jaar onvolgende aan deze belofte hebben gehouden. Waarom zouden ze dat bij 'Parijs' wél doen?

Maar Figueres en Rivett-Carnac hebben een punt als ze zeggen dat het Parijsakkoord een omslag heeft betekend. Ze beschrijven de hope-loze situatie na de mislukte klimaat-top in Kopenhagen (2009), de mondiale klimaatdepressie die – paradoxaal genoeg – leidde tot een lager urgentieniveau bij de wereldbevolking en de politiek. En ieder jaar dat we wachten, gaat er weer het equivalent van 50 miljard ton CO₂ aan broeikasgassen de atmosfeer in. Het Parijsakkoord heeft die mondiale klimaatimpasse doorbroken. In Nederland ook: sinds 'Parijs' bakkeleit de industrie nog wel, maar dan over de vraag h_oe we de CO₂-doelen gaan halen, en niet meer over of die doelen wel zinvol zijn.

Het krachtige aan dit boek is dat de auteurs niet blijven hangen in doemdenken, hoewel daar alle reden toe is. We kunnen de toekomst nog veranderen, het is nog niet te laat, en alles wat we doen maakt de toekomst minder grimmig. Dat is precies de boodschap die het wetenschappelijk klimaatpanel van de VN, het IPCC, in haar rapport uit 2018 over opwarming van anderhalve graad ook uitdraagt: →

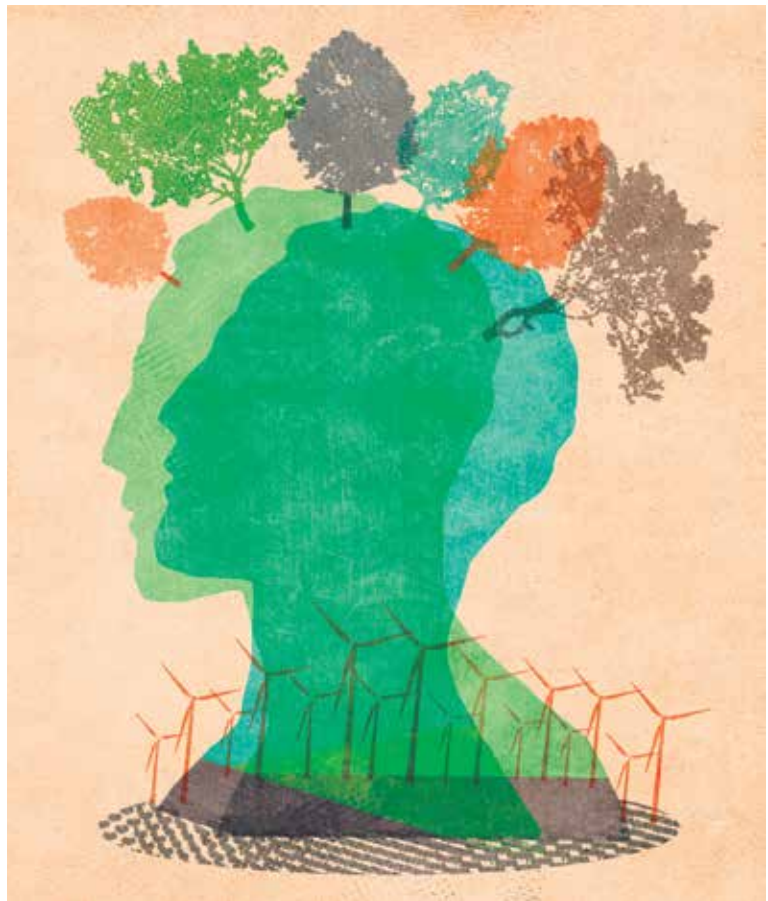
ieder beetje opwarming, iedere ton CO₂, iedere actie en ieder jaar doet ertoe. Twee graden opwarming is beter dan drie. Anderhalve graad is beter dan twee.

En misschien nog wel knapper: het boek beschuldigt niemand. Niet eens de kolenbedrijven, de oliebedrijven, de grote landbouwbedrijven. Zelfs Shell wordt niet aan de schandpaal genageld. Vandaar misschien ook de quote van Ben van Beurden, de baas van Shell, op de kft van het Engelstalige boek, die het een “waardevolle bijdrage aan het debat” noemt. Zonder aan urgentie of hoop in te boeten, erkennen de auteurs dat we de innige omhelzing van fossiele industrie, financiële sector, consument en overheid alleen kunnen doorbreken als we ons er samen uit losmaken. Olie- en gasbedrijven zijn, net als u en ik, ook afhankelijk van collectieve actie, zij het op een andere manier.

Hanteerbare planning van voornemens

In het laatste gedeelte over ‘Wat je nu kunt doen’ worden haalbare gedragskeuzes voortdurend verbonden met collectieve én politieke actie. Die laatste pagina’s bieden echt handelingsperspectief in de vorm van een hanteerbare planning van voornemens die bijna iedereen kan maken – van ‘nu’ en ‘deze week’ tot ‘dit jaar’ en ‘in 2050’. Het zijn niet de standaard (en terechte) voornemens als ‘word veganist’ en ‘stop met vliegen’ – voor velen onhaalbaar. Dat soort acties wordt ook genoemd, maar op een vriendelijker en slimmere manier.

De categorie ‘nu’ begint met: “Haal diep adem, neem de beslissing dat we dit samen kunnen, en dat jij daar een bijdrage aan zult leveren”.

Figueres geeft aan dat ze, puur door zichzelf ervan te overtuigen dat een internationaal klimaatakkoord mogelijk was, het Parijsakkoord een kans heeft gegeven. Dat was een actieve beslissing zonder welke dat akkoord er niet was geweest. Ook van de lezer verlangt ze een actieve keuze, want iedere lezer maakt die gewenste wereld mogelijk.

Het hele boek maakt aannemelijk dat zowel individuele als collectieve actie nodig is om rampzalige klimaatverandering te voorkomen. Voor ‘vandaag of morgen’ vragen de auteurs de lezer bijvoorbeeld een dag per week te kiezen waarop hij geen vlees eet. Maar ook om anderen over dergelijke voornemens te vertellen, ze uit te nodigen mee te doen, en politieke vertegenwoordigers aan te spreken op hun klimaatbeslissingen. Voor ‘Dit jaar’:

blijf consistent! Je hebt nu een jaar je gewoonten veranderd en je consumptisme beteugeld, de kans is groot dat je het de komende jaren volhoudt! Voor ‘2030’: realiseer je plan om je emissies te halveren en blij erover praten met bekenden, inclusief over welke politieke keuzes je om klimaatredenen hebt gemaakt.

Is dit een boek voor iedereen? Overtuigt het mijn tante die het goed vindt dat klimaatsceptici aan tafel zitten bij de talkshows? Nee. Figueres en Rivett-Carnac bieden inspiratie voor velen, maar niet voor iedereen. Maar, om in de geest van *Wij bepalen de toekomst* te blijven: dat is voldoende. De rest volgt vanzelf wel. Maar daarvoor is wél nodig dat u vandaag besluit dat we dit probleem samen kunnen oplossen en dat u daar een bijdrage aan gaat leveren. X

Kies ook voor
VERDIEPING
en neem nu een
abonnement

Helling

*“De Helling
denkt verder waar
de waan van de
dag ophoudt.”*

— **Andrée van Es**, voormalig wetbouder en Tweede Kamerlid
voor GroenLinks en columnist van tijdschrift de Helling

De Helling biedt vier keer per jaar verdieping, interviews en analyse over groene en linkse politiek. Het tijdschrift geeft een podium aan uiteenlopende en grensverleggende denkrichtingen en draagt bij aan verdieping van het groene en linkse gedachtegoed. De Helling behandelt vraagstukken op Europees, landelijk en lokaal niveau: van klimaat tot ongelijkheid, van buitenlandbeleid tot technologie.

NEEM NU EEN ABONNEMENT
en betaal het eerste jaar slechts €19,50,
inclusief online toegang tot alle artikelen.

Bent u al abonnee? Doe eens een
abonnement op de Helling cadeau! Ook
een cadeau-abonnement regelt u heel
eenvoudig via www.wbgl.nl/actie

WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/ACTIE

Vriendelijke briefwisseling

Pessimisme is voor losers begint op een Londense dinsdagochtend in 2018, met een ontmoeting tussen schrijver en journalist Joris Luyendijk (1971) en ondernemer Kees van Lede (1942), voormalig topman van AkzoNobel en oud-voorzitter van VNO-NCW. Ze besluiten elkaar te bevragen over de ervaringen en inzichten die ze de afgelopen 25 jaar hebben opgedaan. Dit krijgt de vorm van een vriendelijke briefwisseling waarin een verscheidenheid aan onderwerpen de revue passeert: van de Brexit tot de problematische marktwerking in de journalistiek. Luyendijk doet met zijn eerste brief een goede poging de lezer inzicht te verschaffen in een voor hen normaal gesproken verborgen wereld. Direct vraagt hij naar de

Bilderberg Groep en de Trilateral Commission, "twee organen waar de machtigsten op aarde samenkomen – buiten het bereik van de camera's en microfoons – en die vaak door critici van het kapitalisme en complotdenkers worden genoemd", waar Van Lede als een van de weinige Nederlanders actief is geweest. Dit levert ook meteen een van de scherpe delen van de briefwisseling op. Vaker echter zijn de schrijvers het met elkaar eens, of geven ze elk hun visie waarbij daadwerkelijk debat achterwege blijft. Zo vinden beiden dat het doorgeschoten aandeelhouderskapitalisme zijn langste tijd heeft gehad. Van Lede pleit voor verantwoord ondernemerschap, met meer oog voor welzijn en minder focus op winstcijfers. Maar systeemverandering ziet hij niet zitten, hij heeft namelijk niets met "groot opgezette plannen". Dat blijkt ook als het thema klimaat aan bod komt. Van Lede ziet de problemen maar wil af van "doemdenken". Volgens hem zitten klimaatdrammers positieve verandering evengoed in de weg als klimaatontkenners en is het innovatievermogen van de vrije markt de oplossing. Een ogenschijnlijke inkopper voor Luyendijk, die meent dat er in de wereldeconomie een radicale verandering moet plaatsvinden en wat het klimaat betreft zichzelf juist als doemdenker bestempelt. Luyendijk benut deze kans echter niet: hij geeft zijn mening zonder écht op Van Lede in te gaan. Door dat gebrek aan discussie worden de meningsverschillen zelden uitgediept en geeft *Pessimisme is voor losers*, op enkele informatieve anekdotes van insider Van Lede na, weinig nieuwe stof tot nadenken.

Een uitgebreidere bespreking van *Pessimisme is voor losers* is te lezen via wbgl.nl/tijdschrift

—Zander Evenberg

Pessimisme is voor losers.

Op de rand van een nieuwe tijd
Kees van Lede en Joris Luyendijk
Uitgeverij Balans, 2020

Solidair wonen en wandelen

Op grond van samenwerking is een doorwrocht boek over grond-gebaseerde commons: wooncoöperaties, voedsel- en landbouwinitiatieven en 'trage wegen'. Het boek beslaat de Vlaamse en Brusselse context, maar is ook zeer boeiend voor Nederlanders die zich in 'landed commons' willen verdiepen. Het boek richt zich op iedereen die op zoek is naar nieuwe, meer

solidaire manieren om met grond en wonen om te gaan. En die zijn er in overvloed: denk aan wooncoöperaties waar je als aandeelhouder zorgeloos kunt wonen met een levenslang woonrecht of aan stichtingen als De Landgenoten die

kostbare landbouwgrond uit de markt halen en deze tegen een eerlijke prijs ter beschikking stellen van bioboeren. Maar ook 'trage wegen': veilige en mooie verbindingen die het landschap ontsluiten voor wandelaars, ook degenen die slecht ter been zijn. Interessant zijn de besprekingen van goed werkende wooncoöperaties zoals Community Land Trust Brussel (138 woningen) en wooncoöp Kalkbreite in Zürich (250 woningen). Naast uitgebreide uiteenzettingen over de geschiedenis van grond-gebaseerde commons, over de relevantie voor de huidige tijd en over de verschillende modellen die opkomen, gaat het boek in op een mogelijke juridische basis voor land- en wooncommons en de rol van overheid en governance. *Op grond van samenwerking* reikt daar veel inzichten voor aan en roept op tot juridische innovatie. "Wat collectief onderhandeld wordt bij ruimtelijke commons, is een erg brede categorie van eigendomsregimes: niet alleen de regels over het bezit, maar vooral ook de gebruiksrechten voor een divers en meer inclusief landgebruik en -beheer staan daarbij ter discussie." Dat vraagt volgens de auteurs om juridische flexibiliteit en nieuwe rechtsvormen.

Meer informatie: Oikos.be/theindigoproject.be

—Socrates Schouten

Op grond van samenwerking. Woningen, voedsel en trage wegen als heruitgevonden commons
Annette Kuhk, Dirk Holemans, Pieter van den Broeck (red.)
Uitgeverij EPO, Berghem 2018

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Pandemie en politiek

Literatuur

Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2017). *Democracy for realists: Why elections do not produce responsive government* (Vol. 4). Princeton University Press.
Bechtel, M. M., & Hainmueller, J. (2011). *How lasting is voter gratitude? An analysis of the short- and long-term electoral returns to beneficial policy*. American Journal of Political Science, 55(4), 852-868.

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

Al snel na het uitbreken van de coronacrisis stonden commentatoren massaal klaar met voorspellingen over hoe de wereld er na 'corona' uit zal zien. Als we echter kijken naar wat we weten over de politieke effecten van pandemieën, past ons bescheidenheid wat dergelijke voorspellingen betreft.

De laatste pandemie was de Spaanse griep van 1918 tot 1920. Deze ziekte infecteerde een half miljard mensen, een kwart van de wereldbevolking, en kostte naar schatting 30 miljoen mensen het leven. De maatregelen tegen deze griep lijken op de corona-aanpak: quarantaines, het sluiten van publieke gebouwen, mondkmaskers, handen wassen, tenten om de overvloed aan patiënten op te vangen.

De politieke effecten van deze pandemie plaatst politicologen voor raadsels. De Amerikaanse politicologen Christopher Achen en Larry Bartels onderzoeken in hun boek *Democracy for Realists* onder meer hoe kiezers reageren op rampen. Hun theorie: na een ramp scoren zittende politici slechter in verkiezingen. Achen en Bartels zagen inderdaad duidelijk dat politici werden afgestraft na overstromingen en periodes van grote droogte. Maar ondanks de massale sterfte als gevolg van de Spaanse griep, bleven bij de verkiezingen van 1918 landelijk en lokaal de regerende partijen aan de macht.

Hiervoor zijn verschillende oorzaken denkbaar. Als je partner verdrinkt door een overstroming, is het veel dui-

delijker wie daarvoor verantwoordelijk is (de overheid die de dijken slecht onderhouden heeft) dan wanneer hij of zij behoort tot de vele slachtoffers van een pandemie. Bovendien vond de Spaanse Griep plaats tijdens de Eerste Wereldoorlog. De media stonden onder censuur, waardoor de pandemie nauwelijks de kranten haalde. In de loopgraven waar de griep ook om zich heen sloeg, was de ziekte daarnaast 'slechts' onderdeel van de verschrikkingen die de mannen daar al meemaakten. Vanwege de oorlog werd de griepuitbraak ook niet door oppositiepartijen gepolitiseerd.

Andere politicologen betwisten bovendien de theorie van Achen en Bartels dat kiezers politici altijd afstraffen als het misgaat. De Duitse SPD deed het blijvend beter in gebieden die getroffen waren door de overstroming van de Elbe in 2002. De afgelopen maanden scoren regerende partijen bij verkiezingen beter in gebieden waar het coronavirus meer slachtoffers eiste.

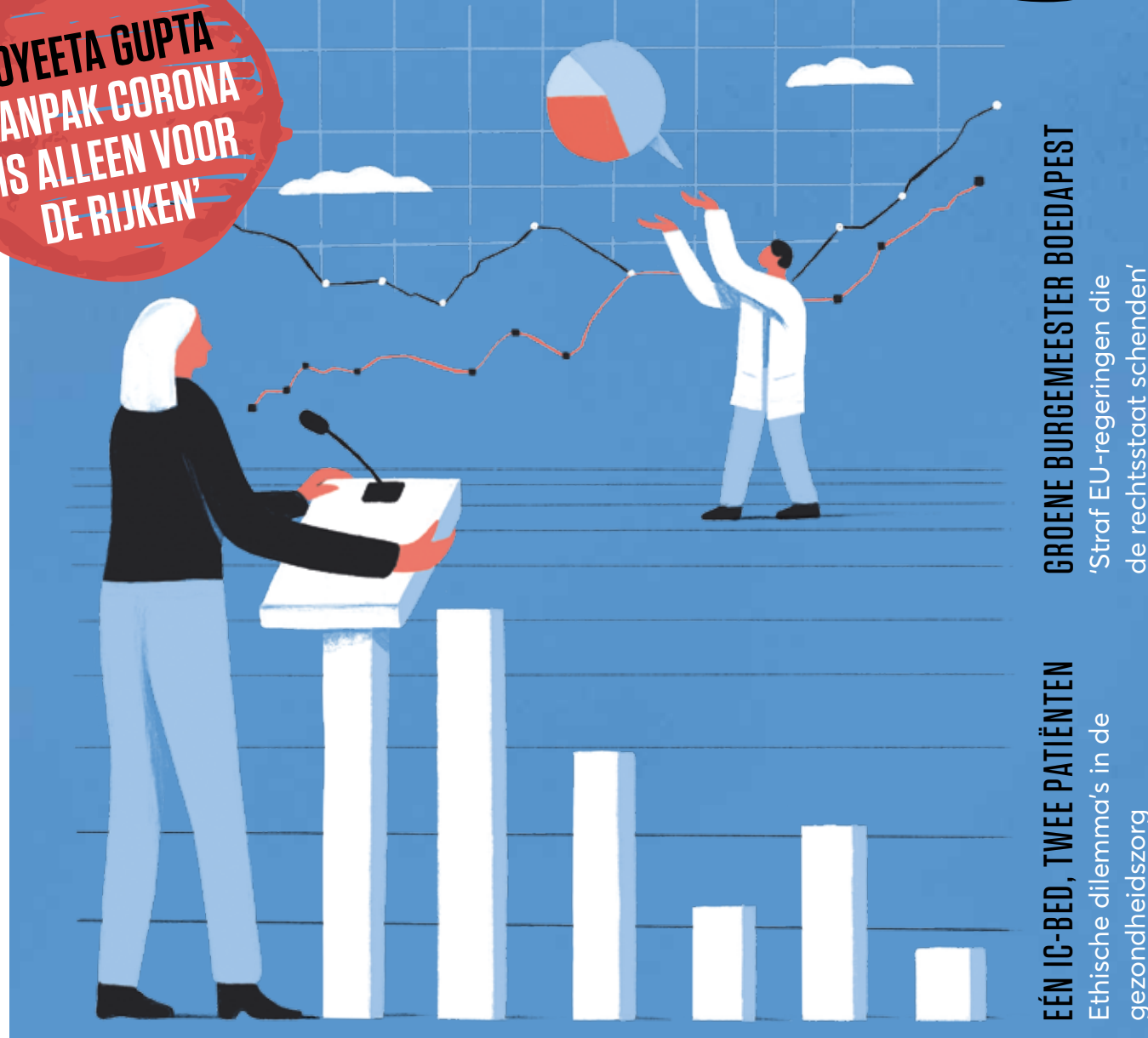
Uit de historische gebeurtenis die het meest lijkt op wat ons nu overkomt, kunnen we dus weinig lessen trekken. We moeten dan ook voorzichtig zijn met al te grote voorspellingen over de manier waarop de coronacrisis de politieke geschiedenis zal beïnvloeden. X

**'Haal diep adem, neem de beslissing
dat we dit samen kunnen, en dat jij
daar een bijdrage aan zult leveren'**

— Christiana Figueres, leider van de
onderhandelingen over het Parijs-akkoord,
in haar boek *Wij bepalen de toekomst*, p. 62

Heiling

An illustration on a blue background. In the foreground, a woman with dark hair, wearing a black top and light blue trousers, stands at a white podium with a microphone. Behind her is a white bar chart with five bars of decreasing height. In the background, a man in a white lab coat and light blue trousers stands with his arms raised, reaching towards a pie chart that is part of a larger data visualization. The background also features several line graphs with black and red lines, some with square markers, and a few white clouds.

JOYEETA GUPTA
'AANPAK CORONA
IS ALLEEN VOOR
DE RIJKEN'

GROENE BURGEMEESTER BOEDAPEST

'Straf EU-regeringen die
de rechtsstaat schenden'

EÉN IC-BED, TWEE PATIËNTEN

Ethische dilemma's in de
gezondheidszorg

Dossier Red de feiten

Hoe komen we tot betrouwbare kennis?

*‘Is het mogelijk
om ‘alternatieve
feiten’ serieuzer
te nemen, meer
ruimte te laten
voor het bestaan
ervan?’*

— Dick Pels, p. 21

Feiten en de scholensluiting

Het was een feit dat een wetenschappelijke basis ontbrak voor het kabinetsbesluit op 15 maart om de scholen en kinderdagverblijven te sluiten. Het was een feit dat de maatschappelijke druk vanuit leerkrachten en ouders op de overheid om de scholen en crèches te sluiten snel groeide. Het was een feit dat premier Rutte in zijn eerdere persconferentie had gezegd: we volgen de wetenschap. Het was een feit dat we in een paar dagen tijd in een crisis terecht waren gekomen die niemand in Nederland ooit had meegemaakt en waarbij de regering niet kon terugvallen op ervaring en draaiboeken.

En het was een feit dat bij de gedachte aan dichte scholen en crèches alleen al een lichte paniek zich van mij meester maakte. In de uren voor de scholen-persconferentie negeerde ik daarom hardnekkig de feiten van de maatschappelijke druk en de oproep van de Federatie Medisch Specialisten (die overigens niet op feiten gebaseerd bleek te zijn, zo reconstrueerde de NOS later) en beet ik me vast in die ene uitspraak van Jaap van Dissel, die ik gretig als feit aannam: jonge kinderen lijken geen rol te spelen in de verspreiding van het virus.

Maar het feit van de maatschappelijke druk won. En net als honderdduizenden andere ouders zaten mijn man en ik op 16 maart ineens thuis met een kleuter, een peuter, twee banen en de handen in het haar. Totale rade-loosheid werd bijna een feit.

De scholensluiting speelde voortdurend door mijn hoofd tijdens het samenstellen van het dossier over (alternatieve) feiten, meningen en desinformatie in deze *Helling*. Want hoe houden we het hoofd koel wanneer verschillende feiten met elkaar om voorrang strijden? Hoe komt het dat we zo selectief shoppen in feiten, zoals ik deed toen ik de dreiging van de scholensluiting op me af zag komen? En welke gevolgen heeft dat?

In de vier artikelen in dit dossier proberen de auteurs via onder meer bovenstaande vragen de feiten over de feiten boven tafel te halen, waaronder Dick Pels in een prikkelend essay met als titel 'Moeten de feiten wel worden gered?'

Het is een feit dat we met veel plezier aan dit dossier en de rest van dit nummer hebben gewerkt. Uw mening over het resultaat is van harte welkom.

Suzanne van den Eynden

Hoofdredacteur

Reacties en tips: svdeynden@groenlinks.nl

Hoe komt het dat we zo selectief shoppen in feiten, zoals ik deed toen ik de dreiging van de scholensluiting op me af zag komen?

PS Op pagina 56 vindt u een nieuwe rubriek: *Het Experiment*, met daarin een vernieuwende oplossing van een van onze lokale GroenLinks-politici.

— COLOFON

De Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 33, nr. 3, herfst 2020

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks

Hoofdredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi, Alfred Kleinknecht, David Klingen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin

Aan dit nummer werkten mee Femke Rethans, Willemijn Ruberg, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Robbert Bodegraven, Farhad Foroutanian, Daphne Kuilman, Sjoerd van Leeuwen, Klaas Verplancke

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres St. Jacobsstraat 12, Utrecht

Telefoon 030-2399900

E-mail info@wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Sarah Hardus, Atty-Marije Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans Rodenburg, Richard Wouters

Stagiairs Bram van de Glind, Cherelle de Leeuw

ISSN 0922-0119

Copyright © 2020, De Helling.

Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*'De politiek ontkomt
niet aan wetgeving
tegen desinformatie
op sociale media'*

p. 26

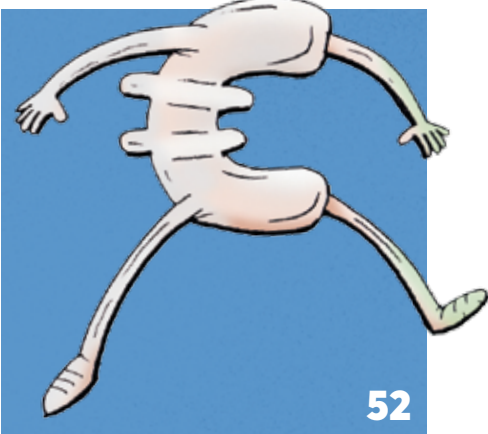

Dossier *Red de Feiten*

- 14 Zijn feiten ook maar een mening?**
Jeroen de Ridder
- 19 Zijn feiten modern?**
Willemijn Ruberg
- 21 Moeten de feiten wel worden gered?**
Dick Pels
- 26 Red de feiten, versterk de vrije pers**
Kathelijne Buitenweg en Richard Wouters

illustratie cover SJOERD VAN LEEUWEN

Inhoud

Interviews

- 6 Joyeeta Gupta**
'Aanpak corona is alleen voor de rijken'
Robbert Bodegraven
- 35 Gergely Karácsony**
'Straf EU-regeringen die rechtsstaat schenden'
Suzanne van den Eynden

Achtergrond

- 39 De macht van de CPB-rekenmeesters**
Wimar Bolhuis
- 52 Hoe een nieuw geldstelsel het klimaat kan redden**
Dirk van Hoorn

Essay

- 46 Eén IC-bed, twee patiënten**
Robin Bongers-Karmaoui en Maartje Schermer

Opinie

- 58 Eerst een woning!**
Cody Hochstenbach

Rubrieken

- 32 In Beeld**
Carlijn Kingma
- 34 Column Andrée van Es**
Tweede golf
- 51 Column Daniëlle Hirsch**
Schaduw
- 56 Het Experiment (nieuw!)**
Schuldenaanpak Utrecht
- 67 De Bomen en het Bos**
Immigratie en eerlijk delen
Simon Otjes

Lezen

- 60 Recensie: Democratie zonder sluiproutes**
Pieter Pekelharing
- 62 Recensie: Eten is leven**
Gustaaf Haan
- 66 Signaleringen**
Kinderen van Apate en Land van kleine buffers

'Aanpak corona is alleen voor de rijken'

Covid-19 laat zien dat de klimaatcrisis vooral een gezondheidscrisis is. Dat zegt Joyeeta Gupta, hoogleraar Milieu en Ontwikkeling van het globale Zuiden. Om deze crisis te bestrijden, hebben we onder andere een mondiale grondwet nodig die mensenrechten en milieu prioriteit geeft en die juridisch boven andere internationale afspraken en verdragen staat. De bal ligt bij de overheid: "Zij moet de regels maken waarbinnen het bedrijfsleven moet opereren."

"De boodschap die de Wereldgezondheidsorganisatie geeft om corona te bestrijden, is een boodschap aan de rijken. Mensen met een wc en schoon water. Daarmee wordt de helft van de wereldbevolking uitgesloten die de mogelijkheid niet heeft om zijn handen te wassen." Joyeeta Gupta kijkt de interviewer aan en valt even stil. Dan zegt ze met stemverheffing: "Dat is een heel grote fout."

Het is niet de enige keer dat er tijdens ons gesprek verontwaardiging doorklinkt in de stem van de →

CV

GEBOREN

Delhi, 12 juni 1964

OPLEIDING

Economie en Rechten aan de universiteiten van Delhi, Gujarat en Harvard. Promoveerde in de economie aan de Vrije Universiteit Amsterdam

WERK

Gupta is hoogleraar Milieu en Ontwikkeling in het globale Zuiden aan de Universiteit van Amsterdam. Hiervoor was ze hoogleraar Klimaatverandering aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Gupta was vicevoorzitter en hoofdauteur van de UNEP Global Environment Outlook-6 en werd onlangs benoemd tot vicevoorzitter van de Earth Commission. Ze was een van de hoofdauteurs van het IPCC-rapport over klimaatverandering. Ze is lid van de Raad van Toezicht van Oxfam Novib en het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT). Van 2011 tot 2019 was ze vicevoorzitter van de Commissie voor Ontwikkelingssamenwerking en lid van de Adviesraad Internationale Vraagstukken, waarin ze diverse ministers adviseerde.

Indiase hoogleraar. Al vele jaren bestudeert Gupta de samenhang tussen het gedrag van regeringen, overheden en bedrijven in de rijke westerse wereld en ontwikkelingen in het Zuiden. Ze schreef als hoofdauteur mee aan IPCC-rapporten over klimaatverandering en was vicevoorzitter van de groep wetenschappers die de Global Environment Outlook ("Healthy Planet, Healthy People") van de milieuorganisatie van de VN schreef. Ministers en regeringen laten zich door haar adviseren, de lijst publicaties van haar hand is niet meer te tellen. Gupta studeerde rechten en werd hoogleraar in uiteenlopende gebieden als klimaatbeleid, ontwikkeling van het Zuiden, duurzaamheid en waterbeheer.

Vanuit al die onderzoeksgebieden bekijkt Gupta de effecten van ons economische systeem op de ontwikkelingskansen van arme landen. Ze onderzoekt de relatie tussen globalisering en de klimaatramp en brengt de gezondheid van mensen direct in verband met de gezondheid van de aarde. De Global Environment Outlook beschrijft hoe de klimaat- en milieucrisis tot miljoenen doden leidt. In een tijd waarin de Covid-19-crisis de wereld in haar greep houdt – en de klimaatcrisis zich kortstondig verbergt om later des te harder terug te keren – is er dus alle reden om met Gupta te praten.

Uw expertise is enorm breed en loopt van ontwikkelingssamenwerking langs globalisering tot aan watermanagement en gezondheidszorg. Hoe combineert u dat allemaal?

"Voor mij is die variatie juist interessant, veel dingen hangen met elkaar samen. Als kind had ik die brede interesse al, ik kreeg hem van huis uit mee. Mijn vader kwam uit een relatief arme familie in Tripura in Noord-India. Hij klonk op tot ingenieur en solliciteerde bij Shell. Maar omdat hij arm was, eenvoudig gekleed en geen schoenen aan had, werd hij bij de receptie al weggestuurd. Daarop besloot hij zich aan te melden bij het leger, omdat je daar een uniform met schoenen kreeg.

Mijn moeder kwam uit een goeie familie. Zij stimuleerde me om te studeren en me in te zetten voor een betere wereld, voor rechtvaardigheid. Mijn vader zag meer in natuurkunde. Toen ik rechten wilde studeren verzette

hij zich ertegen, hij vond dat ik een te romantisch beeld had van de advocatuur. Ik moest van hem bij advocatenkantoren langsgaan en kijken hoe daar werd gewerkt. En hij had gelijk: in de advocatenpraktijken in New Delhi ging het heel anders dan in de wereld die ik uit de Perry Masonboeken kende [destijds populair Amerikaans boek over een gelijknamige strafrechtadvocaat, RB].

Ik twijfelde aan mijn keus. Op dat moment vond de giframp in Bhopal plaats, de Union Carbidefabriek die gas lekte. Duizenden mensen gingen dood. Meteen dacht ik: dat is het, ik wil me inzetten voor strengere regels voor multinationals die milieunormen en mensenrechten schenden.

Toen ik uiteindelijk rechten studeerde en naar Amerika vertrok, richtte ik me dus op multinationals. Ik verdiepte me in de farmaceutische industrie. Als kind had ik astma en slikte medicijnen. Die wilde ik meenemen, maar ze bleken verboden in de VS, vanwege gezondheidsrisico's. Ik dacht: wat heb ik dan al die tijd geslikt? Medicijnen van een Amerikaanse farmaceut die in Amerika verboden waren, maar in India gewoon werden verkocht.

Opnieuw stuitte ik op een multinational die het niet zo nauw nam met de rechten van mensen. In de daaropvolgende jaren breidde ik mijn onderzoek uit naar de rol die multinationals in ontwikkelingslanden spelen. Dat werd mijn specialisme. Later kwamen daar duurzaamheid en milieu bij."

Multinationals die een loopje nemen met de mensenrechten en het klimaat, grote bedrijven die kortetermijnwinst boven maatschappelijk belang op de langere termijn stellen: er zijn talloze voorbeelden. In de huidige coronacrisis zien we hoe farmaceuten hun winsten beschermen ten koste van het maatschappelijke belang.

"Dat is de aanpak die we kennen. Bedrijven strijken hun winst op, de samenleving draagt de kosten. Ik ben niet tegen het bedrijfsleven, maar de regels moeten strenger. In de economie draait alles om de groei van het bnp. Maar de effecten van die groei, de vervuiling, het verlies aan gezondheid, de vernietiging van de biodiversiteit: dat wordt allemaal niet meegerekend.

Populistische politieke leiders doen hetzelfde. Ze praten alleen over hun kortetermijnsuccessen, de negatieve effecten van hun beleid zwijgen ze dood of worden op de samenleving afgewenteld.

In de grote zuidelijke landen staan populistische leiders aan het roer. Ze nemen een voorbeeld aan Trump. De pers is de vijand, de ruimte voor het maatschappelijk middenveld wordt verkleind en burgervrijheden worden ingeperkt. Controle op deze leiders is er nauwelijks, de

grote nieuwszenders hebben het alleen over Europa, de Brexit en Amerika. De mensen in de zuidelijke landen worden in de steek gelaten.”

Wat betekent dat voor de bestrijding van de coronacrisis in het Zuiden?

“Door het gebrek aan controle komen populistische leiders met bijna alles weg. Ze zeggen: corona is niet mijn probleem, ik heb het niet veroorzaakt, het is een buitenlandse ziekte. Ze hebben het alleen over hoe fantastisch ze het oplossen. Maar hun gezondheidssystemen kunnen het niet aan, publieke voorzieningen worden verwaarloosd en ze negeren de doden en de zieken. Het bestrijden van het virus is in ontwikkelingslanden heel moeilijk omdat de overheid vaak zo zwak is, zeker in de kleinere landen. En we zien hoe belangrijk juist die overheid is bij de bestrijding van corona. Hier in het Westen functioneren overheden goed, ze heffen belastingen en investeren in publieke voorzieningen. Er is straatverlichting, er zijn wegen, er is onderwijs en gezondheidszorg. In het Zuiden zijn overheden vaak klein, mede doordat we die landen wijs hebben gemaakt dat een vrije markt en een kleine overheid voorwaarden zijn voor ontwikkeling. In de jaren zeventig en tachtig

de sloppenwijken van de steden. Toen daar we's kwamen, bleek het gebruik geld te kosten. Dus werden ze niet gebruikt. Het gevolg van deze aanpak is dat schoon water en sanitatie er alleen voor de rijken is. En dat het grootste deel van de bevolking zich dus niet kan beschermen tegen Covid-19.”

Terwijl ze opgeroepen worden zoveel mogelijk hun handen te wassen.

“Precies, en dat kan dus niet. Net zo goed als mensen in een sloppenwijk vaak moeilijk anderhalve meter afstand kunnen houden. Zulke oproepen getuigen van westers denken, gaan uit van de gedachte dat ontwikkelingslanden het net als wij moeten doen. Maar zo werkt dat niet.”

U bestudeert klimaat en ontwikkeling vanuit het zuidelijke perspectief. Hoe kunnen die kleine en zwakke zuidelijke overheden zowel de klimaatcrisis als de gezondheidscrisis en de ongelijkheids crisis toch het hoofd bieden?

“Het klimaatprobleem is het echte langetermijnprobleem, Covid-19 is een symptoom van een grotere crisis. Om die op te lossen moeten we gezondheid centraal zetten. Gezondheid wordt door iedereen belangrijk gevonden. Klimaatverandering en vervuiling maken mensen ziek, de

‘Mensen in sloppenwijken kunnen vaak moeilijk anderhalve meter afstand houden’

leenden ontwikkelingslanden grote bedragen van de Wereldbank en het IMF, onder de voorwaarde dat de overheid diensten zou privatiseren en bedrijven de vrijheid zou geven te ondernemen. De kleine overheid werd nog kleiner en kon nog maar heel beperkt publieke voorzieningen betalen.

Het gevolg is dat de overheid in ontwikkelingslanden geen middelen heeft om de crisis te bestrijden. Een goed voorbeeld is de manier waarop het Westen ontwikkelingslanden wilde helpen met schoon drinkwater en sanitatie [wc's, riolering, schoon water, inclusief voorlichting over hygiëne, RB]. In het Westen werd dit in de twintigste eeuw door de overheid geregeld. Maar in ontwikkelingslanden schreef het Westen voor dat het met geleend geld door private partijen moest worden ontwikkeld. Dus werd het aanbesteed en moesten de kosten terugverdiend worden.

De mensen die het minste toegang tot schone wc's en drinkwater hebben, zijn arm, wonen op straat en in

armsten het eerste. Maar als arme mensen ziek worden, ondervinden de rijken ook de gevolgen. Dat zien we nu bij Covid-19: een virus houdt zich niet aan grenzen. En als gezondheid bedreigd wordt door een slechter milieu zullen mensen zich verplaatsen; migratie naar rijkere landen neemt toe. Dus door gezondheid centraal te stellen maken we het belang van klimaat- en milieumaatregelen meteen duidelijk. Voor mensen in ontwikkelingslanden, maar ook in het rijke Westen.

Daarom pleit ik ervoor om de ministeries van Gezondheidszorg en Milieu in ontwikkelingslanden te versterken en meer samen te laten werken. Daarmee kunnen ze tegenwicht bieden aan de ministeries van Economische Zaken en Financiën, die nu overal de dienst uitmaken. Daarnaast moeten we het internationale juridische systeem aanpassen.”

Wat is er mis met het juridische systeem?

“Internationale afspraken over klimaatbeleid worden →

→ 'Uiteindelijk, en ik weet dat dit erg idealistisch is, moeten wij gaan werken aan een mondiale grondwet'

nu alleen gemaakt als iedereen aan tafel zit en het eens wordt. Dat betekent dat er blokkades mogelijk zijn. Amerika blokkeert afspraken door zich niet te binden aan het klimaatakkoord, zich niet te binden aan afspraken over biodiversiteit of de bescherming van zeeën en oceanen. Gevolg is dat andere landen ook afhaken. Daarom moeten anderen buiten de VS om afspraken

gaan maken. Ik vind dat de EU tot akkoorden zou moeten komen met de G77 [groep ontwikkelingslanden inclusief China, RB], zonder de VS. Wij, de EU, moeten veel betere relaties gaan opbouwen met dat deel van de wereld. Uiteindelijk, en ik weet dat dit erg idealistisch is, moeten wij gaan werken aan een mondiale grondwet. Het uitgangspunt van die grondwet zouden de internationale mensenrechten, milieu- en klimaatprincipes en de agenda van de duurzame ontwikkelingsdoelen moeten zijn.

Probleem van die huidige internationale verdragen is dat het *soft law* is, die overvleugeld wordt door de *hard law* van het contractrecht, de Wereldhandelsorganisatie en de bilaterale investeringsverdragen. Een voorbeeld: een fossiel bedrijf heeft een veertigjarig contract met de Indiase regering om naar olie te boren. Nu wil India de klimaatdoelen van Parijs volgen en het bedrijf weigeren nog olie op te pompen. Dan moet de Indiase regering het bedrijf compensatie betalen, omdat het contractrecht de bedrijfsbelangen beschermt en geen rekening houdt met milieubelangen.

Een mondiale grondwet die mensenrechten en milieu prioriteit geeft, moet juridisch boven andere internationale afspraken en verdragen staan. Deze moet bindend zijn, *hard law*. Zodat het recht van multinationals niet langer boven de rechten van mens en natuur gaat, en hun schadelijke activiteiten niet meer afgewenteld kunnen worden op de samenleving. In 1945 hebben we de VN opgericht, het zou mooi zijn als we de wereldwijde grondwet honderd jaar later, in 2045 invoeren."

U geeft de EU een leidende rol, en wil een samenwerking met de G77 zonder de VS. Denkt u dat China meedoet?

"China ziet zichzelf als constructief medespeler. Ze ondersteunt vrijwel alle internationale verdragen voor klimaatbeleid, ze neemt dat zeer serieus. De biodiversiteit in China is al vergaand verdwenen, ze zijn bang voor watertekorten en ze zien de gevaren van klimaatverandering voor hun economie. Natuurlijk willen ze hun invloed uitoefenen en bedrijven ze machtspolitiek, maar uiteindelijk denk ik dat China mee wil doen aan afspraken over goed klimaatbeleid, en aan de uitvoering van de duurzame ontwikkelingsdoelen."

Bent u niet wat te optimistisch? China is wereldwijd nog altijd koploper vervuiling. En met de mensenrechten neemt het land het ook niet erg nauw.

"Er moet zeker nog veel verbeteren in China. Maar China heeft twee gezichten. Het is het land dat meer dan welk ander land investeert in de ontwikkeling van duurzame

energie, en tegelijkertijd is het land afhankelijk van fossiele energie. Een paar jaar geleden deed ik onderzoek naar fossiele brandstoffen met een Chinese partner. Mijn conclusie was dat investeringen in fossiele grondstoffen dom zijn, want de fossiele economie loopt af en is uiteindelijk niks meer waard. Maar mijn Chinese partner schreef dat er nog veel geld te verdienen valt met investeringen in fossiele brandstof, vooral in conflictgebieden. Westerse landen branden er hun vingers niet aan, dus de Chinezen moeten in dat gat springen, vond hij. Vanuit het perspectief van de techneut die een leven lang olie bestudeerde viel dat te begrijpen. De kunst is hem, samen met alle anderen, ervan te overtuigen dat olie al snel niet meer te verkopen is. Dat is een enorme uitdaging.

Maar voor het oplossen van de klimaatcrisis is het wel cruciaal dat we fossiele investeringen terugdringen. Op dit moment wordt de waarde van de wereldwijde fossiele sector geschat tussen de 16 en 300 biljoen dollar. Als je bedenkt dat het wereldwijd opgetelde bnp jaarlijks 86 biljoen bedraagt, begrijp je dat het om een enorm bedrag gaat. Zo groot dat investeerders het niet graag laten liggen.”

Dat geldt niet alleen voor Chinese en andere investeerders uit ontwikkelingslanden. Het geldt ook voor westerse investeerders.

“Westerse investeerders willen van hun fossiele belangen af. Dus ze verkopen ze. En aan wie? Niet aan de rijke westerse fondsen, zij willen er ook van af. De investeerders in de armste landen kopen ze, want zij hopen op de kortetermijnwinsten. Niet slim, want als steeds meer grote investeerders, zoals onze pensioenfondsen, fossiel van de hand doen, daalt de waarde. En zitten de armere landen met de gebakken peren.

De oplossing is dat we onze fossiele investeringen niet verkopen maar afschrijven. Het zijn *stranded assets*. Ja, dan worden onze pensioenen minder waard en gaat ons bnp omlaag. Maar het is beter dan nieuwe fossiele belangen in zuidelijke landen te dumpen. Nu het gebruik van fossiele brandstoffen tijdens de coronacrisis terugloopt, is dit het uitgelezen moment om de toch al in waarde dalende investeringen maar helemaal af te schrijven.”

Zuidelijke landen zullen zeggen dat het Westen ze een mogelijkheid om zich te ontwikkelen ontnemt, een weg uit de armoede.

“Dat is een reëel probleem, dat we alleen kunnen oplossen door samen met zuidelijke landen veel meer onderzoek te doen en aan te tonen dat hernieuwbare energie

veel duurzamer en goedkoper is dan fossiel. Toen onze Global Environment Outlook af was [het VN-rapport waar Gupta aan meeschreef over de klimaatdoelstellingen en de duurzame ontwikkelingsdoelen, RB] kwamen milieuministers uit de hele wereld bij elkaar om de aanbevelingen te bespreken. Het rapport bepleit minder vleesconsumptie. Latijns-Amerikaanse delegaties protesteerden hiertegen. Ze vonden het oneerlijk dat lagere vleesconsumptie in het Westen hun inkomsten uit export zou verlagen. Andere ontwikkelingslanden herkennen dat argument. Eerst werd ze verteld dat ze hun bossen niet mochten kappen – dat kostte ze geld. Dan vertellen we ze dat ze hun olie en gas niet meer op mogen boren – dat kost ze ook geld. En nu mogen ze ook geen vlees meer exporteren. Ontwikkelingslanden erkennen de problemen, maar hoe gaan ze aan hun burgers uitleggen dat ze nog armer worden?

Natuurlijk moeten rijke landen de armste landen dus financieel helpen om het klimaatbeleid uit te voeren, het rijke Westen heeft verreweg het meeste vervuild. Milieuministers hebben bovendien wereldwijd een nieuw narratief nodig om hun collega-ministers en hun burgers te overtuigen van het belang van een gezonde planeet. Zonder gezonde planeet geen gezonde mensen. Als we beter de verbinding leggen tussen klimaatbeleid en gezondheid, voedselproductie, migratie, dan begrijpen landen dat ze moeten ingrijpen. Dan worden de economische effecten van gebrek aan klimaatbeleid zichtbaar.”

Hoe realistisch vindt u dat? De rijke westerse wereld is toch ook rijk geworden door het gebruik van fossiele brandstoffen en de import van grondstoffen uit armere landen? Zijn die landen nu niet aan de beurt?

“Dat lijkt logisch, maar we hebben de tijd niet meer. Het Westen moet drastisch veranderen en de vervuiling terugdringen. Ontwikkelingslanden moeten ruimte krijgen om op hun eigen manier te verduurzamen. Als het Westen ze niet steeds belemmert, is dat mogelijk.”

Hoezo belemmert?

“We vertellen nog steeds aan ontwikkelingslanden hoe ze moeten ontwikkelen. Ik lees nog steeds rapporten van de Wereldbank waarin staat beschreven hoe landen hun infrastructuur moeten opbouwen, of hun gezondheidssysteem. En de Wereldbank wil daar dan geld voor uitleenen. Het resultaat is steeds een toename van schulden en niet de ontwikkeling die de landen zelf willen of kunnen betalen.

Hetzelfde gebeurt met de exportkredieten die we geven aan bedrijven die in ontwikkelingslanden willen

ondernemen. Die ondersteunen nog steeds fossiele activiteiten. Daarmee helpen we onze eigen fossiele industrie en maken het bovendien moeilijk voor ontwikkelingslanden om de overstap naar duurzame energie te maken. We zouden die fondsen ook aan de ontwikkeling van duurzame energie kunnen besteden. Maar dat doen we niet.

En zelfs als we de ontwikkelingslanden helpen bij de sprong naar duurzame energie, handelen we vanuit eigenbelang. Bij de onderhandelingen en de uitvoering van het Klimaatakkoord is aangenomen dat het Westen de technische mogelijkheden heeft om de uitstoot van broeikasgassen te reduceren. Ontwikkelingslanden zouden van die techniek gebruik moeten maken om ook snel te verduurzamen. Een uitkomst voor het Westen, dat een markt voor zijn technologie creëerde en vooral de eigen bedrijven helpt.”

**Hoe kan het Zuiden zich daartegen beschermen?
Meer protectionisme?**

“Dat was altijd het verhaal. Bescherm je eigen industrie en productie, tot je sterk genoeg bent om de wereldmarkt op te gaan. Maar dat geldt niet meer zonder meer.

En speelt het bedrijfsleven daar nog een rol in?

“De overheid moet het initiatief nemen. Eerlijk gezegd hoor ik van het bedrijfsleven al jaren dat het zich inspant om de duurzame ontwikkelingsdoelen uit te voeren, maar ik zie vooral *window dressing*. Ondanks hun vele *codes of conduct* stellen ze vooral hun productie en banen veilig. Ze moeten bijdragen aan welvaart, aan de kwaliteit van leven, aan bestrijding van armoede. En om te beginnen gewoon eerlijk hun belasting betalen.

Daarom ben ik ook geen voorstander van de zo geprezen publiek-private samenwerkingsprojecten. Het leidt tot verlies voor de samenleving. De overheid wordt de speelbal van het private belang, want je kunt je partner niet reguleren als je deel bent van het partnerschap. Terwijl de overheid de regels moet maken waarbinnen het bedrijfsleven moet opereren.”

Dus we zijn afhankelijk van een goede overheid?

“Ja, overheden moeten de regie nemen en ons uit de crisis leiden. Door de grondoorzaken van de crisis aan te pakken. Dat vergt moed, want in een crisis wordt iedereen geraakt. Er is altijd de neiging om naar het bekende te grijpen, de goedkoopste oplossing te kiezen.

‘Ik ben geen voorstander van de zo geprezen publiek-private samenwerkingsprojecten. Deze leiden tot verlies voor de samenleving’

Meer productie en meer handel botst met de planetaire grenzen die we moeten bewaken. Natuurlijk willen ontwikkelingslanden produceren en verkopen, dat is belangrijk. Maar tegelijkertijd moeten we af van de handel die schadelijk is voor mens en milieu. Protectionisme dat tot de verkeerde groei leidt is dus geen oplossing. De wereldwijde grondwet, gebaseerd op de duurzame ontwikkelingsdoelen, moet de kaders scheppen om duurzame groei mogelijk te maken, binnen de grenzen van de planeet.”

Nu moeten we die vicieuze cirkel doorbreken. De overheid moet een breed begrip van welvaart centraal stellen, in plaats van de monomane focus op de groei van het bnp. Fossiele brandstoffen moeten uitgebannen worden en tegelijkertijd moeten de meest kwetsbaren beschermd worden. Door werk te creëren, te zorgen dat iedereen in eigen levensonderhoud kan voorzien. Alleen op die manier maken we de weg vrij voor een gezonde planeet, waar gezonde mensen kunnen leven.” X

DOSSIER

Red de feiten

***Is een feit ook
maar een mening?***

Jeroen de Ridder

p. 14

Zijn feiten modern?

Willemijn Ruberg

p. 19

***Moeten de feiten
wel worden gered?***

Dick Pels

p. 21

***Red de feiten,
versterk de vrije pers***

Kathalijne

Buitenweg en

Richard Wouters

p. 26

illustraties SJOERD VAN LEEUWEN

De coronacrisis en het bijbehorende overheidsbeleid ('we varen op het kompas van betrouwbare feiten') schijnt nieuw licht op een eeuwenoude kwestie. Wat is nu precies een betrouwbaar feit? Wanneer wordt een feit een mening? En wat moeten we aan met al die alternatieve feiten? In het dossier Red de Feiten buigen vier auteurs zich over het verleden, het heden en de toekomst van (onze omgang met) feiten.

Zijn feiten ook maar een mening?

Een feit is soms moeilijk van een mening te onderscheiden. Maar dat betekent niet dat feiten 'ook maar een mening' zijn en we er naar eigen inzicht uit kunnen shoppen. Hoe voorkomen we dat de feitenkennis die nodig is voor feitenrijke politiek gekleurd raakt door eenzijdige meningen?

door **JEROEN DE RIDDER**

Wat is de overeenkomst tussen opiniepeilingen, iPad-scholen en aerosolen? Inderdaad, Maurice de Hond. Op het hoogtepunt van de coronacrisis in april meende hij op basis van 'groot-schalige internationale onderzoeken', 'experts uit andere landen' en een bij elkaar geraapte reeks van artikelen uit wetenschappelijke tijdschriften dat de Nederlandse corona-aanpak rammelde. Het kernidee was dat microdruppeltjes, zogenaamde aerosolen, een veel grotere rol speelden in de verspreiding van het Covid-19-virus dan het RIVM tot dan toe erkende. De Nederlandse lockdown zou minder intelligent zijn dan de regering zei en er zou een andere exitstrategie nodig zijn.

Maurice de Hond is geen expert op het gebied van infectieziekten,

outbreakmanagement of publieke gezondheid, dus het was niet zo gek om zijn bijdragen weg te zetten als 'maar een mening'. Maar hij beriep zich wel op buitenlandse wetenschappers, citeerde wetenschappelijke artikelen en kon helder verwoorden hoe het volgens hem zat. Sterker nog, in juni begon ook de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) te wijzen op het belang van goede ventilatie van afgesloten ruimten. Was De Hond's mening toen alsnog een feit geworden?

In dit artikel ga ik op basis van inzichten uit de hedendaagse wetenschapsfilosofie en kenler nader in op het verschil tussen feiten en meningen. Ik zal betogen dat het onderscheid tussen feiten en meningen niet glashard is en dat veel van de →

→ **Jeroen de Ridder** is universitair hoofddocent wetenschapsfilosofie en kennisleer aan de Vrije Universiteit Amsterdam, bijzonder hoogleraar christelijke filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen en momenteel voorzitter van De Jonge Akademie van de KNAW.

— Wat we rapporteren als feit, is eigenlijk niet het echte feit
maar onze benadering daarvan. Die benadering hangt mede af
van onze mening over wat de beste rekenmethode is

feiten die relevant zijn voor politieke en bestuurlijke beslissingen mede afhangen van meningen. Toch betekent dit niet dat die feiten subjectief zijn en dat politici, bestuurders en burgers ze naar eigen smaak kunnen uitzoeken.

Hard en zacht

In ons alledaags taalgebruik zijn feiten hard en meningen zacht. Het is een *feit* dat de Mont Blanc de hoogste berg van Europa is en een *mening* dat het de mooiste berg van Europa zou zijn. Het is een *feit* dat het Covid-19-virus dodelijker is dan een gewone griep, een (onjuiste) *mening* dat het dat niet zou zijn. Zo bezien is een feit een stukje van de werkelijkheid.

Feiten zijn hard en objectief en trekken zich niets aan van hoe wij over hen denken. Een mening daarentegen is iets wat iemand denkt; zacht, subjectief. Filosofen maken onderscheid tussen ontologie (zijnsleer) en epistemologie (kenleer); feiten horen bij het eerste, meningen bij het tweede.

Dit is een goed vertrekpunt, maar te simpel. Het is bijvoorbeeld een feit dat een briefje van 10 euro een reële financiële waarde van 10 euro vertegenwoordigt, maar dat is alleen zo omdat wij dat met z'n allen in Europa hebben bepaald. Het bijlet op zich heeft, los van onze afspraken erover, geen waarde. Het is een feit dat ik als echtgenoot diverse rechten en plichten heb, maar dat is alleen zo omdat er wetten zijn die dat vastleggen en die wetten bestaan bij de gratie van afspraken tussen mensen. Sommige feiten hangen dus wel degelijk af van hoe mensen erover denken. De Amerikaanse filosoof John Searle maakt daarom onderscheid tussen *ontologisch objectieve* en *ontologisch subjectieve* feiten. Ontologisch objectieve feiten zijn wat ze zijn, ook als mensen

er nooit over zouden hebben nagedacht of als mensen plotseling helemaal van het toneel zouden verdwijnen. Feiten over de natuurlijke werkelijkheid zijn veelal ontologisch objectief. Ontologisch subjectieve feiten daarentegen bestaan alleen dankzij de gedachten, gevoelens, beslissingen en afspraken van mensen. Ze zouden er dus nooit geweest zijn (of niet blijven bestaan) zonder mensen. Veel feiten over de sociale werkelijkheid – die van mensen en hun gedrag, interacties, politiek en cultuur – zijn ontologisch subjectief. Je kunt dus zeggen dat sommige feiten – namelijk ontologisch subjectieve feiten – afhangen van meningen.

Politiek en openbaar bestuur kunnen niet zonder feiten. Van grote maatschappelijke uitdagingen als klimaatverandering, racisme, ongelijkheid, misinformatie, de energietransitie en kunstmatige intelligentie, tot kleine lokale vragen over ruimtelijke ordening, zorgbudgetten, parkeerbeleid of burgerparticipatie: alleen met *feitenrijke* politiek kun je ze succesvol aanpakken. Scherper en vollediger zicht op de feiten maakt betere beslissingen en beter beleid mogelijk. Niet dat je er met feiten alleen bent – naast feiten blijven normatieve morele en politieke afwegingen noodzakelijk – maar zonder feiten gaat het zeker niet. Om feiten op waarde te kunnen schatten, is het van belang je te realiseren dat er verschillende soorten zijn. Daarom is het bovenstaande abstracte filosofische onderscheid ook van belang voor politiek en bestuur. Ontologisch objectieve feiten zijn hard en vormen zodoende randvoorwaarden voor politieke besluitvorming. Ontologisch subjectieve feiten zijn – in principe – te veranderen door menselijke besluiten en beleid, zij het niet altijd op staande voet.

Coronabesmettingen

Om beleid te kunnen baseren op de feiten, moeten die feiten er niet alleen zijn; we moeten ook weten wat ze zijn. Als we inzoomen op processen van kennisverwerving zien we dat feitenkennis soms ook afhangt van meningen – een tweede manier waarop feiten en meningen niet waterdicht van elkaar te scheiden zijn.

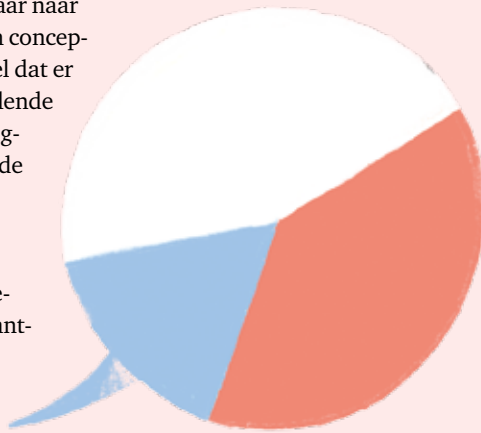
Neem bijvoorbeeld het aantal coronabesmettingen op een bepaalde dag. Dat is op zich een ontologisch objectief, hard feit. Maar hoe komen we te weten wat dit aantal is? Door te testen. Maar niet iedereen die besmet is, heeft al direct symptomen en sommige besmette mensen ontwikkelen helemaal geen symptomen. Bovendien laat niet iedereen zich testen en zijn de testen niet 100 procent betrouwbaar. We hebben dus geen toegang tot het echte harde feit van het aantal besmettingen op een dag. Daarom moeten we het doen met een benadering. Dat brengt keuzes met zich mee: rekenen we alleen de positief geteste gevallen of tellen we daar een realistische correctie bij op? Voor beide opties valt iets te zeggen. Wat we dus rapporteren als feit, is eigenlijk niet het echte feit maar onze benadering daarvan. Die benadering hangt mede af van onze mening over wat de beste rekenmethode is.

Aan veel feiten over de sociale werkelijkheid gaan nog meer keuzes vooraf. Wat verstaan we onder *arbeid*? Alleen betaald werk of ook vrijwilligerswerk en huishoudelijk werk? Wat is een *gezin*? Eén adres, geregistreerd partnerschap, huwelijk, maximaal twee verzorgers of kunnen het er ook meer zijn? Welke indicatoren gebruik je om de *welvaart* in een land samen te vatten en te vergelijken met andere landen? Een gemiddeld inkomen, modaal inkomen, bruto

nationaal product of een verzameling van meer diverse indicatoren? Wat is *racisme*? Moet daar een bewuste intentie achter schuilgaan of gelden ook onbewuste institutionele uitsluitingspatronen als zodanig?

Om de sociale werkelijkheid te beschrijven en er kennis over te verzamelen, hebben we dus concepten nodig: afspraken over wat we onderzoeken als arbeid, welvaart en racisme verstaan. Die concepten kunnen doorgaans op meer dan één manier gedefinieerd worden, zonder dat er een uniek beste manier is. Dat wil niet zeggen dat iedereen maar naar hartenlust zijn of haar eigen concepten kan gebruiken, maar wel dat er vaak ruimte is voor verschillende keuzes die allemaal verdedigbaar zijn. Daarom wordt in de sociale wetenschappen ook altijd nauwkeurig aandacht besteed aan het geven van expliciete definities van relevante concepten en het verantwoorden van de keuzes die daarbij gemaakt worden.

Wetenschapsfilosofen als Helen Longino en Heather Douglas hebben bovendien laten zien dat keuzes om een concept op een bepaalde manier te definiëren ook waardegeladen kunnen zijn. Als alleen betaald werk tot 'arbeid' gerekend wordt, onttrekt dat mensen met onbetaald werk aan het zicht en daar kleeft doorgaans een waardeoordeel aan. Moet je het links-rechts-spectrum in de politiek definiëren aan de hand van financieel-economische standpunten of morele kwesties? Zijn er voor 'geslacht' twee opties of meer, of zelfs een spectrum? Of is het concept 'geslacht' nutteloos en kunnen we beter 'gender' gebruiken? Stellingnames over deze kwesties zijn nooit neutraal.

Achter veel kennis van feiten over de sociale werkelijkheid blijken dus meningen te zitten, namelijk over welke definitie van een concept het meest bruikbaar, relevant, vruchtbaar of normatief wenselijk is. Dat kunnen goed onderbouwde en alleszins redelijke meningen zijn, maar het blijven meningen en geen keiharde feiten. Pas als concepten gekozen en gedefinieerd zijn, kun je de complexe, veelzijdige en veranderende sociale werkelijkheid beschrijven en er feitenkennis over verzamelen.

Je zou het bovenstaande zo kunnen lezen dat veel van onze kennis over de natuurlijke en sociale werkelijkheid blijkbaar subjectief is: het hangt er maar vanaf welke concepten je kiest en hoe je ze meet. Iedereen zijn of haar eigen feiten. Dat zou echter een misverstand zijn. Een betere manier om erover te denken is in termen van 'conditionele objectiviteit': *gegeven* bepaalde definities van arbeid, welvaart en racisme, en *gegeven* methoden om de zo gedefinieerde concepten te meten, kun je onderbouwde objectieve uitspraken doen over die zaken. Maar met andere definities en andere meetmethoden zou je tot andere – evenzeer objectieve – uitspraken komen. Beide sets van uitspraken kunnen over dezelfde werkelijkheid en over dezelfde feiten gaan, maar ze classificeren en beschrijven die feiten anders.

'Vertrouw de experts'

Was besmetting via aerosolen nu een mening toen Maurice de Hond het zei en een feit toen de WHO erover begon? Nee, het was altijd al een ontologisch objectief feit dat het virus zich wel (of niet – op het moment dat ik dit schrijf is het onderzoek nog steeds onzeker) gemakkelijk via microdruppels kon verspreiden. Of dat zo is, hangt immers af van →

— Voor het vaststellen van veel feiten die relevant zijn voor bestuurlijke en politieke besluitvorming is transparantie en bredere discussie nodig, juist ook buiten de kring van experts

biochemische en fysische processen en niet van hoe wij erover denken. Zowel de uitspraken van Maurice de Hond als die van de WHO waren meningen. Maar de mening van de WHO is veel beter gefundeerd dan die van Maurice de Hond. Kennis over het Covid-19-virus ontwikkelde zich de afgelopen maanden razendsnel. Waren er in maart nog maar beperkt aanwijzingen voor besmettelijkheid via microdruppels, in juni waren er al meer. Bovendien baseert de WHO haar meningen op een legioen aan biomedische experts, die veel beter dan Maurice de Hond in staat zijn om al het relevante onderzoek te overzien en op waarde te schatten.

Het is dus een goed uitgangspunt dat je voor de feiten bij experts te rade moet gaan. Toch geeft het bovenstaande ook aanleiding om enkele kanttekeningen te plaatsen bij leuzen als 'vertrouw op de experts' en 'volg de wetenschap'. Experts, of ze nu wetenschappers zijn of mensen met veel relevante praktijkervaring, hebben uiteraard veel en diepgaande kennis en vaardigheden. Die kennis betreft wetenschappelijke achtergronden, aannames, meetmethoden, complexiteit van de werkelijkheid, veranderlijkheid, nuances, de rommeligheid van praktijken, inzicht in wat wel en niet werkt enzovoorts.

Maar achter veel van die kennis zitten keuzes: over wat wel en niet te bestuderen, hoe te meten, hoe de concepten te definiëren en hoe om te gaan met de onvermijdelijke onzekerheid. We zagen dat er vaak geen uniek correcte manier om die keuzes te maken en bovendien kunnen ze waardegeladen zijn. Hier zit een grens aan expertise: een expert zou weliswaar goed moeten kunnen uitleggen waarom zij bepaalde keuzes heeft gemaakt, maar is daarmee nog geen autoriteit voor hoe die keu-

zes het beste gemaakt kunnen worden, zeker niet waar het waardegeladen keuzes betreft. Een politicoloog kan uitleggen hoe je politieke voorkeuren van mensen via enquêtes kunt vaststellen, maar keuzes over het classificeren van die voorkeuren als links of rechts of op een andere schaal blijven waardegeladen afwegingen waar de politicoloog niet het alleenrecht op heeft.

Daarom is voor het vaststellen van veel feiten die relevant zijn voor bestuurlijke en politieke besluitvorming transparantie en bredere discussie nodig, juist ook buiten de kring van experts. Alleen door diverse geïnformeerde en onderbouwde burgers, bestuurders, politici en experts met elkaar in discussie te laten gaan over hoe de feiten het beste bepaald kunnen worden, kunnen we voorkomen dat de feitenkennis die nodig is voor feitenrijke politiek gekleurd raakt door eenzijdige meningen.

Vanuit dit perspectief zit er toch ook een positief randje aan het optreden van Maurice de Hond, net als eerder aan dat van de protesterende boeren die met hun eigen stikstofmetingen kwamen. Ze waren te stellig, maar ze verbreedden wel het gesprek over welke meningen aan vermeend harde feiten ten grondslag liggen en welke keuzes de experts maken in het bepalen van de feiten. Dat blijft nodig, wil een democratie waarin we besluiten en beleid proberen te baseren op expertise en feiten niet verworden tot een technocratie. X

Literatuur

Douglas, H. (2009) *Science, Policy, and the Value-Free Ideal* Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press

Kitcher, P. (2011) *Science in a Democratic Society* New York: Prometheus

Longino, H. (1990) *Science as Social Knowledge* Princeton, NJ: Princeton University Press

Moore, A. (2017) *Critical Elitism* Cambridge: Cambridge University Press

Oreskes, N. (2019) *Why Trust Science?* Princeton, NJ: Princeton University Press

Searle, J. (1995) *The Construction of Social Reality* Londen: Allen Lane

Zijn feiten modern?

Een kleine geschiedenis van kennis

Twijfel aan wetenschappelijke kennis wordt vaak gezien als kenmerkend voor de huidige tijd. De term *post-truth society* wekt de indruk van een verleden waarin wel in de waarheid werd geloofd. De inhoud van de termen 'feit' en 'objectiviteit' veranderde echter in de loop van de geschiedenis.

door WILLEMJIN RUBERG

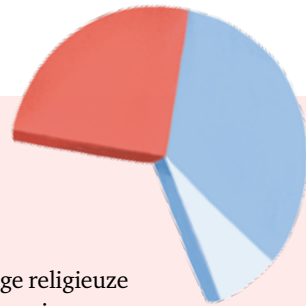
Wetenschapshistorici stellen dat het concept 'feit' zijn moderne betekenis kreeg tijdens de wetenschappelijke revolutie in de zeventiende eeuw. Natuurwetenschappers zoals Galilei en Newton gaan dan wiskundige technieken en experimenten combineren met systematische waarneming. Eigen observatie neemt de plaats in van het geloof in teksten en ideeën van destijds gezaghebbende denkers als Aristoteles. In Engeland werd in 1660 de Royal Society opgericht, een wetenschappelijk genootschap van heren uit de hogere stand. Het doel van dit genootschap was om

in een periode van heftige religieuze en politieke conflicten kennis te maken op basis van feiten in plaats van religieuze of metafysische argumenten en zonder inmenging van politieke leiders. Dit zou kunnen bijdragen aan een vreedzame samenleving. De Ierse scheikundige en filosoof Robert Boyle, lid van de Royal Society, pleitte ervoor naar 'de feiten zelf' te kijken. Hij stelde dat natuurkundige feiten gekend kunnen worden door het verrichten van proeven met behulp van instrumenten, onder toezicht van betrouwbare getuigen van de Royal Society. Dit laatste betekent dat ondanks de retoriek over het functioneren van dingen en de feiten zelf, uiteindelijk het wederzijds vertrouwen van een groep *gentlemen* nodig was om die feiten vast te stellen, zo betogen wetenschapshistorici Steven Shapin en Simon Schaffer.

Rechtspraak

Ook in de rechtspraak werd in de zestiende en zeventiende eeuw een nieuwe definitie van feiten gehanteerd. Getuigen werden onderdeel van Engelse processen. De jury kreeg de taak deze getuigen te beoordelen. Historica Barbara Shapiro stelt dat deze jury nieuwe procedures ontwikkelde om mondelinge en schriftelijke getuigenverklaringen te analyseren volgens het principe van de onpartijdigheid om zo een juridisch feit, ofwel een misdaad, te kunnen vaststellen. Vanuit de rechtspraak zou deze nieuwe nadruk op brononderzoek en feiten vervolgens de wetenschap hebben beïnvloed. Ook werd een groot deel van de Engelse bevolking zich zo bewust van het idee dat →

—Willemijn Ruberg is universitair hoofddocent cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en medewerker van *de Helling*.

— Rond 1900 verwees 'objectiviteit' naar een geschoold oordeel: een gedegen training zou een expert objectief maken

20

DE HELING • NR 3 2020

feiten door getuigenverklaringen bewezen konden worden en dat gewone mensen de capaciteiten hadden om de geloofwaardigheid van die getuigenverklaringen te onderzoeken. Shapiro spreekt zelfs van een *culture of fact* in de achttiende eeuw: de Engelse cultuur was toen doordrongen van de noodzaak tot het vaststellen van feiten, bijvoorbeeld door het citeren van ooggetuigen in kranten.

De centrale plaats die feiten nu innemen in wetenschappelijke kennis stamt dus uit de zeventiende eeuw. Bovendien laat onderzoek zien dat de sociale context invloed heeft op het tot stand komen van die feiten: menselijke samenwerking en wetenschappelijke procedures gaan hand in hand.

Objectiviteit

Ook de inhoud van het begrip 'objectiviteit' veranderde door de tijd heen. Tegelijkertijd verschoven de opvattingen over hoe wetenschappers dan met de juiste methoden tot dit soort kennis konden komen. De oorsprong van de moderne notie van objectiviteit ligt halverwege de negentiende eeuw, maar wetenschapshistorici Lorraine Daston en Peter Galison hebben laten zien dat de precieze methoden die zouden leiden tot objectieve kennis ook in die eeuw verschilden. Zij bestudeerden afbeeldingen van planten en meteorologische fenomenen in wetenschappelijke atlassen en concludeerden dat wetenschappers in de achttiende en vroege negentiende eeuw planten 'natuurgetrouw' weergaven: een afbeelding van een plant moest bijvoorbeeld een weergave van een bepaalde plantensoort als perfect 'type' zijn, niet zozeer een accurate afbeelding van een individuele plant met specifieke afwijkingen van dit ideaal. Rond 1850 verschoof het doel naar 'mecha-

nische objectiviteit': een individuele plant werd met al zijn details getekend of gefotografeerd om de natuur weer te geven. De subjectiviteit van de beschouwer moest worden uitgesloten. En rond 1900 verwees objectiviteit naar een 'geschoold oordeel': een gedegen training zou een expert objectief maken. Een atlas werd objectief dankzij visuele data van natuurverschijnselen, gegenereerd door instrumenten maar persoonlijk door de wetenschapper geretoucheerd op basis van zijn kennis. Kortom: de betekenis van objectiviteit verandert door de tijd heen.

Feministische kritiek

Naast wetenschapshistorici hebben vooral feministische wetenschapsfilosofen kritisch gekeken naar wat nu eigenlijk als (wetenschappelijke) kennis geldt. Vanaf het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam de zogenaamde standpunttheorie op. Feministische wetenschapsfilosofen bouwden hierbij voort op de marxistische stelling dat kennis gegrond in ervaringen van de proletarische arbeidersklasse, ofwel diegenen die lijden onder kapitalistische uitbuiting, andere én betere kennis was dan die van de heersende klasse van kapitalisten die geen idee hadden van hoe het er in de fabrieken precies aan toe ging. Volgens deze redenering zouden vrouwen ook beter doorzien hoe een patriarchale samenleving werkt dan de mannelijke overheersers zelf. Het idee dat wetenschappelijke kennis neutraal en objectief was (in de zin van losgekoppeld van de persoon van de wetenschapper, waardenvrij en apolitiek) werd hier omgekeerd: onderzoek zou juist beter en objectiever worden door het incorporeren van bepaalde standpunten en ervaringen die voorheen waren uitgesloten.

Literatuur

- Daston, L. en Galison, P. (2010) *Objectivity*. New York: Zone books
- Harding, S. (1986) *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press
- Latour, B. (2004) 'Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern', *Critical Inquiry* 30:2 225-248
- Shapiro, B. (2000) *A Culture of Fact: England, 1550-1720* Ithaca: Cornell University Press
- Shapin, S. en Schaffer, S. (1985) *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*. Princeton University Press
- Shapin, S. (1994) *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago University Press

Losse schroeven

De laatste decennia zijn (feministische) wetenschapsfilosofen, -historici en -sociologen die de sociale context rond wetenschappelijk onderzoek kritisch tegen het licht hielden, ervan beschuldigd het vertrouwen in feiten en objectieve kennis op losse schroeven te zetten. Die beschuldigingen zijn vaak onterecht, omdat deze denkers simpelweg willen aantonen hoe kennis tot stand komt en hoe dit verbonden is met machtsverhoudingen. Zo liet de Franse filosoof en wetenschapsantropoloog Bruno Latour zien dat kennis wordt gevormd door sociale instituties en interactie, en niet zozeer het resultaat is van neutrale metingen met instrumenten in een laboratorium. Aan wat uiteindelijk als 'feit' terechtkwam in een academisch tijdschriftartikel bleek een lang proces van discussie vooraf te zijn gegaan, waarbij gezinsvanzelfsprekend was welke gegevens het feit vormden. En juist Latours nadruk op 'het ontbreken van wetenschappelijke zekerheid' zag hij misbruikt worden door Republikeinse strategen in de VS die klimaatverandering ontkennen. Ironisch genoeg is het plaatsen van de wetenschap in een sociale context, en de kritiek op de verwevenheid van wetenschap en macht met als doel om kennis democratischer te maken, contraproductief geworden. X

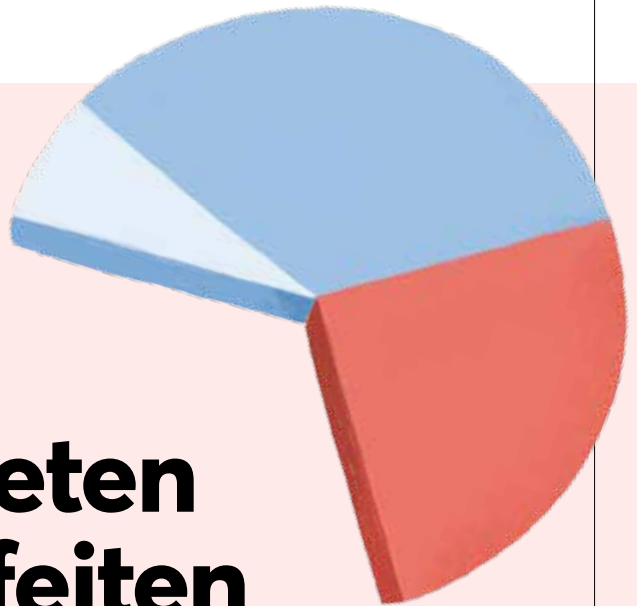
Moeten de feiten wel worden gered?

Het beroep op feiten is in de praktijk vaak een slinkse manier om anderen te intimideren en het zwijgen op te leggen. Voor het herstel van onderling vertrouwen in politiek en samenleving hebben we dan ook niet meer feiten nodig, maar juist meer bereidheid om te erkennen dat de ander ook (voor een deel) gelijk kan hebben. Democratie is immers niet het organiseren van waarheid, maar van twijfel.

door **DICK PELS**

-Dick Pels is publicist en was van 2010 tot 2013 directeur van Wetenschappelijk Bureau Groenlinks.

— Als je geen spoor van twijfel kent, heb je geen behoefte aan tegenwerpingen of democratisch debat

22

DE HELING • NR 3 2020

De corona-optimist: “Deze pandemie is een *reality check* zonder weerga! Wie kan de ernst ervan ontkennen? Corona maakt ons allemaal tot realisten. Eindelijk hebben we wat meer vertrouwen in de wetenschap, deskundigen, feiten en cijfers. *So much for post-truth* en de feitenvrije politiek!”

De corona-realist: “Oh werkelijk? En al die mensen dan die ‘vals alarm!’ roepen, die geloven dat corona niet erger is dan de gewone griep, dat Rutte liegt, het RIVM pseudowetenschap bedrijft en dat de overheid de pandemie misbruikt om ons een dictatuur in te rommelen? En al die autoritaire leiders die de feiten ontkennen, hun medische adviseurs ontslaan en geloven in bleekwater, bidprentjes of wodka? Waarom tieren de complottheorieën (QAnon, 5G, anti-vaxxers, Viruswaarheid) weliger dan ooit?”

Vat vol paradoxen

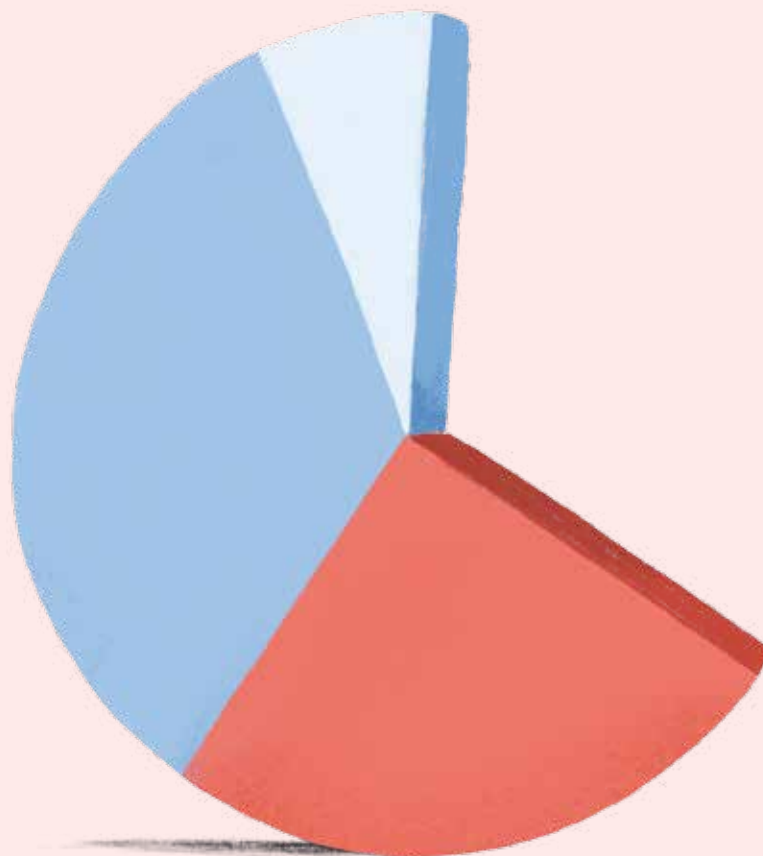
Is Covid-19 een feit? Dat lijkt een idiote vraag, maar als we even nadenken blijkt de coronacrisis een vat vol paradoxen te zijn. Het valt inderdaad moeilijk te ontkennen (hoewel sommigen dat blijven doen) dat we worden geconfronteerd met iets groots en gevaarlijks. Met een term van de Franse filosoof Bruno Latour: het virus is een machtige actor, die ons nare dingen aandoet. Als we het gevaar bagatelliseren en weigeren te luisteren naar medische experts, haalt het virus ons in en gaan we eraan dood. De cijfers over massasterfte, de waarschuwingen over overbelasting van de IC's, de beelden van koelwagens voor de ziekenhuizen in New York en van massagraven in de rode aarde van São Paulo: wie vindt die bewijzen niet overtuigend?

Als de regering-Johnson niet zo lang had gearzeld met de lockdown,

had zij de helft (20.000!) van het huidige aantal coronadoden kunnen voorkomen, aldus de Britse epidemioloog Ferguson. Overal blijkt het virus opnieuw op te laaien als de regels te snel worden versoepeld en laksheid intreedt. De moeite die ontkenners doen om de doden- en besmettingscijfers te bagatelliseren, zegt al genoeg: blijkbaar dringen deze feiten zich zo heftig op dat ze uit alle macht moeten worden onderdrukt. In dit opzicht heeft het virus een dwingende realiteit.

Niettemin blijven de contouren ervan onscherp, is nog steeds onduidelijk waar het vandaan komt, is het

tasten naar effectieve remedies, en steggelen we over de sociale en economische gevolgen. Daarin verschilt Covid-19 niet wezenlijk van abstractere fenomenen als de klimaatopwarming (die wél steeds scherpere contouren krijgt) of de komende economische crisis. Existentiële risico's als deze moeten nog steeds (wetenschappelijk) worden gerepresenteerd, zij ontkomen niet aan interpretatie en constructie. Tegelijkertijd blijkt dat de wetenschap niet met één mond spreekt, zoals de debatten over mondkapjes, aerosolen, hydrochloroquine, schoolsluitingen en de afweging tussen gezondheidsschade en

economische schade uitvoerig laten zien. Landen voeren sterk uiteenlopende corona-strategieën, ofschoon ze zich stuk voor stuk beroepen op hun medisch-wetenschappelijke teams. Dat gaat van vroege en strenge quarantaines (Nieuw-Zeeland, Zuid-Korea) via 'intelligente' lockdowns (Nederland) en experimenten met *herd immunity* (Zweden) tot en met struisvogelpolitiek, verlate reacties en zwalkend beleid (VS, VK, Brazilië, Rusland, Iran).

Vandaar de paradox: de corona-pandemie is een gegeven dat zich keihard opdringt (zoals een orkaan of een kernramp) maar dat niettemin

verschillend kan en moet worden geïnterpreteerd. Het is een feit, maar ook een onzeker feit. Covid-19 'spreekt niet voor zich'. Het virus heeft net als andere feiten en actoren *woordvoerders* nodig die zeggen wat het wil en wat het doet.

Onzekerheid troef of dwingende waarheid?

Hier openbaart zich meteen een belangrijke asymmetrie tussen de houding van de mainstream wetenschap en democratische politiek en die van de populistische ontkeners. Terwijl de eersten erkennen dat ook inzake corona onzekerheid troef is en

controverse onontkoombaar, claimen de laatsten een enkelvoudige, absolute, dwingende waarheid. Premier Rutte waarschuwt dat 'de cijfers er niet om liegen', maar benadrukt ook dat zijn regering 'met 50 procent kennis 100 procent van de beslissingen moet nemen'. Realisme stoelt hier niet op zekerheid maar juist op een besef van *onzekerheid*. Democratische leiders lijken het voordeel van de twijfel en het debat te waarderen, en worden daarin gesterkt door de wanprestaties van arrogante leiders, die niet luisteren naar hun medische experts (of die 'alternatieve' experts benoemen die hun 'alternatieve' feiten onderschrijven).

Een sprekend voorbeeld van dit mentaliteitsverschil levert de recente uitspraak van de voorzieningenrechter ten nadele van de actiegroep Viruswaarheid (eerder Viruswaanzin – de naamsverandering zelf spreekt al boekdelen). Terwijl zij pretendeert te weten wat de enig juiste aanpak is, siert het de staat, aldus de rechter, dat hij erkent niet 100 procent zeker te weten of de gekozen aanpak achteraf de beste zal blijken. De staat stelt simpelweg keuzes te maken op basis van gedegen deskundige voorlichting, daarbij rekening houdend met alle (ook economische) belangen en met diverse onderzoeken rondom het virus'. Viruswaarheid meent daarentegen de waarheid in pacht te hebben, net als collega-populisten als Wilders ("De waarheid ligt niet in het midden maar aan onze kant, wen er maar aan") en Baudet ("Mijn meningen zijn feiten").

We stuiten hier op een van de meest basale scheidslijnen tussen (groepen) mensen, die even belangrijk is als religieuze, sociaaleconomische, politieke, etnische of nationale (en deze dwars doorsnijdt): die tussen absolutisten en pluralisten. →

— Is het mogelijk om 'alternatieve feiten' serieuzer te nemen, meer ruimte laten voor het bestaan ervan?

24

DE HELING • NR 3 2020

Democratie is de organisatie van onzekerheid, van matiging en *checks and balances*, niet van het gelijk van de 'stem van het volk' of (wat op hetzelfde neerkomt) dat van de autoritaire volkstribuun. Als je geen spoor van twijfel kent, heb je geen behoefte aan tegenwerpingen of democratisch debat. Het gaat om het gevoel, en 'gevoelens liegen niet'. *Mut zur Wahrheit* is een bekende slogan van het rechtspopulistische Alternative für Deutschland. "Truth Matters", zeggen de Flat-Earthers en alle andere complotdenkers.

Leven we in het tijdperk van de post-waarheid? Was het maar waar! De Waarheden met een hoofdletter vliegen ons om de oren. *Truthiness* -de expressie van gevoelens en meningen als harde feiten- is alomtegenwoordig. Wie het hardst schreeuwt, krijgt gelijk. Vaak zijn het niet meer dan losse beweringen ('Hoax!', 'Rigged!', 'Fake News!') die worden 'waargemaakt' door de maximale herhaling ervan via de nieuwe media. Dit nonchalante absolutisme wordt vaak verpakt in valse ironie, hondenfluitjes en een pose van vermoorde onschuld.

Feitenvrij absolutisme

Moeten de feiten worden gered van dit 'feitenvrije' absolutisme? Voordat we terugvallen in deze klassieke verlichtingsreflex, moeten we eerst vaststellen dat *alle* strijdende partijen zich op 'de feiten' menen te kunnen beroepen. Verwijten van 'leugens' en 'nepnieuws' gaan over en weer, van Trump richting mainstream media en vice versa, en van Viruswaarheid richting het RIVM en omgekeerd. 'Fakten statt Fakes' is het motto van een speciaal nummer van het AfD-blad *Compact* over de coronacrisis: "Warum sagen Sie nicht die Wahrheit, Frau Merkel?" Gegeven die jijk-

logica is het iets te gemakkelijk om de bekende formule van de Amerikaanse senator Daniël Moynihan maar weer eens te herhalen dat 'iedereen recht heeft op zijn mening, maar niet op zijn feiten'.

Het is daarom prikkelend om nog eens te kijken naar de geboortescène van de 'alternatieve feiten': de beruchte verdediging door Trumps voormalige spindoctor KellyAnne Conway van de uitspraken van perschef Sean Spicer over de aantallen aanwezigen bij Trumps inaugurele rede. Volgens Spicer was dit "the largest audience to ever witness an inauguration – period – both in person and around the globe". Maar volgens vele commentatoren 'spraken de feiten dit tegen', zoals bewezen geacht door luchtopnamen van de National Mall en Washingtonse openbaar vervoersstatistieken. De dag erop interviewde CNN Conway, die zich onsterfelijk maakte door te beweren dat de president en zijn perschef 'alternatieve feiten' hadden gehanteerd.

De interviewer en vele anderen

sabelden deze vervolgens verontwaardigd neer als evidente leugens en onwaarheden. Conway sprak later van 'alternatieve informatie' en meende dat dergelijke publieksaantallen onmogelijk met zekerheid kunnen worden vastgesteld. In een radio-interview van februari 2018 stelde zij dat professionele fact-checkers doorgaans politieke *liberals* zijn die selectief te werk gaan, terwijl "Americans are their own fact-checkers. People know, they have their own facts and figures, in terms of meaning which facts and figures are important to them". Dus volgens haar hebben 'de mensen' wel degelijk recht op hun eigen feiten.

Het is wederom verleidelijk om hier een tegenstelling te zien tussen (onze) goede, feitengeladen en (hun) slechte, feitenvrije politiek. Maar het gaat hier eerder om een tegengestelde opvatting over wat feiten zijn en wat zij doen. Het belangrijkste in Spicers bewering is niet zozeer de inhoud ervan (we kennen Trumps kinderachtige wil om in alles de grootste, beste etc. te zijn), maar het

stopwoordje *'period'*: een letterlijke discussiestopper. Conways 'alternatieve feiten' moesten dienen als bouwstenen van een verhaal waaraan niet kon en mocht worden getwijfeld. Maar komt de *knee-jerk*-reactie van de CNN-interviewer daar niet dicht bij in de buurt? Heeft het traditionele beroep op de objectieve feiten (die 'voor zich spreken') ook niet veel weg van een discussiestopper?

Misschien is het vloeken in de kerk (dat doe ik overigens graag), maar is het mogelijk om 'alternatieve feiten' serieuzer te nemen, meer ruimte laten voor het bestaan ervan? Want eigenlijk staan zij voor alternatieve waarheden, voor werelden die niet langer in contact staan met de onze. Zij staan voor het afkalven van onderling vertrouwen en van een basis van gemeenschappelijkheid; voor het (versoberende, misschien tragische) besef van de diepte van de kloven waardoor mensen worden gescheiden, die niet eenvoudig met rationele middelen te overbruggen zijn.

Volumeknop

Dat betekent dat we beter ons best moeten doen om andersdenkenden van ons gelijk te overtuigen, zonder ons te beroepen op dooddoeners zoals 'de feiten spreken voor zich'. Nee: *wij spreken voor onszelf!* 'Het is een feit dat...' is vaak niet meer dan een epistemologisch schouderklopje, een verheffing van stem, een draai aan de volumeknop. De rede, de wetenschap of de feiten dwingen niet; het zijn altijd mensen die andere mensen dwingen. 'Harde' gegevens worden altijd 'gegeven' door mensen die er meteen een hard verhaal bij vertellen. Het beroep op de feiten is daardoor vaak een slinkse manier om anderen te intimideren en het zwijgen op te leggen. En laat dat nou

precies zijn wat populistten met hun 'alternatieve feiten' beogen te doen.

Feiten zijn eerder 'korte verhalen', die passen in grotere verhalen, die op hun beurt altijd normatief en politiek geladen zijn. Het zijn geen 'dingen' die een betoog in beton gieten, maar een ander soort argumenten. Ze spreken nooit voor zich, maar hebben altijd woordvoerders nodig die tevens belanghebbenden zijn. Dat betekent dat waarheid en macht, wetenschap en politiek, feiten en waarden veel nauwer verwant zijn dan vaak wordt gedacht.

Is dat erg? Welnee, er is wel degelijk leven na de waarheid. In de strijd tegen het nieuwe absolutisme is de postmoderne waarheidskritiek relevanter dan ooit. In plaats van te klagen over de *post-truth society*, kunnen we beter een eigen democratisch-pluralistische versie van *post-truth* formuleren en verdedigen. We kunnen op vele manieren naar de werkelijkheid kijken, en moeten daarom zoveel mogelijk verschillende perspectieven verzamelen en met elkaar in verbinding brengen. Zoals Nietzsche schreef: "...hoe meer affecten we over een zaak aan het woord laten, hoe meer ogen, verschillende ogen, we voor dezelfde zaak weten te gebruiken, des te vollediger zal ons "begrip" van deze zaak, onze "objectiviteit" zijn".

Voor de absolutisten is echter eenoog koning. Tegenover hun 'alternatieve feiten' moeten wij de onze beter bewapenen, politieke kracht bijzetten, want ze spreken niet voor zich. In plaats van ons te laten dragen door de waarheid (met een grote of kleine letter), moeten we feller opkomen voor onze waarden: eerlijkheid, pluralisme, generositeit, bereidheid tot zelfkritiek.

Als we erkennen dat de waarheid altijd precair is en nooit absoluut,

wordt *waarachtigheid* van cruciale betekenis voor de onderlinge communicatie en het vertrouwen in elkaar. Waarachtigheid gaat zowel over nauwkeurigheid (denk aan de coronacijfers!) als over eerlijkheid (dat je meent wat je zegt). Het veronderstelt een besef van onzekerheid: de bereidheid om te erkennen dat de ander ook (voor een deel) gelijk kan hebben. Dat is niet alleen een deugd van individuele burgers, maar ook een deugd die moet worden verankerd in het democratische systeem. Want democratie is niet de organisatie van de waarheid, maar eerder de organisatie van de twijfel. X

Literatuur

Gescinska, A. (2020) *Kinderen van Apate. Over leugens en waarachtigheid*. Amsterdam: Stichting Maand van de Filosofie

Nietzsche, F. (2000) *De genealogie van de moraal*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers [1887]

Pels, D. *Feiten zijn niet heilig*. Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, 26 maart 2012

Pels, D. *Iserlezen na de waarheid?* De Groene Amsterdammer, 5 december 2019

Williams, B. (2002) *Truth and Truthfulness. An essay in Genealogy*. Princeton: Princeton University Press

Journalistiek
als wapen
tegen des-
informatie

Red de feiten, versterk de vrije pers

Feiten zijn onmisbaar voor een democratisch politiek debat. Sociale media verlagen de drempel voor burgers om zich in dit debat te mengen, maar zijn ook kampioen in het verspreiden van desinformatie – en bedreigen daarmee de positie van feiten. Overheden moeten de grote platforms dan ook nadrukkelijker aanspreken op hun verantwoordelijkheid voor een open, eerlijk en op feiten gebaseerd politiek debat. Daarbij hoort ook een herwaardering van een traditionele steunpilaar van de democratie: de vrije pers.

door KATHALIJNE BUITENWEG & RICHARD WOUTERS

Sociale media spelen een steeds grotere rol in de politiek. Volgens de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) is er zelfs een nieuwe periode aangebroken in onze representatieve democratie: de publieksdemocratie maakt plaats voor de platformdemocratie. In de publieksdemocratie vindt de democratische gedachtewisseling vooral plaats in de traditionele media, met burgers in de rol van publiek. In de platformdemocratie wordt de gedachtewisseling overwegend gevoerd op digitale platforms. De drempel voor toegang tot en verspreiding van informatie ligt veel lager dan voorheen. Een toenemend aantal burgers kan zelf deelnemen aan het debat. Zij hebben de massamedia of politieke partijen niet meer nodig om andere burgers te bereiken en zich te organiseren. Maar wat ook toeneemt, zijn de mogelijkheden om mensen bewust op het verkeerde been te zetten met desinformatie: opzettelijk valse weergaven van de werkelijkheid, vaak met politieke motieven.

Bij het woord 'desinformatie' denken velen vrijwel direct aan Donald Trump. De Amerikaanse president grossiert in desinformatie. Sinds zijn aantreden heeft hij meer dan 3700 onjuiste of misleidende berichten geplaatst op Twitter, voor

politiek gewin in eigen land. Maar er zijn ook overheden, die van Rusland en China voorop, die desinformatie in andere landen verspreiden om daar het publieke debat, verkiezingen of de rechtsgang te manipuleren. Ook Nederland is een doelwit, zo merkt onze inlichtingendienst. “De AIVD constateert dat er sprake is van voortdurende (online) beïnvloedingsactiviteiten op sociale media vanuit Rusland”, schreef minister Kajsa Ollongren van Binnenlandse Zaken in 2019 aan de Tweede Kamer. “Een van de onderwerpen waarover doelbewust desinformatie verspreid wordt is MH17.”

Ook winstbejag kan een drijfveer zijn voor de verspreiding van desinformatie. Hoe langer de sociale media ons aan ons beeldscherm gekluisterd weten te houden, hoe meer ze verdienen aan advertenties. Hun algoritmen belonen daarom extreme opvattingen, die de aandacht langer vasthouden, met een groter bereik. Handelaren in desinformatie spelen daar handig op in. Met opzienbarende koppen in sociale mediaberichten lokken zij mensen naar websites en YouTubekanalen vol pulpnieuws en complottheorieën, bijvoorbeeld over het coronavirus. Ook de desinformatiehandelaren lopen binnen dankzij de advertenties die zij bij de teksten en video's laten plaatsen. Die advertenties zijn niet zelden afkomstig van respectabele bedrijven die niet in de gaten hebben wiens kas zij spekken.

Politieke en commerciële desinformatie wordt vaak versterkt door de inzet van bots. Deze geautomatiseerde accounts verhogen het aantal volgers van een account en het aantal interacties met diens berichten. Daardoor krijgen deze berichten een groter bereik op sociale media. In juni 2017 was maar liefst een kwart van

de Twitterberichten over het klimaat afkomstig van bots, zo blijkt uit Amerikaans onderzoek. Het overgrote deel van deze (re)tweets ontkende de realiteit van klimaatverandering.

'Echt' nieuws

Journalisten ontkrachten de desinformatie van liegende politici, trollen en bots. Helaas bereikt het 'echte' nieuws, uit journalistieke bronnen, niet iedereen even goed. Weliswaar betrekken de meeste Nederlanders hun nieuws nog van kranten en televisiezenders, maar voor een kwart van de Nederlandse jongeren vormen sociale media en blogs al de belangrijkste nieuwsbron.

Verspreiders van desinformatie weten maar al te goed dat de pers hun grootste tegenstander is. Niet voor niets beschuldigt president Trump de 'lamestream media' voortdurend van *fake news*. De echte bedenkers van nepnieuws en complottheorieën zijn erop uit om het vertrouwen van burgers in professionele nieuwsmedia te ondermijnen - net als het vertrouwen in andere instituties die de waarheid hoeden, zoals wetenschap, onderwijs en de rechterlijke macht. Als ze daarin slagen, zijn we ver van huis. Een democratie kan niet zonder gedeelde feiten. In de woorden van de Amerikaanse historicus Timothy Snyder:

"Wie afstand doet van de feiten, doet afstand van de vrijheid. Als er niets waar is, kan niemand kritiek op de macht uitoefenen omdat daarvoor geen basis is. Als er niets waar is, wordt alles spektakel. De grootste portemonnee betaalt voor het meest verblindende licht."

—Kathalijne Buitenweg is Tweede Kamerlid voor GroenLinks en voorzitter van de tijdelijke commissie Digitale Toekomst.
—Richard Wouters is medewerker van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

— Sociale mediagebruikers die desinformatie gezien hebben, moeten ook de factcheck te zien krijgen

Mensen verblinden, dat is precies de politieke strategie van Trump. In mei 2020 lag hij onder vuur vanwege zijn aanpak van de coronacrisis. Het Amerikaanse volk, zorgverleners voorop, snakte naar beschermingsmaterialen. Trump had hen aangeraden om het virus te verslaan door een desinfectiemiddel te injecteren. Plots begon de president te twitteren over *Obamagate*. Wat dat schandaal behelst, is tot op de dag van vandaag onduidelijk. Trump was daarover bewust vaag. Maar omdat de media zich verplicht voelden om over dit feitenvrije nieuwsfeit te berichten, slaagde

Trump erin de aandacht af te leiden van zijn falend leiderschap in de coronacrisis.

Natuurlijk zijn feiten soms omstreden. Journalisten, wetenschappers, rechters en ook onze kinderen op school leren om feiten kritisch te onderzoeken. Maar daarbij gelden wel belangrijke spelregels. Zoals: wie andermans feiten bekritiseert, moet zijn argumenten onderbouwen. En andersom: wie zich beroept op feiten, moet bereid zijn zich te laten corrigeren. Zo ontstaan gedeelde feiten. De waarheid komt tot stand in dialoog.

Fact-free politics

Ook in de politiek doen feiten ertoe. Naast waarden, emoties en visies vormen zij een onmisbaar element in elk politiek discours of debat. Zonder gedeelde feiten wordt het lastig om te redetwisten over de zaken waarover we wél van mening verschillen, laat staan om compromissen te sluiten. Alle politiek wordt dan retoriek. *Fact-free politics* en desinformatie hebben een uitwerking op kiezers. Een groeiend deel van hen wordt cynisch, gaat liegende politici normaal vinden of zelfs bewonderen omdat ze met hun leugens weg weten te komen. Dat zien we nu al gebeuren bij de achterban van Trump. Daarmee dreigt de geschiedenis zich te herhalen. Over Hitler en Stalin schreef filosoof Hannah Arendt:

"De totalitaire leiders van de massa's baseerden hun propaganda op de correcte psychologische veronderstelling dat je mensen de meest fantastische verklaringen kon laten geloven op de ene dag, en er dan op kon vertrouwen dat ze de volgende dag hun toevlucht zouden nemen tot cynisme als je ze onbetwistbaar bewijs van de valsheid van die verklaringen zou voorleggen. In plaats van hun leiders die hen hadden belogen de rug toe te keren, zou de massa protesteren dat ze al die tijd al wisten dat de verklaringen onjuist waren en ze zouden hun leiders bewonderen voor hun superieure tactische slimheid."

Arendt publiceerde deze vlijmscherpe analyse in 1951. Sindsdien zijn de mogelijkheden om desinformatie te verspreiden enorm gegroeid, mede dankzij kunstmatige intelligentie. *President Trump is a total and complete dipshit*, dat kun je oud-president Obama laten zeggen in een video die niet van echt te onderscheiden valt. De kijker herkent Obama, hoort zijn stem en ziet hoe zijn lippen synchroon bewegen met zijn woorden. Filmmaker Jordan Peele maakte deze *deepfake* in 2018, om te waarschuwen voor het gevaar van gemanipuleerde video's. Elke whizzkid kan het hem nadoen. Wat als bots en trollen de sociale media overspoelen met een *deepfake* waarin Trump of Poetin een nucleaire aanval aankondigt?

Gedeelde feiten

Het goede nieuws is dat we niet machteloos staan tegenover desinformatie. Hier ligt een belangrijke taak voor de sociale mediaplatforms zelf en voor overheden, maar laten we beginnen bij onszelf, de gebruikers. Als we opzienbarend nieuws tegenkomen op sociale media, doen we er goed aan om de betrouwbaarheid te controleren voordat we het gretig gaan delen. Bijvoorbeeld met de HALT-methode: 1. Ho 2. Analyseer de feiten 3. Lokaliseer de bron en 4. Traceer de originele context. Laten we niet te gauw denken dat we immuun zijn voor desinformatie. Velen van ons hebben deze uitspraak van Trump wel eens gelezen, die zo goed past bij zijn karakter:

"Als ik me ooit kandidaat zou stellen, dan als Republikein. Zij zijn de domste groep kiezers in het land. Als ik lieg, slikken ze het nog. Ik wed dat ik enorm zou scoren."

HALT! Deze uitspraak blijkt nep. Trump heeft dit nooit gezegd.

We vinden het nepcitaat van Trump zonder moeite terug op Facebook. In veel gevallen ontbreekt de waarschuwing die erbij hoort: "Valse informatie. Gecontroleerd door onafhankelijke factcheckers." Het voorbeeld laat zien dat de sociale media nog een lange weg te gaan hebben richting een verantwoordelijke rol in de platformdemocratie. Onder publieke druk hebben zij in de afgelopen jaren wel een paar goede stappen gezet bij het bestrijden van desinformatie. Zo brengt YouTube journalistiek nieuws vaker onder de aandacht van gebruikers. Het platform heeft in drie landen factcheckers ingeschakeld. Ook Twitter en Facebook huren factcheckers in om desinformatie tegen te gaan. Anders dan Twitter weigert Facebook om links naar factchecks te plaatsen bij berichten van politici en partijen. Wel verwijderde Facebook onlangs voor het eerst een bericht van Trump, omdat het schadelijke desinformatie bevatte over het coronavirus. Accounts die meermaals desinformatie verspreiden, worden door Facebook gestraft met een kleiner bereik.

Nepnieuws is sensationeler dan factchecks. In 2017 werden vijftig grootste *hoaxes* op Facebook dan ook tweehonderd maal vaker gedeeld of van commentaar voorzien dan de factchecks die erop volgden. Er is sprake van een zelfversterkend effect, want berichten die veel reacties →

Literatuur

Arendt, H. (1951) *The origins of totalitarianism*. New York: Schocken

Heymans, R. *'Zelfcoronaberichten checken? Gebruik HALT'*; nieuwscheckers.nl, 6 maart 2020. <https://nieuwscheckers.nl/nieuwscheckers/zelf-coronaberichten-checken-gebruik-halt/>

Raad voor het Openbaar Bestuur (2019) *Zoeken naar*

waarheid. Overwaarheidsvinding in de democratie in het digitale tijdperk. Den Haag

Snyder, T. (2017) *Oer-Tirannie*. Amsterdam: Ambo Anthos

oproepen, worden aan meer gebruikers getoond. Het streven van de platforms om desinformatie tegen te gaan wordt dus ondergraven door hun eigen algoritmen. Die zijn, zoals we zagen, ingesteld op het vasthouden van onze aandacht, teneinde de advertentie-inkomsten te maximaliseren.

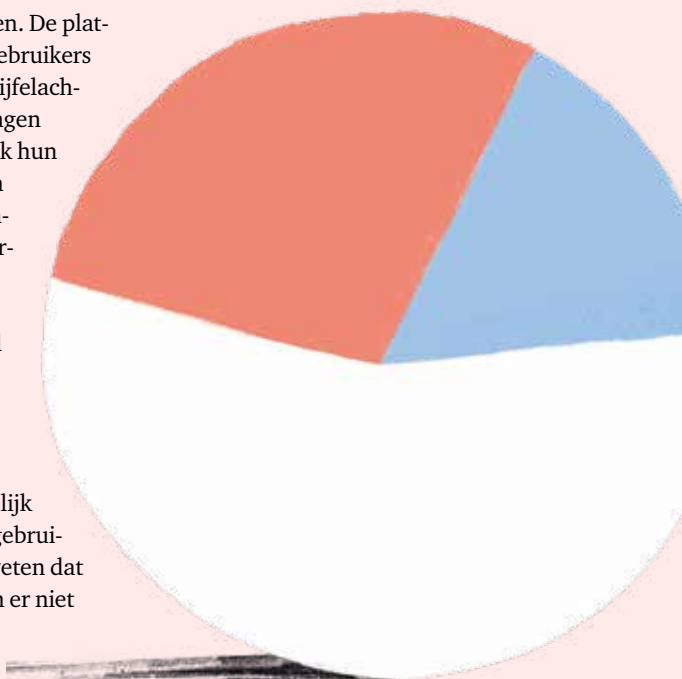
Wetgeving

Een kip met gouden eieren zet zichzelf niet snel op dieet. Daarom denken wij dat de politiek niet ontkomt aan wetgeving tegen desinformatie op sociale media. Eén eenvoudige regel zou al helpen: sociale mediagebruikers die desinformatie gezien hebben, moeten ook de factcheck te zien krijgen. Deze regel, voorgesteld door de actiegroep Avaaz, corrigeert de algoritmen: waarheidsvinding gaat boven commercie. De regel brengt met zich mee dat sociale mediaplatforms voldoende onafhankelijke factcheckers dienen in te schakelen om desinformatie tijdig te ontkrachten. De platforms moeten het voor gebruikers eenvoudig maken om twijfelachtige berichten voor te dragen voor een feitencheck. Ook hun eigen algoritmen moeten actief speuren naar desinformatie, inclusief gevaarlijke *deepfakes*.

Deze aanpak houdt het *safe harbour*-beginsel uit de Europese wetgeving voor digitale dienstverlening overeind. Volgens dit beginsel zijn platforms niet aansprakelijk voor de inhoud die hun gebruikers plaatsen, tenzij ze weten dat deze inhoud illegaal is en er niet

'prompt' tegen optreden. Daardoor wordt de vrijheid van meningsuiting beschermd: zonder *safe harbour* zouden platforms alle berichten van hun gebruikers vooraf moeten controleren. De regel die wij voorstellen, verplicht de platforms om naast illegale inhoud, zoals racistische haatzaaijerij, ook desinformatie aan te pakken – zonder voorafgaande censuur. Het inschakelen van onafhankelijke factcheckers, zoals journalisten of universitaire onderzoekers, voorkomt dat het platform zelf of de politiek gaat bepalen wat wel en niet desinformatie is. Het plaatsen van factchecks bij onware of misleidende berichten, gekoppeld aan het verminderen van het bereik van accounts – waaronder bots – die recidiveren in desinformatie, is beter te verenigen met de vrijheid van meningsuiting dan het verwijderen van berichten die desinformatie bevatten.

De Europese Commissie werkt op

— We moeten in Nederland gaan nadenken over permanente subsidies voor de vrije pers, zoals andere democratische landen die kennen

dit moment aan een *Digital Services Act* die de regels voor digitale platforms bij de tijd moet brengen. Dat biedt een kans om desinformatie beter aan te pakken.

Sterkere journalistiek

Wetgeving voor de platformdemocratie is niet compleet zonder maatregelen om journalistieke media te versterken – zowel hun bestaansmiddelen als hun bereik in de digitale wereld. Journalistiek nieuws helpt tegen polarisatie, filterbubbels, manipulatie en desinformatie. Journalisten brengen nuance aan, prikken leugens door en attenderen ons op feiten en meningen die anderen voor ons verborgen willen houden. Dat vloeit voort uit hun beroepsethiek. Een goede journalist is waarheidsgetrouw en onpartijdig, verifieert feiten, gebruikt meerdere bronnen, pleegt wederhoor en rectificeert zijn of haar vergissingen. Veel redacties hebben een statuut dat hun onafhankelijkheid garandeert en laten de zorgvuldigheid van hun werk toetsen door een onafhankelijke klachteninstantie – in Nederland is dat de Raad voor de Journalistiek.

We kennen in Nederland gelukkig nog een sterk en divers mediaveld. Daarvan is de publieke omroep een belangrijk onderdeel, zo constateert de ROB:

"De publieke omroep brengt de grote diversiteit aan opinies in Nederland in beeld en geeft via radio, tv en internet ruimte voor ontmoeting en dialoog."

Het is niet toevallig dat een radicaal-rechtse partij als Forum voor Demo-

cratie de sloophamer wil loslaten op de publieke omroep.

Volgens de Mediawet moeten omroeporganisaties een redactiestatuut hebben dat zowel hun onafhankelijkheid als de journalistieke ethiek waarborgt. Toen commerciële omroepen hun intrede deden, besloten regering en parlement dat ook deze over een redactiestatuut moeten beschikken. Nu sociale media voor een deel van de Nederlanders de voornaamste nieuwsbron vormen, ligt het voor de hand om ook deze platforms – althans de grote, zoals Facebook, Twitter en YouTube – als nieuwsorganisaties te gaan beschouwen. Dat betekent niet dat ze zelf journalistiek moeten gaan bedrijven, maar wel dat nieuws uit een gevarieerde reeks van journalistieke bronnen een gegarandeerde plaats krijgt in de tijdlijn van gebruikers. We zagen dat YouTube er al mee is gestart. Transparantie is hierbij essentieel: de selectie van nieuwsberichten moet inzichtelijk zijn, net als de lijst met journalistieke bronnen die een platform hanteert. De toegankelijke nieuwsvideo's die de publieke omroep publiceert, lenen zich er bij uitstek voor om *gepusht* te worden op sociale media.

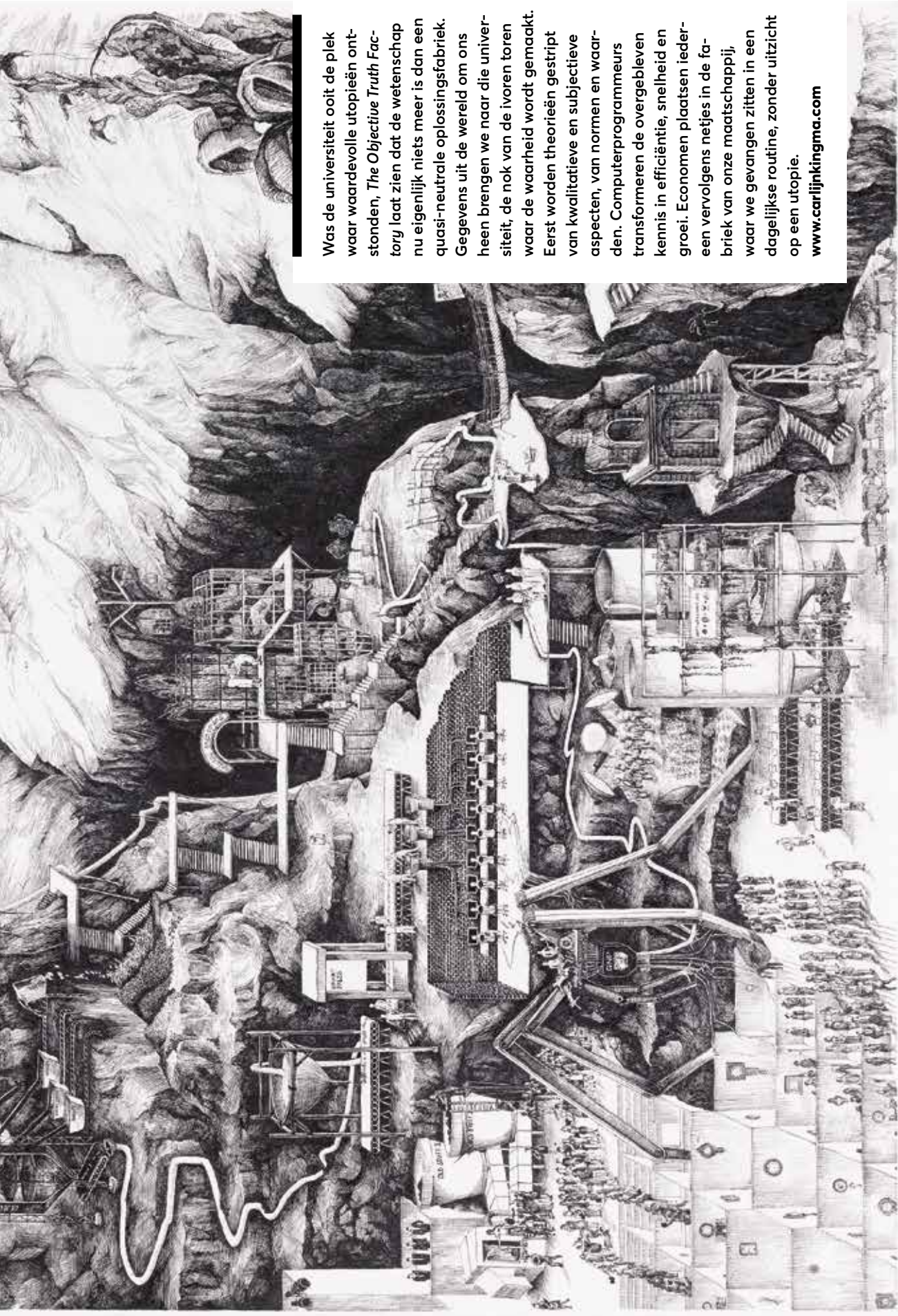
Goede journalistiek, zelfs als deze gratis is op sociale media, moet wel ergens van betaald worden. Een verbod op het gebruik van onze persoonsgegevens voor sterk gepersonaliseerde advertenties op sociale media zou al helpen. Zo'n verbod op *micro-targeting* zou niet alleen onze privacy en autonomie beschermen, maar ook zorgen voor een eerlijker speelveld tussen sociale mediaplatforms en uitgevers van nieuwsmedia in de strijd om adverteerders. We moeten in Nederland ook gaan nadenken over permanente subsidies voor de vrije pers, zoals andere democrati-

sche landen die kennen. In Zweden krijgt de op-één-na-grootste krant in elke regio de meeste subsidie, om een monopolie op het nieuws te voorkomen. In Nederland mogen burgers al blij zijn als er één krant is die de lokale en provinciale politiek verslaat. Natuurlijk moeten de subsidies dan worden verdeeld door onafhankelijke fondsen en moeten zowel kranten, tijdschriften als digitale nieuwsmedia ervoor in aanmerking komen. Ook een ruimhartige financiering van de publieke omroep betaalt zich dubbel en dwars terug, in de vorm van sociale cohesie. Omroeporganisaties dienen ruim baan te krijgen om een online publiek te bereiken – niet alleen via Facebook en consorten, maar ook via nieuwe, niet-commerciële platforms, zoals de coalitie Public Spaces nastreeft.

Juist omdat informatie zich zo gemakkelijk verspreidt op het internet, neemt het belang van de vrije pers toe. Dat is de paradox van de platformdemocratie. Een marktplein zonder poortwachters, waar iedereen zijn waar kan uitventen, heeft keurmeesters nodig. Journalisten en factcheckers helpen ons om feiten te onderscheiden van fabels en fabricaties. Daarom is ons tweede advies aan moderne, digivaardige burgers: als je het kunt betalen, neem dan een krantenabonnement. ✕

Met dank aan Thomas Drissen.

Op maandag 5 oktober is Kathalijne Buitenweg een van de sprekers tijdens de masterclass *Nepnieuws & privacyschendingen*, van 19.30 tot 21.30 (online). Meer informatie en aanmelden: <https://wetenschappelijkbureau-groenlinks.nl/agenda/masterclass-5-nepnieuws-privacy-schendingen>

Was de universiteit ooit de plek waar waardevolle utopieën ontstonden, *The Objective Truth Factory* laat zien dat de wetenschap nu eigenlijk niets meer is dan een quasi-neutrale oplossingsfabriek. Gegevens uit de wereld om ons heen brengen we naar die universiteit, de nok van de ivoren toren waar de waarheid wordt gemaakt. Eerst worden theorieën gestript van kwalitatieve en subjectieve aspecten, van normen en waarden. Computerprogrammeurs transformeren de overgebleven kennis in efficiëntie, snelheid en groei. Economen plaatsen iedereen vervolgens netjes in de fabriek van onze maatschappij, waar we gevangen zitten in een dagelijkse routine, zonder uitzicht op een utopie.

www.carlijnkingma.com

Tweede golf

Op vele manieren en op vele plekken in de wereld is dit jaar herdacht dat de Tweede Wereldoorlog 75 jaar geleden ten einde kwam. Op 4 mei op een lege Dam, indrukwekkender dan ooit. Op 15 augustus stonden we in Den Haag stil bij het einde van de oorlog, in Azië. Toen pas was het echt voorbij.

Herdenken van oorlogsleed, stilstaan bij wrede onderdrukking in het verleden: het wordt belangrijker in het leven van de na-oorlogse generatie. De aandacht voor de slinkende groep overlevenden, voor hun verdriet en dat van nabestaanden, groeit - en terecht.

Het worden gelegenheden waarbij aanwezig, fysiek of via een beeldscherm, met elkaar voor korte tijd het 'nooit meer oorlog' durven toestaan in hun voorstellingsvermogen.

De werkelijkheid leert anders. Op 1 augustus publiceerde het Financieele Dagblad een artikel met als kop 'De nieuwe wapenwedloop'. Daarin wordt nauwgezet beschreven hoe de wapenuitgaven wereldwijd stijgen, van China, tot Europa. De moeizame maar succesvolle besprekingen over kernwapenbeheersing van de afgelopen decennia lijken plaats te maken voor grote investeringen in zeer geavanceerde wapens. De retoriek verandert mee. 'Zijn we bestand tegen nieuwe dreigingen?' De onvolprezen Ko Colijn analyseerde op 6 augustus in NRC Handelsblad dat geen akkoord de internationale wapenwedloop lijkt te kunnen intomen. 'Wapenbeheersing is uit, maar o zo nodig', luidt de kop boven zijn artikel. Er dreigt namelijk een tweede golf als het om kernwapeniging gaat, stelt hij vast. Duizenden miljarden euro's worden uitgegeven voor een nieuwe generatie atoomwapens. China haalt in hoog

tempo zijn achterstand in. Op het Plein van de Hemelse Vrede werd tijdens de viering van de zeventigste verjaardag van de republiek de groeiende militaire macht getoond met, tijdens een grootscheepse militaire parade, de onthulling van de Dongfeng 17: een nucleair wapensysteem dat in een halfuur de VS kan bereiken. En in die VS wordt een verkiezingscampagne gevoerd, waarin het vijanddenken de boventoon voert, nationaal en internationaal. Alle grootmachten rammelen met de kettingen.

Straks is het Prinsjesdag met daaropvolgend de algemene en politieke beschouwingen. Dan komen de begrotingen op de politieke agenda, ook die van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie. Ooit waren dit de hoogtepunten van de parlementaire herfst. Ik geef toe: toen was er een massale vredesbeweging. De kwestie of er toch nog een enkel wapen met een kernkop uitgerust mocht worden, vormde een splijtzwam binnen de PvdA in de jaren tachtig van de vorige eeuw.

Duizenden miljarden voor wapens - ik probeer het echt tot me door te laten dringen. Zoals ik op 4 mei tot me door probeer te laten dringen hoe het geweest moet zijn. Hoe ik ook mijn best doe, ik kan die twee dingen niet los van elkaar zien. Wat ik wél weet, is dat ontwapening hoger op de agenda moet. Te beginnen in Nederland. X

CV
ANDRÉE VAN ES
1981 - 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 - 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Gergely Karácsony
 groene burgemeester
 van Boedapest

‘Straf EU-regeringen die de rechtsstaat schenden’

EU-lidstaten die de rechtsstaat schenden, zoals Hongarije, moeten gekort kunnen worden op hun subsidies. Dat zegt Gergely Karácsony, de groene burgemeester van Boedapest, in een gesprek met de Helling. Om te voorkomen dat burgers in de betreffende landen daar de dupe van worden, moet de EU veel meer samenwerken met steden - ook financieel. Op die manier straft de EU alleen de nationale regering. "De Hongaarse regering heeft geen respect voor EU-normen, maar wel heel veel respect voor EU-geld."

door SUZANNE VAN DEN EYNDEN

Suzanne van den Eynden is
 hoofdredacteur van de Helling.

Een scherm, een tolk en een halfuur de tijd. De omstandigheden van het gesprek met Gergely Karácsony (1975), burgemeester van Boedapest en lid van de Hongaarse groene partij, zijn niet ideaal. Maar meer zit er echt niet in: zeker in coronatijd zit de agenda van Karácsony overvol. In 2019 werd de partij van Karácsony de grootste in Boedapest, de stad die tot dan toe net als het land bestuurd werd door Victor Orbán's Fidesz-partij. Ook in tien andere belangrijke steden won de oppositie. Aangezien 40 procent van de Hongaren in steden woont, betekende dit een aanzienlijke politieke machtsverschuiving: Fidesz was niet meer almachtig maar zag zich na negen jaar nationale en lokale dominantie gedwongen om in een aantal steden de macht te delen. Sindsdien leidt Karácsony de hoofdstad van een land dat internationaal steeds meer onder vuur komt te →

liggen. Het populisme viert hoogtij, de rechterlijke macht wordt steeds verder ingeperkt, de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid staan onder grote druk, aan de grenzen worden de mensenrechten van vluchtelingen en asielzoekers geschonden en geslachtswijziging is verboden. Tijdens de corona-crisis regeerde Orbán tweeënhalve maand per decreet, en door een nieuwe wet is het voor hem eenvoudiger om in de toekomst opnieuw de noodtoestand uit te roepen.

Het Europees Parlement stemde in 2019 op initiatief van toenmalig Europarlementariër Judith Sargentini voor een artikel 7-procedure die ertoe kan leiden dat Hongarije zijn stemrecht verliest in de Europese Commissie. Na de initiële feestvreugde in Europa en woede in Hongarije hierover, blijft het opmerkelijk stil. De EU uit zorgen en waarschuwt, maar concrete stappen – waaronder in het kader van de artikel 7-procedure – blijven uit. Dat geldt ook voor andere lidstaten waar de rechtsstaat gevaar loopt en die strijdig met Europese normen en regels handelen. Wat verwacht Karácsony van de EU?

Hoe verklaart u de grote winst van de oppositie ten koste van Fidesz bij de gemeenteraadsverkiezingen vorig jaar?

“De belangrijkste verklaring is de samenwerking tussen de oppositiepartijen. We hebben onze belangen opzijgezet en gezamenlijke kandidaten afgevaardigd, zowel voor de positie van de burgemeester als voor de districten in Boedapest. Voor de positie van de burgemeester hebben we voorverkiezingen gehouden, waarin kiezers zich konden uitspreken voor de kandidaat van hun keuze. Wat ook hielp, is dat in de steden veel kiezers wonen die een Europese, groene en democratische agenda steunen. Maar samenwerking en een open, democratisch proces hebben de doorslag gegeven.”

'Als steden de beschikking krijgen over EU-gelden, wordt het voor burgers duidelijker wat de EU voor hen doet'

U bent een 'groene' burgemeester in een land met een nationale regering die diametraal tegenover uw eigen waarden staat. In hoeverre beïnvloedt dat uw werk in Boedapest?

“Op papier heeft Fidesz geaccepteerd dat ze op lokaal niveau de macht moet delen en toont ze zich bereid samen te werken. Maar de nationale regering doet er al voor de coronacrisis alles aan ons het leven zo moeilijk mogelijk te maken. We verwachtten dat de pandemie ons nader tot elkaar zou brengen, omdat dit een crisis is die ons allemaal hard treft. Maar de verdeeldheid is alleen maar groter geworden, helaas. In eerste instantie reageerde de nationale regering afwachtend op corona, en liet ze het aan de gemeenten over om maatregelen te nemen. Pas toen wij en andere gemeenten mondkapjes verplicht stelden, werd dit nationaal beleid. Tegelijkertijd pleegde Orbán karaktermoord op ons en op Boedapest, door ons verantwoordelijk te houden voor het grote aantal besmettingen in verpleeghuizen. Maar de meeste bewoners van verpleeghuizen raakten besmet in de door de nationale regering geleide ziekenhuizen. Tot een paar jaar geleden vielen die ziekenhuizen nog onder lokaal bestuur, maar de regering heeft ze genationaliseerd.

In de coronacrisis hebben we veel extra verantwoordelijkheden gekregen zonder dat daar budget tegenover staat. De regering heeft onze financiën al eerder ingeperkt. Hierdoor draagt Boedapest volgend jaar nota bene meer geld aan de landelijke regering af dan dat we ontvangen.

Ook probeert de regering onze besluiten te blokkeren. Zo komt er een groot museumcomplex in het oudste en grootste stadspark van Boedapest. De burgers willen het niet, de gemeenteraad wil het niet, maar de landelijke regering drukt het erdoor.”

De Europese Groenen en een aantal Europese regeringen willen voorwaarden stellen aan EU-subsidies die lidstaten ontvangen, bijvoorbeeld de voorwaarde dat de rechtsstaat wordt gerespecteerd. Ook willen de Groenen de mogelijkheid hebben om subsidies rechtstreeks over te maken aan lokale overheden. Wat vindt u van deze ideeën en zijn ze haalbaar?

“Ik zou het goed vinden als de EU voorwaarden stelt aan subsidies om de rechtsstaat in lidstaten te beschermen. Daarnaast ben ik groot voorstander van meer mogelijkheden voor lokale regeringen om aanspraak te maken op EU-subsidies. In de eerste plaats omdat het steden zijn die een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan een aantal EU-doelen. Door vaker direct samen te werken met steden, kan de EU daarnaast een brug slaan naar mensen die het gevoel hebben dat de EU-instellingen mijlenver van ze af staan. Als steden de beschikking krijgen over EU-gelden, wordt het voor burgers duidelijker wat de EU voor hen doet.

In de derde plaats kunnen meer lokale subsidiemogelijkheden voorkomen dat burgers de dupe worden van nationale regeringen die de rechtsstaat schenden, zoals in Hongarije gebeurt. Als lokale regeringen een beroep kunnen doen op de subsidie die de landelijke overheid misloopt, wordt alleen de nationale regering gestraft bij strafkortingen, en niet de burgers. De regering kan op die manier dan ook niet meer volhouden dat de EU ‘tegen’ de bevolking is.

De EU is en blijft een unie van staten dus die moeten de belangrijkste ontvangers blijven van EU-subsidies. Ik pleit er niet voor om die systematiek te veranderen, maar om lokale

fondsen beschikbaar te stellen naast de belangrijke nationale subsidies, waar steden met een goed en transparant voorstel aanspraak op kunnen maken. Er bestaan al voorbeelden van, zoals het *Innovative Urban Action Fund*, en het zou goed zijn om meer van dergelijke regelingen te hebben.”

Op welke thema's is samenwerking tussen steden en de EU logisch?

“Klimaat is een hele belangrijke. Steden stoten heel veel CO₂ uit via onder meer verwarming en openbaar vervoer, en lokale regeringen kunnen relatief sneller en directer ingrijpen dan een nationale overheid. In stedelijke gebieden ondervinden burgers bovendien grote gevolgen van klimaatverandering en er is relatief veel draagvlak voor klimaatmaatregelen. Ook het tekort aan woningen is typisch een stedelijk vraagstuk. Gemeenten kunnen bijvoorbeeld zorgen voor meer én duurzame sociale huurwoningen, iets wat ook nog eens banen oplevert. Samen met de burgemeesters van Bratislava, Praag en Warschau heb ik in een open brief aan de Europese →

Commissie pleit voor een aantal aandachtspunten bij maatregelen om de economie van lidstaten te herstellen. Zo willen we dat de Europese Green Deal een vast onderdeel wordt van de post-corona herstelmaatregelen, dat lidstaten hun CO₂-uitstoot verminderen tot 55 procent in 2030 en dat de EU direct overeenkomsten met steden sluit om die uitstoot te helpen verminderen. Ook vragen we om een speciaal renovatiefonds in te stellen, dat een combinatie van subsidies en leningen beschikbaar stelt - rechtstreeks aan burgers of via commerciële banken. Op die manier komen er in de steden meer mogelijkheden om gebouwen te verduurzamen, wat zowel de werkgelegenheid in de door de crisis getroffen bouwsector als het klimaat ten goede komt.

Natuurlijk hebben landelijke regeringen ook een enorme verantwoordelijkheid bij de klimaatopgave. Zij moeten zorgen voor het uitfasen van fossiele brandstoffen en het herzien van de energie-infrastructuur. We willen en kunnen niet alles van de regering overnemen. Maar op lokaal niveau kunnen wij de nationale inspanningen aanvullen omdat wij de gevolgen zo direct merken. Steden zouden de ideale partners van de EU zijn in de strijd tegen klimaatverandering.”

Op dit moment treedt de EU nauwelijks op tegen lidstaten die de rechtsstaat schenden, zoals Hongarije maar ook Polen. De artikel 7-procedure zit in een impasse, concrete stappen worden niet gezet. Frustreert dat u?

“Het zou inderdaad goed zijn als de EU concrete stappen zet. De artikel 7-procedure is te hoog gegrepen, maar de EU kan wel voorwaarden verbinden aan subsidies aan lidstaten. Dat is eenvoudiger te realiseren en heeft bovendien veel meer impact. De rege-

ring-Orbán heeft EU-geld misbruikt om mediabedrijven op te kopen en een oligarchie op te bouwen, waarin een kleine groep superrijken het voor het zeggen heeft. Als de EU dit systeem niet meer ondersteunt met subsidies, waar het nu in feite op neerkomt, en die EU-gelden niet meer via de nationale maar via lokale overheden bij de burgers terecht komen, heeft dat zeker impact. Het EU-geld zou bovendien op de plekken terecht komen waarvoor het bedoeld is, wat nu voor een groot deel niet het geval is. Regeringen zoals die van ons hebben geen respect voor EU-waarden, maar wel heel erg veel respect voor EU-geld.”

U hebt geen vertrouwen in de artikel 7-procedure?

“Deze procedure heet niet voor niets de ‘nucleaire optie’. Het is een hele grote, vergaande stap en helaas niet realistisch. Alle lidstaten, op het zwarte schaap na, moeten het eens zijn over de te nemen stappen in de procedure en het ziet er niet naar uit dat dit gaat gebeuren. Daarom heeft deze maatregel ook nauwelijks invloed in Hongarije. Via voorwaarden aan subsidies kan de EU veel meer bereiken.”

Sommige Europarlementariërs pleiten voor individuele actie van lidstaten tegen staten die de rechtsstaat schenden als de Europese Commissie te weinig doet om die staten tot de orde te roepen. Hoe denkt u daarover?

“Het is natuurlijk problematisch dat de Europese Commissie momenteel niets onderneemt tegen lidstaten die de rechtsstaat of andere EU-normen schenden. Maar ik vind het geen goed idee als individuele lidstaten die rol zouden gaan overnemen. De EU is een gemeenschap van waarden en moet dat ook blijven uitstralen. Daarom is het van groot belang dat de EU gezamenlijk blijft optrekken, ook tegen landen die de rechtsstaat schenden. Als individuele lidstaten een staat als Hongarije gaan aanpakken, kan dat worden opgevat als handelen uit eigenbelang. Daar moet de EU ver van blijven.”

Profiteert u van de huidige kritiek van de EU op de regering-Orbán, of profiteert de nationale regering daar zelf van?

“Op dit moment profiteert Orbán. De EU stelt vragen en formuleert kritiek zonder tot strafmaatregelen over te gaan en zonder de EU-regels en normen te handhaven. Zelfs de huidige wetgeving wordt nu onvoldoende gehandhaafd. Als relatief arme lidstaat ontvangt Hongarije, net als een aantal andere voormalige Oostbloklanden, zogeheten cohesiefondsen. Deze fondsen verplichten de regering om samen te werken met lokale overheden, maar dat gebeurt niet in Hongarije. En dat is de boodschap die Hongaren nu meekrijgen, via de door de regering gedomineerde media: de EU is machteloos omdat ze niet de daad bij het woord voegt, en de regering is machtig omdat ze de kritiek van de EU zonder gevolgen naast zich neerlegt.” X

MAAK BREDE DOORREKENING
PARTIJPROGRAMMA'S VERPLICHT

De macht van de CPB-reken- meesters

—Wimar Bolhuis is econoom, bestuurskundige en sociaal-psycholoog. In 2018 promoveerde hij op het proefschrift 'Van Woord tot Akkoord; Een analyse van de partijkeuzes in CPB-doorrekeningen van verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden, 1986-2017.'

De doorrekeningen door het Centraal Planbureau van de verkiezingsprogramma's van politieke partijen geven een eenzijdig beeld van de werkelijkheid. Doordat het CPB alleen de financieel-economische gevolgen van voorgenomen beleid in kaart brengt, krijgt de kiezer geen informatie over de effecten van partijprogramma's op welzijn en milieu. GroenLinks moet pleiten voor een verplichte combinatie van doorrekeningen die de gevolgen van beleidskeuzes op meerdere aspecten van welvaart inzichtelijk maken.

door WIMAR BOLHUIS *illustratie* FARHAD FOROUTANIAN

Komende maanden zullen politieke partijen voor de tiende keer in de geschiedenis hun plannen vrijwillig langs een financieel-economische meetlat laten leggen door het Centraal Planbureau (CPB), de rekenmeesters van de politiek. In 2017 deden elf politieke partijen mee aan de laatste *Keuzes in Kaart (KiK)*, de vaste naam van de CPB-bundeling van alle doorge-rekende verkiezingsprogramma's. Een recordaantal, ondanks de steeds terugkerende discussie over nut en noodzaak van KiK-deelname als de verkiezingen in zicht komen.

De komende doorrekenronde in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen op 17 maart 2021 zal vanwege de economische recessie als gevolg van het coronavirus met nog meer belangstelling worden gevolgd. Reden genoeg om de geschiedenis, uitgangspunten en beperkingen van de →

Een cruciaal kenmerk is dat de CPB-doorrekeningen de effecten van verkiezingsbeloftes op het milieu, het klimaat en het welzijn buiten beschouwing laten

CPB-berekeningen eens onder de loep te nemen. Een financieel-economische meetlat houdt immers geen rekening met effecten van beleidskeuzes op bijvoorbeeld CO₂-uitstoot of het welzijn van mensen.

Hoe komt het dat de CPB-doorrekening zo invloedrijk is geworden in de politiek? Welke waarden liggen eraan ten grondslag en wat betekenen de genoemde beperkingen voor het streven van GroenLinks naar een brede welvaartsopvatting?

Onafhankelijke scheidsrechter

De eerste doorrekening van de verkiezingsprogramma's verscheen in 1986, op verzoek van de drie grootste partijen in de Tweede Kamer. De PvdA, het CDA en de VVD, die samen 128 van de 150 zetels hadden, vroegen het CPB om vertrouwelijk te rapporteren wat de effecten zouden zijn van de financieel-economische en sociale paragrafen van hun conceptverkiezingsprogramma's. De partijen wilden voor zichzelf weten welke gevolgen zij van hun programma konden verwachten. Doorrekenen gebeurt overigens nog steeds op vrijwillige basis; partijen kunnen besluiten niet mee te doen. Deze nieuwe taak vroeg om een onafhankelijke scheidsrechter met de relevante expertise. En zo kwamen de politici in 1986 uit bij het CPB, wat betekende dat het ambtenaren waren die politieke ideeën tegen het licht zouden houden. In eerdere jaren had het CPB al meermaals alternatieve begrotingen van de PvdA voor het regeringsbeleid van Lubbers I doorgerekend. Zowel het CPB als de politieke partijen hadden dus ervaring met doorrekeningen.

Een belangrijke reden voor deze partijen om bij een onafhankelijke expert onderbouwing te vragen voor hun financieel-economische verkiezingsprogramma's was het feit dat de crisis

van de jaren tachtig in Nederland relatief hard had toegeslagen. In die periode woedde een politieke ideeenstrijd over hoe de economische groei en de werkgelegenheid het beste hersteld konden worden, maar Nederlandse politici deelden de mening dat de alternatieven geloofwaardig moesten zijn en daadwerkelijk een oplossing moesten bieden. Zij wilden zich ervan verzekeren dat hun economische beleidsplannen uitvoerbaar, consistent en realistisch waren. Dit paste bij de grotere wens voor een meer bedrijfsmatig opererende publieke sector, waarbij de waarden zuinigheid, doelmatigheid en doeltreffendheid belangrijk waren.

Geen free lunch

De keuze voor het CPB heeft de nodige consequenties. Een belangrijk kenmerk is dat deze doorrekening altijd een uitsluitend *economische* uitruil (*trade-off*) laat zien tussen de verschillende politieke doelen. Een *free lunch* (een maatregel zonder kosten en zonder negatieve effecten), luchtkasteel of goedkope verkiezingsretoriek zit er niet in. Op hoofdlijnen bestaat er bijvoorbeeld altijd een uitruil tussen 'meer groei en werk', 'meer inkomensongelijkheid' en 'zuinige overheidsfinanciën': je kunt niet alles hebben (zie kader: Het economisch trilemma). De doorrekening 'disciplineert': het is voor deelnemende partijen haast niet meer mogelijk om onrealistische of vage beloftes te (blijven) doen.

Doelmatigheid is een andere belangrijke waarde in de CPB-doorrekening: hoe minder middelen er nodig zijn om een politiek doel te behalen, hoe minder dit ten koste gaat van andere doelen. Als er toch een *free lunch*-beoordeling van een beleidsmaatregel uit een CPB-model komt, dus een maatregel waarvoor de partij niets lijkt te hoeven inleveren, dan worden de berekeningen nagelopen door de wetenschappelijk medewer-

kers. Desnoods stellen zij op basis van hun oordeel uitkomsten bij, zodat de uitruil van een keuze voor de partij, de kiezer en de media zichtbaar wordt.

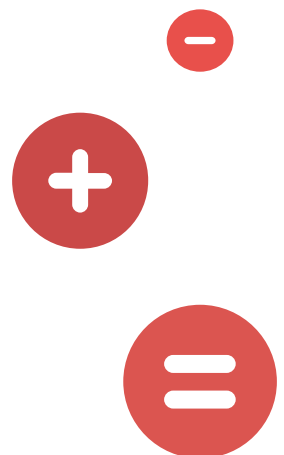
Partijen die deelnemen aan de *KiK* accepteren daarnaast automatisch de prognoses van het CPB voor de ontwikkeling van de economie en de overheidsfinanciën voor de komende kabinetsperiode (het basispad of de middellangetermijnverkenning). Deze prognoses vormen zo altijd de startpositie voor hun doorrekening. Ook moeten partijen accepteren dat het CPB – na een goede uitwisseling van argumenten met vertegenwoordigers van de partijen die de uitkomst kan wijzigen – uiteindelijk de effecten van de programmakeuzes vaststelt. Zoals oud-CPB-directeur Gerrit Zalm zei: “Het CPB bepaalt het speelveld.”

Klimaat en welzijn buiten beschouwing

Een cruciaal kenmerk is dat dit speelveld dus beperkt blijft tot financieel-economische gevolgen, doordat de CPB-doorrekeningen de effecten van verkiezingsbeloftes op het milieu, het

klimaat en het welzijn buiten beschouwing laten. Het bureau is hier altijd heel duidelijk over geweest: het is zijn expertise en taak om een financieel-economische inschatting te maken. Partijen die andere gevolgen van hun programma in kaart willen laten brengen, zijn aangewezen op aanvullende doorrekeningen. Sinds 1994 publiceert het PBL (en voorheen het RIVM en MNP) daarom een ‘groene’ doorrekening, vooral omdat dit voor GroenLinks een voorwaarde was om aan *KiK* mee te gaan doen. Deze twee doorrekeningen naast elkaar maken voor de kiezer inzichtelijk welke uitruil er bestaat tussen financieel-economische doelstellingen en duurzaamheidsdoelstellingen in de verkiezingsprogramma’s. Hogere milieuheffingen die leiden tot duurdere fossiele productie zullen op middellange termijn de uitvoer, investeringen en economische groei laten teruglopen, maar milieu en klimaat zullen hier juist wel bij varen.

Logisch dus dat GroenLinks als voorwaarde aan *KiK*-deelname ook een groene doorrekening eiste. In die zin was 1994 een historisch moment: →

het 'smalle' welvaartsbegrip (bbp) van het CPB werd uitgebreid naar een 'breder' welvaartsbegrip (milieu, klimaat) door het PBL in het doorrekeningsproces te betrekken. Toch kunnen verkiezingsprogramma's nu zeker nog niet op hun volledige brede welvaartseffecten worden doorgerekend. Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceert sinds 2018 weliswaar jaarlijks de Monitor Brede Welvaart voor Nederland, maar dit is een feitelijke momentopname van veel bredere aard. Zo'n brede doorrekening van beleidsplannen op hun toekomstige effecten is technisch (helaas nog) niet mogelijk.

Bovendien besluiten vrijwel elke ronde minder partijen mee te doen aan de groene dan aan de financieel-economische doorrekening. Van twee partijen in 1994 – D66 en GroenLinks – namen in 2017 zeven partijen deel aan de groene doorrekening: VVD, PvdA, SP, D66, CU, GroenLinks en de Vrijzinnige Partij. Weliswaar deden er in 2010 negen partijen en in 2012 tien partijen mee met zowel de CPB- als de PBL-doorrekening over energieopwekking, klimaat, natuur, infrastructuur, weggebruik, openbaar vervoer en reistijdbaten, maar dit kwam doordat de planbureaus toen samen de *KiK* maakten en publiceerden. Partijen

deden zo automatisch mee aan beide doorrekeningen. Toen het PBL in 2017 weer zijn eigen, afzonderlijke doorrekening van de leefomgevingseffecten maakte, besloten slechts zeven partijen (opnieuw) mee te doen – een daling van drie. Dit terwijl aan de afzonderlijke financieel-economische CPB-doorrekening maar liefst elf partijen meededen – een toename met één.

De doorrekening en het regeerakkoord

De CPB-doorrekening is bovenal het grote politieke en ambtelijke voorwerk voor het regeerakkoord dat in de for-

Het economisch trilemma

Hoe werken de uitruilen (of *trade-offs*) in de CPB-doorrekening precies? Een grove manier om deze inzichtelijk te maken is door middel van een klassiek economisch trilemma, bestaande uit de drie doelen 'Meer groei en werk', 'Meer inkomensgelijkheid' en 'Zuinige overheidsfinanciën'. Elke politieke partij maakt keuzes op basis van politieke voorkeuren. De CPB-doorrekening laat zien dat een keuze niet zonder gevolgen kan blijven, en het trilemma dat de drie genoemde maatschappelijke doelstellingen niet tegelijkertijd gerealiseerd kunnen worden. De bood-

schap: politiek betekent keuzes maken.

1 Meer groei en werk (*bbp en werkgelegenheid*).

Nagenoeg alle partijen streven naar meer economische groei en minder werkloosheid, het zijn bijna 'heilige' wensen. Dat is in werkelijkheid (en dus ook in de modellen van het CPB) echter lastig te bereiken zonder wat in te leveren op de andere twee doelstellingen: zuinige overheidsfinanciën en meer inkomensgelijkheid. Een grotere overheidsimpuls (bijv. meer investeringen) en minder

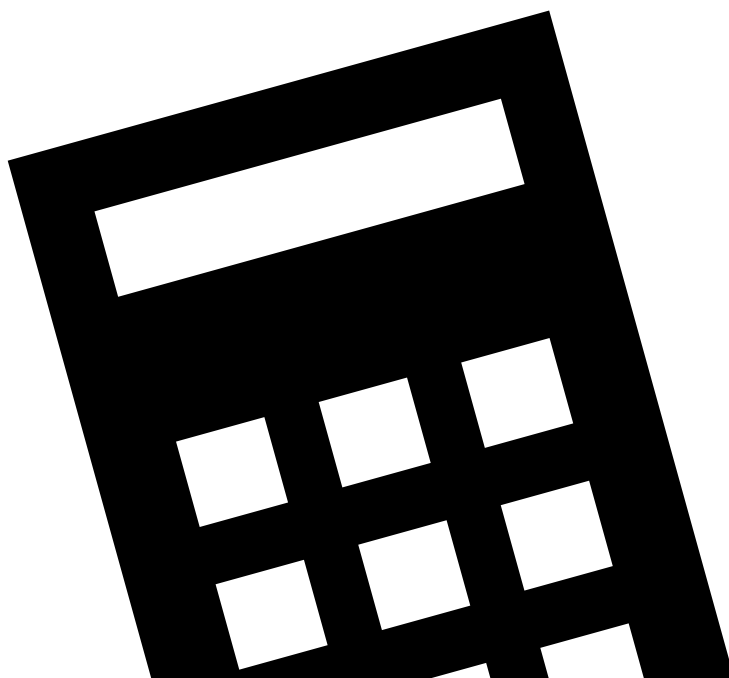
inkomensgelijkheid (bijvoorbeeld door lagere uitkeringen of beperkingen van de loonstijging) zijn de manieren om een hoger bbp en meer werkgelegenheid (of minder werkloosheid) te realiseren. Bij deze politieke beslissingen speelt de economische politiek of de sociale welvaartsfunctie van de verschillende partijen een doorslaggevende rol. Voor linkse partijen is 'meer inkomensgelijkheid' traditioneel belangrijk, waardoor deze partijen geregeld kiezen voor minder zuinige overheidsfinanciën om toch 'meer groei en werk' te realiseren. Voor de rechtse partijen zijn 'zuinige overheidsfinanciën' juist een doel, vandaar dat deze partijen vaak kiezen voor minder inkomensgelijkheid om 'meer groei en werk' te

realiseren. Veel (midden) partijen kiezen veelal voor een combinatie van beide.

2 Meer inkomensgelijkheid (*hoogte uitkeringen en koopkracht*).

Linkse partijen willen over het algemeen graag een gelijkmatigere inkomensverdeling met meer koopkracht voor de lage arbeidsinkomens en uitkeringsgerechtigden en minder koopkracht voor de hogere inkomens. Dit is echter lastig te bereiken zonder dat de partijen bereid zijn in te leveren op de doelstellingen 'meer groei en werk' en 'zuinige overheidsfinanciën'. Want meer inkomensgelijkheid door relatief hogere uitkeringen en verhoging van de koopkracht voor de lagere

matie moet worden vastgesteld. Gelet op de grote invloed van de doorrekening worden in dit akkoord idealiter alleen uitvoerbare en uitgewerkte voorstellen opgenomen waarvan duidelijk is welke gevolgen deze hebben voor de portemonnee en de schatkist. Na de verkiezingsuitslag blijkt KiK voor de politieke onderhandelaars en de informateur steeds weer het natuurlijke startpunt voor de formatiebesprekingen, waarin het CPB overigens opnieuw een belangrijke toetsingsrol heeft. Het bureau rekt op verzoek van de informateur het conceptregeerakkoord door en verstrekt de uitkomsten vertrouwelijk aan de →

inkomens zijn politieke keuzes die ertoe leiden dat de financiële prikkels om te werken afnemen, wat negatief uitpakt voor de doelstelling 'meer groei en werk'. Ook leiden ze ertoe dat het overheidssaldo verslechtert door de betaling van de hogere uitkeringen, wat negatief uitpakt voor de doelstelling 'zuinige overheidsfinanciën'. Rechtse partijen zien op basis van overwegingen van eigen verantwoordelijkheid en een kleinere overheid minder in de herverdeling tussen arm en rijk. Een rechts economisch programma veroorzaakt daarom in de regel grotere financiële prikkels om te werken, onder andere door verlaging van de relatieve uitkeringshoogte, wat zorgt voor meer bbp-groei en

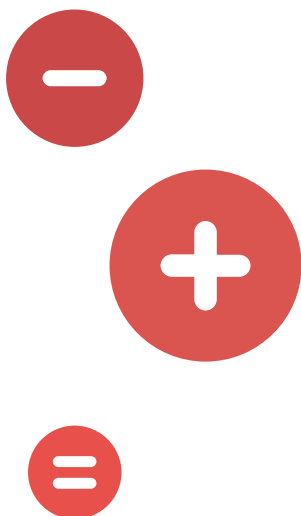
werkgelegenheid. Want meer mensen zullen zich aanbieden op de arbeidsmarkt en eerder werk accepteren, waardoor er een neerwaartse druk op de lonen – minder koopkracht – en arbeidskosten voor werkgevers ontstaat, en bbp-groei en werkgelegenheid gestimuleerd worden.

3 Zuinige overheidsfinanciën

(overheidssaldo en staats-schuld).

Voorals de rechtse partijen hebben een voorkeur voor zuinige overheidsfinanciën. Dit is echter lastig te behalen zonder in te leveren op de politieke doelstellingen 'meer groei en werk' en 'meer inkomensgelijkheid'. Als partijen ervoor kiezen

om het overheidstekort terug te dringen (een kleinere overheidsimpuls) gaat dit ten koste van de bbp-ontwikkeling en werkgelegenheid op de korte termijn. Daarbij zullen bezuinigingen op de sociale regelingen tot gevolg hebben dat de inkomensongelijkheid in Nederland stijgt, omdat dit vooral effect heeft op lagere inkomensklassen. Linkse partijen kiezen daarom vaker voor een groter overheidstekort of een kleinere vermindering van het overheidstekort dan de rechtse partijen. Meer overheidsinvesteringen in de economie leiden op middellange termijn tot meer bbp-groei en werkgelegenheid. Een kleinere overheidsimpuls heeft precies het tegenovergestelde effect.

onderhandelaars. Opnieuw vragen deze politieke partijen hier weer vrijwillig het CPB voor en publiceert het bureau de definitieve doorrekening na hun goedkeuring tegelijkertijd met het regeerakkoord.

Als GroenLinks na de komende verkiezingen een serieuze kandidaat wil zijn voor de nieuwe regering, is (opnieuw) deelname aan *KiK* praktisch een must. Slechts één partij heeft ooit zonder doorrekening van het verkiezingsprogramma deelgenomen aan kabinetsformaties of aan een regering: de LPF in 2002. De durf om het eigen verkiezingsprogramma door te laten rekenen is in Den Haag een teken van interne geloofwaardigheid, die een potentiële regeringspartij nodig heeft. Hoewel vrijwillig, komen partijen die serieus genomen willen worden dus feitelijk niet onder de doorrekening uit. Dat brengt belangrijke dilemma's mee voor GroenLinks met betrekking tot het democratisch proces en tot het streven naar een brede opvatting van welvaart.

Democratisch tekort

Sinds 1994 publiceert het CPB de *KiK* nádat de conceptverkiezingsprogramma's openbaar zijn geworden en vaak al zijn bekrachtigd door partijleden op een congres. De doorrekening wordt dus uitgevoerd nadat de programma's zijn gepubliceerd, als 'service' aan de kiezer en de media in de periode voor de verkiezingsdatum. Daarmee is de oorspronkelijke functie van *KiK*, namelijk de mogelijkheid voor partijen om hun verkiezingsprogramma's te versterken of te herzien op basis van CPB-berekeningen, verdwenen. Bovendien geeft het ruimte aan een democratisch tekort: namelijk dat in de doorrekening andere beloftes komen te staan dan in het programma zoals het door het congres is aangenomen. In het voorwoord van *KiK* schrijft de CPB-directeur traditiegetrouw

daarom dat zijn bureau niet aansprakelijk is voor verschillen hiertussen en hier ook niet op gecontroleerd heeft.

In dit verband is opvallend dat sinds 1986 de financiële bijlagen en de eigen berekeningen in verkiezingsprogramma's van partijen steeds korter en beperkter worden. Dit is ook begrijpelijk. Eigen berekeningen zouden later immers publiekelijk kunnen worden gecorrigeerd door het CPB als het bureau ongeveer een maand voor de Tweede Kamerverkiezingen *KiK* publiceert; het opnemen van een eigen doorrekening in de financiële bijlage van het verkiezingsprogramma vormt daarom een mediarisico voor partijen. Partijen kunnen weliswaar zelf al een inschatting maken van de financieel-economische effecten van hun programma's door gebruik te maken van de zogenoemde 'spoorboekjes' van het CPB, zoals van het macro-economisch model Saffier II. Maar de eigen inschatting zal altijd grover zijn dan een raming die het CPB maakt op basis van zijn modelkennis. Daarbij is het voor de partijen fijn om de manoeuvreerruimte te houden om de uitkomsten van hun doorrekeningen te finetunen op wenselijke uitkomsten.

Een oplossing om het democratisch tekort te verminderen is dat het partijcongres duidelijke kaders meeg geeft waarbinnen doorrekeningen van het verkiezingsprogramma moeten blijven. Het congres kan bijvoorbeeld aangeven dat een lastenverhoging voor bepaalde groepen of een bepaalde bezuiniging onaanvaardbaar is.

Brede doorrekening

In de tweede plaats moet het voor GroenLinks frustrerend zijn dat partijen die besluiten om mee te doen aan de financieel-economische doorrekening van het CPB niet 'verplicht' deelnemen aan de groene doorrekening van het PBL. Dit betekent dat rechtse of populistische partijen niet met de

billen bloot hoeven over negatieve milieu-, klimaat- of welzijnseffecten van hun programma én dat financieel-economische effecten de ijkpunten blijven van verkiezingscampagnes. Helaas zal het 'enge' welvaartsbegrip bbp hierdoor in Nederlandse debatten een sterker richtpunt blijven dan een 'breder' welvaartsbegrip. Dit moet anders.

Bij KiK 2010 en 2012 werden de doorrekeningen van het CPB en PBL nog verplicht gecombineerd. Het centrale idee achter een doorrekening is immers om de uitruil tussen de politieke doelen inzichtelijk te maken. Over de klassieke uitruil tussen economische groei en natuur en milieu bestaat in ieder geval voor de korte en middellange termijn brede overeenstemming in economenland (maar zeker niet op lange termijn). Het CPB en PBL zijn na 2012 gestopt met de gezamenlijke doorrekening, omdat uit de evaluatie bleek dat deze te ingewikkeld, te groot en te intensief werd. Om het project organisatorisch behapbaar en inhoudelijk verantwoord te houden, is onder andere deze gezamenlijke productie afgebouwd.

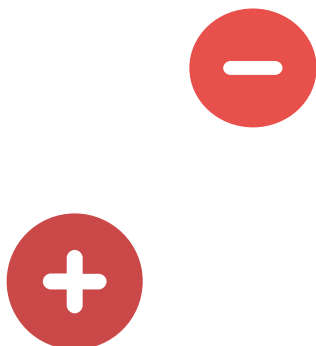
Het lijkt dan ook niet kansrijk om opnieuw te pleiten voor een gezamenlijke doorrekening, hoewel dit idealiter de mooiste vorm zou zijn. Voorwaarde voor een gezamenlijke doorrekening is dan wel dat politieke partijen bereid zijn om hun beloftes breder door te

laten rekenen dan alleen op de financieel-economische effecten; doorrekening gebeurt immers op vrijwillige basis.

Daarnaast zou het goed zijn als ook het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) aanhaakt bij de doorrekeningen om ook de gevolgen van verkiezingsprogramma's voor de sociale participatie, armoede- en schuldenproblematiek, eenzaamheid of (psychische) gezondheid in kaart te kunnen brengen.

Een verplichte combinatie – doe je als partij mee met het CPB, dan ook met PBL en SCP, en andersom – lijkt wel een kansrijke, logische stap vooruit om de politieke, journalistieke en electorale aandacht voor het brede welvaartsbegrip te vergroten. GroenLinks moet dan in de aanloop naar de verkiezingen van 2021 snel gaan pleiten voor deze invulling van het doorrekeningsproces en voor een grotere rol voor het SCP. Gezien de urgentie van het klimaat-, energie- en stikstofdebat, maar ook om de sociaaleconomische gevolgen van partijprogramma's inzichtelijk te maken, is het belangrijk dat alle partijen in Nederland hun verkiezingsbeloftes hierover langs een brede meetlat leggen. GroenLinks kan de planbureaus zo sterkere bondgenoten maken in de strijd voor een groener en eerlijker Nederland. ✕

De durf om het eigen verkiezingsprogramma door te laten rekenen is in Den Haag een teken van interne geloofwaardigheid, die een potentiële regeringspartij nodig heeft

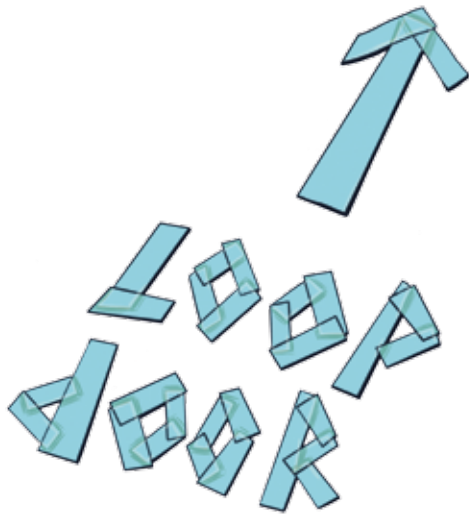

Eén IC-bed, twee patiënten. Wie krijgt er voorrang? Het veelbesproken leeftijdscriterium is een rechtvaardige manier om bij dit duivelse dilemma te kiezen tussen twee patiënten. Een ongezonde levensstijl daarentegen mag nooit een reden zijn om iemand achteraan in de rij te laten aansluiten. Dat neemt niet weg dat de overheid meer moet doen om gezond gedrag te bevorderen en zo iedereen een eerlijke kans te geven om gezond oud te worden.

door ROBIN BONGERS-KARMAQUI EN MAARTJE SCHERMER *illustratie* DAPHNE KUILMAN

Eén IC-bed, twee patiënten

*Ethische dilemma's
in de gezondheidszorg*

De uitbraak van het coronavirus zorgt voor grote, ingewikkelde vragen. Daarbij worden gedachtenexperimenten die ooit nog zo hypothetisch leken, spontaan realistisch. Een van de belangrijkste en meest actuele: als je maar één intensive care-bed beschikbaar hebt en twee patiënten, hoe bepaal je dan welke patiënt voorrang krijgt? De coronacrisis heeft laten zien dat het helaas niet ondenkbaar is dat we ooit voor een dergelijke loodzware keuze komen te staan. Maar wat is een rechtvaardige manier om een dergelijke keuze te maken? Wie moet of mag voorrang krijgen als artsen door een absolute schaarste aan medische middelen niet iedereen kunnen behandelen? Twee veelgenoemde antwoorden op deze vraag zijn het leeftijdscriterium en het eigen-schuldprincipe. Het eerste criterium stelt dat jongere patiënten voorrang moeten krijgen op ouderen, die immers al een groot deel van hun leven hebben kunnen leven (het *fair innings*-principe). Het tweede stelt dat mensen die op de een of andere manier zelf 'schuldig' zijn aan hun toestand achteraan moeten aansluiten: zij hadden het immers zelf kunnen voorkomen. In dit essay zetten we uiteen waarom selectie op basis van leeftijd moreel te rechtvaardigen is, en waarom het eigen schuld-argument moreel onhoudbaar is.

Vervolgens beargumenteren we dat de overheid meer zou moeten doen om de gezondheid van burgers te bevorderen en om gezondheidsver-

schillen te verkleinen, zodat iedereen een gelijke kans heeft om gezond oud te worden en zo zijn *fair innings* te halen. Ook dát is namelijk een kwestie van rechtvaardigheid.

Selecteren bij crisis

De Federatie Medisch Specialisten (FMS) en de Artsenfederatie KNMG publiceerden in juni een draaiboek met als titel *Triage op basis van niet-medische overwegingen voor de IC-opname ten tijde van fase 3 in de COVID-19 pandemie*. Als titel niet heel pakkend, maar wel duidelijk: het draaiboek "beschrijft hoe artsen moeten beslissen over wie er wel en wie niet een IC-plek krijgt, als in een mogelijk volgende golf van de coronapandemie de druk op de IC landelijk zo hoog oploopt dat er tekorten ontstaan".

Voordat dit draaiboek van kracht wordt, selecteren artsen bij een landelijk tekort aan IC-plekken ('fase 3') eerst op basis van aangescherpte medische criteria. Deze medische criteria staan beschreven in het Draaiboek Pandemie. Dit betekent bijvoorbeeld dat patiënten met weinig overlevingskansen of een korte levensverwachting niet meer worden opgenomen. Pas als er dan nog steeds te weinig IC-plekken zijn, gelden niet-medische overwegingen voor selectie.

Volgens het draaiboek komen dan als eerste patiënten in aanmerking waarbij de opnameduur naar verwachting relatief kort is. Daardoor wordt de IC-capaciteit optimaal benut en kunnen artsen zoveel mogelijk levens redden.

Als er daarna nog steeds onvoldoende IC-bedden zijn voor alle zieken, krijgen zorgmedewerkers voorrang die beroepsmatig veelvuldig en risicovol contact met verschillende patiënten hebben gehad waarin zij aan COVID-19 werden blootgesteld, terwijl zij zich wegens landelijke of regionale schaarste aan middelen onvoldoende persoonlijk konden beschermen. Deze groep heeft immers – ten dienste van de zorg – hogere

risico's gelopen zonder mogelijkheden om deze risico's te ontwijken, zo is de redenering.

Leeftijd

Wanneer ook dit selectiecriterium niet genoeg blijkt, kijken artsen naar leeftijd. Het gaat hierbij niet om een jaar verschil, maar om generaties van twintig jaar, waarbij jongere generaties voorrang krijgen op basis van het *fair innings*-argument. Dit is een ethisch argument, dat erop neerkomt dat iemand uit een jongere generatie nog niet dezelfde eerlijke kansen heeft gehad om de vruchten van het leven te plukken als iemand van een oudere generatie. Een complex argument dat maatschappelijk veel discussie oproept.

Het is essentieel om te benadrukken dat dit argument geen oordeel velt over de waarde van personen van welke leeftijd dan ook. Evenmin →

–Robin Bongers-Karmaoui is wetenschappelijk docent medische filosofie en ethiek bij het Erasmus MC.
–Maartje Schermer is hoogleraar filosofie van de geneeskunde bij het Erasmus MC en was als adviseur betrokken bij het in juni gepubliceerde draaiboek Triage op basis van niet-medische overwegingen.

Elke tachtigjarige is ooit twintig geweest

betekent het dat bepaalde leeftijdsgroepen er minder toe doen dan andere. Het generatiecriterium sluit niemand bij voorbaat uit; er wordt geen absolute grens gesteld aan de leeftijd waarop iemand nog in aanmerking komt voor opname. Zo'n absolute leeftijdsgrens, die in een eerdere versie van het Draaiboek Pandemie als *medisch* criterium werd voorgesteld, was aanleiding voor de op 12 maart kamerbreed aangenomen motie van 50Plus en SP om "geen leeftijdsgrenzen te hanteren".

Het draaiboek *Triage op basis van niet-medische overwegingen* stelt dan ook geen absolute leeftijdsgrens voor, maar een relatieve. Alleen wanneer meerdere patiënten tegelijkertijd in aanmerking komen voor één IC-plek wordt gekeken naar het *verschil in leeftijd* (generatie) tussen deze patiënten. Dit sluit aan bij de intuïtie van veel mensen dat een jongere voorrang zou moeten krijgen op iemand die al een heel leven achter de rug heeft.

In deze situatie van absolute schaarste, waarin het niet mogelijk is om onderscheid te maken op medische

gronden, is immers de vraag of er nog relevante verschillen zijn tussen mensen die voorrang rechtvaardigen. Patiënten uit jongere generaties die overlijden, zijn in zekere zin 'slechter af' dan oudere, omdat zij een groter deel van hun leven verliezen en niet de kans hebben gehad alle levensfasen te doorlopen. Zij hebben daarom een sterkere morele aanspraak op levensreddende zorg. Je zou dit ook een vorm van intergenerationele solidariteit kunnen noemen.

Discriminatie

Het argument dat dit criterium discriminerend zou zijn, gaat niet op. Anders dan bijvoorbeeld bij sekse of etniciteit doorloopt iedereen gedurende zijn leven de verschillende leeftijden – elke tachtigjarige is ooit twintig geweest. Voor iedereen die door dit criterium geen voorrang krijgt, geldt dat zij dit in een eerdere fase van hun leven wel hadden gekregen. Zoals ethicus Eline de Jong stelde in *de Volkskrant*: "Als we vinden dat iedereen een gelijke kans zou moeten hebben op een normale levensduur, dan moeten we rekening houden met de levensfase". Dit criterium maakt niet zozeer onderscheid tussen mensen, als wel tussen verschillende fasen van mensen: iedereen heeft voorrang op

een bepaald moment in zijn of haar leven, en op een later moment niet. Het leeftijdsverschil is dus in deze specifieke, uitzonderlijke context een moreel relevant verschil dat gebruikt mag worden om onderscheid te maken.

Wanneer selectie op basis van de genoemde drie criteria niet verder mogelijk is, stelt het draaiboek een toevalscriterium voor: ofwel een loting als patiënten zich tegelijk aandienen, ofwel 'wie het eerst komt, die het eerst maalt'. In de praktijk zal dit waarschijnlijk neerkomen op loting. Bij het zwartste scenario gaat het immers om een overvloed aan patiënten waarbij meerdere patiënten min of meer tegelijkertijd binnenkomen bij de spoedeisende hulp en de ambulancediensten. Hoewel het pijnlijk is om in een zaak van leven of dood met een dobbelsteen te gooien, is dit niet onredelijk wanneer alle relevante overwegingen zijn uitgeput. Het alternatief is namelijk om geen enkel criterium beschikbaar te hebben. Het risico op oneigenlijke afwegingen is dan levensgroot.

Overgewicht

Er zijn ook factoren die geen enkele rol mogen spelen, en deze worden in het draaiboek ook expliciet benoemd. Het gaat dan om zaken als maatschappelijke positie, verstandelijke of lichamelijke beperkingen, persoonlijke relaties, financiële draagkracht, sociale status, etniciteit, nationaliteit, juridische status, sekse, voorafgaande kwaliteit van leven en 'eigen schuld'.

Van de meeste van deze categorieën is het voor iedereen duidelijk dat deze geen criterium voor toegang tot zorg mogen zijn. De laatste is echter niet altijd even onomstreden. Dit argument stelt dat wanneer de gezondheidsproblemen veroorzaakt zijn door het gedrag van de patiënt, deze minder aanspraak kan maken op zorg. Denk hierbij aan een automobilist die dronken tegen een boom rijdt, of een Covid-19-patiënt die de ziekte heeft opgelopen doordat hij zich niet aan de

anderhalve meter-maatregel heeft gehouden. Hebben deze patiënten recht op een schaarse IC-plek? Het draaiboek stelt dat dit soort 'eigen schuld' geen reden mag zijn om iemand minder kans te geven op een schaars IC-bed. De grenzen van eigen verantwoordelijkheid voor gedrag en eigen schuld aan ziekte zijn namelijk intrinsiek moeilijk te bepalen, zeker in de hectiek van een triage.

In het begin van de crisis werd het eigen schuld-argument ook in meer algemene zin besproken. Het feit dat specialisten een verband zagen tussen overgewicht en de mate waarin patiënten door Covid-19 werden getroffen, was aanleiding voor pleidooien om dit principe als verdelingscriterium te gebruiken bij schaarste in de zorg. Vooral in talkshows en columns werd impliciet maar ook expliciet de vraag opgeworpen of mensen met overgewicht wel evenveel recht hebben op dure en schaarse zorg als iemand die niet te dik is. 'Eigen schuld' of een ongezonde leefstijl mogen echter geen reden zijn om mensen zorg te ontfangen; de overheid zou juist meer kunnen doen om een gezonde leefstijl voor iedereen te bevorderen en daarmee ook sociaaleconomische gezondheidsverschillen te verminderen. Juist mensen uit lagere sociaaleconomische klassen en etnische minderheden hebben vaak een slechtere gezondheid en zijn daardoor vatbaarder voor het virus.

Het belangrijkste bezwaar tegen de eigen schuld-mentaliteit is dat deze geen recht doet aan de complexiteit van gezondheid. Lang niet alle gezondheidsproblemen worden een-op-een veroorzaakt door een ongezonde leefstijl, en een dergelijke leefstijl - denk aan roken, alcohol, te weinig bewegen en ongezonde voeding - is meestal geen bewuste keuze. Er zijn heel veel gezondheidsproblemen die met een gezondere levensstijl aanzienlijk minder groot zouden zijn, zoals obesitas, hart- en vaatziekten of longkanker en COPD. Maar voor de

meeste mensen geldt natuurlijk dat zij helemaal niet ongezond willen zijn. Zij besluiten niet om morbide obese te worden. Vaak is dit het gevolg van keuzes die voor een groot deel afhangen van onder meer het voorbeeld dat mensen als kind hebben gekregen, genetische aanleg, financiële draagkracht, maar ook de grote invloed van reclame voor junkfood, snoep, alcohol en – vroeger – tabak. Het concept van 'schuld' past dan ook niet bij dit soort gezondheidsproblemen. Daar komt nog bij dat veel gezondheidsproblemen worden veroorzaakt door factoren die echt buiten de directe invloed van mensen liggen: slechte woonruimte, ongezonde werkomgeving, slechte luchtkwaliteit, en stress door financiële of andere problemen. Ook dit was tijdens de coronacrisis zichtbaar, zoals bij de vele arbeidsmigranten die precies hierdoor ziek zijn geworden. Zij lopen in deze periode een veel groter risico omdat *social distancing* voor hen simpelweg geen optie is: zij worden gehuisvest met velen tegelijk op een kamer. Bij deze belabberde omstandigheden waar →

Als een portie broccoli twee-maal de prijs is van een diepvriespizza, hebben minima dan een reële mogelijkheid om gezond te eten?

zij, maar ook grote groepen Nederlanders met een lage sociaaleconomische status in verkeren, ligt een verantwoordelijkheid van de staat. De overheid dient voor randvoorwaarden te zorgen waardoor mensen in ieder geval de mogelijkheid hebben om hun leven gezond in te richten.

Positieve vrijheid

In het Verenigd Koninkrijk heeft, *of all people*, premier Boris Johnson – die laat zien dat een ongezonde leefstijl zeker niet is voorbehouden aan mensen uit lagere sociaaleconomische klassen – inmiddels het roer omgegooid, nadat hij zelf ernstig ziek werd door het virus en besepte dat zijn overgewicht daar een rol bij had gespeeld. De Engelse regering stelt nu een uitgebreid anti-obesitasbeleid voor, waarin twee miljard wordt uitgetrokken om wandelen en fietsen te stimuleren en aanbiedingen van en reclame voor ongezonde voeding aan banden wordt gelegd.

Deze maatregelen kunnen worden gezien als paternalistisch. Dat is een reëel bezwaar en we pleiten ook niet voor een overheid die mensen betuttelt. Aan de andere kant is het een verantwoordelijkheid van de overheid om mensen daadwerkelijk gelijke

kansen te bieden om er een gezonde leefstijl op na te houden. Daarbij is het onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid van belang. Negatieve vrijheid betekent dat je niet wordt tegengehouden of gedwongen om iets te doen, positieve vrijheid is de vrijheid om zelf te kiezen hoe je je leven inricht. Voor positieve vrijheid zijn echter wel reële mogelijkheden nodig om keuzes te maken en uit te voeren, en de overheid heeft de taak ervoor te zorgen dat alle mensen die mogelijkheden ook daadwerkelijk krijgen. Dit sluit aan bij de *capability approach* van filosofen Martha Nussbaum en Amartya Sen, die inhoudt dat mensen reële mogelijkheden dienen te hebben om hun welzijn te vergroten en hun leven in te richten op een manier die (voor hen) waardevol is. Gezondheid is een goed dat voor de meeste mensen grote waarde heeft en gezond leven moet dan ook voor iedereen binnen bereik liggen. Als een portie broccoli twee-maal de prijs is van een diepvriespizza, hebben minima dan een reële mogelijkheid om gezond te eten? Het gaat er bij de *capability approach* niet om die pizza te verbieden, het gaat erom dat die broccoli een werkelijk alternatief moet zijn. Wanneer de gezonde optie niet binnen bereik ligt, is 'kiezen voor gezond' een schijnkeuze. Mensen handvatten geven om hun leven naar wens in te richten, is iets wezenlijks anders dan betutteling of dwang. Er zijn ook voorbeelden waarbij dit al gebeurt, zoals gesubsidieerde en vrij toegankelijke sportparken, aangelegde fietssnelwegen of openbare drinkwaterpunten. Ook op andere gebieden kennen we in Nederland al veel maatregelen die de positieve vrijheid bevorderen, zoals het wettelijk collegegeld (dat dankzij overheidsfinanciering veel lager ligt dan het instellingstarief), sociale huurwoningen of de gratis Interrailpas die Europese acht-tienjarigen kunnen gebruiken om met de trein door Europa te reizen. Geen van deze maatregelen is betuttelend of dwingend, maar alle maatregelen

vergroten de reële opties van burgers.

Hoewel beperkingen die de negatieve vrijheid aantasten in specifieke gevallen goed te verdedigen zijn, bijvoorbeeld waar het gaat om autogordels, alcoholgebruik door jongeren of roken in openbare ruimtes, zou de politiek maatregelen moeten treffen die de positieve vrijheid voor een gezonde leefstijl vergroten, door meer reële mogelijkheden voor gezond leven te faciliteren. Te denken valt aan het afschaffen van btw op groente en fruit. Deze belasting is tijdens de huidige kabinetsperiode nog verhoogd, maar voor het bevorderen van een gezonde leefstijl zou deze beter afgeschaft kunnen worden. Een volwassen Nederlander eet nu gemiddeld slechts ongeveer de helft van de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid groente en fruit. De gezonde keuze moet écht de makkelijke keuze worden. Maar ook bijvoorbeeld goede huisvesting, voor Nederlandse burgers én arbeidsmigranten, zou in het kader van gezondheidsbeleid een prioriteit moeten zijn. Dit draagt bij aan gelijke kansen voor iedereen om zo gezond mogelijk oud te worden: *fair innings* voor iedereen. X

Literatuur

Beaufort, I. de. *Geef ongezonde patiënt niet de schuld*. NRC Handelsblad, 3 april 2020

Jong, E. de. *Juist het niet laten meewegen van leeftijd bij het besetten van een IC-bed zou oneerlijk zijn*. De Volkskrant, 21 juni 2020

Levi, M. *Het coronavirus discrimineert niet*. Het Parool, 10 mei 2020
Nederlandse Vereniging voor Intensive Care (2020). *Draaiboek Pandemie deel 1*

Sen, A. (2003). *Development as Capability Expansion*. In: Fukuda-Parr S, et al. Readings in Human Development. New Delhi and New York: Oxford University Press

Schaduw

De afgelopen maanden is de politiek er niet saaier op geworden. Achter de schermen van de bijna wekelijkse persconferenties over de gezondheidscrisis werden en worden beslissingen genomen waar ik met stijgende verbazing naar heb gekeken. Het meest in het oog springende voorbeeld is natuurlijk de miljardenlening voor de KLM terwijl er geen extra geld voor de zorg te vinden lijkt te zijn. Even pijnlijk vind ik hoe de coalitie op dit moment de kans op grotere veranderingen vergooit; steun gaat naar de fossiele sector, maar niet naar de zorg of het onderwijs. Concrete plannen voor radicale verandering, zoals MVO Nederland, Triodos en De Jonge Klimaatbeweging de overheid hebben aangereikt, worden nog niet opgevolgd.

De grote vraag in de maanden tot de verkiezingen is of we de vicieuze cirkel kunnen doorbreken waarin we alles waar niet direct groot geld aan te verdienen is, zoals zorg, onderwijs, internationale samenwerking, kunst en cultuur, niet of onvoldoende waarderen. Deze sectoren worden uitgehold waardoor ze minder goed functioneren, de waardering nog verder daalt en de politiek nog minder noodzaak voelt erin te investeren.

De huidige systeemkritiek is veel meer diffuus dan tijdens de financiële crisis van 2008. Toen was het helder dat ons financiële systeem faalde, met een hoofdrol voor banken en verzekeraars. Zo'n makkelijke schuldige ontbreekt nu en dus zijn er talloze meningen, ook vanuit groen en links. De strekking van alle analyses is echter dezelfde: we hebben nu de kans om de transitie naar een duurzame en eerlijke samenleving in te zetten. Internationaal wordt naar schatting 17 procent van het wereldwijde inkomen in de economie gepompt om de gevolgen van Covid-19 op te vangen. Een on-

gekend bedrag, dat overheden een prachtige kans biedt de problemen van vandaag aan te pakken die verder gaan dan de gezondheidscrisis – klimaat, ongelijkheid. Immers, we zien dankzij corona heel goed waar het nu misgaat én wat nodig is: investeren in duurzame steden, stopzetten van subsidies op fossiel, steunen van de duurzame koplopers in het bedrijfsleven, een overheid die de regie neemt over de energietransitie en verduurzaming van de landbouwsector.

Het klinkt allemaal zo logisch, en toch is het de politiek tot nu toe niet gelukt om daar de handen voor op elkaar te krijgen. Terwijl dat best mogelijk moet zijn, leerde ik uit de gesprekken die ik de afgelopen maanden voerde: met CDA-ers die zwaar willen inzetten op vergroening, D66-ers die pleiten voor een gefaseerde afbouw van fossiele geldstromen.

We hebben meer dan ooit de kans om de totale afbraak van de publieke sector door verregaande marktwerking te stoppen, om mondiale solidariteit weer op te bouwen en om fors te investeren in groene en duurzame steden, bedrijven en energie-infrastructuur. Daarvoor hebben we politici nodig die over hun schaduw heen durven stappen. En die in aanloop naar de verkiezingen niet alleen hun aantal zetels, maar vooral de toekomst van ons land en de planeet voor ogen houden. X

DANIËLLE HIRSCH

STUDEERDE

Milieu-economie aan de Universiteit van Amsterdam

WERKTE

Als internationaal milieuconsultant adviseerde zij lokale en nationale overheden in Nederland, Latijns-Amerika, Centraal en Zuid-Azië en Oost- en West-Afrika. Woonde in Kenia, Mexico en Paraguay.

IS NU

Directeur van milieu- en mensenrechtenorganisatie Both ENDS, dat met een wereldwijd netwerk van maatschappelijke organisaties werkt aan de transitie naar duurzame en eerlijke maatschappijen.

EN OOK

Bestuurslid van het Netherlands Water Partnership, Fellow bij het Donella Meadows Leadership Program en Member Sustainability Advisory Board ABN AMRO MeesPierson.

Hoe kan ons geldstelsel de overgang naar een duurzame samenleving ondersteunen in plaats van belemmeren, zoals nu het geval is? Onderzoek van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks laat zien dat hiervoor op korte termijn grondige hervormingen nodig zijn: van een Volksbank blijvend in publieke handen en minder kredietverlening tot meer investeringen in duurzame projecten met een onzeker rendement.

door DIRK VAN HOORN *illustratie* FARHAD FOROUTANIAN

Hoe een nieuw het klimaat

De coronacrisis is in meerdere opzichten een trendbreuk. Commerciële banken en financiële instellingen waren nu eens niet oorzaak van de ontstane crisis, maar onderdeel van de oplossing. Als de financiële sector namelijk één ding heeft laten zien, is dat zij een vangnet kan bieden aan een economie die plotseling keihard op de rem trapt. Commerciële banken vangen momenteel verliezen op en verdelen deze pijn over meerdere investeerders. Via kredieten en uitstel van betaling verschaffen ze de nodige financiële lucht aan noodlijdende bedrijven en andere schuldenaars.

Het is een gemiste kans dat de sector de maatschappij pas te hulp schiet nu we te maken hebben met een acute, zeer zichtbare crisis. Want ook bij de bestrijding van die soms minder zichtbare, maar minstens zo urgente klimaatcrisis kan de financiële sector een hoofdrol spelen. Helaas laat de sector het op dit punt afweten, met een dubbel eigen risico tot gevolg: zowel de klimaatverandering zelf als het beleid om klimaatverandering tegen te gaan,

bedreigen het huidige verdienmodel van financiële instellingen.

Door bij te dragen aan de klimaatopgave kan de sector echter nieuwe verdienmodellen aanboren en haar positie én reputatie versterken. Financiële instellingen kunnen er daarnaast voor zorgen dat overheden, bedrijven en huishoudens zo min mogelijk te lijden hebben onder de economische gevolgen van de klimaatverandering en het tegengaan ervan. Door de juiste kredieten te verschaffen en de financiële verliezen op te vangen en te verdelen onder de sterkste investeerders, kan de financiële sector de klimaattransitie bovendien zelfs versnellen in plaats van vertragen.

Klimaat kost geld

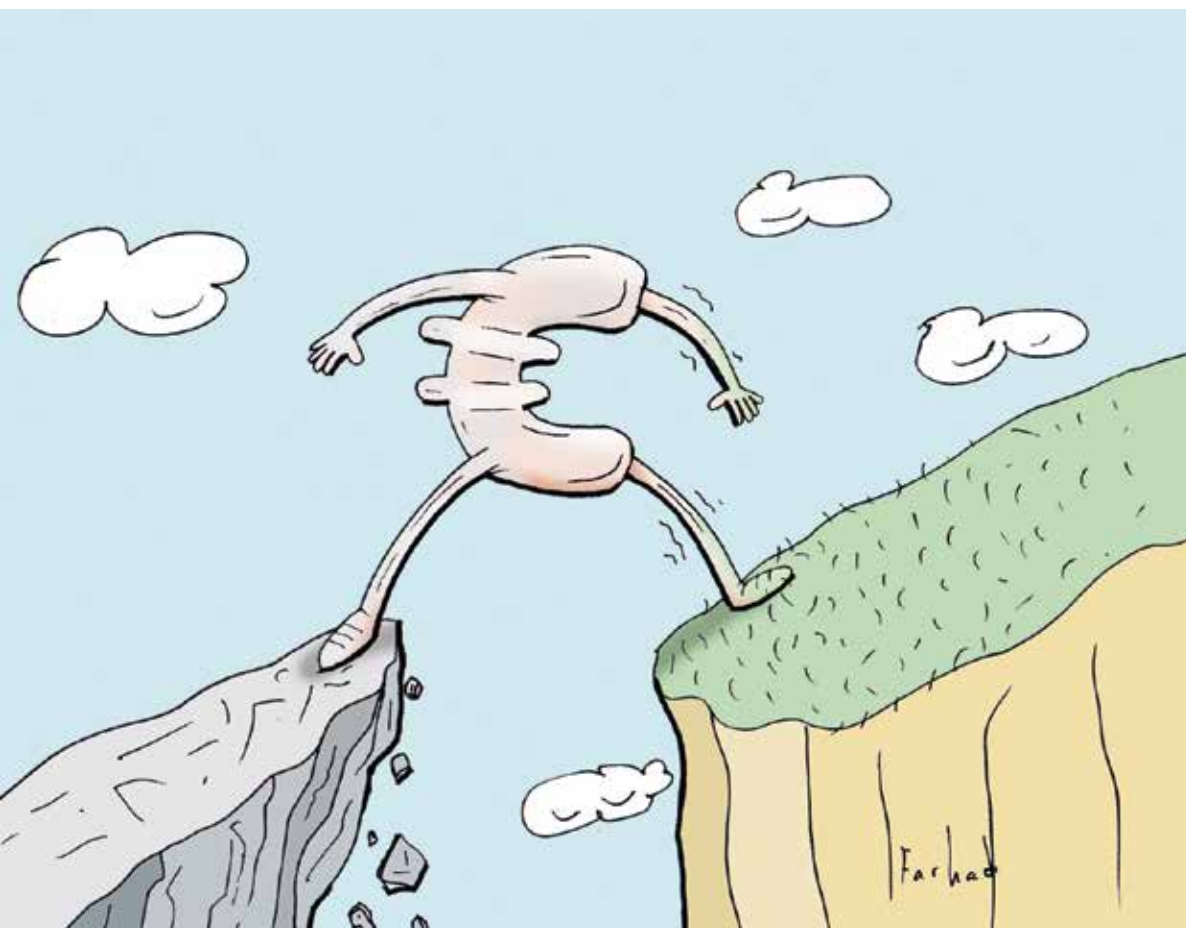
De transitie naar een duurzame samenleving is naast een maatschappelijke uitdaging ook een enorme financieringsopgave. Om de huidige klimaatdoelen te halen, is een substantiële toename van de hoeveelheid duurzame investeringen nodig: jaarlijks circa €30 miljard in Nederland en €260 miljard in de EU, becijferden het

Planbureau voor de Leefomgeving en de Europese Commissie. Voor een groot deel komt deze financieringsbehoefte voort uit duurzame initiatieven die nauwelijks marktconform te financieren zijn vanwege hoge risico's, kleine schaal of onbekende verdienmodellen. Denk hierbij aan het energieneutraal maken van koopwoningen of buurten die als coöperatie hun eigen energievoorziening verduurzamen. Overheidssubsidies zullen een deel van deze financieringsopgave kunnen invullen, maar ook private investeringen zijn hiervoor onmisbaar.

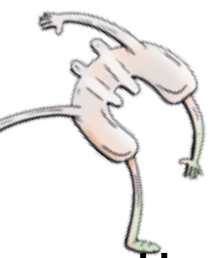
Fossiel is aantrekkelijker

Het huidige monetair-financieel systeem belemmert private partijen echter om duurzame te investeren. Deze belemmeringen bevinden zich op drie vlakken: een onwenselijke verdeling van investeringen, gebrekkige weerbaarheid van het systeem en het ontbreken van sturing op ontwikkelingen op de lange termijn. De problemen op het eerste vlak liggen het meest voor de hand: zonder een stevige prijs voor de gevolgen van CO₂-uitstoot →

geldstelsel kan redden

—Dirk van Hoorn is econoom. Hij leidde het onderzoek naar de herziening van ons geldstelsel van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Houd de genationaliseerde Volksbank in publieke handen en gebruik deze als voorbeeld- en experimenteerbank

worden investeringen in fossiele activiteiten financieel aantrekkelijker dan maatschappelijk gezien wenselijk is. Tegelijkertijd zijn duurzame investeringen zoals innovatieve technologieën, kleinschalige initiatieven en projecten met een zeer lange terugverdientijd nog niet aantrekkelijk genoeg voor de doorsnee marktpartij. Voor de risicovolle investeringen is meer risicodragend vermogen nodig, voor kleinschalige projecten en projecten met nieuwe verdienmodellen meer maatwerk.

Niet weerbaar

Daarnaast is het huidige systeem onvoldoende weerbaar. Samen met kredietnemers en overheden overschatten financiële instellingen vaak de economische ontwikkelingen: zo verstrekken ze te veel kredieten in goede tijden en juist te weinig in slechte. Hierdoor stijgt de private schuldenlast enorm, waardoor bedrijven en huishoudens minder goed in staat zijn om zelf financiële klappen op te vangen en te investeren in verduurzaming. De afgelopen maanden zagen

we juist het tegenovergestelde. Wel moesten toezichthouders banken oproepen om te stoppen met het uitkeren van dividend om zo hun buffers te vergroten. Dit zou echter de normale gang van zaken moeten zijn.

Daarnaast zijn financiële instellingen kwetsbaar omdat zij nu collectief dezelfde risico's nemen. Om dit tegen te gaan, is een meer diverse financiële sector nodig, met instellingen die verschillen in grootte, locatie en specialisatie. Met hogere buffers, meer diversiteit en betere remmen op de kredietverstrekking in tijden van economische groei wordt het monetair-financieel systeem weerbaarder, zodat het overheden, bedrijven en huishoudens die willen investeren in verduurzaming beter kan beschermen tegen economische tegenvallers.

Waan van de dag

Terwijl de energietransitie bij uitstek om een langetermijnvisie vraagt, laten de belangrijke partijen in het huidige systeem zich steeds nadrukkelijker leiden door de waan van de dag op de financiële markten. Los van de grotere onzekerheid die marktpartijen ervaren bij investeringen die zich pas in de verre toekomst uitbetalen, lijken ook overheden en toezichthouders nauwelijks belang te hechten aan de lange termijn. Zo kijken financiële stresstests vaak niet verder vooruit dan een jaar of vijf. Ook de afgelopen maanden lijkt het erop dat overheden en toezichthouders financiële stabiliteit nastreven als een statisch in plaats van een dynamisch evenwicht: het crisisbeleid lijkt vooral gericht op de bescherming van de status quo in plaats van het faciliteren van een geleidelijke transitie. In crisistijd is overheidsbeleid er immers altijd op gericht om bestaande bedrijven overeind te houden op basis van hun vroegere verdienvermogen, zonder dit te toetsen aan bijvoorbeeld de klimaatdoelen. Dit zagen we in de financiële crisis, maar de kabinetsreactie op de coronacrisis gaat vooralsnog precies dezelfde kant op. Het probleem

is niet zozeer een gebrek aan vermogen dat voor lange termijn vaststaat (denk aan de pensioenen), maar dat zelfs deze zogeheten geduldige vermogens onderhevig zijn aan de prikkel om winst te maken op de korte termijn. Als zelfs pensioenfondsen voornamelijk sturen op de dekkingsgraad in het huidige jaar en overheden investeren in het behoud van bestaande sectoren en bedrijven, dan blijven er vrijwel geen geschikte fondsen over voor de financiering van duurzame projecten op de lange termijn.

Drie scenario's voor de lange termijn

Hoe zou een klimaatproof monetair-financieel systeem eruit kunnen zien? Globaal onderscheiden we drie mogelijke scenario's: grotendeels doorgaan op dezelfde weg, radicale hervormingen binnen het systeem en een fundamentele systeemwijziging.

1 Een fundamentele systeemwijziging kan de vorm krijgen van een variant op het publiek geldsysteem zoals voorgesteld door onder meer het burgerinitiatief Ons Geld: mensen krijgen de gelegenheid hun geld veilig te stallen bij een publieke bank zoals de Volksbank, die niet speculeert met hun geld, die niet kan omvallen en waarbij het spaargeld in veilige handen is. In dit nieuwe systeem kunnen commerciële banken geen geld meer scheppen door schulden uit te geven, of wordt het publieke monopolie van de centrale bank juist losgelaten.

2 Radicale hervormingen binnen het huidige systeem kunnen bestaan uit sterkere remmen op de kredietverstrekking van financiële instellingen en meer sturing op private investeringen van bijvoorbeeld klimaatmaatregelen. Voorbeelden zijn de invoering van klimaatbuffers (extra buffers voor fossiele investeringen), het oprichten van een publieke depositospaarbank of betaalrekeningen bij de centrale bank, of het gelijktrekken

van de behandeling van eigen en vreemd vermogen.

3 Doorgaan op dezelfde weg zou voornamelijk hervormingen langs de huidige structuren betekenen, maar dan met iets andere prikkels. De voltooiing van de Europese bankenunie is een goed voorbeeld. Het lijkt zinnig om de risico's in de financiële sector op Europees niveau te delen zodat individuele staten niet ten onder gaan aan hun eigen falende sector. De structuur blijft echter vrijwel hetzelfde.

Korte termijn

Het is nog te vroeg om te bepalen welke van deze scenario's te verkiezen is en of een fundamenteel ander systeem daadwerkelijk nodig is. Daarvoor is nog veel verder onderzoek (en vooral experimenten!) nodig. Een fundamentele systeemwijziging brengt bovendien veel risico's met zich mee, risico's die de transitie naar een duurzame samenleving juist kunnen hinderen.

Op de korte termijn zijn echter enkele radicale hervormingen – binnen het huidige systeem – nodig om ervoor te zorgen dat het financieel-monetair systeem de klimaattransitie niet langer vertraagt.

1 Minder krediet, meer buffers

Ten eerste moeten we de kredietverlening van de financiële sector beperken. Enerzijds door ervoor te zorgen dat banken minder uit kunnen lenen, anderzijds door te zorgen dat bedrijven en huishoudens minder willen lenen. Voor dat eerste moeten de vereiste buffers flink omhoog; het liefst geleidelijk, zodra de economische omstandigheden het toelaten, met een verdubbeling van de huidige buffers als einddoel. Een deel van deze hogere buffers moet vervolgens afhankelijk zijn van de klimaatrisico's om fossiele investeringen minder aantrekkelijk te maken. Om het tweede te bereiken moet het voor zowel bedrij-

ven als huishoudens veel minder aantrekkelijk worden om schulden aan te gaan. Eigen en vreemd vermogen moeten op termijn dus volledig gelijk worden behandeld. Dankzij de lage rentes zijn de huidige omstandigheden hiervoor ideaal.

2 Diversiteit

Ten tweede moet de financiële sector diverser worden. Zo moeten overheid en toezichhouders actief ruimte bieden aan nieuwe financieringsvormen door hen zowel (tijdelijke) financiële voordelen te geven als meer proportioneel toezicht. Hoe minder (grote) activiteiten een instelling onderneemt, des te lichter moeten de toezichtlasten zijn. Daarnaast is op EU-niveau streng en proactief mededingingsbeleid van belang, zodat er geen onhoudbaar grote financiële instellingen ontstaan. Dit kan aan de hand van maatstaven voor het balanstotaal of het aandeel in bepaalde (deel)markten. Toezichhouders moeten dan instrumenten hebben om te sterke conglomeratie zowel te ontmoedigen (via belastingen of toezichtlasten) als achteraf terug te dringen (via het opbreken van conglomeraten). Juist nu sommige banken vroeg of laat verliezen moeten nemen op leningen aan huishoudens en bedrijven is de kans op een Europese fusiegolf groot. Europese toezichhouders moeten deze het hoofd kunnen bieden.

3 Publieke sturing

Ten derde moet er meer ruimte komen voor publieke sturing in het monetair-financieel systeem. Houd de genationaliseerde Volksbank in publieke handen en gebruik deze als voorbeeld- en experimenteerbank. Richt daarnaast een depositospaarbank op of experimenteer met het creëren van een rekening bij de Centrale Bank. Zo kan de overheid de publieke wensen en waarden verankeren in de sector. Daarnaast moeten publieke investeringen meer ruimte krijgen. De beoogde

rol van Invest-NL, het aangekondigde publieke investeringsfonds, is hier een goed voorbeeld van. Het is van groot belang dat overheden op grote schaal investeren in technieken voor de toekomst, zeker in de niet-marktconforme investeringen (want te risicovol, te klein of te nieuw). Het is juist goed als overheden hiervoor hun schulden laten oplopen: de markt schreeuwt immers om meer publieke investeringen en is inmiddels bereid om geld toe te leggen op leningen aan de Nederlandse en Duitse overheid. Een hogere publieke schuld geeft de overheid daarnaast ruimte om te blijven investeren, waardoor inkomsten voor huishoudens en bedrijven op peil blijven en zij de ruimte krijgen om hun schulden af te bouwen.

De overheid zou dit ook actief moeten stimuleren via investeringen in schuldhelpverlening of, wat radicaler, directe inkomenssteun voor mensen met relatief veel schulden. Uiteindelijk brengt de overheid de economie zo in rustiger vaarwater en plaveit ze de weg voor een stabielere, meer duurzame economie. X

Wetenschappelijk Bureau Groen-Links publiceert dit najaar een onderzoeksrapport met een aantal concrete voorstellen voor een duurzamer, stabielere geldstelsel. Houd onze website in de gaten: www.wbgl.nl

Utrechters Schuldenvrij

Het probleem

Naar schatting 14.000 tot 35.000 inwoners van Utrecht kunnen hun rekeningen niet meer betalen. Een exact cijfer is niet te geven: slechts een beperkt deel van de mensen met schulden zoekt hulp en is dus in beeld bij de gemeente. Wethouder Linda Voortman: "Gemiddeld doen mensen met schulden er vijf jaar over om hulp te zoeken, en het kost ongeveer een ton om iemand uit de schulden te krijgen. De totale schuld in Utrecht is naar schatting 40.000 euro en loopt als gevolg van de coronacrisis snel op – terwijl het aantal hulpvragen afneemt. Het probleem is dus niet alleen het aantal mensen met schuld, maar ook het gebrek aan hulpvragen. Toen ik nog in de Tweede Kamer zat, werd schuld vooral gezien als 'eigen schuld'. Dit is gelukkig aan het veranderen naar 'iets dat iedereen kan overkomen'. Een belangrijke ontwikkeling die de weg vrijmaakt voor betere hulp aan mensen met schulden."

BEDENKER: Linda Voortman, wethouder Werk en Inkomen voor GroenLinks in Utrecht.

Het experiment

Onder de naam 'Utrechters Schuldenvrij' lanceerde het gemeentebestuur van Utrecht in 2019 een omvangrijk actieplan. Enerzijds stimuleert de gemeente mensen om eerder hulp te vragen bij geldproblemen, anderzijds benadert ze proactief mensen bij wie er sterke aanwijzingen zijn voor schulden. Het bestuur trok vijf miljoen euro uit voor het plan.

Voortman: "Toen we begonnen, vroeg een journalist me hoeveel minder hulpvragen ik na vier jaar wilde hebben. Mijn antwoord was: ik wil er over vier jaar juist méér hebben. Zolang mensen zich niet melden, kunnen wij niets doen en worden die schulden er meestal niet minder op. Hoe meer mensen om hulp vragen, hoe beter. Daar draait deze aanpak om."

De nieuwe aanpak moest er een-tje worden die gedragen werd door de stad, vond Voortman. "Als wethouder word ik toch gezien als een instantie, die op een afstand staat. Ik wilde dat ook de mensen die het betreft zich in de aanpak kunnen vinden." Een online oproep aan stadgenoten leverde zeshonderd meer en minder bruikbare ideeën op. Een deel van de indieners werd vervolgens uitgenodigd om hun voorstellen te pitchen tijdens een stadsgesprek. "Veel mensen pleitten voor het inzetten van ervaringsdeskundigen, dus mensen die zelf uit de schulden zijn geraakt, en voor het betrekken van werkgevers. Voor sommige mensen is het laagdrempeliger om eerst met hun baas over schulden te praten dan direct met de gemeente. Die oproep vond gehoor: Rabobank en McDonalds deden al snel mee."

Daarnaast nam de gemeente drie ervaringsdeskundigen in dienst, voor-

'Ik wil niet minder, maar juist meer mensen in de schuldhulpverlening hebben'

Linda Voortman
wethouder Werk en
Inkomen in Utrecht

alsnog voor een periode van tweeën-half jaar. "Zij voeren gesprekken met mensen met schulden en kijken ook mee met onze communicatie. Ze adviseerden bijvoorbeeld om in een campagne rond deze aanpak mensen op te roepen om 'geldproblemen' bespreekbaar te maken, in plaats van 'schulden'. Dat klinkt laagdrempeliger. Ook was het idee om op de campagneposters foto's te zetten van mensen. Maar de ervaringsdeskundigen adviseerden dat niet te doen. Wie de foto's ziet, denkt al snel: ik lijk niet op die personen, dus dit gaat niet over mij. Toen hebben we gekozen voor getekende, niet-herkenbare gezichten in plaats van foto's."

De aanpak

De eerste stap is heel simpel: langs de deuren bij mensen die mogelijk schulden hebben. "We zijn gestart in de wijk Ondiep, samen met woningcorporaties. De huur is vaak het laatste dat mensen niet meer betalen. Is er sprake van een huurachterstand, dan belt iemand van de corporatie samen met een lid van het buurtteam aan. Sommige huurders zijn vergeten de huur over te maken. Sommigen zeggen geen hulp te willen. Dat mag, we kunnen niemand dwingen. Toch merkten we dat een deel van hen later alsnog bij ons aanklopt. Door het gesprek aan te gaan, wordt een zaadje geplant dat later leidt tot een hulpvraag. Een aantal mensen aanvaardt wel direct hulp.

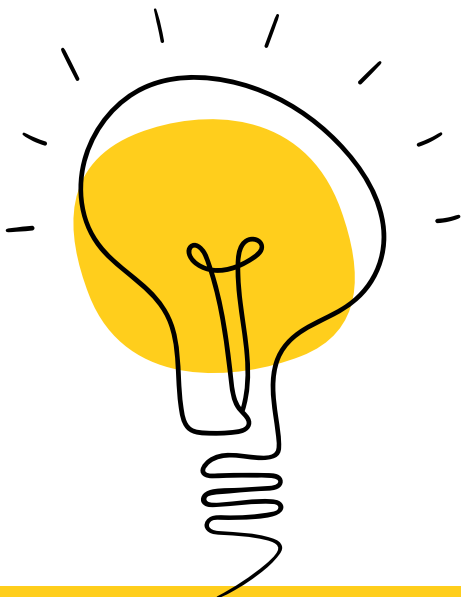
De volgende stap is een gesprek met een schuldhulpverlener en het buurtteam. Zodra alle schuldeisers in beeld zijn, neemt de gemeente de schulden over. Mensen hebben dan nog maar met één schuldeiser te maken in plaats van tientallen. Met

behulp van een huishoudboekje wordt een plan van aanpak gemaakt om de schulden af te lossen.

Dat gaat soms goed, maar een deel haakt toch af in het traject. Dan schakelen we een van onze ervaringsdeskundigen in, die zelf weet hoe moeilijk het is om uit de schulden te komen maar die het wel is gelukt. In een halfjaar tijd heeft hij tien huishoudens weer terug in de schuldhulpverlening gekregen. Het helpt ook erg dat hij er niet uitziet als een typische ambtenaar – grote kerel, altijd gekleed in een T-shirt en hij praat allesbehalve ambtelijk – en mensen hem daardoor sneller als één van hen zien."

Het resultaat

Tot nu toe heeft de gemeente met haar aanpak driehonderd huishouden bereikt. "Naast woningcorporaties werken we samen met onder meer energieleveranciers en zorgverzekeraars. Omdat we niet exact weten hoeveel mensen in Utrecht met schulden te maken hebben, hebben we ons geen hard doel gesteld in cijfers. De eerste resultaten zijn voor ons hoopgevend. Wel kunnen we de schuldhulpverlening nog beter toegankelijk maken. We merken dat het soms langdurige traject mensen nogal eens ontmoedigt. We gaan het daarom meer opknippen: eerst deze stap zetten, dan die. We nemen mensen echt bij de hand en gaan veel minder uit van zelfredzaamheid. Niet iedereen kan op eigen kracht uit de schulden komen, en dat is echt geen schande." X

Eerst een woning!

Er voltrekt zich een stil drama in Nederland. De afgelopen tien jaar is de dakloosheid meer dan verdubbeld. Waren er in 2009 nog zo'n 18 duizend geregistreerde dakloze volwassenen, in 2018 was dat aantal opgelopen tot bijna 40 duizend. Deze cijfers zijn bovendien een conservatieve raming: de werkelijke omvang van dakloosheid in al haar verschijningsvormen is aanzienlijk groter.

Nederland is hierin geen uitzondering. In bijna alle Europese landen nam de dakloosheid de afgelopen jaren fors toe. Naar schatting telt Europa iedere willekeurige nacht 700.000 dakloze mensen. Minimaal. Zij slapen op straat of in de opvang.

Ik doe veel onderzoek naar de woningmarkt en voor mij is dakloosheid onlosmakelijk verbonden met huisvesting. Vreemd genoeg is de koppeling tussen dakloosheid en woonbeleid echter bepaald geen vanzelfsprekendheid.

Sluitstuk

Nog steeds maken we van dakloosheid allereerst een volksgezondheidsprobleem dat daarom onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Volksgezondheid valt. Dit is geen symbolisch gegeven, maar bepaalt voor welk beleid gekozen wordt. Huisvesting is voornamelijk slechts het sluitstuk van de aanpak.

En dat terwijl de huidige woningnood en het gevoerde woonbeleid de belangrijkste

oorzaken zijn van dakloosheid. De afgelopen decennia is actief werk gemaakt van het terugdringen van de betaalbare sociale huurvoorraad. Sociale huurwoningen zijn in grote getale verkocht of gesloopt, en de huren verhoogd. Beleid als de verhuurderheffing – een in 2013 ingevoerde belasting voor sociale verhuurders die hen jaarlijks zo'n twee miljard euro kost – frustreert de bouw van nieuwe betaalbare woningen. Er zijn simpelweg minder woningen voor kwetsbare groepen, die vervolgens het risico lopen op straat te belanden.

Finland

Als woonbeleid het probleem is, dan kan het ook de oplossing zijn.

Ervaringen uit Finland laten zien hoe zo'n oplossing eruit zou kunnen zien. Finland is het enige Europese land dat er het afgelopen decennium in geslaagd is dakloosheid structureel terug te dringen middels een ambitieus woonprogramma genaamd Housing First. Het kernidee van dit beleid is dat je dakloze mensen eerst aan een woning moet helpen voordat je hun andere problemen – denk aan psychische aandoeningen, verslavingen of schulden – kunt aanpakken. Huisvesting is niet het sluitstuk, maar de allereerste voorwaarde.

De Finse regering heeft daarom fors ingezet op de bouw van betaalbare huurwoningen, en geeft dakloze mensen een toeslag zodat ze de huur kunnen betalen. Het gaat bovendien om normale woningen in

CODY HOCHSTENBACH

Cody is postdoctoraal onderzoeker stadsgeografie aan de Universiteit van Amsterdam.

gewone buurten, met een permanent huurcontract. Dit moet een volwaardige en permanente terugkeer in de samenleving stimuleren.

Dit alles kost geld, zeker, maar is uiteindelijk vele malen goedkoper dan dakloosheid zelf.

Recht op huisvesting

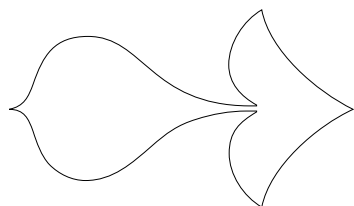
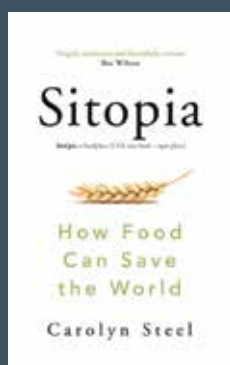
Dakloosheid is simpelweg een grove schending van het recht op huisvesting. Iedereen heeft recht op betaalbare, zekere, veilige en passende huisvesting. Dit recht moet het startpunt zijn van iedere effectieve én rechtvaardige aanpak. Onlangs kwam daarom ook de Nederlandse Raad voor Volksgezondheid en Samenleving met het dringende advies het recht op huisvesting centraal te stellen.

Toekomstige raadsleden, Kamerleden, wethouders en ministers die iets aan dakloosheid willen doen, moeten deze boodschap ter harte nemen: stel het recht op huisvesting centraal, en investeer in betaalbare woningen. Dat is het fundament waarop mensen kunnen bouwen aan hun toekomst. X

Lezen

59

DE HELING • NR 3 2020

***Democratie zonder sluiproutes* Pieter Pekelharing** pag. 60
• ***Eten is leven* Gustaaf Haan** pag. 62 • ***Strijd tegen leugens begint bij twijfel* Suzanne van den Eynden** pag. 65 • ***Kleine-bufferkapitalisme* Zander Evenberg** pag. 65

Democratie zonder sluiproutes

Christina Lafonts *Democracy Without Shortcuts* sluit naadloos aan bij het onderzoek binnen GroenLinks naar meer deliberatieve vormen van democratie. Hoewel ze nauwelijks met concrete oplossingen komt, doet dit boek beseffen hoezeer het succes van voorstellen om de democratie te versterken, afhangt af van de kwaliteit van deliberatie door de hele samenleving heen: in het gezin, op school en in de media.

Pels, “vindt een terugtrekkende beweging bij alle progressieve partijen plaats, die defensief aanschurken tegen het representatief-parlementaire stelsel”.

Terwijl het referendum door rechtspolulisten nog gevierd wordt als anti-parlementaire stem des volks en het instrument bij uitstek om de macht van de elites te breken, rijzen bij links juist steeds meer bedenkingen. In het GroenLinks-verkiezingsprogramma van 2010 wordt voor het eerst geen gewag meer van referenda gemaakt. De partij doet een stap terug en belooft een breed intern debat over nut en noodzaak van democratische vernieuwing. Op het partijcongres van 2017 wordt een motie aangenomen waarin GroenLinks verzocht wordt ‘nieuwe vormen van deliberatieve democratie’ te onderzoeken.

Sluiproutes

Christina Lafonts *Democracy Without Shortcuts* sluit naadloos aan bij het onderzoek binnen GroenLinks naar meer deliberatieve vormen van democratie. Ook zij vindt dat het in ons parlementaire stelsel ontbreekt aan manieren waarop politici en burgers via confrontatie, deliberatie en dialoog regelmatig publieke belangen kunnen afwegen. De *shortcuts* uit haar titel verwijzen naar een aantal sluiproutes die democraten soms volgen om sneller tot besluitvorming te komen, met als resultaat dat ze hun doel voorbij schieten en afbreuk doen aan het ideaal van democratie.

Democratie staat of valt volgens Lafont met de eis dat burgers zich kunnen herkennen in wetgeving die langs parlementaire weg tot stand komt. Dat betekent niet dat ze daar van A tot Z bij betrokken hoeven te zijn, maar wel dat ze het gevoel behouden dat het hún wetgeving is. Onenigheid is onvermijdelijk, maar acceptabel zolang van niemand blinde gehoorzaamheid wordt verwacht.

De afgelopen jaren verschenen veel studies over het falen van de democratie en manieren om deze te vernieuwen. Het rapport *Lage drempels, hoge dijken* van de staatscommissie onder leiding van Johan Remkes doet maar liefst 83 voorstellen om de ‘inhoudelijke representatie’ en ‘weerbaarheid’ van de democratische rechtsstaat te verbeteren.

Ook binnen GroenLinks zijn de opvattingen over democratie in beweging. In zijn essay ‘De burger aan de macht’ (*de Helling* 1, 2020) beschrijft Dick Pels hoe de opvattingen over democratie van GroenLinks na de opkomst van en de moord op Pim Fortuyn in een stroomversnelling geraakten. Aanvankelijk omhelsde GroenLinks het streven naar een fundamentele democratisering van maatschappij en politiek. Dat verandert als na 2002 de radicale democratiseringsagenda gekaapt wordt door populistisch rechts. Vanaf dat moment, aldus

-Pieter Pekelharing doceerde jarenlang filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds zijn emeritaat is hij publicist.

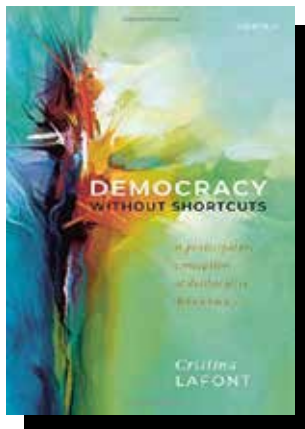
Algemeen belang

De eerste sluiproute werd volgens Lafont gecreëerd door democraten die ze *deep pluralists* noemt. Die zijn zo onder de indruk van de meningsverschillen en conflicten die zich in een moderne democratie voordoen dat ze 'procedurele rechtvaardigheid' – het feit dat een wet of besluit geheel volgens de afgesproken regels tot stand komt – de hoogst haalbare eis achten die je aan democratische wetgeving of besluitvorming kunt stellen.

Fout, meent Lafont. Want achter het ideaal van procedurele rechtvaardigheid en democratische meerderheidsvorming schuilt het idee dat de afspraken die zo tot stand komen het algemeen belang dienen en de vrijheid en gelijkheid van zichzelf besturende burgers waarborgen. Dat afspraken, wetten en regels aan eisen van procedurele rechtvaardigheid voldoen, is een belangrijk element. Een ander is de inhoudelijke beoordeling. Beide vallen onder de noemer 'democratie' en beide processen zijn volgens Lafont nodig om te voorkomen dat burgers de wet blind gehoorzamen.

Het is belangrijk om nabijheid en reflectie in te bouwen, ervoor te zorgen dat burgers, politici en experts geregeld met elkaar in gesprek gaan en de wetgevende macht dichterbij te brengen. Maar ook voorstanders van meer reflectie en deliberatie kunnen volgens Lafont zorgen voor een vorm van democratie die te kort door de bocht gaat en van (groepen) burgers blinde gehoorzaamheid verwacht.

Onenigheid is onvermijdelijk, maar acceptabel zolang van niemand blinde gehoorzaamheid wordt verwacht

Democracy Without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy
Cristina Lafont
Harvard University Press,
2019

Minipubliekjes

Voorstanders van 'deliberatieve democratie' wijzen er terecht op dat het van belang is om representatief samengestelde burgerfora - minipubliekjes - te vormen waarin burgers tijd en ruimte krijgen om goed geïnformeerd en met kennis van zaken een collectief oordeel te vormen over heikele kwesties. Maar de vraag is wat er vervolgens gedaan wordt met de resultaten en inzichten. Als die niet breed genoeg worden gedeeld, kan ook deliberatieve democratie in een sluiproute veranderen, die afbreuk doet aan het ideaal van een meer participatieve democratie. Betere oordeelsvorming door een minipubliek is één ding, toezien op de spreiding van het verworven inzicht onder het brede publiek een ander ding.

Samenvattend leiden twee soorten argumenten tot een te beperkte

opvatting van democratie. In het eerste geval wordt van burgers gevraagd blind op het oordeel van de meerderheid af te gaan omdat 'burgers het toch nooit met elkaar eens worden en de meerderheidsregel de enige weg is om tot besluitvorming te komen'. In het tweede geval moeten burgers blind op de oordeelsvorming van representatieve minipubliekjes varen - 'want dat is het oordeel dat jullie hadden gevormd als jullie voldoende tijd en informatie hadden gehad'. In beide gevallen komt het ideaal van brede participatie er bekaaid van af.

Kwaliteit van deliberatie

Het boek is teleurstellend en inzichtrijk tegelijk. Teleurstellend is dat Lafont nauwelijks met concrete voorstellen voor verbetering komt. Maar als je haar leest, besef je hoezeer onze democratie afhangt van de kwaliteit van deliberatie in brede zin: binnen gezinnen, op scholen, op het werk, op sociale media, in discussiecentra, of op radio en tv. Deliberatie in representatief samengestelde burgerfora kan een feest zijn voor de democratie. Dat geldt ook voor het correctief referendum zoals voorgesteld door de commissie-Remkes. Maar of die voorstellen de democratie versterken, hangt af van de kwaliteit van deliberatie door de hele samenleving heen.

De breuklijnen tussen jong en oud, tussen laag- en hoogopgeleid en tussen ingezetenen en nieuwkomers maken het overleg tussen burgers soms lastig en frustrerend. Zelfs voorstanders van democratie kunnen soms de verleiding niet weerstaan te denken dat ze sneller betere resultaten kunnen behalen door andersdenkende medeburgers achter te laten. Burgers moeten hier niet aan toegeven en zich aan de lange democratische weg houden. Hen overtuigen van het belang en de urgentie van deze boodschap is het diepste doel van dit boek. X

Voedsel is geen voorwaarde om te leven; het is de essentie van het leven zelf, de bril waardoor we naar de maatschappij kijken. Deze gedachte vormt het uitgangspunt van het onderhoudende nieuwe boek van architect Carolyn Steel. Ook zonder doortimmerd voorstel voor een nieuw voedselbeleid is Sitopia absoluut inspirerend en de moeite waard.

door GUSTAAF HAAN

illustratie KLAAS VERPLANCKE

Eten is leven

Een collega nam eens een fles grijsbruine drap mee naar kantoor. Bij wijze van lunch schonk hij zichzelf een glas in van wat hij een voedselrevolutie noemde: een kunstmatige samenstelling van alle voedingsstoffen die zijn lichaam dagelijks nodig had. Vitaminen, vezels, energie: alles zat er in afgemeten hoeveelheden in, aangemaakt met water om het te kunnen doorslikken. Soylent, heette het spul. Wij wilden weten hoe het smaakte. Onze collega leegde zijn glas en glimlachte: "Dat doet er juist niet meer toe"

Soylent maakt eten overbodig. Dat was volgens onze collega niet alleen efficiënt maar ook heel

duurzaam én gezond.

Soylent bevat immers van alles precies genoeg en nooit teveel en is vrijwel eindeloos houdbaar. Terwijl wij kauwden op onze boterhammen met pindakaas ontspon zich een discussie. Dat Soylent op papier klopt, daar twijfelde niemand aan. En toch.

We voelden allemaal aan dat voedsel meer moet zijn dan een verzameling nutriënten. Het bleek lastig om uit te leggen wat eten nou zo fundamenteel en belangrijk maakt.

Stedelijke paradox

Precies daarover gaat Sitopia, het nieuwe boek van Britse architect en schrijver Carolyn Steel. De titel van het boek is een samenvoeging van *sitos* (voedsel) en *topos* (plaats), waarmee ze wil benadrukken dat voedsel onze wereld en ons leven vormgeeft. In haar vorige boek, *Hungry City*, beschreef Steel al hoe steden worden getekend door de relatie van mensen tot voedsel. Steel noemt dat de *urban paradox*: als sociale dieren hebben we steden nodig om boven op elkaar te kunnen wonen. Maar net als andere dieren hebben we ook voedsel nodig, en dat groeit in de stad juist niet. We halen dus allerlei toeren uit om voedsel op een plek te krijgen waar het eigenlijk niet voorkomt. Die merkwaardige verhouding tot voedsel tekent niet alleen onze steden maar ook ons lichaam, onze huizen en zelfs het denken over de dood.

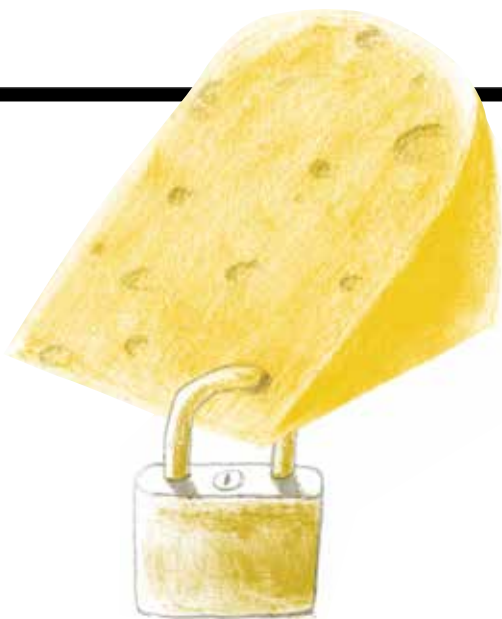
Voedsel als essentie

Sitopia gaat dus niet over voedsel, maar over mensen. Voedsel is volgens Steel de 'lens' waardoor we moeten kijken om de wereld goed te begrijpen. Want voedsel is geen voorwaarde om te leven: voedsel is de essentie zelf, of zoals Steel het zegt: "Voedsel is - vrijwel letterlijk - leven." In de Westerse maatschappij is die essentie uit het zicht verdwenen. Dat wat ons tot levende wezens maakt - op voedsel jagen, het verzamelen of verbouwen, voedsel klaarmaken, ervan proeven en genieten, ons lichaam voeden - hebben we zoveel mogelijk uitbesteed aan anderen of aan machines. We hoeven niet meer in een boom te klimmen om honing uit een bijennest te peuteren, want in de supermarkt zit het gewoon in een pot. Dat is handig, maar we verliezen zo ook een deel van de voldoening die bij eten hoort.

In plaats van voedsel hebben we de maatschappij ingericht rondom een andere waarde: die van geld. Niet lang geleden

We halen allerlei toeren uit om voedsel op een plek te krijgen waar het eigenlijk niet voorkomt

-Gustaaf Haan is hoofd onderzoek bij Questionmark, dat concurrentie op duurzaamheid in de voedselmarkt stimuleert.

werd iedere stad gevoed door een fysieke markt waar je vis kon ruiken en in tomaten kon knijpen. Tegenwoordig is de voedselmarkt grotendeels gedigitaliseerd en in handen van speculanten die, op grote afstand van het daadwerkelijke voedsel in kille distributiecentra, op hun schermen bepalen wanneer de marktwaarde optimaal is voor een transactie. "We zijn vergeten wat voedsel eigenlijk is", schrijft Steel.

Daarmee doen we niet alleen onszelf te kort. We zien ook niet hoe voedselproductie wereldwijd leidt tot miserabele arbeidsomstandigheden, uitgeputte akkers, verlies van biodiversiteit en klimaatverandering. Steel somt de problemen terloops op en neemt aan dat de lezer al overtuigd is van de schaal en urgentie ervan. Haar boek gaat namelijk niet over symptomen, maar over de oorzaak: de verloren band tussen mensen en wat ze eten.

Sitopisch leven

De oplossing laat zich raden: we moeten voedsel meer waarderen. Op het eerste gezicht loopt Steel daarmee niet ver op de troepen vooruit. In het debat over duurzaam voedsel is rekenen met 'de echte prijs van voedsel' een populair ideaal. Onze eigen minister Schouten (LNV) liet twee jaar geleden al optekenen dat ze voedsel in het algemeen 'te goedkoop' vindt.

Maar Steel bedoelt iets anders. Voedsel waarderen gaat niet over prijzen. Volgens haar moeten we "voedsel gebruiken om te begrijpen wat het betekent om mens te zijn, en om samen met andere mensen en niet-menselijke wezens in de tijd te bestaan". Dat klinkt wat hoogdravend, maar gelukkig geeft ze ook voorbeelden van hoe een goed 'sitopisch' leven eruit ziet. Steel is een voorstander van stadslandbouw, van volkstuintjes en van tomatenplanten op het balkon. Ze weet

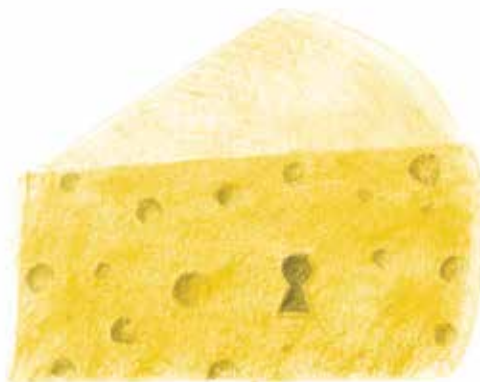
dat stadslandbouw nooit genoeg oplevert om een stad te voeden maar daar is het haar niet om te doen. De bedoeling is dat stedelingen (weer) gevoel krijgen voor waar hun voedsel vandaan komt, hoe het groeit, wat voedsel is. Wie geen groene vingers heeft, kan ook meedoen aan een lokaal groente-abonnement of zelf bramen plukken in een voedselbos. Of nog beter: eet ook eens wilde plantensoorten die niet in de supermarkt liggen, maar die misschien wel voedzamer en lekkerder zijn dan de beperkte selectie groenten die toegankelijk rendabel te vermarkten zijn.

Niet alle voedselhypes vindt Steel overigens geschikt. Verticale landbouw bijvoorbeeld - het binnenshuis telen van groente in gestapelde kweekbakken onder kunstlicht - is precies dat waar we volgens Steel van af moeten: doen alsof voedsel geen land nodig heeft. De blaadjes rucola die in Amsterdamse hippe lunchtentjes onder TL-licht achter de bar groeien, ontkomen niet aan Steels *urban paradox*. Want het voedsel

dat die plantjes zelf nodig hebben, moet net zo goed worden aangevoerd in de vorm van kunstmest. En kunstmest, schrijft Steel, is als Soylent voor planten. Steel pleit juist voor biologisch voedsel uit échte, levende grond. Slow food, lokaal gemaakt met gebruik van natuurlijke kringlopen. Ze pleit voor grotendeels zelfvoorzienende stadsstaten, waarin elke stad met zijn ommeland een nauwe band onderhoudt.

Voedsel als bril

Hoe overtuigend is dat pleidooi? Allereerst is het verfrissend om naar de maatschappij te kijken met voedsel als 'bril'. Dan valt bijvoorbeeld weer op hoezeer voedsel als beleidsterrein versnipperd is. In 2014 schreef de WRR al dat hoewel allerlei departementen zich met het voedselsysteem bezighouden, er geen sprake is van een voedselbeleid. Nog steeds zijn er voedselproducten waarvan we de consumptie willen ontmoedigen - om reden →

van gezondheid of milieu - terwijl de productie en vermarkting ervan economische steun krijgen. Dat zou misschien niet gebeuren als we voedsel als voedsel zien, in plaats van alleen als een verhandelbaar goed. En als niet alleen voedselbeleid maar eigenlijk de hele economie zou draaien om de intrinsieke waarde van voedsel, dan levert dat een complete transformatie van de maatschappij op, denkt Steel. Want van voedsel kun je, in tegenstelling tot van geld, genoeg hebben. Of zelfs te veel.

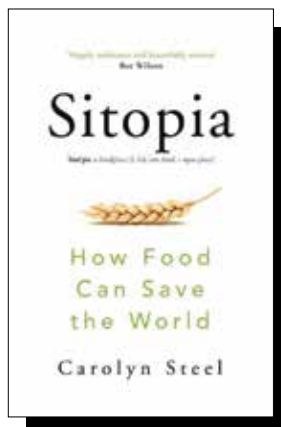
Romantische nostalgie

Sitopia is nadrukkelijk geen utopie, maar bedoeld als een praktisch en haalbaar streven. Toch krijg ik niet het gevoel dat Steel erg kritisch

heeft gezocht naar de haken en ogen van haar ideeën. Voedsel waarderen is volgens haar een "gastro-economische Steen der Wijzen", en zou een "onmiddellijk, revolutionair effect hebben."

Misschien is dat een kwestie van stijl en dus van smaak. Echt bezwaarlijk is dat Steel alles idealiseert wat niet technologisch, modern of westers is. Een halve eeuw geleden was huishouden nog ambachtelijk, schrijft ze, en "de meeste huisvrouwen konden nog taarten bakken en naaien". Honderd jaar daarvoor was het nog beter: "Hoewel het leven in een pre-industrieel huishouden hard was, had het ook kwaliteiten die het moderne leven vaak mist: een duidelijk gevoel van zingeving en thuiszijn". Over jager-verzamelaars meldt ze dat die zo in harmonie zijn met hun omgeving.

Met dat soort romantische nostalgie plaatst Steel zich aan één zijde van de waterscheiding die het debat over voedsel steeds sterker bepaalt. Aan de andere zijde van die scheiding vinden we wat Steel de 'industrialists' noemt; zij die geloven dat duurzaamheid een kwestie van technische oplossingen is. Een exponent daarvan zijn de zelfbenoemde 'ecomodernisten', waaronder ook een aantal Nederlandse journalisten en schrijvers. Als technologische vooruitgang al keerzijdes heeft, dan moeten we die volgens ecomodernisten opvangen

Sitopia
Carolyn Steel
Uitgeverij Chatto, 2020

met nog meer technologie. De oplossing voor onze verslaving aan goedkope fossiele brandstoffen bijvoorbeeld, is kernenergie. Onze onstillbare honger naar goedkoop voedsel, mogelijk gemaakt door de uitvinding van intensieve landbouw, kunnen we opvangen door landbouw verder te intensiveren.

Steel verzet zich daar hartstochtelijk tegen, maar die strijd levert behalve een onderhoudende polemiek uiteindelijk niet zoveel op. Want beide kampen worden al snel een karikatuur: alsof we moeten kiezen tussen vluchten in techniek of terug naar de natuur. Ik zou liever lezen dat er ook een richting is *vooruit* naar de natuur. Steel verzekert de lezer dat ze geen technofob is, maar hoe we de intuïtieve wijsheid van jager-verzamelaars kunnen combineren met voordelen van natuurwetenschappelijke kennis en technologie, blijft onduidelijk.

Een doortimmerd voorstel voor voedselbeleid moet je in dit boek dus niet zoeken, maar inspirerend is het zeker. Steel verbindt grote maatschappelijke onderwerpen op een verfrissende manier, weet veel en kan goed vertellen. Voedsel blijkt een goede bril om de menselijke conditie eens op een andere manier te bezien. De discussie die mijn collega's en ik over Soylent hadden, blijkt je net zo goed te kunnen voeren over de snackbar, de supermarkt en onze eigen boterhammen met pindakaas. X

Steel pleit voor groten-deels zelfvoorzienende stadsstaten, waarin elke stad met zijn ommeland een nauwe band onderhoudt

Literatuur

Visser, M. en Bodelier, R. (2017). *Ecomodernisme*. Uitgeverij Nieuw Amsterdam. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2014). *Naar een Voedselbeleid*. Den Haag: WRR.

Kies ook voor
VERDIEPING
en neem nu een
abonnement

Helling

*“De Helling
denkt verder waar
de waan van de
dag ophoudt.”*

— **Andrée van Es**, voormalig wethouder en Tweede Kamerlid
voor GroenLinks en columnist van tijdschrift de Helling

De Helling biedt vier keer per jaar achtergrondverhalen, interviews en essays over groene en linkse politiek. Het tijdschrift geeft een podium aan uiteenlopende en grensverleggende denkrichtingen en draagt bij aan verdieping van het groene en linkse gedachtegoed. De Helling behandelt vraagstukken op Europees, landelijk en lokaal niveau: van klimaat tot ongelijkheid, van buitenlandbeleid tot technologie.

NEEM NU EEN ABONNEMENT
en betaal het eerste jaar slechts €19,50,
inclusief online toegang tot alle artikelen.

Bent u al abonnee? Doe eens een abonnement op de Helling cadeau! Dit regelt u heel eenvoudig via www.wbgl.nl/actie

WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/ACTIE

Strijd tegen leugens begint bij twijfel

"De volgende uitspraak is waar. De vorige uitspraak is onwaar." Wordt hier nu de waarheid gesproken of niet? Met deze zogeheten leugenaarsparadox laat filosoof Alicja Gescinska in haar essay *Kinderen van Apate. Over leugens en waarachtigheid* zien dat filosofen al eeuwenlang hun hoofd breken over de vraag wat 'waarheid' nu precies betekent.

Gescinska laat die vraag grotendeels voor wat het is en richt zich op datgene wat – volgens haar ten onrechte – als het tegenovergestelde wordt gezien: de leugen. De harde kern van de leugen is volgens Gescinska namelijk niet onwaarheid, maar onwaarachtigheid: de wil om te manipuleren en het besef dat iemand aan het manipuleren is.

Toen mensen nog niet wisten dat de aarde rond was, logen zij dus niet wanneer zij het over de platte aarde hadden. Van bewuste misleiding was immers geen sprake. In tegenstelling tot waarheid is waarachtigheid een morele term, waarbij overigens lang niet altijd even eenvoudig te bepalen is of iemand inderdaad onwaarachtig is geweest of 'slechts' een onwaarheid vertelt.

Het gevaar van een gebrek aan waarachtigheid is dat het onze vrijheid in gevaar brengt: "Een leven waarin de leugen triomfeert, is een leven waarin de vrijheid crepeert". Wie naar vrijheid streeft, moet dan ook de strijd aangaan met onwaarachtigheid. Daarvoor hebben we volgens Gescinska meer behoefte aan filosofische twijfel dan aan factcheckers. Twijfel leidt immers tot zelfkennis en het besef dat we het ook wel eens bij het verkeerde eind zouden kunnen hebben.

Kinderen van Apate is een prikkelend, verhelderend en toegankelijk essay. Hier en daar gaat de auteur wat kort door de bocht, bijvoorbeeld met weinig filosofische termen als 'foute denkbbeelden' en 'geestelijke onzinnigheid'. Maar in tijden waarin de leugen soms letterlijk regeert, is het onmisbare kost. En dat is een waarachtigheid.

—Suzanne van den Eynden

Kinderen van Apate.
Over leugens en waarachtigheid
Alicja Gescinska
Stichting Maand van de Filosofie, 2020

Kleine-buffer-kapitalisme

De coronacrisis heeft bevestigd wat we eigenlijk al wisten: de manier waarop we onze economie hebben ingericht, werkt slechts voor een kleine

groep en is bovendien bijzonder fragiel. In *Een land van kleine buffers* legt Dirk Bezemer, hoogleraar economie van de internationale financiële ontwikkeling, uit waarom juist nú het systeem op de schop zou moeten.

De Nederlandse economie heeft al jaren de wind in de zeilen: sinds 2014 genieten we van economische groei. Hoe kan het dan dat lonen amper stijgen en de meeste Nederlanders slechts over een zeer kleine financiële buffer beschikken? Dat ligt volgens Bezemer niet aan een gebrek aan geld, maar aan de manier waarop we dat geld gebruiken. Hij legt overtuigend uit waar ons 'kleine-buffer-kapitalisme' om draait: de overmatige groei van de financiële sector en vermogensmarkten ten koste van huishoudens en de publieke sector. Dit leidde tot meer instabiliteit en lagere economische groei en staat haaks op wat we eigenlijk zouden moeten willen: een duurzame, stabiele economie die voor iedereen werkt. Zo is het nu voor bedrijven interessanter om hun eigen aandelen terug te kopen dan lonen te verhogen of te investeren. Onze economie heeft er op de lange termijn geen profijt van, maar het vermogen van de aandeelhouders wordt er wel groter van. Bezemer pleit ervoor de huidige crisis met twee handen aan te grijpen om de economie en het financiële stelsel structureel te hervormen en te verduurzamen; onder meer door het kwijtschelden van onbetaalbare schulden van bedrijven en huishoudens. *Een land van kleine buffers* geeft een interessante en ietwat technische inkijk in de werking van het financiële systeem en onze economie en laat overtuigend zien hoe het anders moet én kan.

—Zander Evenberg

Een land van kleine buffers
Dirk Bezemer
Uitgeverij Pluim, 2020

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Immigratie en eerlijk delen

Literatuur

Burgoon, B., & Rooduijn, M. (2020). *'Immigrationization' of welfare politics? Anti-immigration and welfare attitudes in context.* West European Politics, 1-27.

Het politieke landschap in landen als Nederland is volgens politicologen sinds 2002 te begrijpen in termen van twee dimensies:

een economische die gaat over hoe we welvaart verdelen, en een culturele die gaat over integratie, immigratie, identiteit en de plek van de islam in onze samenleving. Vaak worden deze dimensies gezien als volledig van elkaar gescheiden: opvattingen over immigratie zouden geen voorspellers zijn van opvattingen over inkomensverdeling.

De opdracht voor linkse politici is dan simpel: benadruk sociaaleconomische thema's. Waar het gaat om het streven naar een eerlijke verdeling van inkomen, kennis, macht en arbeid staan de meeste kiezers namelijk aan de linkerkant. Wat betreft sociaal-culturele onderwerpen staan de meeste kiezers echter aan de conservatieve kant. Rechtse politici hebben er dan ook belang bij de verkiezingen over dergelijke thema's te laten gaan. Sinds 2002 weten zij zo keer op keer in een sociaaleconomisch links land, een meerderheid voor rechtse partijen te verzekeren.

Helaas is het niet meer zo simpel. In een recente studie laten politicologen Brian Burgoon en Matthijs Rooduijn zien dat in landen met veel immigranten, zoals Nederland, sociaaleconomische en sociaal-culturele vraagstukken steeds sterker vervlochten raken. Tegenstanders van immigratie zijn ook

steeds vaker tegenstander van herverdeling. De verklaring van Burgoon en Rooduijn is dat kiezers zonder migratieachtergrond denken dat niet zijzelf, maar met name inwoners met een migratieachtergrond profiteren van de verzorgingsstaat. Zo hebben veel mensen -ten onrechte- het idee dat het tekort aan sociale huurwoningen het gevolg is van de toewijzing van dergelijke woningen aan statushouders.

In de VS zijn culturele en economische vraagstukken al veel langer vervlochten. De Republikeinen beweren al jaren dat met name Afro-Amerikanen en Latino's profiteren van de beperkte Amerikaanse verzorgingsstaat. Als deze trend zich in Nederland doorzet, zal de steun voor onze relatief gulle verzorgingsstaat eroderen en zal links het electoraal nog moeilijker krijgen.

De opdracht voor linkse politici is dan ook om te laten zien dat een robuuste verzorgingsstaat zoals zij bepleiten, ervoor zorgt dat juist in tijden van globalisering en immigratie iederéén erop vooruitgaat. Wij weten dat juist in een samenleving waarin we eerlijk delen, iedereen ongeacht afkomst gezonder, veiliger en gelukkiger is. X

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

**'Vreemd genoeg is de
koppeling tussen dakloosheid
en woonbeleid bepaald
geen vanzelfsprekendheid'**

**— *Cody Hochstenbach,
Stadgeograaf, p. 58***

**CHRISTIANA
FIGUERES
ARCHITECT VAN
HET PARIJS-
AKKOORD**

***Dossier
Een industrie
voor de
Groene Eeuw***

Klimaatneutraal
staal, chemie
en brandstoffen

Healing

HET NIEUWE SAMEN

Eerherstel voor de mens
als sociaal wezen

INCLUSIVITEIT

Doorbreek de fixatie
op het anders-zijn

NR 4 2020 • €9,90

*'Mannen hebben
een idee en gaan
ermee rennen.
Ze houden van
tegenstellingen,
van het
simplistische
denken in ja of nee'*

— Christiana Figueres, p. 6

Goede bedoelingen

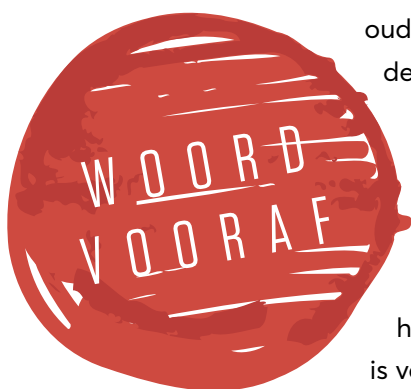
Als presentator van de fonkelnieuwe podcast Groene Gasten van het wetenschappelijk bureau luister ik zoveel mogelijk naar andere podcasts om de kunst af te kijken. Mijn favoriet tot nu toe is *Nice White Parents* (zie ook p. 66). Deze documentaire laat zien hoe de komst van een groep witte ouders en kinderen naar een zwarte school in de New Yorkse wijk Brooklyn de verschillen tussen wit en kleur op de school vergrootte – terwijl ze juist met de beste bedoelingen verdeeldheid in het Amerikaanse openbaar onderwijs wilden verminderen.

In een prachtig essay in deze *Helling* stelt hoogleraar diversiteit Halleh Ghorashi de vraag: hoe kan het dat zoveel progressieve Nederlanders met goede bedoelingen over diversiteit er niet in slagen hun leef- en werkomgeving diverser te maken? Een belangrijke oorzaak is volgens Ghorashi de voortdurende nadruk op het anders-zijn en de vermeende achterstand van migranten en vluchtelingen. Op die manier horen ze er nooit helemaal bij en komt daadwerkelijke inclusiviteit nooit tot stand. In *Nice White Parents* stelde een elfjarige jongen onomwonden dat de komst van witte kinderen zoals hij het niveau van de school flink had opgekrakt. Terwijl er vóór de komst van de witte kinderen niets mis was met de schoolprestaties.

Ook ik zie mezelf als iemand met goede bedoelingen als het gaat om inclusiviteit. Ik ben extra blij als mijn kinderen vriendjes en vriendinnetjes van kleur mee naar huis nemen om te spelen. En trots als ze het verschil in huidskleur niet eens lijken op te merken.

Maar, zoals ook Andrée van Es in haar column schrijft: diversiteit (in dit geval van schoolvriendjes) is voor mij dus blijkbaar niet vanzelfsprekend. En daar wringt precies de schoen. Voor mij waren *Nice White Parents* en het stuk van Ghorashi dan ook een eyeopener en een aanmoediging om mijn denken in lijn te brengen met mijn inclusieve intenties.

Tot slot wil ik u hartelijk bedanken dat u ook afgelopen jaar weer heeft gekozen voor *de Helling*. Immers: zonder u als abonnee zou ook het tijdschrift niet meer dan een goede bedoeling, een intentie zijn.

Hoe kan het dat zoveel progressieve Nederlanders met goede bedoelingen over diversiteit er niet in slagen hun leef- en werkomgeving diverser te maken?

— COLOFON

De Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 33, nr. 4, winter 2020

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks
Hoofredactie Suzanne van den Eynden

Redactie, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi, Alfred Kleinknecht, David Klingen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin

Aan dit nummer werkten mee

Femke Rethans, Willemijn Ruberg, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels, Twin Media bv, Culemborg

Beeld De Beeldredactie (Erik van 't Woud), Arianne Faber, Farhad Foroutanian, Lorenzo Matteucci, Elis Wilk

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks, met

vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres St. Jacobsstraat 12, Utrecht

Telefoon 030-2399900

E-mail info@wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur a.i. Noortje Thijssen

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Sarah Hardus, Atty-Marjke Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans Rodenburg, Richard Wouters

Stagiair Bram van de Glind

ISSN 0922-0119

Copyright © 2020, De Helling.

Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*'Wat als de doelen
in Nederland in 2050
niet gebaald zijn? Gaat
er dan iemand naar
de gevangenis?'*

p. 14

illustratie cover LORENZO MATTEUCCI

Dossier: Een industrie voor de Groene Eeuw

14 'Nationaliseer Tata Steel'

Interview met Heleen de Coninck en Marjan Minnesma

20 Van windwonder tot Batterij Alliantie

Lisa Jansen

25 Een industrie voor de Groene Eeuw

Evert Nieuwenhuis

Inhoud

Interview

- 6 Christiana Figueres**
'Achterover leunen en niets doen is immoreel'
Robbert Bodegraven

Achtergrond

- 37 Waarom kiezers met een migratieachtergrond de politiek links laten liggen**
Laure Michon en Floris Vermeulen

Essays

- 32 Doorbreek de fixatie op het anders-zijn**
Halleh Ghorashi
- 43 Het nieuwe samen. Eerherstel voor de mens als sociaal wezen**
Jos van der Lans

Opinie

- 53 Stop het verval van het Nederlands**
Annette de Groot
- 58 Inzet voor beter Nederlands begint al vóór basisschool**
Lisa Westerveld

Rubrieken

- 29 Column Daniëlle Hirsch**
Marketing
- 30 In Beeld**
Radical indigenism
- 49 Column Andrée van Es**
Long overdue
- 50 Het Experiment**
Energiecoach tegen armoede
- 67 De bomen en het bos**
Simon Otjes

Lezen

- 60 Recensie: Less is More**
Bram van de Glind
- 62 Recensie: Meer**
Jozef Keulartz en Pieter Pekelharing
- 64 Recensie: The Conservation Revolution**
Socrates Schouten
- 66 Signaleringen**
Podcast Nice White Parents en De Tirannie van Verdienste

'Achterover leunen en niets doen is immoreel'

Gedreven door koppig optimisme en dankzij collaboratieve diplomatie lukte Christiana Figueres in 2015 wat niemand voor mogelijk had gehouden: ze smeedde namens de VN het Klimaatakkoord van Parijs. Sindsdien reist ze de wereld rond om mensen ervan te doordringen dat iedereen een rol heeft te spelen in het beschermen van de aarde. "Klimaatverandering bestrijden geeft geen garantie op succes, maar niks doen is onacceptabel."

Het was een iconisch moment. Half december 2015 sprongen in hartje Parijs de lampen op de Arc de Triomphe aan. Ze vormden een kreet van victorie: *c'est fait!*, het is gelukt. Het Klimaatakkoord van Parijs was een feit. Iets minder dan tweehonderd landen beloofden dat ze de opwarming van de aarde onder de anderhalf à twee graden zouden houden. Het was een tour de force geweest, een uitkomst waar vooraf vooral scepsis over bestond, want eerdere klimaattoppen waren steeds geëindigd in teleurstellingen. Maar op 12 december 2015 lukte het wel. De wereld ging haar leven beteren.

Vijf jaar eerder, in 2010, was een Costa Ricaanse vrouw aangesteld als secretaris-generaal van de klimaatconferentie van de VN. Net daarvoor was de top in

GEBOREN

Costa Rica, 7 augustus 1958

STUDIE

Antropologie aan de London School of Economics.

WERK

Onder andere adviseur bij de Costa Ricaanse ambassade in Bonn, directeur van Renewable Energy in the Americas en oprichter van het Center for Sustainable Development of the Americas. Van 2010 tot 2016 was Figueres *secretaris-generaal bij de klimaat-tak van de VN*. Ze leidde de klimaat-onderhandelingen in Cancun (2010), Durban (2011), Doha (2012), Warschau (2013) en Lima (2014), en sloot in 2015 namens de VN het Klimaatakkoord van Parijs. Figueres is mede-oprichter van de non-profitorganisatie Global Optimism, die mensen wil inspireren om zich in te zetten tegen klimaatverandering, en mede-auteur van *Wij bepalen de toekomst* (uitgeverij Het Spectrum, 2020).

Kopenhagen jammerlijk mislukt. Christiana Figueres, dochter van een moeder die ambassadeur was en een vader die drie keer president van haar geboorteland Costa Rica werd, en zus van een broer die hem opvolgde, kreeg de opdracht een volgende klimaatop voor te bereiden. Toen haar kort na haar aantreden gevraagd werd hoe zij de kansen voor een internationaal klimaatverdrag inschatte, zei ze: *not in my lifetime*.

Die uitspraak werd haar wake-upcall. Toen ze na dat pessimistische antwoord naar huis ging, realiseerde ze zich wat de consequenties van haar uitspraak zouden zijn. Een wereld zonder klimaatakkoord is een wereld waar haar kinderen niet zouden kunnen overleven. Een wereld vol vernietigende conflicten, immense onbewoonbare gebieden, miljoenen vluchtelingen. Dat was het moment waarop Figueres besloot om aan die wereld niet mee te werken. Om haar houding drastisch te veranderen, van pessimistisch in een vasthoudend optimisme.

Daarmee werd ze de hoofdonderhandelaar, maar meer nog het ‘fossielvrije olievrouw-tje’ van de Parijse onderhandelingen. In de aanloop naar de conferentie in 2015 reisde ze onvermoeibaar de wereld over om standpunten van regeringen te horen, en vanuit die uiteenlopende belangen tot een compromis te komen. Collaboratieve diplomatie noemde ze het. En dat slaagde wonderwel.

Koppig optimisme

Toen Figueres' werk gedaan was, vertrok ze bij de VN, maar bleef ze zich inzetten voor de uitvoering van het Klimaatakkoord. Met Tom Rivett-Carnac, een boeddhistische politiek strateeg uit Engeland, richtte ze Global Optimism op, een organisatie die maatschappelijke verandering stimuleert met een focus op de klimaatcrisis. Onlangs brachten ze samen een boek uit: *The Future We Choose*, in het Nederlands vertaald als *Wij bepalen de toekomst*. Hierin pleit Figueres voor koppig optimisme. Onze toekomst ligt niet vast, schrijft ze. Die wordt gevormd door wie wij willen zijn.

U haalt inspiratie uit de woorden van Mahatma Gandhi, die zei dat we zelf de verandering moeten zijn die we willen zien. Daarom kiest u ervoor een koppig optimist te zijn. Wat is dat?

“Optimisme is een keuze voor hoe we ons in de wereld bewegen, een mindset. Het is geen blind geloof, geen houding van ‘wat ik ook doe, het komt wel goed’. Dat zou onverantwoordelijk zijn, een stommeit. Optimisme is voor mij een houding waarmee ik de realiteit tegemoet treed.

Veel mensen zeggen: de realiteit is zo donker, daar kan ik niet optimistisch over zijn. Maar dat is alleen zo als je gelooft dat je houding in het leven bepaald wordt door wat je in het heden ziet. Daarmee plaats je jezelf in een slachtofferpositie en ontnem je jezelf alle kracht.

Optimisme betekent voor mij: ik begrijp dat er een enorme opgave ligt. Ik vertrouw de klimaatwetenschap en ik zie de impact van ons handelen op de aarde en toekomstige generaties. En daarom kies ik ervoor al mijn inventiviteit in te zetten om de klimaatcrisis het hoofd te bieden. Want achterover leunen en niks doen, dat is immoreel en onverantwoordelijk.

Ik geloof niet in wanhoop. We moeten de werkelijkheid onder ogen zien en besluiten dat we alles willen doen wat nodig is, dat we onszelf aan de haren uit het moeras moeten trekken om zo een andere werkelijkheid te creëren. Dat is een moedige keuze, want er is dagelijks slecht nieuws, dagelijks aanleiding om op te geven.

Zulk optimisme moet koppig zijn, want het is geen keuze voor een moment of een dag. Dus we moeten zeggen: ja, het is een uitdaging, het is zwaar, maar we doen het iedere dag weer opnieuw. Klimaatverandering bestrijden geeft geen garantie op succes, maar mislukken en niks doen is onacceptabel.”

Hoe heeft u die koppigheid ontwikkeld?

“Mijn vader was een koppige optimist, ook al zou hij die term nooit gebruikt hebben. Hij heeft grote uitdagingen het hoofd geboden, met als belangrijkste de democratisering van Costa Rica. Hij deed dat met dezelfde vastberadenheid die nodig is voor een groene verandering. Dus die houding heb ik al vroeg gezien: niet buigen voor de realiteit die zich aandient, maar je richten op de toekomst die je wenst. Maar ik moet erbij zeggen dat ik misschien nog wel koppiger ben dan mijn vader. Hoe ouder ik word, hoe koppiger en ongeduldiger.”

Boos ook?

“Nee, niet boos, wel meer vastberaden. Vastberaden om de dreigingen die ik zie, die de meest kwetsbare mensen het hardste raken, het hoofd te bieden.”

Individuele actie

In *Wij bepalen de toekomst* roepen Figueres en Rivett-Carnac hun lezers op om tien acties te ondernemen, van het

visualiseren van een betere toekomst tot het leren herkennen van wetenschappelijk onderbouwde standpunten over klimaatverandering. Van het afstand doen van de hang naar materiële welvaart en de verslaving aan fossiele brandstoffen tot het planten van bomen. En van het werken aan gendergelijkheid tot het besluit politiek actief te worden. Ook geven de auteurs tips voor wat de individuele lezer concreet kan doen om bij te dragen aan nuluitstoot in 2050: binnen een week of maand, en de komende tien of dertig jaar.

Die gerichtheid op de individuele actie, is dat niet het paard achter de wagen spannen? De echte vervuilers zijn de grote bedrijven, ons voedselproductiesysteem en de bouwsector. Waarom richt u zich niet tot hen?

“Wie neemt de besluiten bij grote bedrijven? Wie gaat over de bouwsector?” Figueres laat een lange stilte vallen. “Wie zouden dat zijn? Abstracte identiteiten, onzichtbare krachten in CEO-kantoren? Welnee, iedere beslissing wordt genomen door een individu, een mens. Sommige mensen hebben alleen invloed op hun eigen leven, som-

Blik op de sterren

Figueres vertelt hoe ze geïrriteerd raakt als de invloed van individuele acties wordt onderschat. Want ook burgers zonder politieke functie of bestuurdersrol bij bedrijven zijn belangrijk. Bedrijven en regeringen, zegt ze, laten zich beïnvloeden door wat individuele burgers of klanten vragen. Maar hoe kijkt ze dan naar politieke leiders die het klimaatprobleem ontkennen of negeren? Landen als de VS, Rusland of Brazilië, waar leiders besluiten nemen die het economische kortetermijnbelang dienen, maar die geen verantwoordelijkheid nemen voor de langere termijn. Geopolitieke verhoudingen die eerder tot nationalisme en afsluiting leiden dan tot de noodzakelijke samenwerking. Mijn pessimistische tegenwerpingen brengen Figueres niet van haar stuk: “Het is onze verantwoordelijkheid om onze blik gericht te houden op de sterren, op de toekomst. Ik geloof in de bottom-upbeweging die werkt aan de toekomst die we wensen. Sommige geopolitieke leiders zullen daarop aansluiten, andere niet. We leven nooit in de ideale omstandigheden, maar dat mag ons niet stoppen. Wij houden ons vizier gericht

‘Het is onze verantwoordelijkheid om onze blik gericht te houden op de sterren, op de toekomst’

migen hebben invloed op hun familie, hun gemeenschap, hun stad of zelfs een heel land. En sommige mensen hebben invloed op een bedrijf, klein of groot. Maar ieder besluit wordt genomen door een individu, met verantwoordelijkheid over zijn eigen invloedssfeer.”

Maar u roept mensen op om bomen te planten, of hun consumeergedrag te veranderen. Critici zeggen: daarmee lossen we de echte problemen niet op.

“Dat is een misverstand. Stel dat ik de CEO ben van een groot bedrijf. Als ik lees over bomen planten, dan begrijp ik dat ik niet een enkele boom moet planten, dan begrijp ik dat mijn invloed verder reikt en dat ik moet investeren in oplossingen voor biodiversiteit en natuur. Want daar ligt mijn invloedssfeer. Als ik opgeroepen word de waarheid te verdedigen en wetenschap serieus te nemen, dan weet ik als CEO, als politicus of als burgemeester dat ik in het publieke domein duidelijk moet maken dat wetenschap leidend moet zijn bij de besluiten die we nemen.”

op een toekomst waarin onze kinderen en hun kinderen veilig en gezond kunnen leven.

In democratische landen gaat het om bewustwording, zodat er gestemd wordt op leiders die de toekomst veiligstellen. In niet-democratische landen hebben we een heel andere uitdaging. Maar ook daar zijn kansen. Kijk naar China. Het land werkt aan ambitieus klimaatbeleid. Waarom? Omdat het in hun belang is. Ze zien dat ze competitief blijven door de CO₂-uitstoot terug te dringen en over te gaan op hernieuwbare energie. Klimaatbeleid is niet tegengesteld aan economische belangen. Sterker nog: ze gaan hand in hand. Uiteindelijk zal die economische drijfveer belangrijker zijn dan geopolitieke tegenstellingen. En zullen ook de niet-democratische landen de juiste besluiten nemen.”

Uw optimisme is aanstekelijk. Maar China investeert in eigen land miljarden in hernieuwbare energie terwijl het tegelijkertijd miljarden aan fossiele brandstoffen op →

→ 'Het bedrijfsleven moet veel beter zijn best doen om te investeren in arme landen'

het Afrikaanse continent uitgeeft. En ook de Amerikanen investeren meer in fossiel dan in hernieuwbaar.

"Ik ben het niet met je eens. Het begint echt te veranderen. Kijk naar de Net-Zero Asset Owner Alliance, een groep van zo'n dertig investeringsfondsen, met een portfolio van 5 biljoen dollar. Zij gaan hun investeringen CO₂-neutraal maken. Hun aandeelhouders vragen erom. En BP heeft aangekondigd dat ze de gas- en olieproductie in de komende tien jaar met 40 procent terug zal brengen en klimaatneutraal wil zijn in 2050. In plaats van olie te boren in ontwikkelingslanden gaat ze investeren in hernieuwbare bronnen. De aandelen stegen daarop met 7 punten. De markt begint in te zien dat het in economisch opzicht veiliger is in klimaatneutrale bedrijven te beleggen.

Ik beweer niet dat al het kapitaal al verlicht is, maar het tegendeel is zeker ook niet waar. We zitten midden in een transitie en transities zijn per definitie rommelig en chaotisch. In zo'n periode kun je zoeken naar bewijs dat het verleden overwint, en dit ook vinden. Je kunt ook een andere bril opzetten en bewijs zoeken voor een nieuwe

toekomst, en dat vind je óók. Eerlijk gezegd zijn er altijd heel veel tinten grijs. Het is denk ik behulpzaam om minder simplistisch te denken in termen van het een of het ander, maar meer in termen van complexe nuances."

Armste landen

Een van de grote issues tijdens de onderhandelingen over het Klimaatakkoord was de discussie over de rol van ontwikkelingslanden. Tot op de dag van vandaag woedt die discussie voort. Arme landen zijn niet verantwoordelijk voor de vervuiling, maar lijden er het zwaarste onder. Mogen we van hen vragen hun olie en gas in de grond te laten zitten?

"Ook hier geldt: maak het niet simplistisch. Dat een deel van de wereld zich de afgelopen eeuw ontwikkelde door fossiele brandstoffen te gebruiken, betekent niet dat dit model de enige mogelijkheid voor ontwikkeling in de toekomst is. We hebben inmiddels veel betere technologie. Tien jaar geleden was telecommunicatie tussen de meest afgelegen gebieden in de armste landen onmogelijk. Als die landen voor de ontwikkeling van de twintig-

ste eeuw hadden gekozen, hadden ze kabels aangelegd, netwerken die het hele land verbinden. Maar wat gebeurde? Ze gingen massaal over op mobiele telefonie. Ze sloegen de westerse ontwikkelingsfase over. Dat zal nu weer gebeuren met hernieuwbare energie. Dat gezegd hebbend zijn er twee grote uitdagingen. Ten eerste: de prijs van kapitaal. De armste landen worden het hardst getroffen door klimaatverandering. Vanwege die kwetsbaarheid is kapitaal in de armste landen veel duurder dan elders. Dat is een economisch onrecht dat bovenop het klimaatonrecht komt.

Ten tweede investeerden ontwikkelingslanden pas de afgelopen decennia in infrastructuur voor fossiele energie en transport. Veel van die infrastructuur is nu ongeschikt voor hernieuwbare energie. Dus moet ze versneld afgeschreven worden. In de westerse wereld speelt dat probleem niet. Investeren voor fossiele energie zijn al veel langer geleden gedaan en inmiddels vrijwel afgeschreven. Dus kunnen westerse landen nu veel makkelijker overstappen op *smart grits*, slimme netwerken voor duurzame energie.

De oplossing is dat ontwikkelingslanden goedkoop aan kapitaal moeten kunnen komen om te investeren in een duurzame economie. En dat ze geholpen worden met de afschrijving van inefficiënte investeringen. Als we dat niet regelen, veroordelen we de ontwikkelingslan-

heel andere manier van denken dan de economie van de twintigste eeuw. Maar we moeten daarnaartoe, en we moeten ontwikkelingslanden helpen daar te komen."

Wie zijn 'wij'?

"Overheden die in bilaterale relaties technische en financiële hulp bieden aan ontwikkelingslanden. Maar ook de financiële instituties die voor kapitaal zorgen. En het bedrijfsleven, dat veel beter zijn best moet doen om te investeren in arme landen. Ze moeten eindelijk begrijpen dat er groeimogelijkheden liggen, dat hun klanten ook daar rondlopen. Ook hier komt het weer aan op besluiten van individuen."

Meer samenwerking

De overgrote meerderheid van deze beslissers is man. U wijst op het belang van gender in de oplossing van de klimaatcrisis. Waarom is dat zo belangrijk?

"Allereerst: vrouwen worden disproportioneel getroffen door klimaatverandering, zeker in ontwikkelingslanden. Vrouwen zijn verantwoordelijk voor het eten op tafel, de verbouw en bereiding van het voedsel en de opvoeding van de kinderen.

Voedsel, water en hout worden ingrijpend getroffen door klimaatverandering. Soms gaan hele oogsten verloren door klimaatverandering, door droogte of juist hevige

'Mannen hebben een idee en gaan ermee rennen. Ze houden van tegenstellingen, van het simplistische denken in ja of nee'

den tot oude fossiele technieken met oude infrastructuur. Terwijl de westerse wereld met nieuwe technologie op hernieuwbare energie overstapt.

Dat het kan, bewijst president Modi van India. Hij heeft zich verbonden aan de missie om alle *communities* in India aan hernieuwbare energie te helpen. Met fossiele energie kan dat niet, want dan heb je een landelijk netwerk nodig van buizen en infrastructuur. Met hernieuwbare energie hoeft dat niet meer. In India worden decentraal overal kleine *smart grits* aangelegd, zodat uiteindelijk alle Indiase dorpen aan schone energie komen.

Net als de rijke westerse landen moeten de ontwikkelingslanden overstappen op deze nieuwe werkelijkheid. Dat vraagt een heel andere economische structuur en een

regen. Vruchtbaar land wordt woestijn. Huiselijk geweld komt voort uit het feit dat vrouwen meer moeite hebben aan voedsel of water te komen.

Dat is de ene kant van het verhaal. De andere kant is dat vrouwen andere oplossingen bedenken dan mannen. In mijn ervaring als onderhandelaar bij het Klimaatakkoord heb ik dat duidelijk gezien. Vrouwen neigen ernaar meer samen te werken. Ze brengen de visie van anderen in, zoeken coöperatief naar nieuwe gezichtspunten. Ze denken ook loyaler, meer langetermijn- en toekomstgericht. Hoe dat komt? Omdat vrouwen kinderen krijgen en opvoeden. Biologisch zijn wij letterlijk de dragers van de toekomst.

Verder heb ik gemerkt dat vrouwen inclusiever denken, minder in zwart-witte tegenstellingen. Ze begrijp- ➔

pen de complexiteit, de nuances beter. Mannen hebben een idee en gaan ermee rennen. Ze houden van tegenstellingen, van het simplistische denken in ja of nee. En juist klimaatverandering wordt niet opgelost met denken in tegenstellingen. Daarom zijn vrouwen zo hard nodig.

Idealiter zitten beiden aan tafel, mannen en vrouwen. Zodat de verschillende en onverwachte gezichtspunten ingebracht worden, de complexiteit wordt erkend. En tegelijkertijd het proces op snelheid gericht blijft. Er is ook directe actie nodig. De complementariteit van de twee is het ideaal.”

Naast vrouwen die onevenredig getroffen worden door de klimaatcrisis worden ook onze kinderen erdoor getroffen. Moeten zij niet een veel grotere stem aan tafel krijgen?

“Ik denk niet dat het eerlijk is om de last van de besluiten af te schuiven op jonge mensen. Zodat wij, volwassenen, kunnen zeggen: godzijdank, de jeugd gaat ons redden. Jonge mensen moeten de kans krijgen zich te ontwikkelen, hun leiderschapskwaliteiten tot bloei te laten komen. Ze komen aan de tafel te zitten, maar tegen die tijd is het te laat om de juiste besluiten te nemen. Daarom moeten

Dat is een heel belangrijk moment en het is aangebroken.

Uit onderzoek naar eerdere transformaties weten we dat er een kantelpunt is als 3 procent van de bevolking zich aansluit. Op dat niveau van burgerlijke ongehoorzaamheid zijn we nog niet, maar we naderen het.”

Wat nu bij de aanpak van de Covid-19-crisis gebeurt, zien we in nog sterkere mate bij de politisering van de klimaatcrisis. In plaats van een eensgezinde collectieve aanpak wordt het onderwerp van politieke en maatschappelijke polarisatie. Hoe ziet u dat?

“Ik heb nooit begrepen waarom klimaatverandering gepolitiseerd is geraakt. Het is niet links of rechts, gaat niet over nationalisme of globalisme. Klimaatverandering is een mensenrechtenissue en een economische kans. Het is heel droevig dat het in sommige landen wel onderdeel geworden is van de politieke strijd. Dit betekent dat het onderhevig wordt aan politieke cycli. Soms gaat het de goede kant op, soms wordt er weer op de rem getrapt, afhankelijk van de politieke wind die waait.

Maar het politiseren van klimaatmaatregelen slaat echt helemaal nergens op. Linkse partijen zien ze als een

‘Het politiseren van klimaatmaatregelen slaat echt helemaal nergens op’

wij nu, met hen in gedachten en voor ogen, de besluiten nemen die hun toekomst veiligstellen.

De rol van jonge mensen is om volwassenen ter verantwoording te roepen en ons onder druk te zetten.”

De jonge generatie is boos op volwassenen die besluiten nemen die hun toekomst schaden. Sommigen roepen al op tot burgerlijke ongehoorzaamheid. Steunt u hen?

“Jazeker. Grote economische of politieke veranderingen vinden nooit plaats zonder burgerlijke ongehoorzaamheid. Als we naar klimaatverandering kijken, dan zien we dat de meest getroffen groepen niet of nauwelijks gehoord worden. Vrouwen, jongeren, mensen in de armste landen. Burgerlijke ongehoorzaamheid ontstaat als zij zolang genegeerd zijn dat ze het niet langer accepteren.

mensenrechten-, een gezondheids- of een ongelijkheidsissue. Rechtse politici kijken ernaar vanuit bedrijfscontinuïteit, een investeringsrisico, vanuit bescherming van kapitaal en bezittingen, als een groeimogelijkheid voor klanten. Dus vertel me maar: allebei de benaderingen zijn van belang en waar. Het CO₂-vrij maken van de economie overstijgt politieke tegenstellingen. Het is goed voor alle partijen.

De klimaatcrisis is de grootste onrechtvaardigheid die de mensheid ooit heeft gekend. Het is onrechtvaardig voor de armste landen, onrechtvaardig voor toekomstige generaties, onrechtvaardig voor de natuur en het is onrechtvaardig voor de aarde. Het ergste is: we hebben de crisis zelf gecreëerd. Mijn leven staat in het teken van het elimineren van dat onrecht.” ✕

DOSSIER

Een industrie voor de Groene Eeuw

'Nationaliseer Tata Steel'

Interview met Heleen
de Coninck en
Marjan Minnesma
Suzanne van den
Eynden en Evert
Nieuwenhuis

p. 14

Van windwonder tot Batterij Alliantie

Lisa Jansen

p. 20

Een industrie voor de Groene Eeuw

Evert Nieuwenhuis

p. 25

illustraties LORENZO MATTEUCCI

Een beter milieu begint bij
de basisindustrie, die in
Nederland de meeste
broeikasgassen uitstoot.

Maar hoe maken we olie,
staal en chemie groen en
toekomstbestendig? Dat onder-
zoekt het wetenschappelijk
bureau in het project Groene
Industriepolitiek, dat komend
voorjaar wordt gepubliceerd.
In dit dossier een aantal
inzichten en aanbevelingen.

**Interview Heleen de Coninck
en Marjan Minnesma**

'Nationaliseer Tata Steel'

**Industriebedrijven die samen-
werken in plaats van concurr-
eren, en een overheid die even
doortastend de CO₂-uitstoot te
lijf gaat als de Covid-crisis. Met
dergelijke zware ingrepen is een
grotendeels groene basis-
industrie mogelijk, stellen Marjan
Minnesma en Heleen de Coninck.**

door SUZANNE VAN DEN EYNDEN & EVERT NIEUWENHUIS

fotografie DE BEELDREDAKTIE / ERIK VAN 'T WOUDE

Wie aan de Botlek onder Rotterdam, Chemelot bij Sittard-Geleen of Tata Steel bij IJmuiden denkt, ziet schoorstenen met zwarte, stinkende rook voor het geestesoog verschijnen – bepaald niet het toonbeeld van duurzaamheid. Dat moet anders. Want de zware industrie – denk aan staal, chemie, raffinage en kunstmestproductie – is verantwoordelijk voor zo'n 25 procent van de Nederlandse CO₂-uitstoot en grootverbruiker van eindige grondstoffen. Zonder groene industrie komen de klimaatdoelen en een circulaire economie dus nooit dichterbij.

Gelukkig kán dat anders, zeggen Marjan Minnesma en Heleen de Coninck: een klimaatneutrale en grotendeels circulaire basisindustrie die bovendien internationaal concurrerend is, is voor de meeste industrieën met het juiste beleid binnen 25 jaar mogelijk – volgens Minnesma zelfs nog eerder. Minnesma is als directeur van Urgenda wereldberoemd door de 'Urgendazaak' waarin ze de Nederlandse staat via de rechter dwong serieus klimaatbeleid te voeren. De Coninck is hoogleraar aan de TU Eindhoven, gespecialiseerd in het vergroenen van de industrie en één van de hoofdauteurs van het IPCC-rapport over 1,5 graad opwarming. Beiden stellen dat met sterk overheidsingrijpen, gevoed door een gevoel van urgentie, het tij te keren is. Cruciaal is dat we stoppen met het 'gepolder' van de afgelopen jaren en ook de 'boterzachte' Klimaatwet zet te weinig zoden aan de dijk. Minnesma: "We moeten de klimaatcrisis net zo behandelen als de Covid-crisis, inclusief wekelijkse persconferenties van premier Rutte."

—Suzanne van den Eynden is hoofdredacteur van tijdschrift de Helling. Evert Nieuwenhuis is project- en onderzoeksleider bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

'Ik zeg vaak tegen gemeentebesturen: wat is het lelijkste stukje van je stad of dorp? Zet daar twee rijen van vijf molens neer en je bent klaar'

Marjan, jij schrijft in Urgenda's visierapport dat de Nederlandse industrie al in 2030 groen en schoon kan zijn.

Leg uit.

MM: "Ik ben bij alle zware industriebedrijven op bezoek geweest met de vraag: stel dat je binnen tien tot vijftien jaar naar nul uitstoot móet, kan jouw bedrijf dat dan aan? Dat blijkt in de meeste gevallen mogelijk te zijn. Neem kunstmest. Dat maken we nu met aardgas, maar we kunnen het ook produceren met groene waterstof zonder CO₂-uitstoot. De industrie kiest voor aardgas omdat het goedkoop is, je mag CO₂ immers bijna gratis uitstoten. Waterstof is op dit moment schaarser en duurder en daarom zeggen bedrijven: als ik als enige overstap, moet ik mijn prijzen verhogen en gaan mijn klanten naar de concurrent. Maar het kán dus wel."

Is dat jouw eigen conclusie? Of zeiden de directies van de industriebedrijven dat ook zelf?

MM: "Het blijkt uit ons eigen onderzoek en de directies beamen dit. Bij sommigen moest ik een beetje aandringen, bij anderen ging het wat makkelijker, maar allemaal zeiden ze: het zou kunnen, maar we gaan het niet doen want dan vallen we om. Dat komt door de op concurrentie gebaseerde manier waarop de industrie nu is georganiseerd. De industrie zou veel meer moeten gaan samenwerken, bijvoorbeeld door naast een staalfabriek een chemisch bedrijf en een bouwproducent te vestigen. Voor de productie van staal is ijzererts nodig, dat verhit wordt met steenkool. Steenkool zorgt voor de uitstoot van CO en CO₂ (koolmonoxide respectievelijk kooldioxide, red). Geluk-

kig is CO de basis van de bulkchemie. Als je die CO zou afvangen en schoonmaken, kan de chemische buurman die hergebruiken. Eenzelfde route kan bijvoorbeeld ook voor de productie van bouwmaterialen met behulp van CO₂. Het afval van de één wordt zo de bouwstof van de ander."

HdC: "Bij waterstofproductie uit gas komt zuivere CO₂ vrij, die als grondstof gebruikt kan worden in chemische processen. Dat is wel alleen klimaatneutraal als de CO₂ daarna niet alsnog de atmosfeer in gaat, en als de extra energie die nodig is voor het afvangen en hergebruik CO₂-vrij is. Het is meestal sneller en kansrijker om CO₂ af te vangen en ondergronds op te slaan (ook bekend als Carbon Capture and Storage, CCS, red.), iets dat bij sommige fabrieken nu al heel goed te doen is. Het afvangen en opslaan van CO₂ is een prima tussenoplossing, want de CO₂ wordt permanent uit de atmosfeer gehouden. Uiteindelijk willen we natuurlijk helemaal af van CO₂."

MM: "Ik denk dat het slimmer is om sneller op te schalen naar zon- en windenergie. In Nederland kunnen we in 2030 onze energie volledig uit zon, wind en aardwarmte halen. Daarvoor hebben we 3.500 windmolens op land nodig van 3 tot 4 megawatt. Dat zijn er maar negen per gemeente! Ik zeg vaak tegen gemeentebesturen: wat is het lelijkste stukje van je stad of dorp? Zet daar twee rijen van vijf molens neer en je bent klaar. En het hoeft ook niet overal. Als je er tweehonderd kwijt kunt op de Maasvlakte bij Rotterdam, kun je het Groene Hart met rust laten. Op zee hebben we er 4.750 nodig van 8 megawatt, maar de eerste van 12 megawatt zijn er al, dus dat kunnen

er minder worden. Tot slot hebben we negen zonnepanelen per persoon nodig. En ook daar kun je uitruilen: als een boer in de buurt er tweehonderd heeft en jij kan er nul kwijt want je woont in een stadsappartementje, dan is dat ook goed."

Produceren we dan genoeg energie om alle industrie te behouden?

MM: "De eerste vraag moet zijn: welke industrie willen we behouden? Als we allemaal elektrisch gaan rijden, hoeven de olieraffinaderijen nog maar de helft van hun productie te draaien. Een deel van die raffinaderijen kunnen we dan ook afschrijven en daar ga ik geen plannen voor verzinnen: die moeten gewoon wegwezen. En er zijn nog meer bedrijven die niet passen bij de economie van de toekomst. Kunstmest kan in Nederland bijvoorbeeld heel veel minder, omdat we naar een circulaire landbouw willen die werkt met natuurlijke mest."

Bij die raffinaderijen werken ook mensen.

MM: "Daar maak ik me geen enkele zorgen over. Ze kunnen terecht in groene chemie, we hebben ze ook nodig voor de diepe geothermie en voor de productie van zonne- en windenergie. We blijven spullen maken. De mensen die bij Shell in de raffinaderijen werken, vinden zo weer werk."

Kennen jullie succesvolle voorbeelden van groene industrie in het buitenland?

HdC: "Zweden heeft een zeer progressief klimaatbeleid. Ze gebruiken veel biomassa van eigen bodem en hebben net de eerste op waterstof

gebaseerde staalfabriek geopend. Verder ken ik niet zoveel voorbeelden. Mede onder druk van Urgenda heeft Nederland de afgelopen jaren echt wel wat stappen gezet – niet genoeg om onder de 1,5 graad opwarming te blijven, maar we komen wel dichterbij in de buurt dan de meeste landen. In mijn Europese netwerk kijken veel mensen nadrukkelijk naar Nederland als het gaat om het vergroenen van de industrie.”

Minister Wiebes van Economische Zaken stuurde dit jaar een kabinetsvisie naar de Tweede Kamer over hoe de Nederlandse zware industrie er in 2050 uit moet zien. Daarin schrijft hij onder andere dat Nederland een uitgelezen positie heeft om groene koploper te worden. Delen jullie dat beeld?

MM: “We kunnen daar in theorie heel goed in worden, met onder meer veel stroom van zee en een hoogopgeleide bevolking. Maar ik wil waken voor het beeld dat we al groen zijn. Tata Steel is de grootste uitstoter van Nederland. En we hebben nog maar tien jaar! Wat mij betreft nationaliseert de regering de Hoogovens, zoals Tata Steel vroeger heette, en maakt ze dit de groenste staalfabriek van de wereld. Ik denk niet dat dat lukt als het Tata Steel blijft.”

Nationaliseren?!

MM, lachend: “Ja. Hoppa!”

HdC: “Zulk soort ingrijpende stappen hebben we inderdaad wel nodig. Nationaliseren zie ik niet zo snel gebeuren, maar we hebben een tussenstap nodig omdat die vergroening nu praktisch niet te doen is voor Tata Steel. Er zijn nog geen fabrieken die hernieuwbare waterstof produce- ➔

➔ **Heleen de Coninck:** “Met de industrie in andere landen moeten we samenwerken op vergroening, in plaats van ze te zien als concurrenten die onze banen afpakken.”

→ **Marjan Minnesma:** "Wat als de doelen van de Klimaatwet in Nederland in 2050 niet gehaald zijn? Gaat er dan iemand naar de gevangenis? Nee."

ren op een schaal die nodig is voor de omvang van Tata. En er is niet genoeg groene stroom."

MM: "Maar Akzo – nu Nouryon – maakt al elektrolyzers van tien megawatt, voor de productie van waterstof. Het is niet zo dat het technisch niet kan, maar de urgentie wordt onvoldoende gevoeld. De sfeer van urgentie en creativiteit die we nu hebben met het coronavirus, moeten we ook krijgen rondom klimaat. Anders stijgt de temperatuur met twee of zelfs drie graden, hebben we straks honderden miljoenen vluchtelingen in de wereld en geen Noordpool meer. Wie niet beseft: dit gaan onze kinderen in de tweede helft van de eeuw meemaken, die denkt dat we nog hebben tot 2050. En dat hebben we niet."

HdC: "We hebben inderdaad ander beleid nodig. Helaas gaat de CO₂-heffing op de industrie het probleem niet oplossen. Alleen een extreem hoge heffing leidt tot een echte transitie, en die gaat er niet komen. We moeten daarom veel vindingrijker worden. Het systeem is nu zo ingericht dat prijsverhogingen ertoe leiden dat bedrijven klanten verliezen aan buitenlandse concurrenten. Dus lobbyen ze van alle kanten om gecompenseerd te worden voor die prijsverhoging. Wat we nodig hebben, is een mix van beleidsinstrumenten: het Europese emissiehandelssysteem als basis, maar daarbij ook publieke investeringen in infrastructuur, stimuleren van onderzoek, de overheid die alleen nog maar klimaatneutrale bouwmaterialen inkoopt, en ook het beprijzen van het CO₂-gehalte van producten – niet bij de staalfabrikant maar bij de gebruiker van staal."

'Helaas gaat de CO₂-heffing op de industrie het probleem niet oplossen'

Helder. Maar wat moet de overheid precies doen?

MM: "Om te beginnen een visie neerzetten en daar mensen achter verzamelen. Laten zien hoe we staal en chemische producten kunnen maken zonder uitstoot, en papier met diepe aardwarmte. En dat met veel enthousiasme promoten en financieel ondersteunen."

Dat is toch wat Wiebes doet in zijn kabinetsvisie?

MM: "Ja, maar Rutte moet dat doen! Die moet elke week op de buis zijn, net zoals nu met corona."

HdC: "De overheid moet breed experimenteren met nieuwe productieprocessen en technologie, waarbij de financiële risico's deels door de ondernemer of de industrie worden gedragen, en deels door de overheid, dus de belastingbetaler. De industrie moet geprikkeld worden om grondstoffen circulair te maken en de broeikasgasuitstoot naar nul te krijgen."

MM: "Stel dat je nu eist: vanaf 2030 stoten we geen CO₂ meer uit in de lucht. Punt. En in Europa komt een heffing op al het onduurzaam staal zodat niemand uit de markt wordt geprijsd. Dan weten bedrijven waar ze aan toe zijn."

HdC: "De kosten van verduurzaming moeten inderdaad daar worden neergelegd waar ze kunnen worden doorberekend aan de consument, dus op een auto of een windmolen. We moeten ernaar toe dat ook de afnemers van auto's en windmolens zeggen: ik wil er liever eentje die met groen staal is geproduceerd. Zo krijg je een markt voor het goede in plaats van een *race to the bottom*."

Stel, jullie worden minister namens GroenLinks in de volgende regering. Wat ga je in je eerste honderd dagen doen?

MM: "Ik zou beginnen met klimaatverandering tot een crisis verklaren en elke vrijdag een uur op tv gaan om uit te leggen wat er aan de hand is. En dan niet alleen dingen vertellen die mensen niet leuk vinden, zoals wat er allemaal moet veranderen, maar ook voorbeelden laten zien: kijk, dit nieuwe product is er, we kunnen melk maken zonder koeien! En ik zou van de industrie eisen dat ze niet meer uitstoten in de lucht, anders gaan ze dicht."

Dat laatste schrijft de Klimaatwet al voor.

MM, schamper: "Die Klimaatwet is boterzacht en eist niets. In Engeland zit een commissie die elk jaar de voortgang monitort en zegt: we zitten niet op koers, dus er zijn meer maatregelen nodig. Onze wet is daar een slap aftreksel van, want die stelt geen tussendoelen en harde eisen om extra maatregelen te nemen als doelen niet gehaald worden. Want wat als de doelen in Nederland in 2050 niet gehaald zijn? Gaat er dan iemand naar de gevangenis? Nee. Dus: leuk geprobeerd GroenLinks, maar helaas: alle goede dingen hebben jullie eruit gesloopt." (lacht)

HdC: "De Klimaatwet moet inderdaad worden aangescherpt. We moeten veel sneller klimaatneutraal worden, want met 95 procent in 2050 zijn we niet consistent met het Akkoord van Parijs, waarin staat dat rijke landen als eerste moeten handelen. Bovendien weten we dat voor de 1,5°C-limiet, een duidelijk Nederlands belang, we in 2050 wereldwijd

op nul moeten zitten. Liever in Nederland dus al in 2040 of 2045 op nul. We hebben absoluut een sterkere overheid nodig die mensen meeneemt, al weet ik niet of een wekelijkse persconferentie dan nog net zoveel kijkers trekt als nu met corona. Ik zou ook inzetten op omscholing: we hebben mensen nodig die een ander soort werk doen, die met hun werk in 'groene' industrieën bijdragen aan een betere wereld.

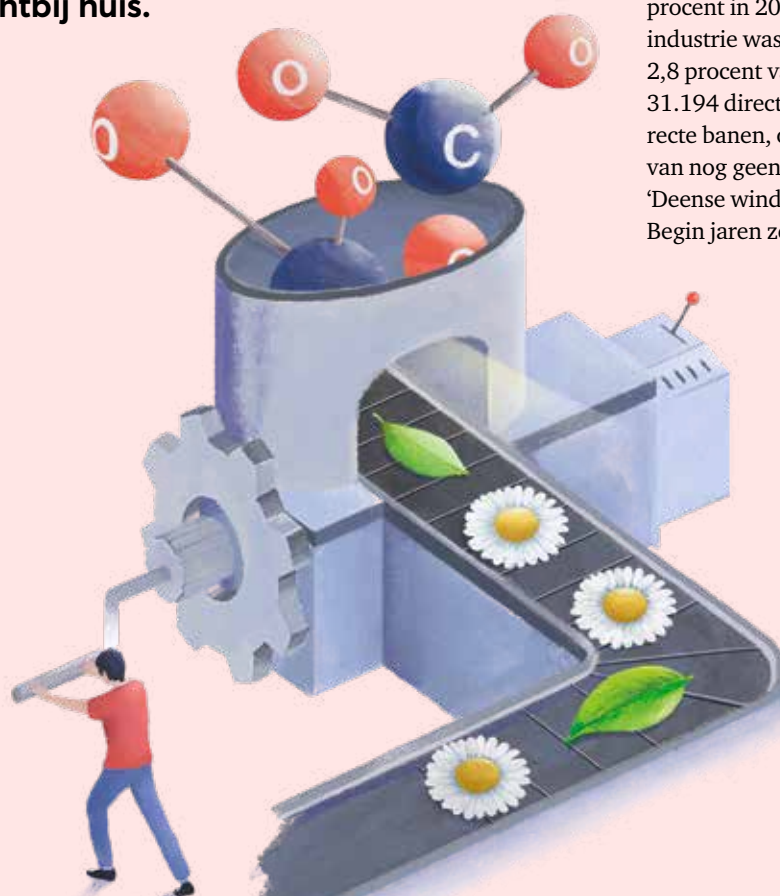
Daarnaast moet Nederland zich niet alleen solidair verklaren met ontwikkelingslanden, maar daar ook echt helpen met het opzetten van een duurzame industrie. Een no-brainer is dat we moeten stoppen met exportsubsidies waar alleen onze eigen – fossiele – bedrijven van profiteren. En we moeten onze kennis overdragen. Momenteel werken Nederlandse havenbedrijven samen met overzeese havenbedrijven om havens voor fossiele industrie te bouwen. Dat schiet natuurlijk niet op. Als wij een duurzame industrie bouwen maar de rest van de wereld niet, zitten we straks nog steeds met drie graden opwarming. Met de industrie in andere landen moeten we samenwerken op vergroening, in plaats van ze te zien als concurrenten die onze banen afpakken." X

Dit interview is een bewerking van de eerste aflevering van de podcast *Groene Gasten*. Hierin voeren Suzanne van den Eynden en Evert Nieuwenhuis gesprekken met denkers en doeners die de wereld eerlijker en duurzamer maken. Ook luisteren?

wbgl.nl/vergroendeindustrie

Van windwonder tot Batterij Alliantie

Groen staal uit Zweden, windenergie uit Denemarken en een Batterij Alliantie van de EU. Voor het ontwikkelen van een groene industriepolitiek kan Nederland inspiratie opdoen dichtbij huis.

door LISA JANSEN

1 Het Deense windwonder

De Denen zijn wereldleider in de productie van zowel windenergie als windturbines. Dit dankzij een actieve Deense overheid.

Geen enkel land in de wereld produceert zoveel windenergie per inwoner als Denemarken. Van de totale Deense stroomproductie in 2019 was bovendien 47 procent afkomstig van windturbines. Ook in de productie van windturbines gaat Denemarken voorop: een aanzienlijk deel van de windturbines wereldwijd wordt in Denemarken gefabriceerd. Zo had de Deense windturbinefabrikant Vestas een mondiaal marktaandeel van 20,3 procent in 2018. De windturbine-industrie was in 2016 goed voor bijna 2,8 procent van het bbp en voor 31.194 directe banen en 85.000 indirecte banen, op een beroepsbevolking van nog geen drie miljoen. Hoe is het 'Deense windwonder' ontstaan? Begin jaren zeventig bestond

— Lisa Jansen is oud-stagiair van het wetenschappelijk bureau.

2 Groen staal uit Zweden

90 procent van de Deense energie uit geïmporteerde olie. Toen de oliecrisis in 1973 toesloeg, werd de kwetsbaarheid van Denemarken ineens duidelijk. Vanwege de sterke anti-kern-energiebeweging was nucleaire energie geen optie, en ontstond behoefte aan nieuwe energiebronnen. Windenergie bood uitkomst. Dankzij stevige overheidssteun vanaf de jaren tachtig kon de Deense wind-industrie groeien en internationaal uitbreiden. In 1990 besloot de Deense overheid dat in 2005 minimaal 10 procent van de Deense elektriciteitsproductie uit windenergie moest bestaan. Ter vergelijking: in 2005 kwam de Nederlandse energievoorziening voor slechts 2,4 procent uit hernieuwbare bronnen. De overheid investeerde onder meer flink in onderzoek en ontwikkeling. Ook stelde zij subsidies beschikbaar voor installatiekosten.

Na jaren van flinke overheidssteun en ambitieuze doelen besloot de Deense overheid in 1999 het roer om te gooien. De elektriciteitsmarkt werd geliberaliseerd en subsidies werden afgeschaft. De Denen annuleerden twee van de vijf geplande offshore windparken, en de installatie van windturbines nam in rap tempo af. De inzet op competitie binnen de markt bleek een stagnerende werking te hebben. In 2008 keerde Denemarken terug naar het beleid van voor 1999: nieuwe ambitieuze doelen en een investerende overheid bliezen het Deense windwonder nieuw leven in. In 2030 wil de Deense overheid twee kunstmatige energie-eilanden in gebruik nemen. Dit moet leiden tot een verdriedubbeling van de Deense capaciteit aan wind op zee. Het sprookje lijkt dus voorlopig nog niet uit.

Het Zweeds-Finse project HYBRIT wil in 2026 als eerste ter wereld CO₂-vrij staal produceren met behulp van waterstof. Dankzij een ambitieuze overheid kan dit realiteit worden.

Staal is essentieel voor onze samenleving. Staal zit in onze telefoons, laptops, auto's en huizen, maar ook in windmolens, trainrails en elektriciteitsmasten. Het grote nadeel van staal is dat bij de productie erg veel broeikasgassen vrijkomen. Wereldwijd is de staalindustrie verantwoordelijk voor 7 procent van alle door mensen veroorzaakte CO₂-uitstoot. In de strijd tegen klimaatverandering is het verduurzamen van de staalproductie dus essentieel.

Traditioneel wordt staal gemaakt via de zogenaamde blast-furnace route, met ijzererts en steenkool als belangrijkste grondstoffen. De verbranding van steenkool levert ook een groot deel van de voor dit productieproces benodigde energie. Door het productieproces te veranderen, en fossiele brand- en grondstoffen als steenkool te vervangen door waterstof, kan staal geproduceerd worden zonder CO₂-uitstoot.

Op dit moment is er nog geen enkele staalfabriek die op commerciële basis groen staal produceert. Er is nog veel onderzoek en ontwikkeling nodig. Daarnaast is voldoende groene stroom nodig voor de productie van emissieloze waterstof, en dus ook voor groen staal. Daar komt bij dat het overschakelen op waterstof veel vergt van staalproducenten. Bestaande fabrieken moeten of flink verbouwd worden, of er moet zelfs een compleet nieuwe fabriek neerge-

zet worden. Voor staalproducenten is het binnen de sterk competitieve internationale staalmarkt vrijwel onmogelijk om dergelijke stappen zelfstandig te nemen. Het HYBRIT-project laat zien dat een vruchtbare samenwerking tussen de industrie en de overheid uitkomst kan bieden.

De Zweedse klimaatwet schrijft voor dat Zweden in 2045 klimaatneutraal moet zijn. Omdat staalessies maar liefst 10 procent van de totale Zweedse emissies beslaan, zijn de Zweden erop gebrand om de productie van staal te vergroenen. In 2016 richtte de Zweedse overheid samen met Finland, staalproducent SSAB, energieleverancier Vattenfall en mijnbouwbedrijf LKAB het HYBRIT-project op. Het doel van het project is om emissievrij staal te produceren met behulp van waterstof.

In september 2020 werd de eerste proeffabriek geopend. Het Zweedse energieagentschap de SEA betaalt 55 miljoen van de 180 miljoen aan totale kosten voor de huidige pilot-fase. SSAB, Vattenfall en LKAB betalen elk een derde van de resterende kosten. Ook zorgt de overheid voor snellere vergunningsprocessen, en toegang tot duurzame elektriciteit door verbeterde elektriciteitsinfrastructuur en een snelle uitbreiding van hoogspanningsnetwerken. De volgende fase – de demonstratiefase – loopt van 2025 tot 2035. Fossielvrij staal moet in 2026 voor het eerst op de markt komen.

Voor het behalen van de Nederlandse klimaatdoelen zal ook de productie van Tata Steel IJmuiden moeten veranderen. Durft de Nederlandse overheid net zo ambitieus te zijn als de Zweedse?

— Volkswagen streeft ernaar om in 2040 het laatste model met een verbrandingsmotor op de markt te brengen

3 Europese industriepolitiek voor batterijen

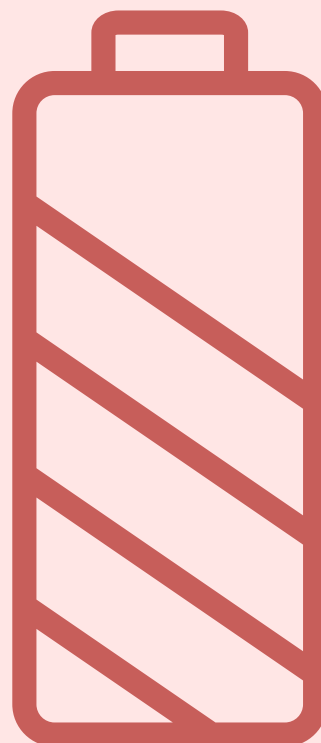
Een duurzaam Europa rijdt elektrisch. Maar accu's worden nu vrijwel volledig buiten Europa geproduceerd. Grote afhankelijkheid van niet-Europese batterijproducenten maakt Europa kwetsbaar. Daarom werkt de Europese Commissie aan een Europese batterij-industrie.

Momenteel stimuleren 24 van de 27 EU-landen elektrisch rijden, voornamelijk via subsidies, belastingvoordelen en premies. Bovendien trekt de EU binnen de Green Deal geld uit voor miljoenen laadpalen. Tegelijkertijd neemt de wereldwijde productie van accu's – met name voor elektrische auto's – in rap tempo toe. In 2019 werd voor maar liefst 160 gigawatt aan lithium-ion-batterijen (het type batterij in elektrische auto's) geproduceerd, tegenover 19 gigawatt in 2010. Deze trend zal voorlopig doorzetten. Zo streeft Volkswagen ernaar om in 2040 het laatste model met een verbrandingsmotor op de markt te brengen.

Hier liggen duidelijk economische kansen. Momenteel is echter slechts 3 procent van de wereldwijde productiecapaciteit voor autobatterijen gevestigd in Europa. In 2017 waarschuwde de Europese Commissie dat Europa te afhankelijk zou worden van Aziatische leveranciers voor de invoer van lithium-ion-accu's. De auto-industrie is een belangrijke speler in de Europese economie en het gevaar dreigt dat Europese fabrikanten kwetsbaar worden voor verstoringen in de toeleveringsketen.

De Commissie besloot in 2017 tot de oprichting van de Europese Batterij Alliantie. Binnen deze alliantie werken industriële bedrijven, lidstaten en de Europese Investeringsbank samen aan een duurzame en competitieve Europese batterij-industrie. In 2019 besloot de Europese Commissie zelfs dat het belang van een Europese waardeketen voor de productie van batterijen zo groot is dat lidstaten staatssteun mogen geven voor batterijproductie. Gezien Europa's focus op het stimuleren van competitie en de vrije markt, is dit besluit typerend voor het Europese belang van deze markt. België, Frankrijk, Duitsland, Italië, Finland, Polen en Zweden verstrekken samen 3,2 miljard euro steun aan zeventien deelnemende bedrijven. Duitsland, Frankrijk en Italië – allen met een sterke auto-industrie – subsidiëren samen 2,78 miljard.

Om aan de Europese vraag naar batterijen te voldoen, zouden volgens de Europese Commissie tien tot twintig gigafabrieken (fabrieken met een zeer grote productiecapaciteit) nodig zijn. In onder meer Duitsland, Frankrijk, Polen, Hongarije en Noorwegen zijn al plannen om dergelijke fabrieken te bouwen. Het is nog te vroeg om conclusies te trekken over het succes van de Europese Batterij Alliantie, maar duidelijk is wel dat (groene) industriepolitiek weer op de Europese beleidstafel ligt. X

Een industrie voor de Groene Eeuw

Nederland staat aan de vooravond van de Groene Eeuw. Klimaatverandering en toenemende grondstoffen-schaarste dwingen verregaande verduurzaming van onze economie af. De industrie speelt hierin een hoofdrol, als grootverbruiker

van grondstoffen en verantwoordelijke voor het grootste aandeel van de Nederlandse uitstoot van broeikasgassen. Welk overheidsbeleid versnelt de verduurzaming van de Nederlandse industrie? →

door EVERT NIEUWENHUIS

— De verduurzaming van de zware industrie is een ingrijpende transitie: zo goed als alle fabrieken die er nu staan, zijn gebouwd rondom fossiele grondstoffen en energiebronnen

—Evert Nieuwenhuis is project- en onderzoeksleider bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. Hij leidt het project Groene Industriepolitiek.

Aan mooie woorden geen gebrek, in de recent verschenen 'Visie verduurzaming basisindustrie 2050'. Hierin beschrijft minister Wiebes (Economische Zaken en Klimaat, VVD) namens het kabinet hoe hij de toekomst ziet van de Nederlandse zware industrie waaronder chemie, olieraffinage en staal vallen. In 2050 moet deze industrie zo goed als klimaatneutraal en circulair produceren. Dit is niet alleen een opgave maar vooral een kans, benadrukt Wiebes. Nederland heeft "de ambitie en de kans om dé (Europese) vestigingsplaats te zijn voor duurzame (basis)industrie. (...)". Gaan we deze kans tijdig verzilveren? 'De keuze is aan ons', luidt de optimistische ondertitel.

Het is even wennen, maar zelden schreef een VVD-minister van Economische Zaken een visie die zo dicht bij het gedachtegoed van GroenLinks ligt. Uiteraard zijn er belangrijke verschillen: economische kansen vormen het uitgangspunt, en niet het afwenden van de klimaatcrisis; circulariteit krijgt te weinig aandacht; en waarom moet Nederland nu weer 'koploper' worden in plaats van gewoon een gezond en gelukkig land te willen zijn? Maar laten we de hoofdboodschap omarmen: Nederland streeft naar een groene, toekomstbestendige industrie. Hulde.

Prangende vragen

De vraag die zich nu aandient is: *hoe* verduurzamen we de Nederlandse industrie? Op precies die vraag richt het project Groene Industriepolitiek van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks zich. We focussen op de zware industrie omdat deze sector de meeste CO₂ uitstoot in Nederland en zich niet makkelijk laat verduurzamen. De zware industrie – denk aan bedrijven als Shell, Dow Chemical en

Tata Steel – produceert basismaterialen waarop onze samenleving is gebouwd: van de fundering van je huis tot je schoenzool en van de behuizing van je laptop tot de wiek van een windmolen. In de Nederlandse industrie werken circa 120 duizend mensen en er wordt ruim 3 procent van het bruto binnenlands product (bbp) verdiend.

Een 'groene industrie' roept een aantal prangende vragen op. Is een circulaire, klimaatneutrale industrie mogelijk, en zo ja, hoe ziet deze er dan uit? Welke industriële activiteiten en bedrijven passen daar wel en niet in? Heeft Nederland inderdaad alles in huis, zoals Wiebes zegt, om de ideale vestigingsplaats te zijn voor groene industrie? En welk overheidsbeleid is er nodig om die groene en toekomstbestendige industrie te bewerkstelligen? In ons rapport, dat in maart 2021 verschijnt, komen deze vragen uitvoerig aan bod (spoiler: ja, een circulaire en klimaatneutrale industrie is mogelijk en ja, Nederland heeft troeven in handen) maar hier beperken we ons tot de laatste vraag: de rol van de overheid.

Stevig het roer in handen

De overheid moet het roer stevig in handen nemen. De verduurzaming van de zware industrie is een ingrijpende transitie: zo goed als alle fabrieken die er nu staan, zijn gebouwd rondom fossiele grondstoffen en energiebronnen. Dat moet allemaal anders en dat heeft ingrijpende gevolgen voor onder andere infrastructuur (gasleidingen worden waterstofleidingen, bijvoorbeeld) maar ook banen en opleidingen (er zal meer hoogwaardige technologische kennis nodig zijn) en zelfs culturele identiteit (rondom IJmuiden wonen vele families die al generaties

werken bij de voormalige Koninklijke Hoogovens, dat nu Tata Steel heet).

De belangen zijn imponerend, de bedragen gigantisch, de projecten langdurig en de risico's navenant groot. Maar de overheid moet hier niet voor terugdeinzen. Ze moet risico's durven nemen en niet bang zijn om fouten te maken. Want fouten – zoals verkeerde investeringen of mislukte innovatieprogramma's – zullen onmiskenbaar worden gemaakt, maar een veel grotere fout is om niets te doen en af te wachten tot 'de markt' het oplost. Politici moeten daar open en eerlijk over zijn:

"Geachte burger, we gaan nu een paar miljard euro investeren in een techniek waarvan we niet zeker weten of het een succes wordt. Wat we wel weten is dat als we niets doen, de Nederlandse industrie deze groene eeuw niet zal overleven. En die groene eeuw zal er komen – we moeten wel, want het ijs smelt."

Laten we dit concreet maken. Stel dat een chemieconcern op het Limburgse cluster Chemelot – overigens gevestigd bovenop een oude staatsmijn, over transitie gesproken – wil experimenteren met het elektrificeren van bepaalde productieprocessen. Dit vereist een hoogspanningskabel met toebehoren, hetgeen forse investeringen met zich meebrengt en waarvan de aanleg jaren kan duren. Netbeheerder TenneT wil die kabel best leggen, maar alleen onder de voorwaarde dat er voor langere tijd stroom wordt afgenomen. Het bedrijf op Chemelot kan dit niet garanderen, omdat het om een experiment gaat dat kan mislukken. Daarnaast biedt de Rijksoverheid subsidie voor dit soort experimenten, maar alleen als het bedrijf kan aantonen dat de randvoorwaarden op orde zijn, zoals voldoende elektriciteit. Om

deze patstelling te doorbreken, moet de Rijksoverheid regie voeren en risico nemen, bijvoorbeeld door garant te staan voor de kosten van de elektriciteitsleiding. Als het experiment mislukt, vergoedt de staat een deel van de kosten van de hoogspanningskabel. De overheid wordt zo een actieve partner in cruciale pilotprojecten.

Wederzijds belang

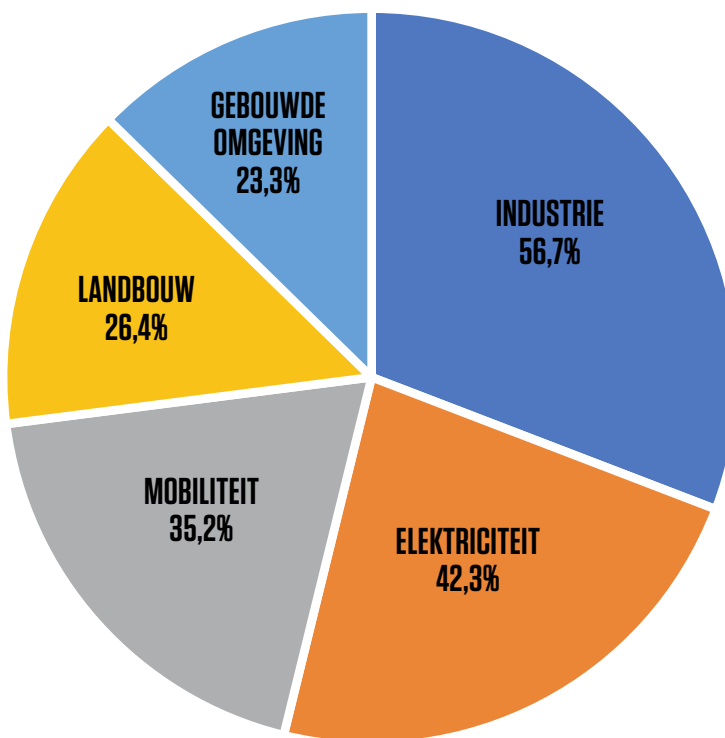
Welke experimenten moeten wel of niet gesteund worden? Om dit soort keuzen goed te kunnen maken, is een visie op de industrie nodig. We kunnen ons schaarse geld immers maar

één keer uitgeven, en de zorg en het onderwijs hebben ook extra geld nodig. Wat ons betreft is die visie klip en klaar: in de Groene Eeuw is alleen plaats voor een groene industrie. De industrie betaalt deze transformatie grotendeels zelf want zij strijkt ook de winsten op waarvan haar aandeelhouders profiteren. Maar de industrie staat er niet alleen voor: de overheid zorgt voor de juiste randvoorwaarden, zoals het aanleggen van infrastructuur en het subsidiëren van innovaties waarvan omvang en belang boven individuele bedrijven uitstijgen. De overheid geeft ook richting aan ('we kiezen voor

Broeikasgasuitstoot Nederland

per sector in 2019 (in Mton CO₂eq)

— Van sommige bedrijven moeten we afscheid nemen,
net zoals we dat ook van de postkoets hebben moeten doen

waterstof), hakt knopen door ('hier komt een hoogspanningsleiding en hier niet'), genereert publieke steun ('een groene industrie heeft de toekomst, en dat kost nu eenmaal veel geld') en dekt waar nodig risico's af ('als het experiment mislukt, betalen wij deels de rekening').

Bij die visie hoort ook een erkenning van het belang van de industrie. Dit past misschien niet in het discours dat sommige GroenLinkers aanspreekt, namelijk dat grote bedrijven vervuulende vijanden zouden zijn. Zeker, de industrie moet haar bijdrage leveren aan de groene transitie en mag geen winst maken terwijl anderen – zoals belastingbetalende burgers – opdraaien voor de kosten van de klimaatverandering die de industrie mede veroorzaakt. Maar zonder die industrie komt die groene transitie ook niet van de grond. Wie anders gaat het (klimaatneutrale!) staal produceren voor onze windmolens? Er zijn goede redenen om groene industrie in Nederland en Europa te houden. Zo gedijen circulaire productieprocessen (waarin 'afval' als grondstof voor nieuwe producten dient) beter in elkaars fysieke nabijheid, om te voorkomen dat allerlei grondstoffen (zoals schroot voor staalfabrieken) de wereld over gesleept moeten worden, wat niet erg duurzaam is.

Een goede samenwerking met de industrie is dan ook essentieel. Zij heeft cruciale kennis in huis over het verduurzamen van haar productieprocessen. Vaak hebben de internationale moederbedrijven – tien van de twaalf grootste industriële concerns hebben hun hoofdkantoor in het buitenland staan – toegang tot kapitaal dat hard nodig is om te vergroenen. Tegelijkertijd moet de overheid ervoor waken om te veel te redeneren

vanuit de bestaande situatie. Gevestigde belangen – de huidige industrie – mogen de transitie niet in de weg staan of vertragen. Een voorbeeld: Shell experimenteert met synthetische kerosine voor klimaatneutrale luchtvaart, wat een stap in de groene richting is. Maar het concern zal ook zo lang mogelijk geld willen verdienen aan de raffinage van fossiele kerosine, omdat het veel geld heeft geïnvesteerd in de huidige installaties. Dat laatste belang (fossiele installaties blijven gebruiken) mag niet de overhand hebben. Niet het bestaande, maar het doel moet centraal staan: een groene industrie.

Afbouw, ombouw en opbouw

Transities in de economie bestaan uit opbouw van nieuwe activiteiten en ombouw van bestaande activiteiten, maar ook uit afbouw van bestaande activiteiten. Met andere woorden: van sommige bedrijven moeten we afscheid nemen, net zoals we dat ook van de postkoets hebben moeten doen. Raffinage van aardolie is rijp voor afbouw, want met het uitfasen van diesel- en benzineauto's vervalt de belangrijkste afzetmarkt. Dit kan pijnlijk zijn en als daarbij bedrijven moeten sluiten en banen verloren gaan, moeten we ontslagen werknemers zo goed mogelijk aan een nieuwe baan helpen. Het is niet anders. Het sluiten van de kolenmijnen was voor vele Limburgers een drama. Toch zal niemand ervoor pleiten om de kolenmijnen te heropenen.

Overigens kunnen raffinaderijen ook kiezen voor ombouw, zoals het produceren van synthetische kerosine. Een oplopende bijmengverplichting voor vertrekkende vliegtuigen vanaf Schiphol en andere grote Euro-

pese luchthavens kan daarvoor een markt creëren. De oude kerosinepijpleiding tussen Rotterdam en Schiphol kan dan gewoon gevuld worden met klimaatvriendelijke kerosine.

Een andere kandidaat voor ombouw is staalproductie. Het Zweedse project HYBRIT experimenteert met fossielvrij staal dat geproduceerd wordt met waterstof – overigens een veel verstandigere keuze dan het HIsarna-proces waar Tata Steel in Velsen-Noord op inzet, omdat dat tot een CO₂-reductie van slechts 20 procent leidt. In de Groene Eeuw is alleen plaats voor klimaatneutrale industrie, waarom zou je dan investeren in een techniek die CO₂ blijft uitstoten?

De ombouw naar fossielvrij staal roept nog altijd een aantal lastige vragen op. Staalproductie vraagt veel energie. Die energie wordt nu geïmporteerd in de vorm van CO₂-rijke kolen. De nabijgelegen Noordzee is een goede locatie om met windmolens de benodigde energie voor groene waterstof op te wekken. Maar het is de vraag of de Noordzee groot genoeg is om heel Nederland van voldoende energie te voorzien, te meer daar de productie van waterstof veel energie vraagt. Misschien is het efficiënter en ecologisch gezien gunstiger om waterstof te importeren uit zonnrijke gebieden, zoals de Sahara, Saoedi-Arabië of Australië. Maar wat zijn daar de geopolitieke consequenties van? Willen wij – net als nu bij olie – afhankelijk zijn van landen als Saoedi-Arabië of Libië? Vragen waar ook GroenLinks een antwoord op zal moeten vinden.

Wortel en stok

Uit welke concrete beleidsmaatregelen bestaat groene industriepolitiek?

De overheid moet, kort gezegd, de aloude wortel en stok ter hand nemen.

Eerst de stok. CO₂-uitstoot moet duurder worden en uiteindelijk worden verboden. CO₂ duurder maken is een goede stap, maar is niet voldoende om de industrie te vergroenen. De kans bestaat dat de fabrikanten de CO₂-belasting doorberekenen en producten gewoon duurder worden (en onverkocht blijven vanwege de flinterdunne marges op deze bulkgoederen). Een verbod leidt wel tot systemische veranderingen. In Nederland mogen zoals gezegd vanaf 2030 geen auto's met verbrandingsmotoren verkocht worden. Dit besluit betekent niet alleen de definitieve doorbraak van de elektrische auto, maar ook de nekslag voor raffinage: de belangrijkste afzetmarkt verdwijnt. Dergelijke normeringen zijn naast een stok ook een wortel: ze geven de industrie duidelijkheid én ze creëren markten. Autofabrikanten hebben nu zekerheid over welk type auto ze moeten ontwikkelen en ze weten zeker dat er een markt is voor deze producten. Ze kunnen nu met een gerust hart hun fossiele verleden achter zich laten en meebouwen aan de groene eeuw.

Voor alle CO₂-intensieve (eind) producten moeten dergelijke normeringen komen. Neem staal: van conserveren tot heipaal moet wettelijk vastgelegd worden dat ze alleen van groen staal gemaakt mogen worden. Dit betekent dat bij de productie geen CO₂ mag vrijkomen. Het verbod gaat niet van de ene op de andere dag in – dat is praktisch onmogelijk – maar wel met snel oplopende normen. Fabrikanten weten waar ze aan toe zijn en dat ze moeten investeren in bijvoorbeeld productie met behulp van waterstof of elektriciteit. Een →

— Van conservenblik tot heipaal moet wettelijk vastgelegd worden dat ze alleen van groen staal gemaakt mogen worden

Literatuur

Mazzucato, M. (2018 en 2019).

Mission-oriented research & innovation in the European Union en *Governing Missions in the European Union*. Brussel: Europese Commissie.

Quintel Intelligence (2017). *De toekomst van de Nederlandse energie-intensieve industrie – Het verbaal*

Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (2019). *Naar een duurzame economie. Overheidssturing op transities*. Den Haag.

Wiebes, E. (2020). *Kamerbrief met visie kabinet op verduurzaming basisindustrie 2050*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2013).

Noodzaak en kans voor een groen industriebeleid in de Nederlandse economie. Den Haag

helder, realistisch tijdpad schept zekerheid en creëert afzetmarkten. Overigens moeten deze normen op Europees niveau worden vastgesteld omdat de Nederlandse markt enerzijds te klein is om van invloed te zijn, en anderzijds omdat de Nederlandse industrie het grootste gedeelte van haar productie exporteert. Dit betekent dat we ook in Europa voor krachtig industriebeleid moeten pleiten, bijvoorbeeld voor uitbreiding en aanscherping van de Ecode-sign-richtlijnen, die ecologische eisen stellen aan producten die in alle lidstaten worden verkocht.

Europa heeft een – in potentie – krachtig instrument om CO₂-uitstoot te beperken: het emissiehandelsstelsel (ETS). Het ETS kent een plafond van uit te stoten broeikasgasen dat jaarlijks daalt. In 2030 moet 43 procent minder broeikasgas uitgestoten worden ten opzichte van 2005 en dit wordt waarschijnlijk verhoogd omdat de EU haar reductiedoel wil aanscherpen. Uiteindelijk gaat het plafond naar nul: er mag geen CO₂ meer worden uitgestoten en er is dus geen toekomst voor CO₂-uitstoters. Klinkt goed, maar het probleem is dat in het ETS de CO₂-prijs te langzaam stijgt en het plafond te langzaam daalt. De industrie heeft veel gratis rechten en voelt die prijsstijging dus te weinig. Daarom wil GroenLinks een Nederlandse CO₂-belasting die zoden aan de dijk zet om de druk op vergroening te vergroten. Product-specifieke normering ('al het staal moet groen worden') vormt daarop een krachtige aanvulling.

Maar jagen we de industrie niet het land uit als we te streng zijn, met alle economische gevolgen van dien? Wellicht (sommige onderzoeken wijzen daar ook op), maar ik denk dat dat ons niet moet weerhouden om de

vergroening van de industrie aan te jagen. De industrie die zich onder druk van CO₂-wetgeving verplaatst, is niet de industrie die thuishoort in de Groene Eeuw, juist omdat ze CO₂-intensief is. Bovendien wordt Nederland met een krachtige, groene industriepolitiek een aantrekkelijk land om zich in te vestigen voor industrie die wél toekomst heeft. Wie in de fossiele eeuw wil blijven hangen, heeft hier weinig te zoeken. Maar voor groene pioniers rollen we de rode loper uit. Het Klimaatfonds dat GroenLinks voorstelt (60 miljard euro voor een nieuwe, duurzame economie) kan daarin een belangrijke rol spelen. En vergeet niet, ook de rest van de wereld heeft het Akkoord van Parijs getekend en dus zal ook daar de industrie uiteindelijk klimaatneutraal moeten worden.

Het is tijd voor krachtige, groene industriepolitiek die duidelijk maakt dat de fossiele eeuw definitief ten einde is en randvoorwaarden schept voor een bloeiende, groene industrie. Alleen dan krijgt Wiebes gelijk: Nederland heeft alles in huis om een groene industrie op te bouwen. Pak die kans. ✕

Met dank aan Bram van de Glind

Meer weten over het project Groene Industriepolitiek? Ga naar wbgl.nl/gip. Het rapport Groene Industriepolitiek met politieke aanbevelingen verschijnt maart 2021. Meld u aan voor onze nieuwsbrief via wbgl.nl en blijf op de hoogte.

Marketing

De afgelopen maanden spraken premier Rutte en minister Kaag hun collega's bij de Wereldbank, de EU en de VN aan op de noodzaak om klimaatverandering aan te pakken. Zo riep minister Kaag, samen met onder andere ministers uit Duitsland en Frankrijk, in een ingezonden brief in *The Guardian* het IMF op tot het financieren van duurzaam herstel door vooral in te zetten op groene infrastructuur en koolstofarme economieën.

Dat klinkt natuurlijk geweldig, en is zeker een belangrijk signaal naar de internationale financiële instellingen. Maar toch vraag ik me af hoe Kaag en Rutte dit soort boodschappen met droge ogen kunnen uitdragen. Want achter het wervende optreden van onze ministers richting andere landen zit een patroon. Nederland is de hoeder van het multilateralisme, roept op tot 'samen de schouders eronder zetten' als het om de aanpak van de klimaatcrisis gaat, en gooit daar vanuit ons snel kleiner wordende budget voor ontwikkelingssamenwerking ook nog graag wat geld tegenaan. Maar zelf stappen zetten binnen de eigen beleidsportefeuilles en budgetten, is er niet bij. Minister Kaag vindt het, net als haar collega's bij Financiën, bijvoorbeeld nog steeds te ver gaan om fossiele bedrijven uit te sluiten van de steun die ze aan Nederlandse exporteurs geeft.

Dit patroon is niet alleen zichtbaar in de manier waarop we ons publieke budget besteden, maar ook in regelgeving. Binnen de EU zegt Nederland, onder leiding van diezelfde minister Kaag, voorstander te zijn van van strengere duurzaamheidsregels voor alle bedrijven die buiten hun eigen landsgrenzen ondernemen. Maar strengere regelgeving in eigen land richting Nederlandse bedrijven gaat haar vooralsnog te ver – ook al wijzen recente studies uit dat de activiteiten van die Nederlandse

bedrijven duurzaamheid en mensenrechten onvoldoende verankeren.

Minister Kaag en de premier zijn overigens niet de enigen die graag voor de camera mooie woorden spreken, maar daar in eigen huis geen actie aan verbinden. Ook Cora van Nieuwenhuizen, onze kampioen 'mainport'-ontwikkeling en groot liefhebber van auto's en vliegtuigen, heeft er een handje van. Samen met internationale kopstukken als Ban Ki Moon en Bill Gates richtte zij het Global Centre on Adaptation op, dat landen helpt met het opvangen van de klappen van klimaatverandering. Tegelijkertijd is zij de minister die Schiphol laat groeien, vliegveld Lelystad wil openen en fossiele knooppunten als de haven van Rotterdam omarmt. Dweilen met de kraan open: aan de ene kant laten we onze fossiele activiteiten groeien terwijl we aan de andere kant landen 'helpen' met de aanleg van dijken om droge voeten te houden.

Nederland laat zich er internationaal graag op voorstaan een groen land te zijn dat bijdraagt aan een eerlijke wereldeconomie. Maar de broodnodige veranderingen in het eigen land blijven ver achter. In de komende maanden gaat dat niet meer veranderen, ook op de urgente klimaatportefeuille. Als we een beter klimaat willen, moeten we kiezen voor een ander buitenlandbeleid: beleid dat niet alleen aan marketing doet, maar dat hand in hand gaat met een stevige aanpak in eigen huis. X

DANIËLLE HIRSCH

STUDEERDE

Milieu-economie aan de Universiteit van Amsterdam

WERKTE

Als internationaal milieuconsultant adviseerde zij lokale en nationale overheden in Nederland, Latijns-Amerika, Centraal en Zuid-Azië en Oost- en West-Afrika. Woonde in Kenia, Mexico en Paraguay.

IS NU

Directeur van milieu- en mensenrechtenorganisatie Both ENDS, dat met een wereldwijd netwerk van maatschappelijke organisaties werkt aan de transitie naar duurzame en eerlijke maatschappijen.

EN OOK

Bestuurslid van het Netherlands Water Partnership, Fellow bij het Donella Meadows Leadership Program en Member Sustainability Advisory Board ABN AMRO MeesPierson.

In Beeld TEK, Design by Radical Indigenism – Julia Watson

Uitgeverij Taschen (2019)
© Amos Chapple

Voor klimaatvriendelijke technologie hoeven we niet altijd de laboratoria in: de natuur is net zo goed een bron van duurzaam vernuft. Ontwerper, architect en wetenschapper Julia Watson reisde naar de meest afgelegen plekken en bundelde millennia-oude technologische hoogstandjes van inheemse volkeren in haar boek *Lo-TEK: design by radical indigenism*. TEK staat voor Traditional Ecological Knowledge. Terwijl digitale technologie ons vervreemdt vaak van elkaar en van de natuur, stelt TEK juist een symbiotische relatie met de natuur centraal. Een voorbeeld is deze dubbele brug in India, geheel gevormd uit boomwortels.

www.juliawatson.com

Met dank aan IMPAKT Festival 2020 Zero Footprint.

Doorbreek de fixatie op het anders-zijn

**De weg naar een
inclusieve samenleving**

Veel progressieve Nederlanders met goede bedoelingen ten aanzien van diversiteit slagen er toch niet in hun leef- en werkomgeving diverser te maken. Dit komt door de voortdurende fixatie op het

anders-zijn en de vermeende achterstand van mensen met een migratieachtergrond. Hierdoor vallen deze groepen altijd buiten de boot, zelfs wanneer ze hun best doen erbij te horen.

door HALLEH GHORASHI

illustratie ELIS WILK VOOR DE GREEN EUROPEAN JOURNAL

In 1988 kwam ik als asielzoeker naar Nederland. In Iran was ik actief geweest in een revolutie die later een islamitische revolutie werd. Ik voelde me verbonden met linkse bewegingen in de hele wereld en het idee van internationale solidariteit gaf me kracht en hoop voor de toekomst.

Met die bagage ben ik Nederland binnengekomen – en toen viel alles even stil. Het voelde alsof mijn achtergrond niets meer betekende. Ik moest helemaal opnieuw beginnen, een nieuwe taal leren en mijn gedachten stap voor stap in kinderlijke zinnen samenvatten. Soms werd ik erg wanhopig. In die eerste jaren vol onzekerheid wilde ik in het Nederlands een gesprek kunnen voeren op het intellectuele niveau dat ik gewend was in Iran. Maar door mijn taalbeperking kwam dat wel eens geheel verkeerd over. Heel soms werden mensen nieuwsgierig en probeerden ze met mij in gesprek te komen, maar veel vaker liepen mensen midden in een gesprek weg, mij in shock achterlatend.

Na een jaar kon ik toch beginnen met de studie antropologie aan de Vrije Universiteit en stap voor stap ontwikkelde ik me in de wetenschappelijke wereld die me veel voldoening en vreugde gaf. Al was dat in het begin een behoorlijke stap. Ik voelde voortdurend een kloof tussen mijn geestelijke vermogens en mijn talige beperkingen. Maar het gevoel dat ik veel moest inhalen en nu een kans had (in Iran mocht ik vanwege mijn politieke achtergrond niet naar de universiteit), bracht enorm veel energie met zich mee.

Gespannen veer

Veel vluchtelingen zoals ik ervaren het eerste jaar in hun nieuwe land als een gespannen veer die na jaren van onderdrukking en geweld loskomt. Mensen die deze energie zo snel mogelijk productief kunnen maken, kunnen veel achterstand inhalen. Ik had het geluk om mensen tegen te komen die mij een duw in de goede richting

gaven, zelfs wanneer ik niet in mezelf geloofde. Niet alleen mijn eigen inzet, maar ook de mensen om me heen en de tijdgeest hielpen mij te komen waar ik nu sta. Ik hoefde geen inburgeringstraject te volgen, niet in een AZC te verblijven en had ook niet te maken met een negatief discours dat de vluchteling als last en gevaar voor de samenleving zag. Daarnaast mocht ik zonder verblijfsvergunning aan mijn studie beginnen, waardoor ik in korte tijd veel kon opbouwen in Nederland.

Wel schrok ik van het beeld van een vluchteling toentertijd als iemand die vooral hulp nodig heeft en zelf weinig te bieden heeft. Maar vergeleken met nu viel het toch behoorlijk mee. Bovendien golden er anders dan nu nauwelijks institutionele beperkingen (nu zou ik bijvoorbeeld zonder verblijfsvergunning niet kunnen studeren). Ik denk dan vaak aan de woorden van Ernst Hirsch Ballin: “Juist in de ruimte van wat we niet in regels kunnen omschrijven, gebeurt iets betekenisvol: een moment van aandacht voor het bijzondere van iemands leefsituatie, een moment wellicht van bestuurlijke en juridische creativiteit.” En die ruimte die werkelijk mijn leven heeft gered, is nu ver te zoeken.

Na het afronden van mijn doctoraal in antropologie kreeg ik een promotieplek in Nijmegen. Ik was blij verrast door de gemoedelijke en linkse sfeer. Toen ik een kamer kreeg in een woongemeenschap, kon ik mijn geluk niet op. Als ex-marxist vond ik het bijzonder om in een soort commune te gaan wonen, en ik had hoge verwachtingen. Ik verwachtte geestverwanten tegen te komen die het gevoel van anders-zijn dat ik in Nederland wel eens ervoer, zouden helpen te verminderen.

Veel vaker liepen mensen midden in een gesprek weg, mij in shock achterlatend

Maar dat pakte totaal anders uit. Ik voelde geen verbondenheid en was verbaasd dat mensen niet eens geïnteresseerd waren in wat ik als vluchteling met een linkse achtergrond in Nederland meemaakte. Ik heb hierna mijn romantische verwachtingen van internationale solidariteit en geestverwantschap bijgesteld en me vooral beziggehouden met mijn academische thuis in Nederland. Na 25 jaar onderzoek naar de ervaringen van vluchtelingen ben ik wat dichter bij het antwoord gekomen op een voor mij zo intrigerende vraag: hoe kan het dat zoveel progressieve Nederlanders met goede bedoelingen over diversiteit er niet in slagen hun leef- en werkomgeving diverser te maken?

Normdenken

Ons onderzoek, ingebed in bredere kritische literatuur over diversiteit, laat zien dat diversiteitsintenties en -pogingen zonder inclusieve kaders niet tot de benodigde verandering van de status quo kan leiden. Daarom blijven deze pogingen oppervlakkig en is hun effect van korte duur. Om het verschil te maken, is het essentieel om diversiteitsprogramma's te koppelen aan inclusie. En dat betekent een structurelere aanpak waarin het normdenken ter discussie wordt gesteld.

Wat bedoel ik met het normdenken? In een democratische samenleving zoals Nederland is de grootste uitdaging de onzichtbaarheid van de processen van uitsluiting. Socioloog Zygmunt Bauman omschrijft onze tijd als *liquid modernity*, omdat de werking

van machtsprocessen onzichtbaarder, fluïde, is geworden. De macht ligt niet bij voorbaat bij mensen in een machtspositie die anderen onderdrukken, maar eerder bij alledaagse beelden en processen die we vaak als vanzelfsprekend beschouwen. Alle taal die tot een bepaalde normalisering van (denk) beelden leidt (door Foucault aangeduid als 'discours'), zorgt ervoor dat de macht ervan subtieler en onzichtbaarder is dan voorheen en daarom ook moeilijker tegen te houden. Het denken en de praktijken zijn in de routine van alledag genesteld. In de wetenschappelijke literatuur wordt deze vorm van macht *de macht van de vanzelfsprekendheid* genoemd – en dat is wat ik met het normdenken bedoel.

Een voorbeeld hiervan is wat ik in eerder werk het categorale denken rondom migranten in Nederland heb genoemd. Dit categorale denken heeft twee componenten. De eerste is dat migranten sociaal-cultureel gezien per definitie afwijken van de Nederlandse norm. De tweede component is dat

migrant bij voorbaat een sociaaleconomische achterstand hebben. Het gevolg van dit denken is een sterke fixatie op cultuurverschil en op achterstand of

tekort (deficiet) als het gaat om de kwaliteiten van migranten en vluchtelingen. Deze fixatie op hun anders-zijn en achterstand is zo hardnekkig dat de beelden nauwelijks ter discussie worden gesteld. De macht van het norm-

denken is dat migranten altijd buiten de norm vallen, zelfs wanneer ze hun best doen onderdeel van de norm te worden. Dit mechanisme is contextueel en historisch gevormd en daarom eerder geïnternaliseerd dan opgelegd. Denk bijvoorbeeld aan de harde taal over migranten, die in de jaren tachtig van de vorige eeuw absoluut ongepast was maar tegenwoordig zelfs bij de middenpartijen wordt geaccepteerd.

De huidige negatieve en hiërarchische benadering van migranten vloeit voort uit het categorale denken dat vooral het anders-zijn van migranten benadrukt: mensen die wel in het land wonen, maar er niet echt helemaal bij horen. Zelfs in de jaren dat het discours over migranten minder negatief was, werden ze gezien als een 'probleemcategorie', kwetsbare mensen die de hulp van de verzorgingsstaat nodig hebben.

Diversiteit als morele plicht

Deze benadering van migranten is niet uniek voor Nederland. Het diversiteitsvraagstuk in Noord-Europese verzorgingsstaten is volgens onderzoekers Holvino en Kamp vanaf de jaren negentig vooral gericht geweest op het helpen van etnische 'kwetsbare' groepen. Hierdoor werd het diversiteitsvraagstuk vooral een morele plicht van de staat, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de VS waar meer aandacht is voor de toegevoegde waarde van migranten. Weliswaar kent deze benadering in de VS eigen beperkingen, maar deze vergelijking laat zien hoe een concept in verschillende contexten totaal andere invullingen krijgt. Juist de specifieke context van de verzorgingsstaat draagt volgens onderzoek bij aan de beeldvorming van migranten als hulpbehoevend en afwijkend van de norm. Hierdoor worden migranten continu aangesproken op hun (vermeende) gebreken en nauwelijks op hun kwaliteiten en kracht. Wanneer deze fixatie op achterstand is genormaliseerd, werkt het vaak als automatische verklaring voor het

gebrek aan diversiteit in diverse gremia. Het probleem wordt niet neergelegd bij een uitsluitende structuur, maar bij de mensen uit deze groepen die 'niet zo ver' zijn. De vermeende oplossingen liggen dan ook vaak in hulp om deze mensen competentier te maken (lees: meer op de norm laten lijken) en niet in interventies om structuren inclusiever te maken. Tegelijkertijd worden generaties van migranten en vluchtelingen constant gewezen op hun anders-zijn. Een paradox dus: ze moeten zich aanpassen, maar ze blijven altijd anders.

Hierdoor zijn vele diversiteitspogingen gedoemd te mislukken. Zo zien we steeds meer ongelijkheid in posities en afstand tussen groepen zonder dat er een expliciete bedoeling is om migranten en vluchtelingen uit te sluiten. Sommige organisaties beweren zelfs dat ze er alles aan doen om diverser te worden. Maar goede bedoelingen leiden niet tot inclusiviteit als niet ook de genormaliseerde beelden (zowel individueel als collectief) ter discussie worden gesteld.

Daarom is een andere benadering nodig, eerder een omkering. Inclusief zijn betekent werkelijk ruimte creëren voor diversiteit door het dominante normdenken ter discussie te stellen en de normbeelden te durven ontregelen. Om dit te realiseren, is het van belang te investeren in de ruimtes tussen de werelden die om diverse redenen ver van elkaar staan. Geïnspireerd door het werk van Hannah Arendt heb ik dit eerder tussenruimte genoemd. Maar wat zijn de condities voor een tussenruimte? De vluchtigheid van onze laatmoderne tijd brengt ongeduld met zich mee. De kunst is dan ook om momenten van vertraging te creëren, waardoor interacties en verhalen meer kans krijgen om gezien en gehoord te worden. Voor een interculturele dialoog is daarnaast de tijdelijke opschorting van het eigen oordeel, het eigen gelijk, een belangrijke stap. Daardoor kan een gemeenschappelijke tussenruimte ontstaan, zonder oordeel,

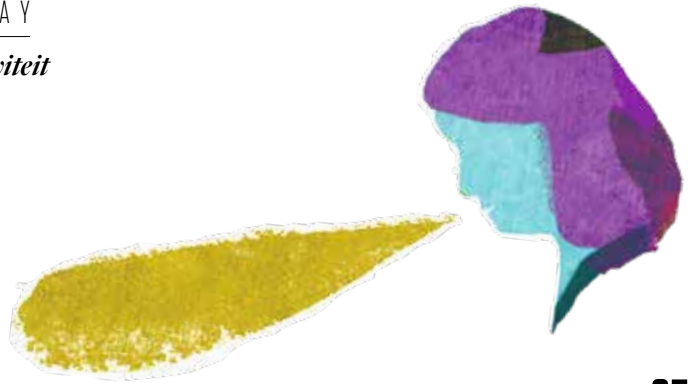
waardoor het mogelijk wordt naar de ander te luisteren vanuit haar of zijn perspectief. Het vooropstellen van de ik-positie maakt het contact met de ander onmogelijk, zeker wanneer de vooronderstellingen over de ander beladen en negatief zijn.

Maar gemeenschappelijke tussenruimtes zijn ook gewaagd. Deze ruimtes scheppen een veilige omgeving waarin minderheden de mogelijkheid krijgen om ontregelend aan het werk te gaan, en voor mensen in invloedrijke posities of vanuit geprivilegieerde achtergrond om ontvankelijk genoeg te zijn om deze ontregeling toe te laten.

Het is de opdracht voor de politiek om enerzijds aan te sluiten bij de diversiteit van leefwerelden in de samenleving, en anderzijds de kaders te scheppen voor een daadwerkelijk inclusieve samenleving en zo polarisatie tegen te kunnen gaan. De Black Lives Matter-beweging heeft deze opdracht nog sterker op de agenda van politiek en samenleving gezet.

Dan pas kunnen mensen met een migratie- of vluchtachtergrond niet alleen toegelaten worden tot verschillende gremia, maar mogen ze ook werkelijk meedoen vanuit hun eigen perspectief en ervaringen die vaak anders zijn dan van mensen zonder migratieachtergrond. Denk bijvoorbeeld aan de manier waarop de mobiliteit van vele migranten en de overlevingskracht van vele vluchtelingen verschillende maatschappelijke, institutionele en organisatorische gremia vitaler kan maken.

Een duidelijk voorbeeld van deze mobiliteit is de toename van het aantal kinderen van migranten die hoger onderwijs hebben genoten terwijl →

Het probleem wordt niet neergelegd bij een uitsluitende structuur, maar bij de mensen uit deze groepen die 'niet zo ver' zijn

hun ouders laaggeletterd zijn. Ondanks deze bijzondere vorm van sociale stijging wordt deze groep voornamelijk vanuit hun anders-zijn benaderd. Ze zijn natuurlijk anders dan de norm, want hun culturele en sociaaleconomische achtergrond is anders dan de geprivilegieerde groep die vaak geldt als norm. Hun vermeende achterstand is onderdeel van hun verhaal en juist nodig om een ander geluid te laten horen, en verdient dan ook juist erkenning. Het is mogelijk de dromen van deze sociale stijgers een reële kans te geven, maar dat kan alleen als ze vanuit hun mobiliteit en niet vanuit hun achterstand benaderd worden.

Ballingen

Nog een waardevol inzicht om het normdenken ter discussie te kunnen stellen voor mensen die zich progressief noemen, is een uitspraak van Anil Ramdas. “Ontworteling is bevrijdend” luidde de kop boven een interview met hem in het maandblad *Humanist*. In die woorden zag ik een mooie beschrijving van wat de Palestijns-Amerikaanse literatuurwetenschapper Edward Said intellectuele ballingschap noemt. Een balling moet een constante vertaalslag maken tussen verschillende contexten en heeft daardoor een tweeledig perspectief. Niets staat vast, of op zichzelf. Door hun toestand van ‘in-betweenness’ kunnen ballingen zich onttrekken aan de macht van de vanzelfsprekendheid oftewel het normdenken. Said gebruikt die ‘in-betweenness’ van ballingen als metafoor voor de progressieve denkers die zich niet willen conformeren aan de status quo. Ze zijn de dragers en bewakers van de vrije geest, omdat ze zich net zoals ballingen afzetten tegen vastgeroeste (zichtbare en minder zichtbare en dus geïnternaliseerde) patronen. De vrije geesten willen als het ware nooit inburgeren. Maar zowel voor de ballingen als voor de andersdenkenden is deze vrijheid van geest een potentieel dat pas productief te maken is wanneer iemand reflecteert op vanzelf-

sprekende structuren en beelden die hen dagelijks – vaak onbewust – beïnvloeden en hun handeling vormgeven.

Deze keuze voor afstand ten opzichte van het dominante normdenken betekent in staat zijn om voorbij goede intenties te gaan en daadwerkelijk te investeren in inclusieve ruimtes en relaties. Dit vraagt erom het anders-zijn te omarmen en daarmee de verkering in het eigen leven en in eigen organisaties voortdurend te ontregelen. Mensen met goede bedoelingen denken vaak dat ze ook goed bezig zijn, waardoor ze de noodzaak van reflectie op hun visie of benadering niet zo voelen.

Hierboven heb ik proberen te schetsen waarom goede intenties onvoldoende zijn en zelfs werkelijke inclusie in de weg kunnen staan als mensen de hiërarchische verhouding naar zwakke groepen niet bevragen. Dan wordt het normdenken eerder gereproduceerd dan ter discussie gesteld. Alleen door het ontregelen van het normdenken is het mogelijk om inclusief te zijn en dicht bij mensen te komen die ver van ons leven en voorstellingskader staan.

Door een verbinding van diverse werelden, een horizonversmelting, krijgen diverse minderheidsgroepen een waardige en gelijkwaardige plek waarbij hun aanwezigheid en hun bijdrage een rol van betekenis kunnen spelen. Dan wordt het ideaal niet (alleen) om de ander te helpen, maar om ook onszelf te helpen verder te kijken dan onze directe omgeving. ✕

Literatuur

- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Boer, T. de. (1993). *Tamara A. Awater en andere verhalen over subjectiviteit*. Amsterdam: Boom.
- Ghorashi, H. (2008). *Cristen Democratische Verkenningen; De kracht van zelfbeheersing*. Boom tijdschriften, pp. 165–173.
- Ghorashi, H. (2010). *Culturele diversiteit, Nederlandse identiteit en democratisch burgerschap*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Ghorashi, H. (2012). *Ode aan Anil Ramdas*. *Asiel & Migrantenrecht (A&MR)*, nr. 2: 175.
- Hirsch Ballin, E. (2018). <https://www.divosa.nl/sites/default/files/divosa-najaarscongres-2018-speech-ernst-hirsch-ballin.pdf>, bezocht op 28 oktober 2020.
- Holvino, E. & A. Kamp (2009). *“Diversity management: are we moving in the right direction? Reflections from both sides of the North Atlantic”*. *Scandinavian Journal of Management*, 25(4): 395–403.
- Said, E. (1995). *“Intellectuele ballingschap: ballingen en marginalen”*. In: *Manifestaties van de intellectueel*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 65–83.

Hoe wordt GroenLinks écht inclusief?

De groei van partijen als DENK, Nida en Bij1 hangt samen met het falen van traditionele partijen om inclusief te zijn. Om meer kiezers met een migratieachtergrond aan te trekken, moeten partijen als GroenLinks meer gehoor geven aan de ervaringen en wensen van deze groepen én de eigen politieke cultuur kritisch onderzoeken.

door LAURE MICHON EN FLORIS VERMEULEN
illustratie FARHAD FOROUTANIAN

—**Laure Michon** is senior onderzoeker bij de afdeling Onderzoek, Informatie en Statistiek van de gemeente Amsterdam en schrijft dit artikel op persoonlijke titel. **Floris Vermeulen** is universitair hoofddocent bij de afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam.

"Sinds 1985 kunnen niet-Nederlandse ingezetenen die vijf jaar of langer legaal in Nederland wonen, stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen. Het belangrijkste argument vóór toekenning van het kiesrecht was de verwachting dat dit de integratie zou bevorderen. (...) Tegenover dit pleidooi voor politieke participatie stond de angst voor de 'etnische factor' in de politiek. (...) Anderen vreesden dat toekenning van het kiesrecht zou leiden tot het oprichten van een islamitische partij en zo tot een nieuwe (orthodoxe) religieuze stroming."

Deze woorden staan in de inleiding van *De etnische stem* van politicoloog Jean Tillie uit 2000. Tillie beschrijft hier de politieke discussie eind jaren zeventig over de uitbreiding van het kiesrecht. Het is bevreemdend om deze woorden nu opnieuw te lezen: de toenmalige discussie rondom de toekenning van het kiesrecht aan niet-Nederlanders werd door Tillie aangehaald om aan te tonen dat de genoemde argumenten in 2000 nog steeds actueel waren. Nog eens twintig jaar later zijn deze woorden nog steeds herkenbaar. Vooral de vermeende risico's van deelname van mensen met een migratieachtergrond aan het politieke proces worden nog altijd in dezelfde hoek gezocht. Met het succes van partijen als DENK, Nida en Bij1 staat het thema van de 'etnische' stem weer volop in de schijnwerpers.

Waar staan we na 35 jaar? Jarelang onderzoek naar de opkomst, voorkeuren en partijkeuze van kiezers met een migratieachtergrond laat zien dat dit succes deels samenhangt met het falen van traditionele partijen om inclusief te zijn. Om meer kiezers van deze groepen aan te trekken, moeten partijen die traditioneel de eerste keuze vormden voor deze groep kiezers (PvdA en GroenLinks) zich meer verdiepen in en openstellen voor hun ideeën, voorkeuren en belangen. Daarbij is het de vraag of het nog zinvol is om te spreken over de 'etnische stem' of 'migrantenstem' in het huidige politieke klimaat.

Opkomst

In Amsterdam is bij alle gemeenteraadsverkiezingen sinds 1994 de opkomst bijgehouden van kiezers met een Turkse, Marokkaanse en Surinaamse migratieachtergrond – de belangrijkste migrantengroepen. Hier toe rekenen we de eerste generatie, geboren in het buitenland, en de tweede generatie, met minstens →

Het past niet bij een inclusieve cultuur om te benadrukken dat kwaliteit vooropstaat, in antwoord op vragen over de mate van diversiteit onder kandidaten

één ouder die in het buitenland is geboren. De uitkomsten zijn duidelijk: de opkomst van deze groepen is steevast (veel) lager dan het stedelijk gemiddelde, met een enkele uitzondering onder de groep met een Turkse migratieachtergrond. Onderzoek in andere steden in 1994, 1998 en 2006 toont vergelijkbare uitkomsten. Ook bij landelijke verkiezingen gaan kiezers met een migratieachtergrond relatief minder vaak naar de stembus.

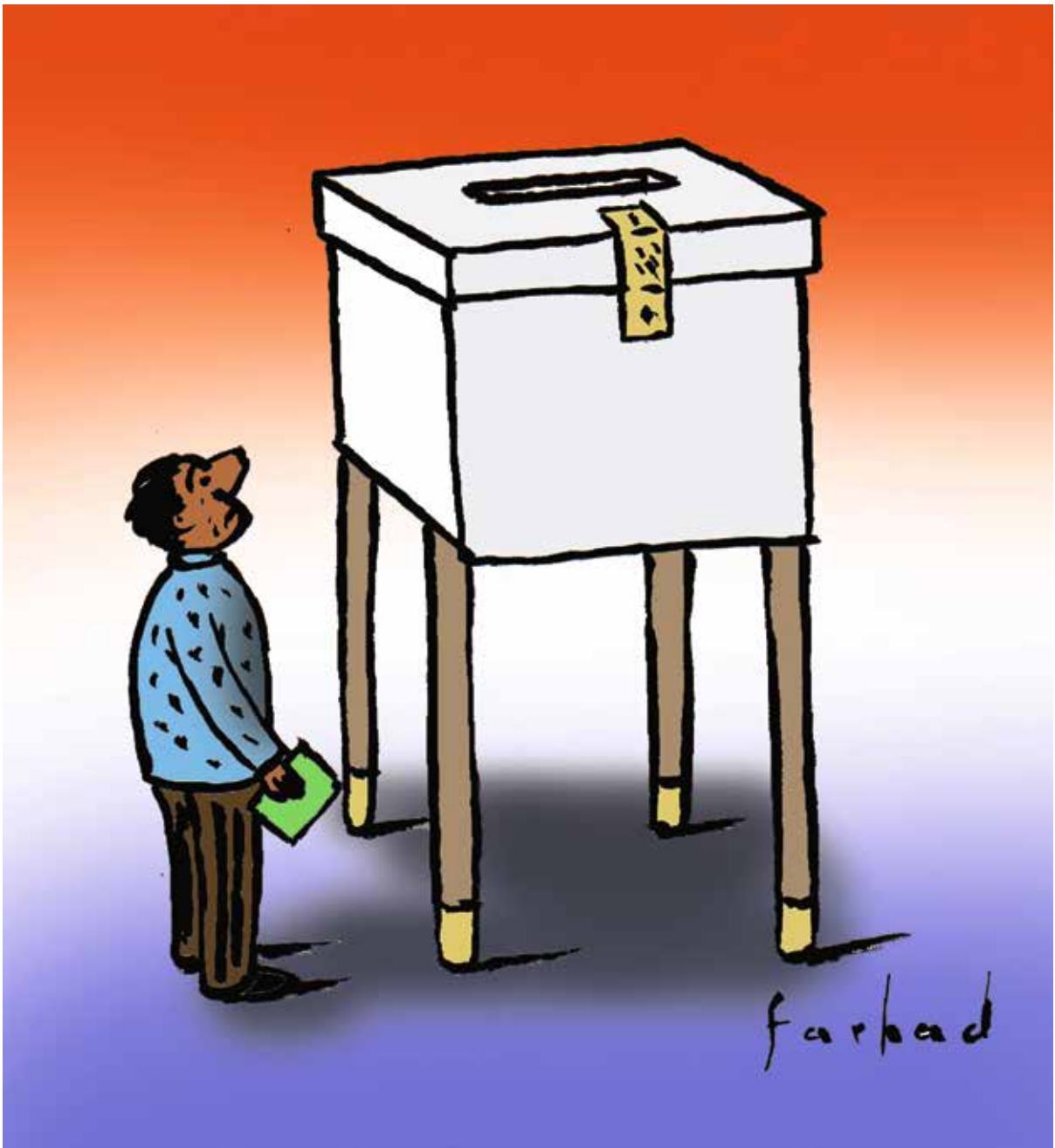
Een lage opkomst vormt een belangrijk risico voor het democratisch proces omdat dit het vertrouwen in politici en hun legitimiteit kan ondermijnen. Bovendien bestaat het risico dat de stem van bepaalde groepen niet gehoord wordt. Dat laatste is lastiger in kaart te brengen omdat we weinig weten over de politieke voorkeuren van niet-stemmers.

In een ander onderzoek hebben we laten zien dat er een duidelijke correlatie bestaat tussen de samenstelling van de bevolking in verschillende wijken en de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen. In Amsterdam geldt dat in buurten waarin veel Amsterdammers wonen met een lage sociaaleconomische positie (gebaseerd op inkomen en opleidingsniveau) en veel mensen met een Turkse, Marokkaanse of Surinaamse migratieachtergrond minder vaak wordt gestemd dan gemiddeld (gecorrigeerd voor sociaaleconomische en demografische variabelen). Ook in andere West-Europese landen brengen oudere en hoogopgeleide kiezers en kiezers zonder migratieachtergrond relatief het vaakst hun stem uit.

Er zijn verschillende aanwijzingen dat groepen met een migratieachtergrond voor een deel andere belangen, politieke ideeën en beleidsvoorkeuren hebben die niet of slecht worden vertegenwoordigd in het huidige politieke stelsel. Een voorbeeld is de ervaring met institutionele discriminatie, waar sinds de dood van George Floyd in de Verenigde Staten meer aandacht voor is. Er wordt inmiddels meer gekeken

naar terugkerende discriminerende handelwijzen in alle lagen van de samenleving, ook van belangrijke instituties. Wanneer kiezers met een migratieachtergrond het gevoel hebben erbij te horen, zich niet gediscrimineerd voelen en zich herkennen in de politiek en politici zullen zij vaker deelnemen aan het politieke proces. Wanneer zij zich daarentegen buitengesloten voelen, trekken zij zich juist terug.

Ook blijkt dat eerdere niet-stemmers onder deze groepen eerder naar de stembus gaan als er een partij is die hun specifieke belangen behartigt. Zo had de nieuwe partij DENK bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen een grote aantrekkingskracht op laagopgeleiden, jongeren en vrouwelijke stemmers van Turkse en Marokkaanse komaf. Dit zijn precies de kwetsbare groepen waarvan we mogen verwachten dat zij deels andere politieke ideeën hebben dan politiek actieve burgers. Zij combineren bijvoorbeeld vaak conservatieve culturele waarden, zoals beperking van euthanasie en bescherming van het traditionele gezin, met steun voor de verzorgingsstaat en hechten veel waarde aan de bevordering van diversiteit en inclusie. Tegelijkertijd lijken nieuwe alternatieven niet voor iedereen en altijd mobiliserend te werken. Bij de vorige gemeenteraadsverkiezingen is alleen onder Turkse Amsterdammers het opkomstpercentage sterk gestegen, terwijl onder Marokkaanse en Surinaamse Amsterdammers dat percentage structureel laag bleef. Dit ondanks het feit dat DENK een lijsttrekker had met een Marokkaanse migratieachtergrond en verschillende nieuwe partijen zoals Bij1 en Ubuntu Connected Front zich (deels) op de Surinaamse gemeenschap richtten. Een verklaring voor het succes van DENK is dat de partij in staat bleek gebruik te maken van een uitgebreid netwerk van organisaties, zoals moskeeën en sociaal-culturele verenigingen, die direct toegang gaven tot

potentiële kiezers. Voor andere partijen bleek het moeilijker om deze netwerken in te zetten.

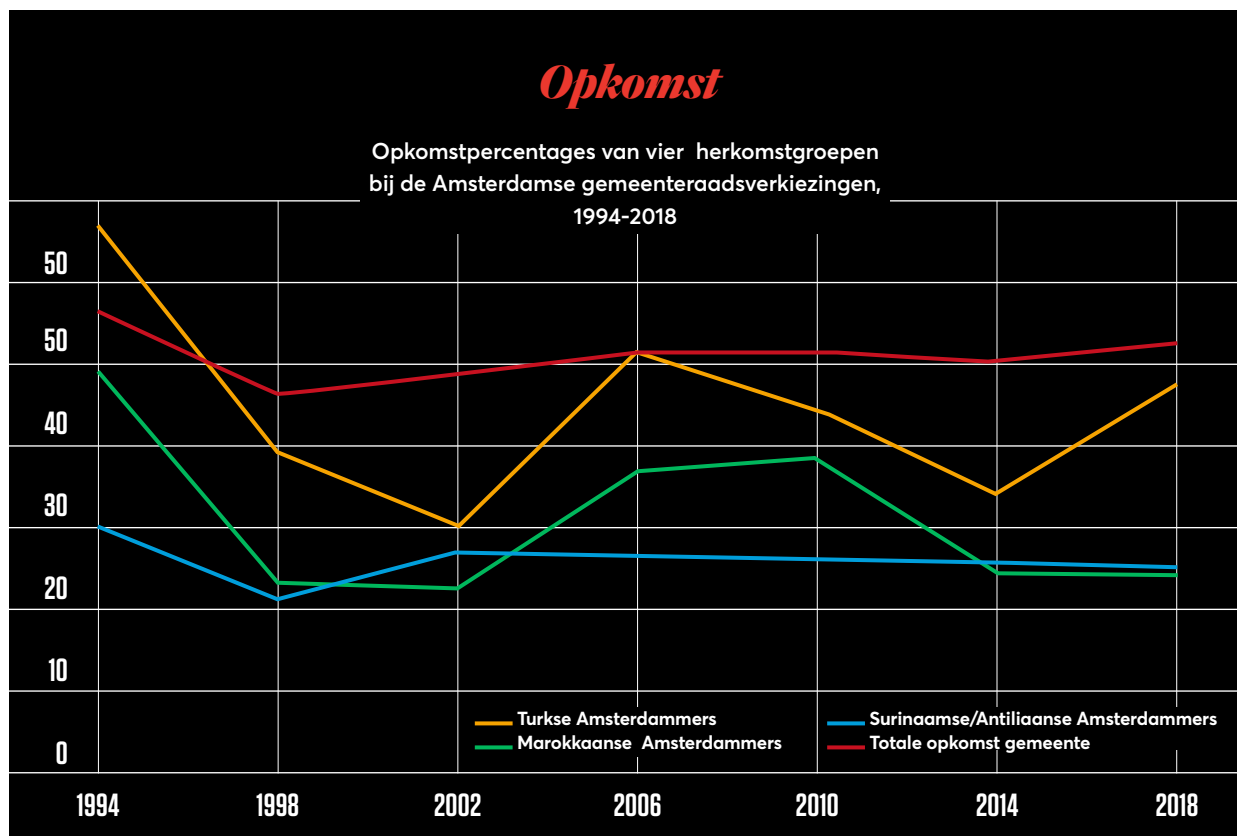
Onderzoek laat sinds 1994 zien dat het voor kiezers met een migratieachtergrond vaak belangrijk is om op een kandidaat te stemmen met dezelfde herkomst. Amsterdammers met een migratieachtergrond kozen significant vaker voor een kandidaat

met dezelfde achtergrond als zichzelf en motiveerden deze keuze met de stelling dat deze kandidaat goed zou kunnen opkomen voor hun belangen. Het onderzoek laat echter ook zien dat geen enkele groep meer 'etnisch' stemt dan de groep kiezers *zonder* migratieachtergrond: het overgrote deel van de kiezers uit deze groep stemde tijdens de afgelopen Amsterdamse gemeente-

raadsverkiezingen op kandidaten zónder migratieachtergrond.

Partijkeuze

Op welke partijen stemmen kiezers met een migratieachtergrond? Van oudsher hadden zij een duidelijke voorkeur voor de PvdA en in mindere mate voor GroenLinks. Over het kortdurende succes van GroenLinks →

Bron: Kranendonk, M., E. Lekkerkerker, L. Michon & F. Vermeulen (2018). *Opkomst en stemgedrag van Amsterdammers met een migratieachtergrond tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart 2018*. Amsterdam: IMES/ OIS.

onder kiezers met een migratieachtergrond zijn we snel uitgepraat: dat kwam in de jaren negentig vooral door Mohammed Rabbae. Met zijn vertrek uit de Tweede Kamer verloor Groen-Links veel aanhang onder deze groep. Het succes van de PvdA onder deze groep is al vaak uiteengezet: de rol van Den Uyl in de jaren zeventig, op het moment dat de meeste migranten in Nederland arriveerden; de banden met de vakbonden; maar ook de ruimte die de PvdA sinds 1985 gaf aan politici met een migratieachtergrond. De gemeenteraadsverkiezingen van 2006 waren in deze ontwikkelingen een hoogte- en omslagpunt tegelijkertijd. De PvdA won flink tijdens die verkiezingen, met name in de grote steden. Rond de 80 procent van de Amsterdamse kiezers met een migratieachtergrond stemde tijdens die verkiezingen op de PvdA. In de jaren daarna is meer variatie geko-

men in de partijkeuze, wat deels samenhangt met de meer onafhankelijke tweede generatie.

Meer recent is er vooral veel aandacht geweest voor de opkomst van multiculturele partijen die worden bestempeld als partijen van en voor migranten: met name DENK, Bij1 en Nida. Zo stemde tijdens de laatste gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam drie kwart van de Turks-Nederlandse kiezers en de helft van de Marokkaans-Nederlandse kiezers op DENK. Recent onderzoek laat zien dat DENK een partij is die opkomt voor de belangen van moslims en dat de wortels van deze partij in het conservatieve deel van de Turks-Nederlandse religieuze gemeenschap liggen. DENK lijkt als geen andere partij in staat geweest te zijn de frustratie onder Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse kiezers over

het discriminerende en polariserende politieke klimaat in Nederland electoraal te vertalen. De teleurstelling in de bestaande politieke partijen heeft in de afgelopen jaren geleid tot een hoge mate van politiek cynisme onder kiezers met een migratieachtergrond, en dat lijkt een goede voedingsbodem te zijn voor het succes van DENK. Maar ook hier is het belangrijk te wijzen op het feit dat DENK weliswaar populair is bij moslimgemeenschappen, maar dat zeker niet iedere Turkse of Marokkaanse Nederlander op deze partij stemt. Een meerderheid heeft óf niet, óf op een andere partij gestemd bij de afgelopen verkiezingen.

Opleidingsniveau lijkt een andere belangrijke factor te zijn in dit recente stemgedrag van stemmers met een migratieachtergrond. DENK en de PvdA waren in 2018 relatief populair onder lageropgeleide stemmers met

een migrantenachtergrond in Amsterdam. Kiezers met een migratieachtergrond en een hoger opleidingsniveau stemden juist relatief vaak op D66 en GroenLinks. Die variatie onder de kiezers met een migratieachtergrond is belangrijk om te benadrukken: ze vormen geen homogene groep met dezelfde keuzes en belangen, maar zijn individuen die eigen afwegingen maken. Het zijn uiteindelijk die individuele keuzes die de doorslag geven.

Politieke cultuur

Aandacht voor de keuzes en voorkeuren van de groep kiezers met een migratieachtergrond brengt het risico van stereotypering met zich mee. Toch is het belangrijk om de politieke participatie van deze groep te blijven onderzoeken: hoe anders kunnen we aandacht vragen voor de structureel lage opkomst onder deze kiezers? Dat moet anders dan in voorgaande jaren. Partijen moeten niet alleen zorgen voor kandidaten vanuit verschillende migrantengroepen op de lijst, maar zich daadwerkelijk inclusief tonen. Op het niveau van het politieke discours doen de linkse partijen dit al, door zich duidelijk te keren tegen discriminatie en zich uit te spreken voor diversiteit en inclusie, maar ook dit kan duidelijker en structureler, door bijvoorbeeld institutionele discriminatie te erkennen en te bestrijden, ook binnen de eigen organisatie. Maar inclusie moet verder gaan dan het discours. Partijen moeten zorgen voor diversiteit in alle lagen van de eigen gelederen, van bestuur tot fracties tot - (kandidaten-) commissies. Dat gaat niet vanzelf en vergt andere wervingsmethodes. Er is ook ruimte voor verbetering op het gebied van de politieke cultuur. Het past niet bij een inclusieve cultuur om te benadrukken dat kwaliteit vooropstaat, in antwoord op vragen over de mate van diversiteit onder kandidaten. Datzelfde geldt voor het aangrijpen van incidenten met politici met een

migratieachtergrond in het verleden als argument om voorzichtig te zijn met het aanstellen van kandidaten uit deze groep.

Daarnaast betekent inclusie dat de ervaringen en wensen van kiezers met een migratieachtergrond meer gehoor vinden binnen partijen. Niet dat partijen hun programma moeten veranderen om zich te conformeren aan alle wensen die er binnen deze groepen leven. Progressieve partijen kunnen zich wel laten inspireren, meer dan nu het geval is, door de vele formele en informele belangengroepen en organisaties die de diversiteit van de samenleving weerspiegelen. Dat betekent ook dat partijen met die groepen de discussie aangaan over ingewikkelde en vaak gevoelige kwesties, zoals discriminatie op de arbeidsmarkt en in het onderwijs, uitsluiting van religieuze groepen in een overwegend seculiere samenleving, de positie van kwetsbare groepen in migrantengemeenschappen en de rol van religieus onderwijs.

De lage opkomst en het stemgedrag van kiezers met een migratieachtergrond mogen niet los worden gezien van de bredere politieke context: de verharding van het beleid en van het politieke en maatschappelijk discours ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond. Ten aanzien van moslims is de toon zo mogelijk

nog ruwer. In dat licht moeten we de lage opkomst zien (een signaal van terugtrekking) en de keuze voor partijen als DENK en Nida (meedoen, maar met een duidelijk tegengeluid). De huidige roep van mensen met een migratieachtergrond om erkenning van discriminatie en om het streven naar inclusie is een signaal dat vooral linkse politieke partijen ter harte moeten nemen. De dynamiek van de afgelopen 35 jaar kan nu worden gekeerd. Maar het laatste dat we daarbij moeten doen, is terugvallen op de mentaliteit van de late jaren zeventig: aan de ene kant oproepen tot integratie, en aan de andere kant nieuwe partijen het verwijt maken van verzuiling. Zowel de realiteit van de afgelopen jaren als de huidige opgave hebben weinig met deze uitersten te maken: voor echte inclusie moet een nieuwe weg worden gevonden. X

Literatuur

- Kranendonk, M., Vermeulen, F. & van Heelsum, A. (2018). *“Unpacking” the Identity to Politics Link: The Effects of Social Identification on Voting Among Muslim Immigrants in Western Europe*. *Political Psychology*, 39(1), 43-67.
- Vermeulen, F., Hartevelde, E. & Michon, L. (2020). *Opkomst in Amsterdamse buurten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2018*. Amsterdam: OIS.
- Vermeulen, F. (2018). *The Paradox of Immigrant Political Participation in Europe amidst Crises of Multiculturalism*. In Menjivar, C., Ruiz, M. & Ness, I. (eds.), *The Oxford Handbook of Migration Crises*.

ESSAY

Samenlevingsopbouw

Juist nu we de kracht van de samenleving meer dan ooit nodig hebben, zijn we vergeten hoe we deze moeten benutten. Om de grote uitdagingen en spanningen van deze tijd aan te kunnen – klimaatverandering voorop – moeten we volop ruimte maken voor burgerkracht, het collectief, samenwerken en verbinding. Dat beperkt zich niet tot dat schattige burgerinitiatiefje in de wijk; het is een gedaantewisseling die zich op alle niveaus moet voltrekken.

door JOS VAN DER LANS illustraties ARIANNE FABER

Het nieuwe samen

*Eerherstel voor de mens
als sociaal wezen*

In de zomer van 1953 nam het net opgerichte Ministerie van Maatschappelijk Werk een jonge socioloog in dienst. Deze was eerder dat jaar gepromoveerd op een uitvoerige studie naar de ontwikkeling van de boerengemeenschap rondom het Overijsselse dorp Kampen, waar de impact van mechanisatie en industrialisatie voelbaar werd. Zelf was hij een boeren-

zoon, dus wist hij waar het over ging. Hij realiseerde zich hoe veranderingen soms eeuwenoude gemeenschappen konden ontwrichten en welke energie er vervolgens nodig was om nieuwe verhoudingen te realiseren. Daar moest hij op het nieuwe ministerie werk van maken op de kersverse afdeling 'Onderzoek en maatschappelijk opbouwwerk'.

—Jos van der Lans is publicist en cultuursycholoog. Van 1999 tot 2007 was hij voor GroenLinks lid van de Eerste Kamer. Op 31 januari verzorgde hij de jaarlijkse Participatielezing, waarvan de tekst werd uitgewerkt in het boekessay De marktwerving voorbij. Samenlevingsopbouw in de 21e eeuw. Dit essay is hierop gebaseerd. Meer informatie: www.josvdlans.nl.

Zijn naam was Gradus Hendriks. Hij zou tot 1981 verbonden blijven aan het ministerie, dat in die periode twee keer van naam veranderde (CRM, VWS). De boerenzoon groeide uit tot de architect van de samenlevingsopbouw en het opbouwwerk in Nederland. Hij zette subsidieregelingen op en stond aan de wieg van meerdere onderzoeksinstituten, die in het huidige Verwey-Jonker Instituut een verre nazaat kennen.

Toch staat zijn naam niet tussen de tweehonderd belangrijkste ambtenaren die in 2015, bij het tweehonderdjarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden, aan de vergetelheid werden onttrokken. Waarschijnlijk omdat zijn reputatie bedwelmend is geraakt door de muffe geur waarmee we de benauwde jaren vijftig zijn gaan herinneren.

Die associatie hebben we ook bij de samenlevingsopbouw waar Gradus Hendriks zijn levenswerk van maakte. We beschouwen samenlevingsopbouw als iets ouderwets, als een poging van de angstige bestuurlijke klasse om de gevolgen van de industrialisatie te controleren en de bevolking in het gareel te houden. Samenlevingsopbouw was een door een paternalistische overheid opgedrongen vorm van gemeenschapsvorming; een vorm van disciplineren waar Michel Foucault zijn vingers bij zou aflikken.

Community organization

Dat beeld doet maar heel beperkt recht aan wat Gradus Hendriks bezielde. Hij werd niet gedreven door angst voor een losgeslagen volk, maar door het idee dat mensen zich moesten verenigen om hun levensomstandigheden naar eigen hand te kunnen zetten. Dat proces ging in een snel veranderende samenleving niet vanzelf, maar vereiste professionele ondersteuning en organisatievermogen. Hendriks stond hiermee aan de basis van een nieuwe beroepsgroep: de opbouwwerkers.

Die samenlevingsvisie bedacht hij overigens niet helemaal zelf. Hij liet zich, samen met een groot aantal collega-ambtenaren en geestverwanten, inspireren door de *community organization* in de VS. Daar heerste niet de uit de verzuiling oprijzende angst voor veranderingen, maar bestond er bij gebrek aan een allesbepalende overheid een optimistische manier om gemeenschappen bij grote streekplannen en kleinschalige buurtvoorzieningen te betrekken. We zouden het nu georganiseerde burgerparticipatie noemen.

Wat Gradus Hendriks en zijn medestanders voor ogen hadden, was eigenlijk een modernisering en democratisering van wat we ook wel aanduiden als de *civil society*, dat deel van de samenleving dat niet door de overheid wordt georganiseerd, maar door burgers zelf. Een *civil society* die niet langer was opgedeeld langs levensbeschouwelijke scheidslijnen en vormen van wederzijdse uitsluiting, maar waarin burgers los van hun overtuiging bijeen konden komen, hun ambities verwoordden en daar oplossingen en voorzieningen voor in het leven konden roepen.

Dat was tot ver in de jaren zeventig overigens helemaal geen vreemde gedachte. Wie zou anders de buurthuizen moeten runnen? Woningbouwverenigingen waren nog echte verenigingen, bestuurd door huurders. Schoolbesturen waren nog niet massaal gefuseerd. Het model van een professionele organisatie met dito toezichthouders bestond nog niet. Het begrip dienstverlening werd nog nauwelijks gebezigd. Buurten waren relatief homogeen.

Het verzuilde en verticaal georganiseerde Nederlandse particuliere initiatief, dat in feite de dienst uitmaakte in de publieke sector, toonde zich aanvankelijk uiterst wantrouwend tegenover Hendriks' democratiseringsagenda. Zij zagen in deze

professionele krachten die gemeenschappen in beweging zouden moeten brengen een gevaar voor hun eigen organisatievormen, voor hun parochies, kerkgenootschappen en zelfs sociaaldemocratische organisaties. Hendriks probeerde hun angsten echter te bezweren door erop te hameren dat zijn opbouwwerkers 'neutraal' te werk zouden gaan. Een opstelling waar de oude regenten weliswaar moeite mee hadden, maar waar ze eigenlijk niet tegen konden zijn. Zo groeide de samenlevingsopbouw de jaren zeventig in.

Verkwanseld

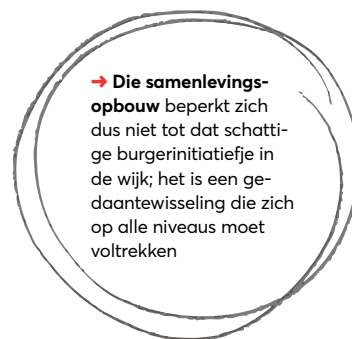
Waarom is dat alles relevant? Eigenlijk om een heel eenvoudige reden: omdat we het kwijt zijn geraakt en in bestuurlijk en politiek opzicht eigenlijk nog nauwelijks een idee hebben hoe we een samenleving kunnen ordenen, in beweging kunnen brengen en kunnen inschakelen voor publieke waarden en doeleinden. We hebben de erfenis van Gradus Hendriks verkwanseld, waardoor gesprekken over het beleid rond burgerparticipatie nauwelijks meer gestoeld zijn op een traditie en professionele knowhow. Het zijn slagen in de lucht geworden, zonder enige geschiedenis. Juist nu we samenlevingsopbouw meer dan ooit nodig hebben, zijn we vergeten hoe het moet.

Daar is een aantal oorzaken voor aan te wijzen. In de eerste plaats raakten de opbouwwerkers zelf in de ban van de jaren zeventig. Opgeleid in steeds radicalere sociale academies kozen ze partij, voor democratisering, voor arbeiders, voor de minderbedeelde – een arsenaal dat voortdurend met een nieuwe doelgroep werd uitgebreid: bijstandsgerechtigden, minderheden, vrouwen, WAO'ers, druggebruikers, schoolverlaters. Samenlevingsopbouw verwaterde daardoor tot doelgroepsemancipatie. Het gemeenschappelijke moest wijken voor het specifieke. Dat deed het professionele

werk geen goed, vooral ook omdat de professionele voorgangers elkaar de maat begonnen te nemen over wie de grootste bijdrage leverde aan de verandering van de klassenverhoudingen. Eigenlijk was het terrein van de stadsvernieuwing [zie kader] het enige professionele werkterrein waar opbouwwerkers echt het verschil maakten.

Ten tweede ontwikkelde zich in de jaren zeventig wat socioloog J.A.A. van Doorn een geïnstitutionaliseerde 'expertocratie' noemde, die zich onttrok van het verzuilde verleden maar zich tegelijkertijd ook losmaakte van de *civil society*. Mede dankzij de aardgasbaten verdubbelden de collectieve uitgaven in Nederland tussen 1960 en 1985 van 30 procent naar 60 procent van het bbp. De overheid en de publieke sector groeiden op alle niveaus, net als het ambtenarenapparaat, het welzijnswerk, de geestelijke gezondheidszorg, de jeugdzorg en het onderwijs. Tot deze publieke sectoren trad een hele nieuwe generatie professionals toe om daar korte metten te maken met burgers – amateurs! – die zich met zaken bezighielden waar je – zoals zij – maar beter voor gestuurd kon hebben. De nieuwe overtuiging was dat mensen recht hadden op professionele hulp.

Die verschuiving is op veel terreinen zichtbaar geworden. Binnen de woningbouwverenigingen ontstond een professionele laag die de verenigingsstructuur en de lekenbestuurders steeds nadrukkelijker als lastig, amateuristisch en conservatief begon te zien en deze langzaam maar zeker richting de uitgang duwde. Was in 1960 nog 75 procent van de woningcorporaties een vereniging, veertig jaar later was dat nog geen 10 procent en was de hele sector omgebouwd tot een professionele organisatie die bij wet verplicht moest worden tot overleg met hun huurders. Eigenlijk werden burgers massaal uit het publieke

domein verdreven. De *civil society* werd onteigend en in handen gebracht van nieuwe professionele elites, onder financieel beheer en toezicht van de overheid. Zo groeide de verzorgingsstaat waaraan wij gewend zijn geraakt, als een alsmat uitdijend complex van loketten waar burgers zich kunnen vervoegen.

Individualisering

Deze verschuiving strookte met de derde oorzaak van de teloorgang van de erfenis van Gradus Hendriks: de individualisering. De oude verzuilde gemeenschappen verdwenen en daarvoor in de plaats kwamen individuen die hun identiteit niet zozeer ontleenden aan hun omgeving of zelfs maar hun familie, maar vooral aan zichzelf. In de jaren zeventig en tachtig werd het voorvoegsel 'zelf' aan heel wat zelfstandige naamwoorden gekoppeld: zelfverwerkelijking, zelfhulp, zelforganisatie, zelfredzaamheid. Met alle problemen van dien, zoals de exponentiële groei van de geestelijke gezondheidszorg sinds deze jaren heeft laten zien, en met alle narcistische uitwassen die we daarna →

VERDUURZAMING ALS STADS- VERNIEUWING NIEUWE STIJL

De verduurzaming van Nederland is een immense opgave die de volledige samenleving gaat raken. Een opgave ook die schreeuwt om samenwerking, draagvlak en overleg, en daarmee vergelijkbaar is met een vorige grote opgave: de noodzaak tot ingrijpende stadsvernieuwing in de jaren zeventig. Rond 1970 waren in Amsterdam 25.000 woningen rijp voor de sloop en moesten er meer dan 100.000 totaal gerenoveerd worden. Bijna de helft van de Amsterdammers zou daardoor moeten verhuizen. Ook grote delen van de binnensteden van Arnhem, Deventer, Tilburg, Utrecht, Dordrecht, Zwolle en Groningen waren verzamelingen bouwvallen.

Er was onder stedenbouwkundigen ook consensus over wat er moest gebeuren: massale sloop, ruimte voor wegen en compacte gestapelde bebouwing. Met vette viltstiften werden hele nieuwe stadsdelen op de kaart getekend.

Dat er onder de lijnen van de viltstiften ook mensen woonden, daar werd niet lang bij stilgestaan. Dat je met hen in gesprek zou moeten, was totaal geen issue. En dat zij vervolgens in verzet zouden komen, daar had niemand in de stadhuizen op gerekend.

Maar toen dat laatste wél

gebeurde, gooiden gemeentebesturen het razendsnel over een andere boeg. Het motto werd 'kleinschalig', 'complexgericht' en 'bouwen voor de buurt'. De regering en gemeentebesturen stelden vele miljoenen ter beschikking voor de aanstelling van opbouwwerkers die ervoor zorgden dat bewoners een bijdrage konden leveren aan de stadsvernieuwing. Bewoners trokken met ambtenaren en corporatiemedewerkers op om plannen te maken en uit te voeren.

Wat ligt er meer voor de hand dan de lessen van deze geschiedenis ter harte te nemen nu we voor een vergelijkbare opgave staan om in Nederland miljoenen huizen te verduurzamen en van nieuwe energie- en warmtebronnen te voorzien? Helaas is de eerste reflex waarin politieke bureaucratieën steeds opnieuw terugvallen om eerst ambitieuze doelen vast te stellen, dan binnenskamers plannen en processen uit te tekenen en ten slotte daarover digitaal en op papier met burgers te communiceren.

Dat is, zo leert de geschiedenis, vragen om problemen. Een halve eeuw geleden hebben bewoners voorkomen dat grote delen van de stad door bulldozers tegen de vlakte zouden gaan, dus de gedachte dat ze zomaar in de trein van een door de overheid gestuurde energietransitie zullen stappen, is ronduit naïef. Het roer moet dus om. Zorg dat de energietransitie gedragen wordt door de mensen die er in hun huizen direct mee te maken krijgen. Dat betekent dat we weg moeten van het papier en tekentafels en de buurt in moeten, om van de noodzaak tot verduurzaming een proeftuin te maken voor een nieuw soort *civil society*.

Wij hebben in bestuurlijk en politiek opzicht nauwelijks een idee hoe we een samenleving kunnen ordenen, in beweging kunnen brengen en kunnen inschakelen voor publieke waarden en doeleinden

hebben leren kennen. 'Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht,' zoals voormalig SCP-directeur Paul Schnabel de gesteldheid van de doorsnee Nederlander samenvatte.

Deze ontwikkelingen vormden een vruchtbare voedingsbodem voor de neoliberale bedrijfsmatige ordening van de samenleving die vanaf de jaren tachtig bezit nam van de overheid en de publieke sector. Wie sprak over gemeenschapszin, over normen en waarden, over de zorgzame samenleving (Brinkman in de jaren tachtig) werd door de nieuwe elite weggehoond en uitgelachen en beticht van het verspreiden van een uit de jaren vijftig stammende spruitjesgeur.

Daarvoor in de plaats kwam een economisch-technocratisch betekenisstelsel, ontdaan van 'ideologische veren'. Burgers waren niet langer meedenkers, in te schakelen krachten, bronnen van publieke energie, maar klanten of afnemers. In een uitdijend bureaucratisch systeem werden ze meer en meer een individueel dossier. En van lieverlee gingen ze zich ook steeds meer zo gedragen, terwijl publieke professionals juist meer productiemedewerkers werden met afnemende waardering voor hun werk in de frontlinies van onze samenleving. Meer dan in de ons omringende landen worden publieke professionals geconfronteerd met agressie, intimidatie of pesterijen van buitenstaanders.

Naïviteit

Dit alles heeft niet alleen het handelen van instituties en overheden richting gegeven, het heeft ook onze waarneming bepaald. Het neoliberale denkframe en de daarbij horende economisering van het publieke domein hebben het vermogen aangetast om de samenleving te zien als een veerkrachtig organisme, bestaande uit gemeenschappen van veerkrachtige mensen waarin waarden als solidariteit, verbondenheid en betrokkenheid tot

leven kunnen komen en een werkelijkheid op zich vormen. Die werkelijkheid speelt nu geen rol van betekenis als het om sociaal beleid of om de organisatie van de publieke sector gaat, sinds de zogeheten maakbaarheid van de samenleving vanaf het midden van de jaren tachtig met de opkomst van het neoliberale denken zwaar onder politieke en intellectuele verdenking is komen te staan. In dit geweld is de samenlevingsopbouw, het levenswerk van topambtenaar Gradus Hendriks, dus ten onder gegaan. De beroepsgroep opbouwwerk is op een klein gezelschap volharders na van de professionele kaart geveegd. Het is uit het bestuurlijk denken verbannen.

Nauwkeuriger: het is vervangen door een nieuw appèl. We spreken vandaag de dag over actief burgerschap en burgerparticipatie. Probleem daarbij is dat al die pleidooien vrijwel altijd in de schaduw staan van bezuinigingen, van een terugtrekkende overheid en reorganisaties in het publieke domein. Dat maakt de discussie altijd verdacht, want dan staat tegenover het inkrimpen van publieke verantwoordelijkheid ineens de private verantwoordelijkheid van individuele burgers om zelf meer de handen uit de mouwen te steken. Alsof het communicerende vaten zijn: minder inzet van de overheid (lees: bezuinigingen) betekent als vanzelf meer inzet van burgers (gratis).

Uit de roep om een participatiesamenleving spreekt eigenlijk een ongekend soort naïviteit. Het is het idee dat bomen gaan groeien als je aan de takken trekt, terwijl iedereen natuurlijk heel goed weet dat bomen alleen groeien als de bodem waarin ze geworteld zijn vruchtbaar is en van de juiste grondstoffen wordt voorzien. Maar over wat er nu echt nodig is om de bodem vruchtbaar te maken, om welke sociale infrastructuur dat vraagt, daarover gaat het debat vrijwel nooit.

Samenlevingsopbouw opnieuw uitvinden

We moeten dus opnieuw en fundamenteel het debat aangaan over hoe we – met de ervaring van vier decennia neoliberalisme in ons achterhoofd – de *civil society* opnieuw vorm kunnen gaan geven. Hoe we instituties kunnen scheppen die zich weer open durven te stellen voor de veerkracht van de samenleving. We moeten minder psychologisch en meer sociologisch gaan denken. We moeten kennis over netwerken en gemeenschapsvorming binnen publieke organisaties tot leven wekken. Er moet meer ruimte komen voor de buitenwereld, voor burgerkracht, voor het collectief, voor samenwerken en verbinding. Dat is een andere mentaal-professionele orde dan waar we de afgelopen decennia in hebben geleefd, gedacht en gehandeld.

Die weg inslaan is al lang niet meer een kwestie van kiezen. Er is →

We moeten dus opnieuw en fundamenteel het debat aangaan over hoe we – met de ervaring van vier decennia neoliberalisme in ons achterhoofd – de *civil society* opnieuw vorm kunnen gaan geven

simpelweg geen andere route: als we de marktwerking niet echt achter ons laten, als we niet weggkomen van de expertocratie en het individualistisch consumentisme, als we de krachten in de samenleving negeren en niet productief aanwenden, dan zakt de publieke sector steeds verder door zijn hoeven.

Homo coöperans

Dat is het slechte nieuws. Het hoopvolle nieuws is dat de kiemen van de verandering die we nodig hebben al geruime tijd aan het ontspruiten zijn. Hoogleraar Tine de Moor liet in haar oratie in 2013 over de *homo coöperans* zien dat er de afgelopen decennia onder de oppervlakte van onze publieke sector iets bijzonders aan het groeien is. We bevinden ons in een nieuwe hoogconjunctuur in het ontstaan van coöperatieve samenwerkingsverbanden van burgers. Dit uit zich in coöperatieve initiatieven die vaak in dorpen, buurten en wijken door bewoners zelf zijn opgezet, zoals zorg-, energie- en buurtcoöperaties. Zij vormen de aandrijfmotor waarmee we de periode van het neoliberale denken en de bedrijfsmatige ordening van de publieke sector achter ons kunnen laten.

We hebben het idee van samenlevingsopbouw in de jaren vijftig uit de VS geïmporteerd toen de samenleving veranderde en de industrialisatie hele gebieden overhoop dreigde te halen. Dat vroeg een inspanning van de overheid om de gemeenschappen in die nieuwe verhoudingen op de been te houden en in staat te stellen mee te gaan in de nieuwe tijd. Het heeft ons land een sociale infrastructuur opgeleverd die bestaat uit vele honderden club- en buurthuizen en allerlei educatieve voorzieningen. Iets vergelijkbaars is nu nodig. Er is immers veel meer aan de orde dan een crisis van de publieke sector. We leven in een samenleving die in hoge mate diversi-

fieert en segregereert, met meer ongelijkheid en spanningen dan een halve eeuw geleden.

Bovendien staan we voor een ongekend ingrijpende verandering: de overgang naar een duurzame manier van leven en produceren. Dat vraagt om een samenleving waarin het neoliberale marktdenken niet langer de oplossing is voor problemen, maar een probleem op zichzelf. Een samenleving die op alle niveaus en fronten vraagt om samenwerking, in plaats van om concurrentie en wedijver.

Reinventing society

Daar ligt dan ook een enorme intellectuele uitdaging. We moeten onze sociologische verbeelding opnieuw aanspreken. De behoefte daaraan is groot. Eigenlijk is dat precies waar Rutger Bregman in zijn boek *De meeste mensen deugen* voor pleit. Hij laat zien hoezeer het dominante mensbeeld van burgers als egoïsten gekunsteld is en in stand wordt gehouden door ideologische voorstellingen en misleiding. Wat er achter te voorschijn komt, is de *homo coöperans* van Tine de Moor, de mens als sociaal wezen. Het feit dat Bregmans boek nu al meer dan een jaar in de top 3 van non-fictieboeken staat, getuigt van de honger bij veel mensen om te ontsnappen aan de cultuur van het individualisme. Dat is de honger waar de samenlevingsopbouw in de eenentwintigste eeuw het voedsel voor moet vormen. Die samenlevingsopbouw beperkt zich dus niet tot dat schattige burgerinitiatiefje in de wijk; het is een gedaantewisseling die zich op alle niveaus moet voltrekken. Laten we het *reinventing society* noemen – misschien verstaan we het dan beter. En laten we Gradus Hendriks alsnog opnemen in de lijst van topambtenaren die ons land vooruit hebben geholpen. ✕

Long overdue

De wereldwijde reacties op de verkiezing van Kamala Harris tot vicepresident van de Verenigde Staten waren hartverwarmend. Laat dat gezegd zijn. Tegelijkertijd

is het ongemakkelijk, die breed gedeelde opwindning over de eerste vrouw, met een etnisch diverse achtergrond, die tot het hoogste ambt ooit is 'toegelaten'. Immers, zoals Joe Biden in zijn overwinningsspeech zelf zei: 'long overdue', oftewel te laat. Dat we het wereldwijd zo bijzonder vinden, zegt iets over ons eigen verwachtingspatroon. Over de diepgewortelde vanzelfsprekendheden, taaier dan we zelf vermoeden. Of, zoals feminist Mathilde Wibaut ooit zei: "Ideologieën leiden een taai leven. Ook in onze hoofden zit nog veel spinrag".

Dus dat het bij het samenstellen van verkiezingslijsten voor Tweede Kamer, gemeenteraden of Provinciale Staten voor politieke partijen nog steeds een 'issue' is om die lijsten voldoende divers te maken, is even begrijpelijk als achterhaald en, eerlijk gezegd, ook bespottelijk. Al decennialang neem ik het mechanisme waar: omdat de kiezers inmiddels niet alleen in de Verenigde Staten een regenboog vormen wat betreft diversiteit en iedereen zich wil kunnen herkennen in de volksvertegenwoordiging, doen partijen er goed aan de kandidaten te rekruteren uit alle bevolkingsgroepen. En wringen zij zich in bochten om dat te doen - daarmee iedere keer bevestigend hoe taai het spinrag in de eigen hoofden is. Want een vanzelfsprekendheid is diversiteit nog nooit geweest.

In de politieke arena kunnen mensen scherp met elkaar van mening verschillen, maar gaan zij binnen de kortste keren in woordkeus, uiterlijk en levensstijl op elkaar lijken. Alsof ze door dezelfde centrifuge worden gehaald. Zou je dan pas meetellen? Net als etiketteregels functioneren de codes van politieke arena's natuurlijk als uitsluitingsmechanismen: haar-scherp weten de deelnemers wie de regels ken-

nen en wie niet, wie erbij hoort en wie niet, wie zijn klassiekers kent en wie is opgegroeid met andere klassiekers. En wie de regels niet met de paplepel heeft ingegoten gekregen, doet er goed aan ze beter dan wie dan ook te leren kennen en toe te passen - opdat je daarop niet gepakt kunt worden. Intussen is de weg naar de regenboog geplaveid met afgehaakte mannen en vrouwen die zich 'niet gezien' voelden. Die bezweken onder de druk om als minderheid in een wereld met dominante vanzelfsprekendheden ook nog herkenbaar te blijven voor wat de 'eigen achterban' is gaan heten.

Meer diversiteit wordt altijd gezien als langdurig proces van verandering: je moet geduldig zijn en volhouden. En ja, er verandert gelukkig ook wel het nodige. Maar nog nooit heb ik gezien dat dat veranderingsproces zelf (en wat daarvoor nodig is) op het lijstje met hoogste prioriteiten van een politieke partij is gezet. Alsof het automatisch wel goedkomt door nieuwe talenten met buitenlandse namen te spotten. *Long overdue*, zou ik zeggen. Ik hoorde het de publicist Andrew Makkinga deze dagen sterk verwoorden naar aanleiding van de verkiezing van Kamala Harris: je kunt niet alleen stemmen willen winnen met een zwarte kandidaat, je zult je dan ook echt moeten willen verdiepen in de zorgen en problemen van de kiezers daarachter. Want er staat een generatie te trappelen die zich niets meer wil kunnen voorstellen bij handelingsverlegenheid van politieke partijen wanneer een zwarte vrouw als leider aantreedt. X

ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Energiecoach tegen armoede

Het probleem

14 tot 15.000 Arnhemse huishoudens hebben te maken met energiearmoede. Wethouder Cathelijne Bouwkamp: "We spreken van energie-armoede als meer dan 10 procent van het besteedbaar inkomen van een huishouden naar de energieleverancier gaat. Dit komt meestal door een combinatie van slecht geïsoleerde woningen, ongunstige energiecontracten en een toch al laag inkomen. Energiearmoede blijft vaak onopgemerkt en wordt bijvoorbeeld meestal niet meegenomen in de schuldhulpverlening."

Aangezien niet alleen mensen maar ook het klimaat profiteert van een lagere energierekening, zag Bouwkamp de kans om twee vliegen in één klap te slaan. "Door mensen bewust te maken van de voordelen van verduurzaming voor hun eigen portemonnee, hopen we dat zij positiever staan tegenover bijvoorbeeld energiebesparende maatregelen van woningcorporaties in huurwoningen. Veel mensen willen wel verduurzamen, maar zijn bang voor de kosten."

BEDENKER: CATHELIJNE BOUWKAMP, wethouder duurzaamheid namens GroenLinks in Arnhem

Het experiment

'Besparen op je energiekosten'

Energiecoach Jan staat voor je klaar'. Een flyer met deze tekst, vergezeld door een foto van een vriendelijke ogende zestiger, kreeg een aantal Arnhemse huishoudens in september 2019 door de brievenbus. Binnen het Europese subsidieproject Climate Active Neighbourhoods, waar Arnhem tot begin 2020 aan deelnam, had Bouwkamp gezien dat energiecoaches in Plymouth goede resultaten boekten. De inzet van deze coaches bij inwoners met vaak verschillende problemen, zoals werkloosheid, schulden of ziekte, zorgde voor een fors lagere energierekening en gaf een groot deel het gevoel meer controle te krijgen over hun leven. Ongeveer de helft van de bewoners voelde zich hierdoor beter en legde minder bezoeken af aan de huisarts en de fysiotherapeut.

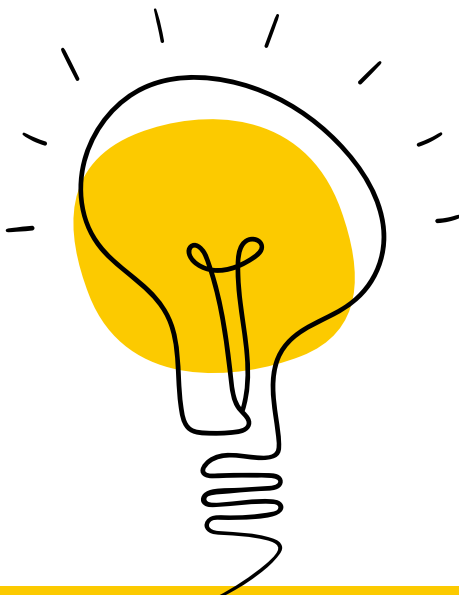
Bouwkamp zag mogelijkheden om de aanpak van armoede te koppelen aan de doelen van het Arnhemse Klimaatfonds, en besloot om in Arnhem een pilot op te zetten met energiecoaches. Deze liep van tot februari 2020 en richtte zich op vijftig huishoudens in drie wijken.

"Een energiecoach geeft mensen inzicht in de manieren waarop ze energie kunnen besparen. Veel mensen die weinig te besteden hebben, vinden het moeilijk om over geld te praten. De coaches komen dan ook twee keer langs. In het eerste gesprek laat hij of zij zien waaraan het huishouden energie verbruikt en wat het nut van energiebesparing is. Bijvoorbeeld: een stofzuiger van de Kringloopwinkel is natuurlijk goedkoper dan een nieuwe, maar een ouder model gebruikt veel meer energie en is op de lange termijn een stuk duur-

'Een stofzuiger van de Kringloopwinkel is natuurlijk goedkoper dan een nieuwe, maar een ouder model gebruikt veel meer energie en is op de lange termijn een stuk duurder'

Cathelijne Bouwkamp,
wethouder duurzaamheid
in Arnhem

der. Ook hebben veel mensen geen idee hoeveel energie een aquarium verbruikt. Door een energiemeter in het aquarium te zetten, wordt dat ineens heel duidelijk."

In het tweede gesprek bespreken de coaches wat het betreffende huishouden zelf kan doen om meer energie te besparen. "Het zijn vaak heel simpele dingen: een tochtstrip onder de deur, overstappen op ledverlichting, radiatorfolie. De coaches kijken bovendien verder dan energie. Merken ze dat er meer problemen spelen? Dan bieden ze de bewoners aan hen in contact te brengen met het sociale wijkteam."

De aanpak

De gemeente huurde onder meer opgeleide en getrainde energiecoaches in van de Energiebank in Arnhem, die al sinds 2015 huishoudens helpt bij het verlagen van de energierekening. De coaches komen vaak uit de wijk zelf en zijn toegankelijk en herkenbaar. Per wijk werden de huishoudens op een andere manier benaderd: via een geadresseerde brief, via wijkcoaches die al bij minima over de vloer komen, of door de straat op te gaan. De pilot kostte de gemeente ongeveer 90.000 euro. Voor de Aanpak Energiearmoede, waar de energiecoaches en de koppeling met het armoedebeleid een vaste plek in krijgen, trekt de gemeente in de komende jaren 1 miljoen euro uit. Dit plan moet nog door de gemeenteraad worden vastgesteld.

Het resultaat

In totaal zijn tijdens de pilot 38 huishoudens twee keer bezocht. De adviezen van de energiecoaches leidden bij deze huishoudens tot een

gemiddelde energiebesparing van 200 tot 300 euro per jaar. Bouwkamp: "Dat lijkt misschien niet veel, maar voor mensen met een laag inkomen is dat toch weer een nieuwe wasmachine. Een Syrisch gezin wist dankzij de energiecoach zelfs 600 euro te besparen. Dolblij waren ze: nu hielden ze geld over voor een vakantie." Bouwkamp merkt daarnaast dat de besparingen mensen motiveert om te kijken of ze nog meer kunnen besparen. "Met de gesprekken wordt een zaadje geplant."

Naast het belang van het persoonlijk gesprek leerde Bouwkamp van de pilot dat er 'geen blauwdruk' bestaat om dit project over de stad uit te rollen. "Per wijk, per huishouden is een eigen aanpak nodig. Dat begint al bij de benadering. Bij sommige mensen is het wantrouwen tegen de gemeente zo groot dat ze post van ons niet eens openen. Die moet je dus niet namens de gemeente een brief gaan sturen. Flyeren leidde tot de meeste reacties. En ook de motivatie om met een energiecoach te praten, verschilt per huishouden. Bij een aantal speelt vooral kostenbesparing een rol, bij anderen is de wens om bij te dragen aan de energietransitie juist een trigger. Er wordt nog wel eens vanuit gegaan dat Arnhemmers met een migratieachtergrond minder interesse zouden hebben in verduurzaming. Maar deze groepen zijn vaak heel sterk gemotiveerd om een betere wereld achter te laten voor hun kinderen. Vanuit die insteek zijn zij meestal graag bereid tot een gesprek over energie." X

Waarom de politiek meer moet doen tegen verengelsing

De toenemende verengelsing van het hoger onderwijs leidt tot verval van de Nederlandse taal- en uitdrukkingsvaardigheid onder studenten. Dit zal doorwerken in de sectoren waarin zij later aan het werk gaan en is daarmee een probleem voor de samenleving als geheel. De politiek – inclusief GroenLinks – doet onvoldoende om de verwaarlozing van het Nederlands een halt toe te roepen.

door ANNETTE DE GROOT
illustratie FARHAD FOROUTANIAN

De Tweede Kamer nam in december 2019 een voorstel tot wijziging van de Wet op het Hoger Onderwijs en Onderzoek aan. Dat wetsvoorstel is onder meer bedoeld om het taalbeleid van de onderwijsinstellingen te actualiseren. In haar toelichting bij een eerdere concepttekst constateerde minister Van Engelshoven van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap dat de wettelijke eisen met betrekking tot de instructietaal in het hoger onderwijs aan vernieuwing toe zijn omdat de behoefte aan anderstalig – lees Engels- talig – onderwijs sinds de inwerking-treding van de huidige wet, in 1992, sterk is toegenomen. Daarom was het nodig “te bezien [...] of de wet met het oog op de huidige praktijk voldoende ruimte biedt om anderstalig onderwijs te verzorgen”. *Fair enough*, zal de lezer denken. Sindsdien is de wereld immers veel internationaler geworden. En daarin past het grootschalige gebruik van het Engels, de *lingua franca* bij uitstek.

Toch schuurt dit citaat. Het suggereert immers dat de instellingen voor hoger onderwijs al die tijd in het knelende keurslijf zaten van een wet die hen sterk belemmerde bij het ontwikkelen en aanbieden van Engelstalig onderwijs. Maar niets is minder waar. De wet dicteert weliswaar dat het onderwijs gegeven wordt in het Nederlands, een paar uitzonderingen daargelaten, maar van dat dictaat heeft het hoger onderwijs zich weinig aange trokken. Dat geldt vooral voor de universiteiten, waarin binnen minder

dan twee studentengeneraties het Engels de dominante instructietaal geworden is. Van alle universitaire bachelor- en masteropleidingen werden er vorig studiejaar respectievelijk 29 procent en 76 procent volledig en uitsluitend in het Engels aangeboden. Daarnaast was 15 procent van de bacheloropleidingen en 10 procent van de masteropleidingen 'tweetalig'. Dat wil zeggen dat er een volledig Engelstalig programma wordt aangeboden naast een programma dat Nederlandstalig genoemd wordt, maar waarin in veel gevallen alle hoorcolleges ook Engelstalig zijn. Niemand kan er meer omheen: het Engels verdringt het Nederlands aan onze universiteiten. Kennelijk liet de wet zich met het

grootste gemak omzeilen. Als dát de reden was de wet te willen aanpassen, dan had de minister daarin groot gelijk.

Maar intussen dreigt de herziene wet een nog tandelozer tijger te worden dan de huidige, omdat de gronden waarop mag worden afgeweken van het '*Nederlands, tenzij*'-uitgangspunt eerder verruimd dan ingeperkt lijken te worden. Onder de huidige wet mag alleen een andere taal dan het Nederlands als instructietaal gebruikt worden wanneer het onderwijs "daartoe noodzaakt". Onder de gewijzigde wet hoeft alleen maar te worden aangetoond dat het gebruik van een andere taal dan het Nederlands "meer dan het voeren van het Nederlands" van

-Annette de Groot is emeritus hoogleraar experimentele taalpsychologie aan de Universiteit van Amsterdam.

belang is voor het onderwijs. Dat de Raad van State constateerde dat, tegen de bedoeling in, het meerwaarde-criterium minder stringent is dan het noodzaak-criterium en mede hierom het wijzigingsvoorstel terugstuurde naar de majesteitelijke tekentafel, heeft niet mogen baten. Evenmin als een oproep van meer dan 200 hoogleraren, schrijvers en prominenten uit de maatschappelijke en culturele sector aan de Tweede Kamer om de teloorgang van het Nederlands in het hoger onderwijs tegen te gaan.

Instroom buitenlandse studenten

En dan te bedenken dat met een daadwerkelijk stringenter beleid ten aanzien van het gebruik van een andere onderwijstaal dan het Nederlands de tweede doelstelling van het wetsvoorstel – het beheersen van de instroom van buitenlandse studenten – binnen handbereik komt. Want de gestage toename van het aantal Engelstalige universitaire opleidingen is de belangrijkste oorzaak van de onstuimige groei van het aantal buitenlandse studenten. Tussen 2014 en 2019 verdubbelde het aantal buitenlandse studenten dat hier een *volledige* universitaire opleiding volgt (de zogenoemde *diplomastudenten*) tot ruim 60 duizend, ongeveer 20 procent van alle universitaire studenten. Inclusief de hogescholen waren het er 76 duizend. Van al die buitenlandse studenten komt ongeveer driekwart van binnen de Europese Economische Ruimte (EER). Voor deze studenten ontvangen de onderwijsinstellingen een bijdrage uit de rijksbegroting. Voor de rest, de studenten van buiten de EER, worden ze niet bekostigd.

Mocht u zich afvragen of het verband tussen toenemende onderwijsverengelsing en groeiende internationale instroom inderdaad causaal is: toen de psychologieopleiding aan de Universiteit van Amsterdam in 2018

Leent het Engels zich beter dan het Nederlands voor het adresseren van maatschappelijke vraagstukken?

voor het eerst een volledig Engelstalig programma verzorgde, *vertwintigvoudigde* het aantal buitenlandse studenten ten opzichte van het voorgaande studiejaar op slag, van 12 naar 259. Uit het niets vormden zij opeens 54 procent van de totale jaargroep, een aandeel dat in 2019 verder groeide naar 60 procent. Ook in veel andere opleidingen is de buitenlandse student inmiddels in de meerderheid, met percentages tot boven de 80 procent.

Omdat veel van die opleidingen onverminderd populair bleven bij Nederlandse aspirant-studenten en hun de toegang natuurlijk niet geweigerd kan worden, barsten veel opleidingen nu uit hun voegen. Daarmee staat de onderwijskwaliteit op het spel en is wettelijk ingrijpen onvermijdelijk. Het wetsvoorstel regelt dat instellingen een *numerus fixus* mogen instellen voor volledig Engelstalige opleidingen en voor het Engelstalige traject in tweetalige opleidingen. Tegelijkertijd wordt het aantal plaatsen voor studenten van buiten Europa gemaximeerd. Het temperen van de buitenlandse instroom door een deel van de bestaande Engelstalige opleidingen weer te vernederlandsen en zo *en passant* ook de taalbalans in het opleidingsaanbod te herstellen, komt in de plannen niet voor, hoe zinvol dat alternatief ook zou zijn. Want voor het gebruik van het Engels als instructietaal ontbreekt in veel van die opleidingen een inhoudelijke of economische grond. Leent het Engels zich beter dan het Nederlands voor het adresseren van maatschappelijke vraagstukken? Hebben we in Nederland echt een tekort aan, bijvoorbeeld, psychologen en communicatiewetenschappers?

Taalvaardigheid en studieprestaties

Om nog een reden dreigt verlies van onderwijskwaliteit door grootschalige onderwijsverengelsing. Taalkundig en onderwijskundig onderzoek toont aan

dat een hoge taalvaardigheid bevorderlijk is voor het ontwikkelen van academische vaardigheden zoals kritisch denken, redeneren, analyseren en argumenteren. Bovendien hebben wereldwijd letterlijk honderden meer-taligheidsstudies aangetoond dat iemands taalvaardigheid in een tweede taal het bij lange na niet haalt bij die in de moedertaal. De logische gevolgtrekking uit de combinatie van beide gegevens is dat studenten met het Nederlands als moedertaal zich beter kunnen ontplooiën in een opleiding die op zijn minst grotendeels Nederlandstalig is dan in een onderwijsomgeving waaruit het Nederlands is verdampt. Met andere woorden, een volledig en uitsluitend Engelstalige opleiding ontzegt Nederlandse studenten het gebruik van het taalgereedschap waarmee ze optimaal kunnen presteren. Voor het Nederlands valt in die opleidingen immers niet meer te kiezen. En dan te bedenken dat een deel van de Nederlandse studenten zelfs in een Nederlandstalige opleiding al talige beperkingen vertoont. Dat probleem verergert in Engelstalige opleidingen, want daarin schieten nagenoeg alle studenten talig tekort. Ter illustratie: de Engelse woordenschat van de doorsnee Nederlandse student is minstens 50 procent kleiner dan zijn Nederlandse woordenschat, wat zijn uitdrukkings- en begripsvermogen in een Engelstalige opleiding aanzienlijk belemmert.

Gevolgen voor het Nederlands

Bovenmatige onderwijsverengelsing staat bovendien haaks op de wettelijk vereiste “bevordering van de uitdrukkingsvaardigheid in het Nederlands van studenten”, want die uitdrukkingsvaardigheid verbetert natuurlijk niet in volledig Engelstalige opleidingen. De studenten zullen het Nederlands in elk geval niet op academisch niveau verwerven. De verwaarlozing

van het Nederlands kan bij Nederlandse studenten zelfs leiden tot instabiliteit en gedeeltelijk verlies van hun Nederlandse taalvaardigheid, want zoals elke andere vaardigheid moet taal met zorg onderhouden worden om functieverlies te voorkomen. En die gestagneerde ontwikkeling van de Nederlandse taalvaardigheid van afgestudeerden zal doorwerken in alle maatschappelijke sectoren waarin ze na hun studie komen te werken en waarin een hoog niveau van Nederlandse taalvaardigheid vereist is – onderwijs, openbaar bestuur, politiek, media, bedrijfsleven, waar niet al. Daarmee dreigt een verval van de Nederlandse taalvaardigheid in de Nederlandse samenleving als geheel. Het is niet voor niets dat het bevorderen van de uitdrukkingsvaardigheid van studenten door de minister gezien wordt als een kwaliteitsaspect van het onderwijs.

Bovendien bespoedigt het gebruik van het Engels als dominante instructietaal het verdwijnen van het Nederlands als wetenschapstaal, een ontwikkeling die al decennia geleden is ingezet door de wetenschappelijke staf te ontmoedigen in het Nederlands te publiceren, op straffe van gefnuikte carrièrekansen van degenen die dat beleid trotseerden. Vier eeuwen waarin het Nederlands zich als kennis- en wetenschapstaal ontwikkelde worden in een paar decennia ongedaan gemaakt! En dit terwijl de natuur- en wiskundige Simon Stevin in de 16de eeuw woorden als *middellijn*, *driehoek*, *vlak*, *afrekken*, *delen* en *wortel* bedacht in de volle overtuiging dat het dissemineren van wetenschappelijke kennis via de moedertaal emanciperend werkt.

Het wetsvoorstel en GroenLinks

Van die ingrijpende gevolgen van onderwijsverengelsing lijken veel parlementariërs zich weinig

→ Een volledig en uitsluitend Engelstalige opleiding ontzegt Nederlandse studenten het gebruik van het taalgereedschap waarmee ze optimaal kunnen presteren

Ook toen het Nederlandse universitaire onderwijs nog grotendeels Nederlandstalig was, waren de Nederlandse universiteiten al sterk internationaal gericht en behoorden ze allemaal tot de beste 2 procent van de 17.000 universiteiten wereldwijd

bewust, waaronder de fractieleden van GroenLinks. Toen het voorstel tot wijziging van de wet in stemming werd gebracht, vormde GroenLinks samen met PvdA, PVV en Forum voor Democratie een gelegenheidsverbond van tegenstemmers. Afgaande op de besprekingen in de Tweede Kamer, de ingediende vragen, amendementen en moties, lijkt de tegenstem van PVV en Forum voor Democratie vooral ingegeven door het feit dat het voorstel geen garantie biedt op een betere bescherming van het Nederlands dan de huidige wet. De inbreng van GroenLinks getuigt daarentegen niet van ernstige zorgen over de positie van het Nederlands. In plaats van het behoud van een sterk Nederlands in het hoger onderwijs te propageren, lijkt GroenLinks het Nederlands vooral te zien als een belemmering voor buitenlandse studenten om hier te komen studeren. Daarvan getuigt de bij herhaling uitgesproken twijfel over nut en noodzaak van de doelstelling van het wetsvoorstel de Nederlandse taalvaardigheid van – ook – buitenlandse studenten te bevorderen. Ook veelzeggend is de opvatting van GroenLinks dat een eis tot opname van een of meerdere Nederlandstalige onderdelen in nu nog volledig Engelstalige opleidingen – een verplichting die er niet gekomen is – hoe dan ook uit den boze zou zijn geweest. Daardoor zou de toegankelijkheid en aantrekkingskracht van het Nederlandse hoger onderwijs aanzienlijk afnemen, zo stelt de partij. Het heeft er alle schijn van dat GroenLinks het behoud van een sterk Nederlands ondergeschikt maakt aan andere belangen, in de eerste plaats haar ideaal van gelijke kansen voor iedereen, in dit specifieke geval het ideaal van gelijke kansen voor iedere student, waar ook ter wereld.

Ook andere bijdragen van GroenLinks aan het debat etaleren dit verdoorgevoerde kansengelijkheidsideaal. Zo verzocht de partij de regering

(tevergeefs overigens) af te zien van een minimumtarief voor het instellingscollegegeld dat studenten van buiten Europa moeten betalen, want dat zou voor hen – waaronder studenten uit lage-inkomenslanden – de toegankelijkheid van het Nederlandse hoger onderwijs beperken. Een sympathiek idee, maar de consequentie zou wel zijn dat de universiteiten opdraaien voor de extra kosten, terwijl die al geen diepe zakken hebben. Sinds 2000 daalde de rijksbijdrage per student met 25 procent. Dit gebeurde vooral ook vanwege de groeiende toestroom van buitenlandse studenten, waarvan lang niet alle extra kosten worden gecompenseerd door een evenredig stijgend onderwijsbudget van rijkswege. Het kansengelijkheidsideaal van GroenLinks was vermoedelijk ook de reden waarom de partij het (aangenomen) amendement van CDA en VVD om een capaciteitsfixis in te stellen voor studenten van buiten Europa niet steunde, ook al zal de doorsnee Nederlander de doelstelling van dit amendement – het borgen van de toegankelijkheid van ons hoger onderwijs voor Nederlandse (en EER-) studenten – toch alleszins begrijpelijk en redelijk vinden. Verdringing van Nederlandse studenten is immers een reëel gevaar.

Werkdruk

Wat in de tegenstem van de GroenLinks-fractie ook kan hebben meegeleefd zijn haar – zeer terecht – zorgen over de al hoge werkdruk van een groot deel van het wetenschappelijke personeel. Die werkdruk zal nog toenemen nu de instellingen worden verplicht de Nederlandse taalvaardigheid van studenten te bevorderen zonder daarvoor extra geld te ontvangen. De GroenLinks-fractie stelde dat de verplichting van de instellingen de Nederlandse taalvaardigheid van ook buitenlandse studenten te bevorderen alleen aanvaardbaar is als daarvoor

extra middelen worden vrijgemaakt. Dat extra geld komt er niet. In dit verband diende de fractie een (verworpen) motie in die bedoeld was te regelen dat concrete eisen ten aanzien van de Nederlandse taalvaardigheid van studenten niet in de wet zelf worden vastgelegd, maar bepaald worden door de instellingen zelf. De instellingen zouden dan zelf kunnen bepalen hoe en in welke mate zij het Nederlands van studenten zouden bevorderen, afhankelijk van de beschikbare financiële middelen. Ook dit is een signaal dat GroenLinks het behoud van een sterk Nederlands ondergeschikt maakt aan andere belangen, in dit geval het beheersbaar houden van de werkdruk van het wetenschappelijk personeel.

Top 2

Wat tenslotte opvalt aan de bijdrage van GroenLinks aan het debat is dat zij – net als het gros van de Kamer en het algemene publiek – Engelstalig onderwijs en internationaliseren beschouwt als onlosmakelijk met elkaar verbonden, een misverstand dat zich vervolgens makkelijk laat vervormen tot de kwalijker misvatting dat wie pleit voor een rem op volledig Engelstalige opleidingen tegen internationaliseren is, en dus een nationalist. Ook toen het Nederlandse universitaire onderwijs nog grotendeels Nederlandstalig was, waren de Nederlandse universiteiten al sterk internationaal gericht en

behoorden ze allemaal tot de beste 2 procent van de 17.000 universiteiten wereldwijd. Daaraan heeft de Engelstalige publicatiecultuur ongetwijfeld bijgedragen, en mogelijk ook het feit dat veel lesmateriaal al decennia Engelstalig is. Maar het Engels als *instructietaal* is geen vereiste om tot die top 2 te behoren. Dat heeft de geschiedenis bewezen.

Al met al ontstaat het beeld van een GroenLinks dat de waarde van een blijvend sterke positie van het Nederlands in het hoger onderwijs onderschat en het belang van Engelstalig onderwijs voor een sterke en betrokken internationale positionering van Nederland overschat. Het kan ook zijn dat de partij zich schaaft onder het leger van pragmatici die een strijd voor behoud van een volwaardig Nederlands zien als een achterhoedegevecht en daarom het hoofd in de schoot leggen. Bij zo'n instelling is het Nederlands weerloos. GroenLinks en de Tweede Kamer als geheel hebben een gouden kans laten liggen onze taal weerbaarder te maken. ✕

Literatuur

- Bolhaar, J., Kuijpers, S., & Nibbelink, A. (2019). *Economische effecten van internationalisering in het hoger onderwijs en mbo*. CPB notitie.
- Groot, A. M. B. de (2017). *Nederlands moet: over meertaligheid en de verengelsing van het universitaire onderwijs*. Afscheidscollege gehouden op 27 september 2017.
- Groot, A. M. B. de (2019). *Onderwijs op krukken*. In L. Jensen, N. Pas, D. Rovers en K. van Gulik (red.), *Against English – pleidooi voor het Nederlands* (pp. 203-216). Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Vos, J. F. de, Schrievers, H., & Lemhöfer, K. (2020). *Does study language (Dutch versus English) influence study success of Dutch and German students in the Netherlands?* Dutch Journal of Applied Linguistics. Online gepubliceerd op 14 juli 2020. <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorsteldetails&qry=wetsvoorstel%3A35282>

Inzet voor beter Nederlands begint al vóór basisschool'

58

DE HELING • NR 4 2020

Annette de Groot stelt op basis van een analyse van het debat over het wetsvoorstel Taal en Toegankelijkheid dat politieke partijen, waaronder GroenLinks, zich weinig bewust lijken te zijn van de ingrijpende gevolgen van onderwijsverengelsing voor onder meer de onderwijskwaliteit en de Nederlandse taalvaardigheid. Daarover een paar opmerkingen.

Allereerst: de betreffende wet gaat over meer dan alleen de taalvereisten. Hij bevat ook bepalingen over toegankelijkheid en capaciteitsbeperking, waaronder het instellen van numerixi, vereisten voor instellingscollegegelden en wettelijke bepalingen voor het vragen van een eigen bijdrage.

Dan onze tegenstem. Dat het speelveld in het hoger onderwijs verandert, mag duidelijk zijn en is het gevolg van jarenlang beleid om internationalisering te bevorderen. Beleid dat we grotendeels kunnen ondersteunen, mits vergezeld van de juiste randvoorwaarden. Dat was ook de inzet van GroenLinks in dit debat.

Kennis, onderwijs en onderzoek stoppen niet bij landsgrenzen. Juist daarom is ons onderwijs gebaat bij een zekere vorm van internationalisering. Het komt zowel de kennis en vaardigheden van docenten als van onze Nederlandse studenten ten goede. Zij kunnen hierdoor hun kennis van vreemde talen in de praktijk brengen, leren omgaan met andere culturen en doen inspiratie op om een periode in het buitenland te studeren.

Maar ik merkte ook op dat internationalisering te vaak een instrument is om de budgetten op peil te houden door de eenzijdige focus op studentenaantallen in de bekostiging. Toren hoge collegegelden en instroom van alleen de (internationale) studenten die het kunnen betalen, zijn nu al het gevolg. Bij meer internationalisering dienen de randvoorwaarden dan ook op orde te zijn. En daar gaat het mis.

We zien vaak dat internationale studenten worden binnengehaald, om er pas in Nederland achter te komen dat het vrijwel onmogelijk is betaalbare huisvesting te vinden. Goede voornemens om de Nederlandse taal te leren,

worden vaak beloond met een forse rekening. Het klinkt om die reden wellicht begrijpelijk om dan maar een wettelijke inspanningsverplichting aan instellingen op te leggen om de uitdrukkingsvaardigheden van studenten te bevorderen. Maar deze verplichting kan niet eenzijdig worden opgelegd zonder aanvullend budget. Helaas werden onze suggesties om aanvullende maatregelen te nemen of budget vrij te maken, door de minister en coalitiepartijen verworpen. Andere overwegingen die meespelen bij onze tegenstem, zitten bij het wettelijk vaststellen van minimumcollegegelden voor studenten uit niet-EER landen. Goed onderwijs en kennisoverdracht zijn namelijk de beste manier om mensen in ontwikkelingslanden te ondersteunen.

Spelenderwijs

Daarnaast onze inzet voor het Nederlands. Aandacht voor betere lees- en schrijfvaardigheden begint natuurlijk niet op de universiteiten, maar al voordat kinderen naar de basisschool gaan. In de afgelo-

pen jaren heb ik vaak gepleit voor betere toegang tot goede opvang voor alle kinderen, omdat spelenderwijs kennismaken met taal niet mag afhangen van de portemonnee van de ouders. Samen met mijn CDA-collega Harry van der Molen heb ik diverse malen aandacht gevraagd voor het afnemende aantal docenten en studenten Nederlands. Ook voor de verminderende leesvaardigheid van pubers vraag ik bij iedere gelegenheid aandacht. In het debat over het wetsvoorstel Taal en Toegankelijkheid heb ik onze zorgen uitgebreid gedeeld, mede naar aanleiding van het PISA-onderzoek waaruit blijkt dat de taal- en leesvaardigheden van Nederlandse kinderen achteruitgaan.

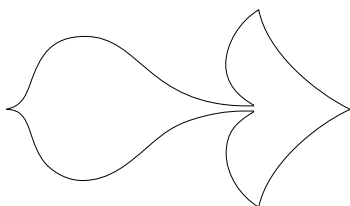
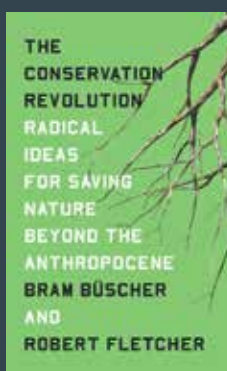
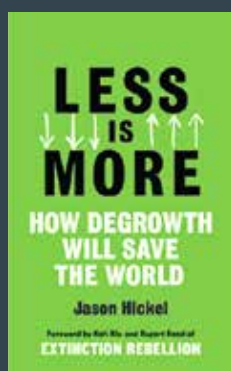
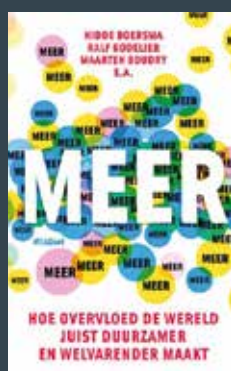
Kortom, aandacht voor de Nederlandse taal blijft essentieel en meer inzet is hard nodig. Maar onze inzet hiervoor gaat veel verder dan de universiteit.

Lisa Westerveld
Tweede Kamerlid GroenLinks. Woordvoerder onderwijs, jeugdzorg, media kinderopvang en sport

Lezen

59

DE HELING • NR. 4 2020

Ontgroeien voor meer welvaart Bram van de Glind pag. 60

• **Modernisering als afgoderij** Jozef Keulartz en Pieter Pekelharing pag. 62 • **Basisinkomen voor natuurbewoud** Socrates Schouten pag. 64 • **Aardige witte ouders** Hannah Eigeman pag. 66 • **Succes is geen keuze** Suzanne van den Eynden pag. 66

'Ontgroeien' voor meer welvaart

—Bram van de Glind is stagiair bij het project Groene Industriepolitiek van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. Hij studeert international environmental studies aan de NMBU in Noorwegen.

Volgens de degrowthbeweging is een wereldeconomie die minder grondstoffen en energie gebruikt, ecologische grenzen respecteert en toch floreert, absoluut mogelijk. Om dit te bereiken moeten we volgens antropoloog Jason Hickel wat we hebben eerlijk met elkaar delen, onze economie niet tegen maar in balans met de natuur inrichten, en bovenal onze obsessie met economische groei overboord gooien.

De discussie over de wenselijkheid dan wel schadelijkheid van economische groei laait de laatste jaren weer flink op. Maar nieuw is de discussie allerm minst. Bijna vijftig jaar geleden publiceerde de Club van Rome het rapport *Limits to Growth*, waarin ze waarschuwde voor de schadelijke gevolgen van oneindige groei. De voorspelde grondstoffen- en voedseltekorten vielen echter mee, en dus bleef groei het mantra in de decennia die volgden. Maar sinds de klimaat- en biodiversiteitscrisis hoger op de politieke en publieke agenda staan, zwelt ook de groeikritiek weer aan. Groeicritici vrezen niet zozeer meer voor een tekort aan grondstoffen, maar wel voor een onleefbare planeet.

Kate Raworths *Doughnut Economics* was in 2017 een van de eerste populairwetenschappelijke groeiscapitische boeken die een groter publiek bereikten. Twee jaar later ondertekenden ruim elfduizend wetenschappers een verklaring die opriep om bbp-groei

als economisch doel te verwerpen. En in hetzelfde jaar sprak Greta Thunberg in haar beroemde speech voor de Verenigde Naties van 'fairytales of eternal economic growth'. Het is duidelijk dat groeikritiek steeds breder omarmd wordt binnen de milieubeweging.

En toch blijft een politieke omslag vooralsnog uit. De naam van het onlangs gepresenteerde Nationaal Groeifonds is veelzeggend. Ook de ogenschijnlijk groene ambities van de Europese Commissie blijken gevangen in groeidenken. Zo moet volgens de Commissie de Europese Green Deal de uitstoot van broeikasgassen omlaag brengen, maar óók economische groei opleveren.

Degrowth

Volgens de degrowthbeweging waar economisch antropoloog Jason Hickel toe behoort, is deze obsessie met groei de centrale oorzaak van de huidige milieuproblematiek en onverenigbaar met ecologische grenzen. De beweging is nauw verwant aan groeicritici als Raworth en Thunberg.

Rijke landen zoals Nederland zouden moeten 'ontgroeien' en hun grondstoffen- en energieverbruik terugdringen, maar hoe zorgen we ervoor dat dit ook daadwerkelijk gebeurt én dat iedereen een menswaardig leven kan leiden? En wat betekent het om onze economie in balans met de natuur in te richten? Dit zijn de kernvragen waar de degrowth-beweging zich al jaren op richt.

Wat begon met een enkele conferentie in Parijs in 2008, is nu een volwaardige academische discipline en maatschappelijke beweging. In honderden wetenschappelijke publicaties, en bij vele conferenties en bijeenkomsten onderzoekt de beweging hoe een florerende maatschappij zonder groei eruit kan zien. Hickels boek *Less is More* is een toegankelijke introductie op dit onderwerp, met concrete voorstellen voor hoe het anders moet.

Groei en grondstoffen

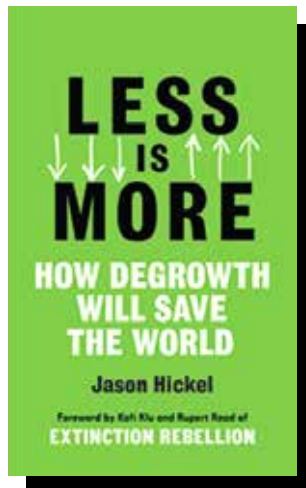
Door de coronacrisis begrijpt nu bijna iedereen de uitzonderlijke kracht van exponentiële groei. Cijfers voor mondiale economische groei zijn weliswaar laag, met rond de drie procent per jaar, maar dit betekent alsnog een verdubbeling van de economie in vierentwintig jaar, en een verviervoudiging in 48 jaar. In 2100 zou de economie zelfs acht keer zo groot zijn. Omdat historisch gezien grondstoffen- en energiegebruik sterk gekoppeld zijn aan economische groei, betekent dit zeer waarschijnlijk dus ook acht keer zoveel grondstoffenwinning en energieverbruik in 2100. En dat terwijl we nu al meer grondstoffen gebruiken dan de aarde aankan. Waanzin, in de ogen van Hickel.

Volgens Hickel is een florerende samenleving zonder groei zeker mogelijk. Maar niet binnen het huidige op groei gebaseerde systeem, waarin een jaar zonder groei een recessie betekent, met werkloosheid en armoede tot gevolg. Wanneer we doordacht onze maatschappij anders inrichten zou het mogelijk zijn om met een economie die minder produceert toch te floreren.

Eerlijk delen

Maar wat is een florerende samenleving? Hickel geeft geen concrete definitie, maar onderscheidt wel enkele belangrijke aspecten. Eerlijk delen van grondstoffen, werk en inkomen staan bij hem centraal. Om grondstoffen eerlijker te verdelen, moeten rijke landen zoals Nederland een limiet stellen aan hun grondstoffen- en energieverbruik, en deze limiet geleidelijk aanscherpen zodat relatief arme landen kunnen groeien om hun welzijnsniveau omhoog te brengen.

Hickel vraagt rijke landen als Nederland minder te produceren en consumeren. In de eerste plaats moeten we zeer milieubelastende industrieën als de olie-, rundvlees- en luchtvaartindustrie op een rechtvaardige manier afbouwen. Daarnaast moeten

Less is More. How Degrowth Will Save the World
Jason Hickel
Cornerstone, 2020

Reclames moeten er ook aan geloven; die wakkeren volgens Hickel onnodige consumptie aan en dragen niet bij aan welzijn

we geplande veroudering van producten verbieden. Nu worden producten als elektrische apparaten, meubels en kleding vaak op zo'n manier ontworpen dat ze relatief snel aan vervanging toe zijn. Dit is misschien goed voor economische groei, maar slecht voor de planeet – en moet dus verboden worden, aldus Hickel. Reclames moeten er ook aan geloven; die wakkeren volgens Hickel onnodige consumptie aan, en dragen niet bij aan welzijn.

Maar wat zijn de gevolgen van minder produceren en minder consumeren voor werk en inkomen? Ook hier moeten we volgens Hickel eerlijk delen, bijvoorbeeld via een vierdaagse werkweek. Een bijkomend voordeel is dat mensen meer tijd krijgen om andere belangrijke bezigheden uit te voeren die niet meetellen in het bbp, zoals zorgen voor een zieke of het opvoeden van kinderen.

Inkomen moet eveneens eerlijker worden verdeeld, onder meer door een limiet te stellen aan het verschil tussen de bestbetaalde en de slechtst betaalde binnen een organisatie. In de meest extreme gevallen verdient een CEO nu drieduizend keer zoveel als de slechtst betaalde werknemer. Volgens Hickel zou in de wet vastgelegd moeten worden dat dit verschil maximaal een factor tien mag zijn.

Ontgroeien gaat dus veel verder dan alleen het vervangen van het bbp door bredere welvaartsindicatoren. De genoemde voorstellen zijn slechts een greep uit de vele ideeën in *Less is More*. De kracht van het boek is dat Hickel niet alleen misstanden analyseert, maar met zijn visie ook hoop biedt voor de toekomst. Voor iedereen die op zoek is naar concrete alternatieven voor economische groei is dit boek een aanrader. X

RECENSIE
MEER

In tegenstelling tot Jason Hickel, zien de auteurs van de bundel *Meer* juist toekomst in méér groei, consumptie en globalisering. Hoewel deze invalshoek waardevolle inzichten oplevert, is het jammer dat sommige auteurs als kleuters achter hun modernistisch geloof in vooruitgang aanhollen.

door JOZEF KEULARTZ & PIETER PEKELHARING

Modernisering als afgoderij

-Jozef Keulartz is emeritus hoogleraar milieufilosofie aan de Radboud Universiteit en als senior onderzoeker verbonden aan Wageningen Universiteit. Onlangs verscheen zijn boek *Boommensen* (Noordhoek natuur). Pieter Pekelharing doceerde jarenlang filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds zijn emeritaat is hij publicist.

Wat is er mooier dan een wereld waarin mensen liefdevol omgaan met de natuur, waarin hun behoeften beperkt zijn en de wereld klein en overzichtelijk is? Voor wie naar zo'n wereld streeft, is 'minderen' de aangewezen strategie: minder groei, minder natuurvernietiging, minder verkwisting.

Op zich valt voor zo'n benadering veel te zeggen. Mits je die niet verabsoluteert, goed de alternatieven afweegt en onderzoekt wat de mogelijke gevolgen zijn. Hetzelfde geldt voor degenen die in de bundel *Meer*. Hoe overvloed de wereld juist duurzamer en welvarender maakt vooruitgang met

'modernisering' associëren: met meer groei, meer consumptie, meer globalisering, meer verstedelijking, meer wetenschap, meer technologie, meer innovatie en 'creatieve destructie'.

De bundel is een vervolg op de bundel *Ecomodernisme. Het nieuwe denken over groen en groei* uit 2017. Elf van de zestien hoofdstukken zijn door dezelfde auteurs geschreven.

Ecomodernisten nemen afstand van het doemdenken van de oude natuurbeweging, die het Antropoceen uitsluitend beschouwt als een potentiële ecologische ramp. In plaats daarvan verwelkomen zij dit 'tijdperk van de mens' als een nieuwe stap in de vooruitgang van de mensheid. De techno-fobie van de traditionele natuurbeweging maakt bij de ecomodernisten plaats voor een uitgesproken techno-triompalisme. Anders dan de traditionele milieuactivisten en natuurbeschermers beschouwen de ecomodernisten het bedrijfsleven niet langer als grote boosdoener maar juist als belangrijke bondgenoot, waarmee je moet samenwerken om natuurbeleidsdoelstellingen en economische activiteiten doelmatiger op elkaar af te stemmen.

De ecomodernisten verleggen de nadruk op de bescherming van de biodiversiteit omwille van zichzelf naar de versterking van die natuurlijke systemen die aan een zo groot mogelijk aantal mensen ten goede komt, in het bijzonder aan

de armen. Zij zien de natuur niet zozeer als een verzameling van soorten maar eerder als een bundel van ecosysteemdiensten. En zij pleiten voor een aanpak waarin de mens en de verbetering van het menselijk welzijn een centrale rol spelen.

Ook deze invalshoek levert waardevolle inzichten op. Mits je voldoende ruimte tussen de begrippen 'vooruitgang' en 'modernisering' overlaat om te kijken of de keuze voor 'meer' in alle gevallen de aangewezen weg is.

Karikatuur

Wie een zinnige discussie wil opstarten over welke aanpak onder welke omstandigheden de voorkeur verdient, moet vóór alles voorkomen dat voor- en tegenstanders een kari-

Heb je bedenkingen tegen de ecomodernistische verabsolutering van economische groei? Dan ben je tegen vooruitgang!

katuur van elkaar scheppen.

Maar dat is precies wat in dit boek gebeurt. Heb je bedenkingen tegen de ecomodernistische verabsolutering van economische groei? Dan ben je tegen vooruitgang! Zijn er bezwaren tegen ongebreideld toerisme? Dat houdt de welvaart tegen! Twijfel je aan de waarde van genetische modificatie? Daar spreekt irrationele afkeur tegen modernisering uit!

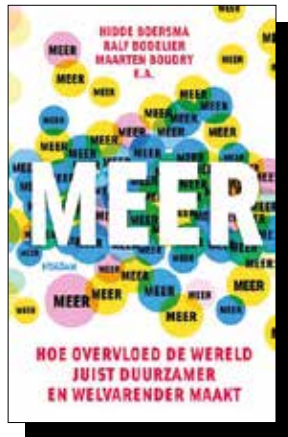
Sterker nog, dan ben je volgens de auteurs waarschijnlijk links. Want links kiest blind voor minderen. Erger nog, links bedreigt ieders individuele vrijheid omdat ze de gemeenschap boven het individu stelt, het voorzorgsprincipe heilig acht en daarmee innovatie tegenhoudt.

Natuurlijk zijn er altijd voorbeelden te vinden van 'minderaars' die deze karikatuur bevestigen. Net zoals sommige auteurs in dit boek omgekeerd als kleuters achter hun modernistisch geloof in vooruitgang aanhollen.

Collectieve verdwazing

Neem bijvoorbeeld Jaffe Vink die in zijn 'intermezzo' elke criticus die het waagt kanttekeningen te plaatsen bij het succes van de Groene Revolutie – de laatste, grote landbouwrevolutie die zich voor een groot deel tussen 1960 en 1980 voornamelijk in de Aziatische landbouw voltrok – onmiddellijk van 'collectieve verdwazing' beticht.

Of neem Ralf Bodelier

Meer. Hoe overvloed de wereld juist duurzamer en welvarender maakt.
Hidde Boersma e.a.
Uitgeverij Nieuw
Amsterdam, 2020

(hoofdstuk 13) die zo sterk overtuigd is van het wetmatig verband tussen individuele vrijheid en de moderniseringstrits van innovatie, welvaart en duurzaamheid dat hij geheel vergeet dat China – een land dat hij in zijn artikel expliciet verfoeit – in korte tijd, zonder enige ontwikkelingshulp, twintig miljoen mensen uit de armoede heeft getild. China loopt sinds kort voorop op het gebied van onderzoek naar AI en doet wat aantallen innovaties en patenten betreft niet onder voor het vrije Westen. Bovendien

heeft het land onlangs aangekondigd dat het in 2060 volledig klimaatneutraal hoopt te zijn. Bodelier vermeldt in zijn stuk weliswaar de kapitale fouten die China bij de uitbraak van het coronavirus maakte, maar vermeldt niet dat China het virus inmiddels beter onder controle lijkt te hebben dan de VS of Europa.

China is een dictatuur. Het kan zijn dat de cijfers die naar buiten komen de werkelijkheid mooier voorstellen dan ze is. Maar ook als de cijfers minder rooskleurig zijn, laten de ontwikkelingen in dat land zien dat individuele vrijheid geen noodzakelijke noch een voldoende voorwaarde is voor de vooruitgang die volgens Bodelier wetmatig op de individuele vrijheid volgt.

Individuele vrijheid is een groot goed. Maar de link tussen vrijheid en vooruitgang is stukken complexer dan Bodelier in zijn naïeve vooruitgangsgeloof veronderstelt.

Juichverhalen

Vrijwel elk hoofdstuk in het boek begint met juichverhalen over 'Meer!', waarna, in het beste geval, de link met de gewenste vooruitgang van een stevig aantal mitosen en maren wordt voorzien. Zo blijkt 'meer toerisme' (hoofdstuk 15) niet vanzelf tot meer 'begrip voor andere culturen' te leiden; leidt 'meer welvaart' (hoofdstuk 14) niet automatisch tot 'meer geluk'; levert 'meer betutteling' (hoofd-

stuk 16) niet vanzelf 'meer vrijheid'; blijkt 'meer ontwikkelingshulp' (hoofdstuk 6) niet altijd even goed te werken; en biedt verstedelijking (hoofdstuk 5) niet zonder meer een uitweg uit de armoede.

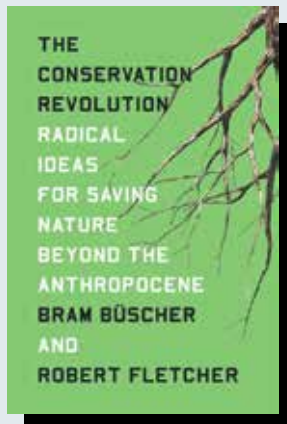
Zo heftig gaan de auteurs te keer tegen alles wat naar minderen zweemt dat ze overal vijanden zien. Neem Bruno Latour, in hun ogen een belachelijke minderaar. Ze vergeten dat Latour een essay over Mary Shelley's roman 'Frankenstein' schreef – *Love Your Monsters* – dat een prominente plaats kreeg in een bundel van, jawel, twee grondleggers van het ecomodernisme, Shellenberger en Nordhaus. Die vonden de titel van Latours essay zo mooi dat ze hun bundel prompt dezelfde benaming gaven.

Volgens Latour was het niet Frankensteins misdaad dat hij een monster had geschapen, maar dat hij zijn schepsel in de steek had gelaten. Hij had hem beter met wat meer attentie en toewijding op het rechte pad kunnen houden. De bundel is op z'n sterkst op de enkele plekken in het boek waar de auteurs hetzelfde doen: hun voorstellen met zorg de wereld insturen.

Verstokte doemdenkers en exuberante modernisten: de enige manier waarop ze in hun blindheid kunnen volharden is door zich te spiegelen in elkaars excessen. X

Ook natuurbescherming is in de greep geraakt van het kapitalisme, waardoor natuur is verworden tot handelswaar. In *The conservation revolution* pleiten twee Wageningse onderzoekers voor een radicaal ander soort natuurbescherming, waaronder een gedeeltelijk basisinkomen voor gemeenschappen die vlakbij waardevolle natuur leven.

The conservation revolution
Bram Büscher en
Robert Fletcher
Uitgeverij Verso,
2020

In maart 2015 werd voor het eerst sinds 150 jaar in Nederland een wolf ontdekt. Nog maar vijf jaar later lopen er wolvenkoppels en wolvenpuppies op de Veluwe rond en worden individuele exemplaren gespot in grote delen van het land. De meningen over de terugkeer van dit iconische dier zijn sterk verdeeld, net als over het bijvoederbeleid voor grote grazers in de Oostvaardersplassen.

door SOCRATES SCHOUTEN

Basisinkomen voor natuurbehoud

Samenleven met wilde natuur is verduiveld lastig – zowel wanneer je het land met ze deelt als wanneer een perceel wordt omheind en het leven er aan het lot wordt overgelaten.

Voor de politiek ecologen Bram Büscher en Robert Fletcher, die aan de Wageningen Universiteit onderzoek doen naar natuurbescherming, staan deze discussies in een groter verband. In het Conviva-project onderzoeken ze nieuwe vormen waarop mens en natuur samen kunnen leven. En in het uitdagende boek *The conservation revolution* leggen zij nu uit waarom de crisis van het natuurbehoud – want het gaat wereldwijd bar slecht met de biodiversiteit – alles te maken heeft met de werking van het kapitalisme, en wat we ertegen kunnen doen.

Big Five

Natuurbescherming van overheidswege is al zeker anderhalve eeuw oud. Tot de oudste beschermde natuurgebieden die we kennen, behoren het Yosemite National Park in Californië (1872) en, dichterbij, het Naardermeer (1906). Inmiddels zijn er wereldwijd bijna een kwart miljoen

beschermde gebieden die zo'n vijftien procent van het landoppervlak bedekken. Deze staan niet altijd achter slot en grendel. Talrijke gebieden worden bijvoorbeeld door inheemse volkeren of lokale gemeenschappen beheerd. Veel van de meest iconische parken zijn echter exclusief van aard. Sommige zijn toegankelijk voor toeristen, om de Big Five op de gevoelige plaat vast te leggen. De voormalige (vaak nomadische) bewoners zijn de gebieden uitgejaagd, met natuurbescherming als officieel argument maar niet zelden met etnische conflicten die op de achtergrond meespelen. De vraag wie de rechtmatige eigenaar of gebruiker van de grond is, is sowieso een lastige in de veelal voormalig koloniale gebieden waar veel bijzondere natuur gelegen is.

De rest van de natuur, die niet achter hekken staat, is juist verworden tot handelswaar. Waar natuurbescherming vroeger gold als een buffer tegen oprukkende industrialisatie en grootschalige landbouw, deed de afgelopen decennia ook hier het neoliberalisme zijn intrede. Investerders en accountants ontdekten dat natuurbehoud winst kan opleveren door het als financiële asset ofwel als 'natuurlijk kapitaal' op te voeren.

Natuurbeschermers hebben een tijd lang meebewogen met deze trend, leggen Büscher en Fletcher

De natuur raakt steeds verder beschadigd, de greep van het geld op de planeet is groter dan ooit

uit. De *conservationists* constateerden: politici luisteren misschien niet naar onze adviezen over de ecologie, ze luisteren wel naar *economische* argumenten. Natuurbeschermers zijn steeds meer de taal van zakenlieden gaan praten. Inmiddels zien veel beschermers en ecologen in dat deze aanpak geen zoden aan de dijk heeft gezet. De natuur raakt steeds verder beschadigd, de greep van het geld op de planeet is groter dan ooit. En omdat de zesde uitstervingsgolf nu echt hard om zich heen slaat, steekt de kapitalismekritiek ineens op. De auteurs omschrijven hoe de band tussen kapitaal en natuur in een aantal golven steeds inniger is geworden, maar ook welke kritische alternatieven daartegenover zijn voorgesteld, zoals door de Degrowthbeweging en Extinction Rebellion.

Basisinkomen

De Wageningse onderzoekers presenteren zelf een programma voor een radicaal ander soort natuurbescherming, waar ze naar verwijzen als '*convivial conservation*' – ofwel de kunst van het samenleven van mens en natuur. Eén van de

meer concrete ideeën is het *conservation basic income*, ofwel een gedeeltelijk basisinkomen voor gemeenschappen die vlakbij waardevolle natuur leven. De redenering is dat veel gemeenschappen door de mondiale markteconomie zo goed als gedwongen worden hun natuurlijke hulpbronnen uit te putten. Met een geoormerkt basisinkomen kunnen de bewoners levensstijlen en activiteiten ontwikkelen die de natuur niet schaden, maar juist herstellen.

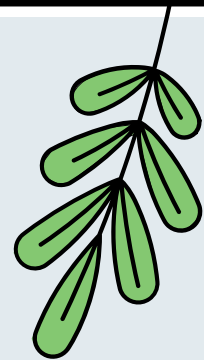
Een andere vraag die in het boek wordt verkend, is die naar het verschil tussen mens en natuur. Dit vraagstuk, dat generaties filosofen heeft beziggehouden, is niet alleen een theoretische exercitie; het heeft ook praktische consequenties. De auteurs zetten nadrukkelijk in op de verzoening tussen mens en natuur, en denken hardop na over uitgebreide stadsparken die de bakens van nieuwe, zeer biodiverse 'cultuur-natuur' worden. En zij keren zich sterk af van oude ecologen zoals Edward Wilson, die voorstellen om de halve Aarde af te grendelen om daar de natuur ongestoord te laten

voortwoekeren. Deze '*half Earth*'-gedachte vergroot de kloof tussen mens en natuur alleen maar, en dat zal zich wreken: niet alleen in minder empathie voor plant en dier, maar ook door nog hardere vormen van uitsluiting. Marginale gemeenschappen wiens bestaan van de natuur afhangt, zouden op die manier met geweld de kapitalistische samenleving in worden gedwongen.

Leeuwen in Afrika

Is er dan nog wel plaats voor ouderwetse natuurbescherming achter het bord 'verboden toegang'? Beschermde gebieden kunnen wel een beetje helpen om soorten te beschermen, zegt Büscher, maar uiteindelijk bijt dit systeem zichzelf in de staart. In een persoonlijke toelichting stelt de auteur: "Als wij mensen ook natuur zijn, en wij beschermen de natuur tegen de mens, dan beschermen wij onszelf tegen onszelf. Dat is geen goede uitgangspositie voor een toekomstige duurzame ontwikkeling. Natuurbehoud die moet leven van toerisme, is ook vaak natuur 'ver weg'. Leuk natuurlijk, leeuwen kijken in Afrika. Maar we kunnen nog niet eens met de wolf samenleven. Nou, dat vind ik een schitterend voorbeeld, laten we daar eerst maar eens mee leren omgaan."

Zie ook **convivial-conservation.com** X

-Socrates Schouten is milieuwetenschapper. Hij werkt als onderzoeker en projectleider bij Waag, instituut voor kunst, wetenschap en technologie.

Aardige witte ouders

In *Nice White Parents*, de nieuwste podcast van Serial Productions, eigendom van *The New York Times*, duikt host Chana Joffe-Walt in het schoolsysteem van de New Yorkse wijk Brooklyn. Bij het verschijnen riep de titel meer weerstand op dan het probleem dat de podcast aankaart: de rol van witte ouders bij het ontstaan én tegengaan van kansenongelijkheid

heid en segregatie in het onderwijs. Maar de podcast wegzetten als een aanval op goedwillende witte ouders doet dit gedegen en boeiende journalistieke project tekort.

Joffe-Walt gaat terug naar de oprichting van een publieke school in

Brooklyn begin jaren zestig. Een schoolbestuur wil een school bouwen middenin in een wijk waar veel gezinnen met een migratieachtergrond wonen. Een groep witte ouders pleit ervoor de school te verplaatsen naar de rand van de wijk, zodat ook hun kinderen makkelijk naar de nieuwe school kunnen. De ouders van kleur willen de school liever dichtbij huis. Het resultaat? De school komt aan de rand van de wijk te staan, de witte ouders blijven weg, en de kinderen van kleur moeten nu een drukke weg oversteken naar hun nieuwe school.

In 2015 kampt de school met een teruglopend aantal leerlingen. Totdat een witte ouder de directeur voorstelt een Frans lesprogramma op te zetten. De directeur stemt toe en witte ouders melden hun kinderen massaal aan. Het programma blijkt echter vooral toegankelijk voor witte kinderen, wat leidt tot ongelijkheid en segregatie waar voorheen op de school geen sprake van was. Die segregatie wordt versterkt door fonsenwervingsacties van goedbedoelende witte ouders, zoals een chique gala op de Franse ambassade op de rijke Upper East Side.

De les van *Nice White Parents*: schoolbesturen en beleidsmakers luisteren eerder naar witte ouders, wat die ouders mede verantwoordelijk maakt voor het tegengaan van segregatie. En goede bedoelingen kunnen tegen segregatie juist versterken. Een inzicht dat ook Nederlandse vriendelijke witte ouders zich ter harte kunnen nemen.

—Hannah Eigeman

Podcast *Nice White Parents*
Serial Productions

Succes is geen keuze

Een samenleving waarin alle kinderen evenveel kans hebben op de beste opleidingen, ongeacht hun huidskleur of het inkomen van hun ouders. Waarin iedereen kan opklimmen van krantenmeisje tot miljonair.

Klinkt dit als de gedroomde maatschappij? Niet volgens politiek filosoof en *moral rockstar* Michael Sandel. Want hoe rechtvaardig bovenstaande ook klinkt: op het hedendaagse meritocratische ideaal, waarin

niet afkomst maar verdienste centraal staat, is het nodige af te dingen, schrijft hij in het verhelderende en toegankelijke boek *De tirannie van verdienste*. Bij die 'eigen verdienste' komt een enorme portie geluk kijken, namelijk aangeboren talent. Ook een kwestie van geluk is de mate waarin een samenleving talent waardeert. Dat voetballers en bankiers miljoenen verdienen, komt door het toevallige belang dat wij hechten aan voetbal en zakelijke dienstverlening. Marktwaarde zegt dan ook niets over morele waarde, stelt Sandel.

Grootste probleem van meritocratie is dat het bij de 'winnaars' leidt tot arrogantie en minachting jegens de minder succesvollen, en een gevoel van vernedering bij die laatste groep. Onder het motto 'gelijke kansen voor iedereen' is het immers makkelijk denken dat succesvolle mensen hun succes ook verdiend hebben. Ergo: de 'losers' hebben niet hard genoeg hun best gedaan. Een voedingsbodem voor onvrede, polarisatie en protesten, stelt Sandel. Hij pleit dan ook voor een rechtvaardige verdeling van inkomen én erkenning. De mate waarin we werk waarderen, moet niet meer afhangen van de marktwaarde of de noodzaak voor een universitaire diploma. Daarnaast zou een gezonde portie bescheidenheid ten aanzien van onze prestaties de weg vrijmaken voor een minder rancuneuze en meer vrijgeveige maatschappij.

—Suzanne van den Eynden

De tirannie van verdienste.
Over de toekomst van de democratie
Michael Sandel
Ten Have, 2020

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Beleid baant de paden, de politiek volgt

Oudenampsen, M. (2020). *Between conflict and consensus: The Dutch depoliticized paradigm shift of the 1980s*. Comparative European Politics.

Ineens mogen overheden weer schulden maken. Dat is allerminst vanzelfsprekend: tijdens de vorige financiële crisis haalde Nederland nog flink de broekriem aan. Economisch rechtse partijen zoals VVD en CDA riepen dat het beperken van het begrotingstekort overheidsprioriteit één, twee en drie moest zijn. Diezelfde partijen verdedigen nu een fors tekort op de begroting en zelfs een investeringsfonds waarmee de Nederlandse overheid met geleend geld de door corona getroffen economie wil stimuleren. Hoewel het lijkt alsof de bal naar links toe is gerold, is dat maar ten dele waar: Lodewijk Asscher bezuinigde mee in het kabinet Rutte II, GroenLinks gaf bij het Lenteakkoord van 2011 haar zegen aan flinke bezuinigingen. En zelfs de SP beweerde in 2006 nog dat ze haar wensen in het programma *Een beter Nederland voor hetzelfde geld* kon realiseren zonder grote schulden te maken.

Hoe komt deze omslag tot stand? Politicoloog Merijn Oudenampsen onderzoekt in een recent artikel de vorige grote economische paradigmawisseling: de opkomst van het neoliberalisme. In Nederland had de overheid jarenlang, met instemming van links, rechts en het midden, steeds meer taken op zich genomen. Begin jaren tachtig veranderde de consensus hierover en sindsdien was het verminderen van de overheidsuitgaven veertig jaar lang één van de belangrijkste doelstellingen.

Oudenampsen laat zien dat deze verandering in Nederland niet door

politici is ingezet, maar door de economische wetenschap en ambtenaren op ministeries, De Nederlandsche Bank en het Centraal Planbureau. Halverwege de jaren zeventig, onder het linkse kabinet-Den Uyl, kreeg een nieuwe generatie de leiding bij deze ambtelijke en adviesorganen. Zij waren kritisch over het Keynesiaanse perspectief dat de overheid centraal stelde, en zagen meer in de zogeheten *supply-side economics* en een terugtrekkende overheid. Het Keynesiaanse rekenmodel waarop het CPB haar voorspellingen over de economie baseerde, werd ingeruild voor een model dat sterk leunde op deze nieuwe ideeën. Hieruit volgde dat bezuinigingen – gepresenteerd als ‘realistisch’, ‘pragmatisch’ en ‘no-nonsense’ – gezien werden als dé oplossing voor de economische problemen.

Ook nu staan ambtenaren, rekenmodellen en adviescolleges aan de basis van de politieke paradigmawisseling. Het idee dat grote schulden zouden leiden tot lagere economische groei bleek gebaseerd op een basale rekenfout. De afgelopen jaren verminderte de weerstand van onder meer het CPB tegen overheidsschulden al enigszins. Toen de coronacrisis de overheid vervolgens dwong tot forse hulppakketten, was het taboe over overheidsschulden al geslecht. Het werd ineens realistisch, pragmatisch en no-nonsense om meer uit te geven dan er binnenkwam. Ook nu geldt: de beleidsadviseurs baanden de paden, de politiek volgt. X

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

A surreal painting depicting a person in a dark blue sweater and black pants standing in a vast, flat green field. The person is holding a red hose that extends across the foreground, from which a fine mist of water is being sprayed. Three butterflies are visible: a pink one in the upper right sky, a blue one in the middle left sky, and a yellow one on the ground to the right. The sky is a mix of deep blue and purple hues, suggesting a twilight or dawn setting. The overall mood is contemplative and surreal.

**'De macht van het norm-denken is
dat migranten altijd buiten de norm
vallen, zelfs wanneer ze hun best doen
onderdeel van de norm te worden'**

— Halleh Ghorashi, p. 32